4

HRVATSKA
KNJIŽEVNA
REVIJA

MARULIĆ

1996

17340

ISSN 0350-4220

MARULIĆ

hrvatska književna revija
Izdavač i osnivač: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda (sv. Jeronima)
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
Izdavača zastupa: Radovan Grgec
Uređuje uredički odbor
Glavni i odgovorni urednik:
Radovan Grgec
Tajnik uredništva: Mladen Jurčić
Godina izdavanja i tiskanja 1996.
Copyright:
HKD sv. Ćirila i Metoda (sv. Jeronima), Zagreb
Omot: Ante Starčević
Revija izlazi šest puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac)
Rukopisi se ne vraćaju.
Uredništvo i uprava:
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
telefon: (01) 431-950
Stranke se primaju svakog dana osim subote, od 11 do 13 sati.
Godišnja pretplata 120 KUNA.
Žiro račun kod Zagrebačke banke, Zagreb:

30101-620-16
012101-2320418628

Cijena ovoga broja: 20 KUNA
Godišnja pretplata za inozemstvo: 36 USA dolara.
Uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke Zagreb:

30101-620-16
012103-2424116225

Tisak: TISKARA ZELINA d.d. Sv. Ivan Zelina

Oslobođeno plaćanja poreza na promet rješenjem Ministarstva prosvjete, kulture i športa Republike Hrvatske od 7. srpnja 1992. godine.

MARULIĆ ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST I KULTURU

BROJ 4 **ZAGREB, srpanj - kolovoz 1996.** **GOD. XXIX.**

Radovan GRGEC

Uz rub (107)

Pokušavam odviti klupko vremenskih zbivanja svojevrsnim "vremeplovom", kako bi mi se misli i osjećaji odmorili na nečem lijepom i dobrom što sam doživio u proteklom razdoblju života. Uz roditelje, suprugu, sestre, bake i djecu dolaze mi pred oči i prijatelji i suborci, od kojih dobar dio više ne živi na ovom svijetu i s kojima razgovaram spominjući ih poimence svaki dan u jutarnjoj molitvi i ne razlikujući pritom žive od mrtvih. Sjećam se tako i onih kojima sam ja nanio bol i onih koji su meni nanijeli bol. Oh, kako da zaboravim ta vremena i doživljaje koji su postali bitni sastavni dio mojega "ja", moje ovozemaljske sudbine! Bilo je zaista tužnih trenutaka, kada me je nečija nepravda, zloba ili nepažnja znala gotovo paralizirati, ali isto tako i radosnih, naročito u djetinjstvu i dječaštvu, u Trenkovoj i u parkovima oko nje, na nogometnim igralištima i u Kongregaciji u Palmi. Pitam se je li sve to bio san kad je tako brzo prošlo i otišlo u nepovrat.

Sjećam se vremena prvog puberteta kad sam čitao *Tothove* knjige i kad sam u Palmi pod vodstvom p. *Ribinskog* nastojao slijediti primjer i životni put svojeg oca, postavši već 1945. prefekt Marijine kongregacije, u koju nas je godinu dana prije toga primio nadbiskup *Stepinac*. Kao maloljetnik otišao sam na svoju četverogodišnju robiju u Lepoglavu, gdje je već bio i moj otac i zagrebački nadbiskup, koji je svojim hrabrim i dostojanstvenim držanjem na sudu podigao jednu malu, popljuvanu, poniženu i desetkovanu naciju. Kad se toga svega sjećam, zahvaljujem Bogu da sam to izdržao bez ozbiljnijih posljedica u zdravstvenom pogledu. Tek kasnije došle su boli i bolesti da me podsjete kako svatko ima svoj križ.

Sada sam svjestan toga da sam uvijek čeznuo za Kraljevstvom, tj. za ljubavlju, dobrotom, hrabrošću, pravdom i srećom, tražeći sve to među ljudima, među suputnicima i supatnicima, među časnicima koji doista znaju što je kodeks časti, među dužnosnicima koji su dužnost i odgovornost pretpostavljali užitku i probitku, među ljudima koji su bili "ljudi za druge", tj. sveci. Zato su mi i toliko imponirali dužnosnici i časnici, kadri da, i boreći se u prvim redovima, misle na drugoga koji im je povjeren i podčinjen. Bilo je takvih u hrvatskoj borbi kroz vjekove, bilo ih je i među pilotima koji su u očima uvijek nosili odsjaj zvijezda i među pomorskim kapetanima koji, poput 15-godišnjega kapetana *Julesa Vernea*, nikad nisu zaboravili da "na moru, na kopnu i u zraku, uvijek i svagdje, kapetan ostaje kapetan". Već

mali dječaci i djevojčice pokazuju katkad da će jednom, kad odrastu, gdje god se nalazili, biti pravi ljudi na svom mjestu, pravi dužnosnici i časnici, pravi očevi i majke, odgovorni za one koji su im povjereni. U francuskom časopisu "La Vie" *Marlène Tuininga* u svojoj rubrici ispituje odrasle što za njih znači "biti odrastao". Većina odgovara da su postali odrasli kad su postali svjesni svoje odgovornosti za druge, bez obzira na položaj, vlast, čast ili novac, koji imaju ili nemaju. Stoga i *Kästnerovi* i *Molnarovi* dječaci tako brzo odrastaju. "Junaci Pavlove ulice" podsjetili su me na to što je hrabrost prije čitanja *Tothova* "Karaktera". Zar u Janošu Boki i u Ernestu Nemečeku nisam već nazreo konture budućih hrabrih i odgovornih ljudi? Nije li takav bio i njihov viteški protivnik Feri Ač, vođa "crvenih košulja", koji naređuje svojim "doglavnicima", braći Pastor, da se u odijelima okupaju u jezeru Botaničkog vrta jer su se nečasno ponijeli prema hrabrom malom Ernestu? Nešto slično naredio je, kako mi pričaju, poznati hrvatski časnik drugom časniku, koji mu je nepažnjom probudio vojnike što su spavali u baraci nakon višednevne neprekidne borbe.

Svojedobno sam pisao o inženjeru robijašu, koji je putujući s mojim ocem, sa mnom i s još više desetaka drugova iz Lepoglave u Beograd u uskom marvinskom vagonu, odnekud iz svojeg paketa izvukao za sve nas limenke i tako nas spasio da se ne ugušimo u vlastitom smradu jer smo do "prestonice" putovali zaista dugo a van nismo smjeli izaći. Upitao sam tatu: "Znadeš li tko je to?" i dobio odgovor: "Ne znam, ali znam da je čovjek." Taj inženjer bio je zaista čovjek, čovjek s osjećajem odgovornosti za drugoga, požrtvovan i solidaran sa suputnicima i supatnicima. Kod malih ljudi velika srca nalazio sam i na robiji i u vojsci mnogo takvih primjera, nažalost, mnogo više nego kod intelektualaca i "uglednika". Pred očima će mi uvijek lebdjeti primjer njihove hrabrosti i požrtvovnosti. To je bio primjer koji je govorio rječitije od svih propovjedi. Naše pokoljenje neće zaboraviti skromnih redovnika i velikih junaka, kao što su bili *Damjan de Vesteur* ili *Maksimilijan Kolbe*. Prvi je žrtvovao život za gubavce u paklu Molokaja a drugi za druga u paklu koncentracionog logora.

Sjećajući se malih ljudi velika srca, ne mogu a da po stoti put ne spomenem tu izdaju velikih, izdaju uglednika i intelektualaca, tu "trahison des clercs" o kojoj piše Julien Benda, jer ta je izdaja obilježila već moja dječačka iskustva, a o kasnijim gorkim iskustvima od Stepinčeva procesa do danas da i ne govorim. Nisu li o. Damjan i o. Maksimilijan strašan prijekor i poruka dijametralno oprečnim utilitaristima i hedonistima civilizacije blagostanja, koja nam svojim gotovo periodičnim krizama, katastrofama i konfliktima redovito otkriva trulost svojih "etičkih" principa? Otkriva nam i monstrume mržnje i sebičnosti među koljačima iz "deseteračkih" ambijenata, ali i među u bijelo odijevenim humanitarcima i medicinskim sestrama koje ne samo da ne osjećaju odgovornost prema nemoćnima i bolesnima što su im povjereni, nego ih, kao što smo prije nekoliko godina mogli pročitati, znaju, bilo svojom indolencijom, bilo sasvim promišljeno, lišavati života, jer su im ti bijednici "išli na živce". Od onih koji su po svom zvanju i zanimanju na

poseban način "ljudi za druge" mogli bismo ipak očekivati bar nešto razumijevanja i sućuti za one koje civilizacija blagostanja "isključuje".

* * *

I država "blagostanja" i "providnosti" našla se pred velikim problemima, uglavnom socijalnog značaja. Seljaci, radnici, nezaposleni, umirovljenici i žene postavljaju pred državu naoko nerješiva pitanja svojeg statusa i egzistencije i na Zapadu i u državama nekadašnjeg istočnog bloka. Napredak tehnike, automatizacija i "kompjuterizacija" pokazuju već svoje lice i naličje čija je slika još tamnija zbog rascjepa između kulture i kršćanstva, koje je stoljećima davalo toj kulturi snažan biljeg. Uslijed porasta staraca i penzionera a sve manjeg broja "aktivnih" i mlađih drmaju se temelji režima ne samo u tzv. tranziciji. I plodovi "bijele kuge" pokazali su konačno svoje lice i naličje.

U svom djelu "How To Practice Effective Compassion?" (Kako sućut i razumijevanje učiniti djelotvornima?) *Marvin Olasky* predlaže nove metode borbe protiv siromaštva, koje je detaljnije izložio u knjizi "Patterns of Corporate Philantropy" (Modeli korporativne filantropije). Solidarnost i sućut treba da ljude još više povežu s kršćanskim shvaćanjem karitativnih djelatnosti koje upućuje na etimološku provenijenciju riječi "compassion" (trpjeti zajedno s drugima), u čemu je i bit prave sućuti. Problem nezaposlenosti i marginalizacije ne smije dovesti do "isključenja", a negdje se on može riješiti i skraćenim radnim vremenom i tzv. "pluriaktivnom koegzistencijom" u "laičkoj" državi, koja više nije prvenstveno država što se bori protiv religioznog totalitarizma, nego državu što se bori za socijalnu pravdu u demokratskom i građanskom društvu, u čemu je i bit pravne države.

U toj borbi "ljevica" i "desnica", kako misli *Norberto Bobbio*, imaju iste ciljeve, što bi možda moglo doći do izražaja i u novoj talijanskoj konstelaciji na čelu s "lijevim" katolikom *Prodijem*. Neki se čak pitaju nije li to borba da se pomire oni koji sanjaju o nekakvom romantičarskom "egalitarizmu" poput *Rousseaua* i oni koji, poput *Nietzschea*, zagovaraju prirodne i stečene nejednakosti kao poticaj razvoja, gdje "nadčovjek" pobjeđuje zapreke što pred njega postavljaju "natražnjaci". Naravno, da takvu koncepciju ne mogu prihvatiti ni lijevi ni desni, ni "napredni" ni "konzervativni" kršćani jer i jedni i drugi znaju kamo vodi tobožnja "Božja smrt". Za kršćanina Bog je živ u Isusu Kristu i u njegovu patničkom licu i zato u "epifaniji lica" (*Lévinas*) vidi svoju odgovornost i srž svoje moralne dužnosti prema Bogu i bližnjemu.

Naravno, da kršćani koji se bave politikom i socijalnim problemima moraju voditi računa i o društvenim zakonitostima razvitka u suvremenoj državi i o tom kako će se "pomiriti" zahtjevi ljubavi i pravde, a to nije baš lako jer je, kako rekosmo, jaz između kulture i kršćanstva (*Pavao VI*) karakteristika najdramatičnijih tenzija u suvremenim državama. Stoga je itekako važno da oni koji se bave tom problematikom budu ljudi s osjećajem odgovornosti za drugoga i s onim što označuje "compassion" *Marvina Olaskog*, tj. da im srce bude otvoreno za sućut i karitas isto

toliko koliko i za društvenu pravdu i humanu pravednost, za "liberalizam" i demokraciju. "Divlji kapitalizam" i "divlji komunizam" ne bi se smjeli vratiti na pozornicu suvremene povijesti.

* * *

Već su predstavnici talijanskog Risorgimenta isticali kako valja suprotstavljati osobnoj koristi i probitku dužnost i tako odgajati građane za članove onoga što su stari Rimljani nazvali "res publica". O tom su govorili i pisali i *Mazzini* i *Cavour*, ali isto tako i *Starčević* i *Radić*, predstavnici katarze našega "narodnog preporoda". Dakako, dužnosti, odgovornosti i altruizma nema bez žrtve, bez "epifanije lica" bližnjega, ukratko bez svetaca, koji su nam danas najpotrebniji, kako nedavno reče Ivan Pavao II. u Mariboru. Koliki su naši hrvatski katolički laici, od kojih su mnogi i danas prešućivani i zaboravljeni, to provodili u svom javnom i privatnom životu! Uz one sa strane križara, o kojima se ipak nešto više piše i govori, kao što su bili *Merz, Protulipac* ili *Marica Stanković*, sa strane seniora i domagojaca valja još više pisati i govoriti npr. o Eckertu (čiju smo biografiju iz pera njegova suborca *Petra Grgeca* nedavno objavili), o Rogulji ili o očevima brojne djece kao npr. o *Ćiri Brajši* ili *Antunu Matasoviću*, najboljem jeronimskom pripovjedaču, čiju smo desetu obljetnicu smrti nedavno komemorirali. Zanimljivo je da su i oba hrvatska kardinala, *Kuharić* i *Puljić*, potekli iz isto tako brojnih obitelji.

Katolički laici koji su rasli i odgajali se u takvim ambijentima shvatili su i svoju odgovornost u javnom životu i nisu odbijali angažman na socijalnom i političkom polju. Taj su angažman shvaćali i kao svoje pravo i kao svoju dužnost u skladu sa socijalnim naukom Crkve, nastojeći postići, prema riječima kardinala *Ruinija,* sintezu vrednota i interesa kojom se omogućuje da socijalne strukture budu još otvorenije za društvenu pravdu i dostojanstvo ljudske osobe u političkim i zakonskim aspektima i konfrontacijama.

Za tu pravdu, proučavajući socijalni nauk Crkve u Louvainu i Münchenu, borio se i dr. *Rudolf Eckert* (1889-1915), koji je umro vrlo mlad kao žrtva prvoga svjetskog rata. Iako je promoviran kao najbolji student svoje generacije "sub auspiciis regis", posvetio se laičkom apostolatu pod *Mahnićevim* vodstvom i postao gl. urednik dnevnika "Riječke novine" pod okriljem riječkih kapucina, među kojima posebno mjesto pripada p. *Škrivaniću*. Tu, u Rijeci, stvarala se jezgra velike djelatnosti katoličkog laikata, koja je kasnije posebno došla do izražaja u jeronimskoj zgradi i dvorani na Tomislavovu trgu u Zagrebu, gdje je izlazio 12 godina dnevnik "Hrvatska straža" (koji danas mnogi zamjenjuju s istoimenim tjednikom), almanah "Selo i grad", Andrićeva "Obitelj" i tolike jeronimske publikacije i gdje su neko vrijeme bile i prostorije "Domagoja". O svemu tome čitatelji "Marulića" mogu čitati u podlistku *Luke Perinića* i drugim člancima (npr. u onom *Peklićevu* o *Janku Šimraku*). Nije čudno što su kapucini toliko cijenili Eckerta i Rogulju. Eckerta je mnogo cijenio i o. *Puntigam*, poznati biograf *Petra Barbarića*. Željeli bismo da današnji kapucini i isusovci, poput *Milana Pavelića*, koji je oduševljeno pjevao

Merzu i Eckertu, također budu prijatelji katoličkih laika koji su nasljednici i sljedbenici slovenskog biskupa Mahnića, koji je umro kao Hrvat među Hrvatima, i prvoga zagrebačkog nadbiskupa kard. *Haulika*, koji se, po vlastitim riječima, rodio kao Slovak a umro kao Hrvat, osnovavši prije smrti HKD *sv. Jeronima* (sv. Ćirila i Metoda), u kojemu se, posebno oko revije "Marulić", okupljaju katolički laici kao nasljednici onih koje s pravom možemo nazvati "pretečama II. vatikanskog koncila". II. vatikanski koncil svečano je proklamirao njihovo pravo i dužnost da se bave politikom u dobrom smislu te riječi sudjelujući u javnom životu domovine, ali je isto tako upozorio crkvenu javnost da se laici od klerika ne razlikuju dostojanstvom nego službom i funkcijama.

I u vrijeme tzv. globalizacije i pluralizma, Hrvati, bili kršćani ili ne, ne smiju zaboraviti na ideale za koje su se borili u obje Jugoslavije, a to su nacionalni identitet i socijalna pravda u demokratskoj državi. Ne smiju niti zaboraviti na principe personalizma u vremenu kad razni "interneti" prijete da u svoju mrežu uvuku svaku "privacy", ali isto tako ne bi smjeli smetnuti s uma u vremenu sve glasnijih "ekumenizama" da ipak postoje neke bitne razlike među religijama i da religiozno pitanje nije samo demokratsko i političko, kako to misli evangelički teolog *Heinrich Ott* iz Basela ili londonski rabin *Albert H. Friedlander*.

Međutim, sve te akademske dijatribe ne dovode nas do jedinstva i sloge, solidarnosti i međusobne ljubavi, koja je vladala među članovima prvih kršćanskih zajednica. I u vrijeme snažnog procvata pokreta katoličkih intelektualaca pod *Krekovim* i *Mahnićevim* utjecajem, kako znamo, nije bilo prave sloge, nego su razni crkveni redovi i struje strastveno "ratovali" jedni protiv drugih, dok nije došao "potop" 1945. i sve njih, bez obzira na to kojoj struji pripadaju, svrstao pod zajedničku kapu "klerofašizma". Neke od epizoda toga "rata" danas je i smiješno spominjati jer mislimo da je većina njegovih sudionika djelovala "bona fide", kao što je i danas prilično smiješno jedne od protagonista katoličkog pokreta i katoličke akcije proglašavati pretečama II. vatikanskog koncila ili antiklerikalcima a druge natražnim klerikalcima ili "jugoslavenima". Ono što mi danas tražimo jesu "ljudi za druge", ljudi koji će znati biti solidarni s najsiromašnijima i koji će znati služiti. Tako su i apostoli u prvobitnoj Crkvi tražiti ljude koji će znati služiti, i kod stola (usp. Dj. 6). Ta "diakonija" i "koinonija" morala bi i danas biti obilježje Crkve, tj. *odgovorna osobna služba drugima i općem dobru u zajednici* jest i danas osnovna vjernička karakteristika.

Deseta obljetnica smrti A. Matasovića

U HKD sv. Ćirila i Metoda (sv. Jeronima) komemorirana je u četvrtak 23. svibnja 1996. 10. obljetnica smrti prof. *Antuna Matasovića,* jednoga od najpopularnijih jeronimskih pisaca i članova HKD-a. Bio je uzoran katolički laik i otac desetoro djece. Najprije je ravnatelj HKD-a, prof. *Radovan Grgec,* pročitao što je o Matasoviću pisao prof. *Petar Grgec* u svojoj knjizi "U paklenom trokutu" (HKD 1940), a zatim je Matasovićeva kći prof. *Stanka Pavuna* govorila o životu i djelu svojeg oca, ali i o velikom majčinu doprinosu u životu te zaista plodne i uspješne obitelji. Poslijeratni izdavač Matasovićevih knjiga vlč. *Ivan Zirdum* priznao je u svom prikazu Matasovićeva djela koliko su te knjige utjecale na njega još kao sjemeništarca u izboru zvanja, istaknuvši pritom značenje romana "Bartol i Bara" i "Crno kraljevstvo" u suzbijanju bijele kuge u Slavoniji. O svom ocu govorili su nakon toga još neki prisutni sinovi i kćeri, a zatim su sudionici toga skupa pozvani na domjenak.

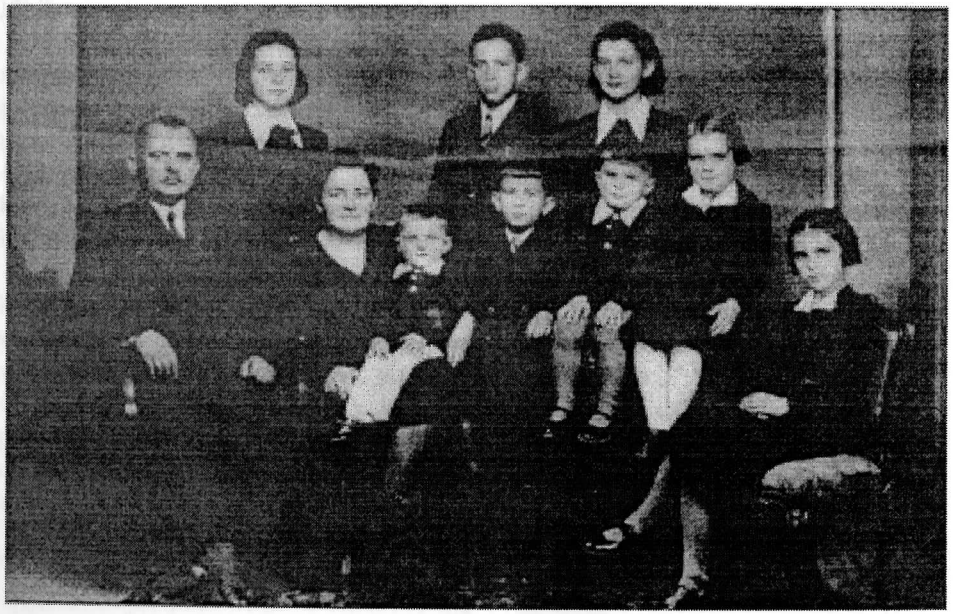

Obitelj Matasović 1940. godine

Posjet Hrvatskom Grobu i Haulikovoj rodnoj kući u Trnavi

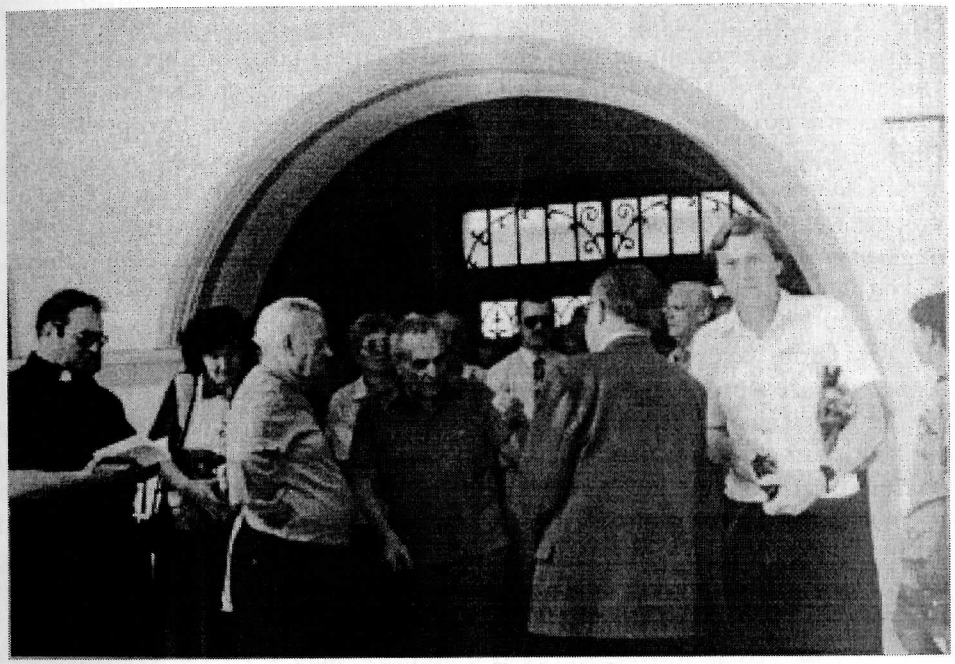

Spolok sv. Vojtjeha, dr. Hanaković i Grgec:
Trnava 8. VI. '96.

U organizaciji HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda) i markuševačke župe svetih Šimuna i Jude priređen je posjet pedesetak župljana i članova HKD-a Slovačkoj 7. VI., 8. VI. i 9. VI. 1996. s vođom puta *Stjepanom Pačarićem,* župnikom *Zlatkom Golubićem* i ravnateljem HKD-a *Radovanom Grgecom.* U autobusu se molila i krunica, tako da je taj trodnevni posjet bio ujedno i svojevrsno "hodočašće". Nakon razgledavanja Bratislave, kojom je putnike-hodočasnike proveo g. *Branko Stapar*, Zagrepčanin koji već dugo živi u Slovačkoj, u Hrvatskom Grobu dočekao ih je isusovac o. *Ferdo Takač,* poznati prevoditelj ćirilo-metodskih izdanja ("Orijaš kršćanstva" i "Zvijezde koje ne zalaze" Ivona Ćuka) i autor hrvatsko-slovačkog rječnika, koji bi trebao da uskoro izađe iz tiska. Poslije mise putnici su vidjeli pred crkvom spomenik dr. *Josipa Andrića*, čiji je roman "Velika ljubav" (preveden od p. Takača kao "Velka laska") posvećen također mještanima Hrvatskog Groba. Sutradan su predstavnici HKD-a uz prisutnost djece dr. J. Andrića, središnje ličnosti stoljetne povijesti HKD-a, položili pred spomenik vijenac.

8. VI. položen je vijenac i na rodnu kuću kardinala *Jurja Haulika* u Trnavi, gdje je delegacija HKD-a 1929. bila postavila spomen-ploču. O značenju J. Haulika, prvoga zagrebačkog nadbiskupa i utemeljitelja HKD-a (1868) za povijest zagrebačke nadbiskupije i cjelokupne Hrvatske govorio je sadašnji ravnatelj HKD-a R. Grgec. Nažalost, spomen-ploča se zbog radova na fasadi nalazi privremeno u trnavskom muzeju. Putnici su u Trnavi posjetili i upravnu zgradu Društva sv. Vojtjeha (Adalberta) gdje ih je dočekao ravnatelj dr. Hanaković. Grgec i *Hanaković* govorili su o bratskoj povezanosti obaju Društava. Prvi predsjednik Društva (Spolka) sv. Vojtjeha bio je svećenik *Andrej Hlinka,* vođa borbe slovačkog naroda za nezavisnost. Zaslugom Andrića te su se veze produbile još više nego u vrijeme *Stjepana Moysesa*, zagrebačkog kanonika i slovačkog biskupa, i Slovaka *Bogoslava Šuleka,* jednoga od najznačajnijih hrvatskih jezikoslovaca iz tog vremena. Nakon toga su naši putnici posjetili i grob sv. *Marka Križevčanina* i *Antuna Vrančića* te udovicu *Vila Kovara,* velikog Andrićeva prijatelja i suradnika. Na povratku u Hrvatski Grob, nakon mise, priređena je svečana večera na kojoj je načelnik *Jozef Nemčović* sažeto prikazao značenje naših veza. Kao što je HKD sv. Ćirila i Metoda (sv. Jeronima) na poklon donijelo desetak paketa svojih izdanja i darovalo ih Spolku sv. Vojtjeha i slovačkim Hrvatima, tako je i on u znak zahvalnosti tom prilikom poklonio darove župniku Golubiću, R. Grgecu, p. Takaču i S. Pačariću kao uspomenu na naše prijateljstvo. U darivanju slovačkih prijatelja sudjelovala je i novinarka lista "Narod" gđica *Roso.* Na večeri je naše Hrvate i Hrvate iz Hrvatskog Groba posjetio i tajnik veleposlanstva iz Bratislave *Filipčić* i izručio pozdrave veleposlanika *Đure Deželića,* čiji je djed *Velimir* bio potpredsjednik HKD-a i član delegacije koja je postavila 1929. ploču kard. Haulika u Trnavi. U nedjelju su hodočasnici sudjelovali u tijelovskoj procesiji i vratili se kući preko Mađarske.

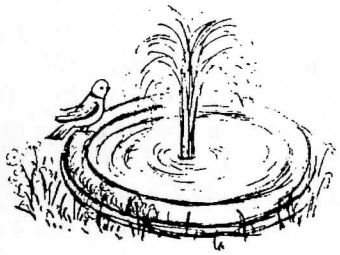

Hrvatska glagoljica

"Hrvatska glagoljica" Darka Žubrinića zapravo je prošireno i popravljeno izdanje njegove vrlo brzo rasprodane knjige "Biti pismen - biti svoj", objavljene u nakladi HKD sv. Ćirila i Metoda (sv. Jeronima) prije dvije godine. U četvrtak 9. svibnja predstavljena je ta popularna knjiga u prostorijama HKD-a. Tom je prigodom ravnatelj HKD-a prof. Radovan Grgec predstavio brojnom sluštateljstvu autora dr. Darka Žubrinića i suizdavača prof. dr. Nevena Elezovića istaknuvši kako je zahvaljujući Društvu prijatelja glagoljice i njegovu predsjedniku prof. dr. Vladimiru Ćepuliću te dr. Žubriniću i dr. Elezoviću hrvatska glagoljica doživjela svojevrsnu rehabilitaciju kao samonikli izraz hrvatske tropismene i trojezične kulture i literature. Zahvaljujući djelovanju tih entuzijasta, inače profesora na Elektrotehničkom fakultetu u Zagrebu, glagoljica je, možemo reći, s kamena ušla u suvremene kompjutorske sustave. O tehničkim postupcima u vezi s objavljivanjem knjige govorio je dr. Elezović, dok je autor iznio dugačak i mučan put oko njezina sastavljanja. Knjiga faktografski nabraja razne teorije o postanku glagoljice a posebno je mjesto dobilo poglavlje o Baščanskoj ploči. U drugom dijelu nalazi se mala glagoljska čitanka, tako da to vrijedno djelo može poslužiti i kao udžbenik.

Photo: PAT

Književna večer 9. svibnja 1996.

Martin MIHALDINEC

Slučajni susret

Više se zaista ne sjećam koja je to godina bila, uglavnom u pedesetima, ja sam bio ili šestoškolac ili vicematurant. Svaki dan sam putovao vlakom u Koprivnicu, u tamošnju gimnaziju, u kojoj je bilo skoro više nas "vlakaša", nego pravih Koprivničanaca. Parnjača se sporo vukla i zaustavljala na svakoj i najmanjoj postaji, tako da je put od tridesetak kilometara trajao više od sat vremena. Koristili bismo to vrijeme za prepisivanje zadaća, ponavljanje gradiva ili druženje s putnicima koji su putovali na dalje relacije i nisu bili baš česti gosti u vlaku.

Tog jutra pomogao sam ubaciti u vagon pakete Radovanu Grgecu, studentu iz Zagreba, koji bi svaku jesen dolazio po nekoliko puta na očevo imanje u Kalinovcu, da ponese nešto voća i živežnih namirnica. Često smo se družili prilikom tih njegovih posjeta, jer nekad bi ostao u Kalinovcu i po nekoliko dana. Zapravo nisam bio ni svjestan da netko vodi brigu o tom druženju i da to nije bilo baš preporučljivo, jer je Radovan bio povratnik s robije i politički "opasna" osoba. Radovan je bio znatno stariji od mene, no uvijek bismo našli zajedničku temu za razgovor. Bitno se razlikovao od svih mojih prijatelja pa i svojih vršnjaka, jer on mladost zapravo nije ni imao, proveo ju je u zatvorima Lepoglave, koja je od njega odmah stvorila odrasla čovjeka. Nikad nismo razgovarali o tom njegovu robijanju jer se o tome samo šaputalo i ja zapravo nisam o tome puno znao. Uglavnom pričali smo o svemu i svačemu i sjećam se da je bio ugodan sugovornik s kojim se je moglo o svemu pričati i štošta naučiti.

I tom zgodom dok smo zauzeli mjesta u vlaku i potrpali njegovu prtljagu, koristili smo priliku da se u tih sat vremena napričamo o svemu i svačemu. Ne znam zašto, ali u to vrijeme u vlaku su bili milicioneri, kao stalni pratioci vlakova. S nekima od njih smo se mi đaci družili, često su zadirkivali naše kolegice, a neke smo naprosto ignorirali i nismo primjećivali njihovu nazočnost.

Radovan mi je upravo pričao neku smiješnu zgodu, kad je pokraj nas prošao milicioner. Na Radovanovu se licu smiješak najednom zaledio i ostao stajati negdje u zraku. Ruke su mu počele podrhtavati i osjetio sam da se nešto čudno događa. Milicioner je produžio kroz vagon, ne osvrćući se na nas. Kad je izašao iz vagona, Radovan mi reče: "Ovaj me je strašno tukao u Lepoglavi." I naravno, da razgovora do Koprivnice više nije bilo.

Još jednom je milicioner prošetao vagonom, ali ni treptajem oka nije pokazao, da je Radovana prepoznao. A i kako bi, on je za njega u Lepoglavi bio samo broj, kojega je trebalo pod svaku cijenu što "delotvornije" preodgojiti, a ne osoba s imenom i prezimenom.

Predrag GRUBIĆ

Nepovijesno događanje

Još jednom u obavijesnim kolonama ptica
Bajkovita rađa se ljepota
Čeznutljivo nek bude joj kumstvo
Moja draga!)
Rasudne dok pucaju moći svijeta
U kolajni prisuća,
A za račun bistra sela ženstva!

Nanijeti se u ljubav -
Na posvemašnjem stolu žrtvenika,
Cvijetu je i jastvu.

Slutnik

Došao u ponešto izmijenjenu rasporedu,
S trava skidao jutarnja srebra
I puštao, u sve kraćim stankama,
Svečani dah među majke.
Prilazili mu samo razbacani znaci rođenja
I ruže što su još mirisati znale.

Na njega se rušile kraljičine nježnosti!

Prijestolje luminoznih oblika

Na obale (ta pokolj je dovršen!)
Gdje mirišu smole i ljubavi,
A tek nekoji porod preskoči
Ljepotu ulaženja
U vlastitu otvorenost.
Gdje voda se, sol
I tjeme
Udružuju u nešto prisnije
I svijetle
Kao seoski kristali
Na tajnovitu prijestolju
Malenih luminoznih oblika.

Stanko TENŠEK

Francuz - poklisar istine o Hrvatima

Christophe Dolbeau: Francuska - Hrvatska

Iznimno su rijetki Francuzi koji se, poput Christophea Dolbeaua, već tako dugo, ustrajno i uspješno bave pitanjima hrvatske političke zbilje u prošlosti i sadašnjosti. O tome svjedoče njegove do sada četiri objavljene knjige: "Žrtve Jalte" (1988), "Hrvatska na straži Zapada" (1990), "Velikosrpstvo - jugoslavenska rak-rana" (1991) i "Francuska - Hrvatska (1994). Prije nego što predstavimo četvrtu Dolbeauovu knjigu, upoznat ćemo čitatelje pobliže s njezinim autorom.

U potrazi za istinom...

Christophe Dolbeau (1935) profesor je engleskoga jezika u Lyonu, povjesničar i suradnik više francuskih i hrvatskih časopisa. Iz interviewa što ga je dao vlč. Ivi Balukčiću ("Živa zajednica", lipanj 1994) doznajemo da se za Hrvatsku počeo zanimati kao srednjoškolac. Nezadovoljan stereotipima na kojima se temeljila službena "istina" o Hrvatskoj u II. svjetskom ratu te zbunjen "prezirom i kategoričnošću u opisivanju tih događaja", započeo je samostalno istraživanje. U tome mu je uvelike pomogao Ivan Tuksor (ubijen od UDBE u Nici 1976. - izgorio u autu u kojemu je eksplodirala podmetnuta bomba), koji ga je također povezao sa svojim sunarodnjacima u Lyonu. Od tada počinje Dolbeauovo druženje s hrvatskim emigrantima, koji su mu rat u Jugoslaviji prikazali u posve drugačijem svjetlu. Sam priznaje: "Odjednom sam shvatio da zapadna demokracija nije oslobođena od totalitarizma: povijest se prepravlja, krivotvori, kako bi se podudarila s trenutačnim interesima. Očigledno, Hrvatska je u tome bila najveća žrtva velike zablude."

I Dolbeau je uvjeren da više ne može i ne smije šutjeti, jer, kako reče Charles Péguy: "tko zna istinu, a ne viče o njoj, sukrivac je u lažima i krivotvorinama", bilo da se radi o francuskoj vladi ili prosječnom Francuzu koji je 70 godina bio "trovan" srbofilstvom i projugoslavenskom propagandom. I zato je Dolbeau 1970. započeo vlastitu promidžbu hrvatskih interesa, svjedočeći o neopozivu pravu Hrvatske na samoodređenje i nezavisnost, o čemu opširno i dokumentirano govore prve tri njegove knjige.

Francusko-hrvatski odnosi

Četvrta Dolbeauova knjiga - "Francuska - Hrvatska" povijesni je pregled francusko-hrvatskih političkih i kulturnih odnosa od 11. do 19. stoljeća. Hrvati se, pripominje pisac u uvodu, s pravom tuže na nezainteresiranost Francuske prema svojoj zemlji i sustavno favoriziranje Srbije u "jugoslavizma". Činjenica je, međutim, da su se prvi francusko-hrvatski susreti zbili u davnoj prošlosti. "Moja glavna namjera je posebno naglasiti odnose između Hrvatske i Francuske koji su postojali mnogo ranije nego što je itko išta znao o srpskom pašaluku" (navod iz spomenutoga interviewa).

U prvom dijelu knjige govori se, dakle, uglavnom o političko-diplomatskim dodirima i odnosima, od onih prvih u 11. stoljeću - posebice za prvoga križarskog rata, kada su francuski konjanici i pješaci prošli Dalmacijom, onih u 13. st. - za četvrtoga križarskog rata, kada su francuski križari, na poticaj Henrika Dandola, za Veneciju osvojili Zadar, do kraljeva iz francuske loze Anžuvinaca, od kojih je jedan, Ladislav Napuljski, prodao Dalmaciju Veneciji (1409). U idućim stoljećima bilo je više sreće u francusko-hrvatskim odnosima: potkraj 15. stoljeća uspostavljeni su prvi put diplomatski odnosi između Dubrovačke Republike i Francuske, koji od 16. st. postaju stalni. Iz 17. st. Dolbeau bilježi prvi hrvatski "izvozni" proizvod u Francusku - kravatu. U 18. st. vrlo dobrim odnosima Hrvatske i Francuske pridonijeli su istaknuti Hrvati, poput fizičara, matematičara, astronoma, filozofa i diplomata isusovca Ruđera Boškovića i mnogih drugih.

Francuska revolucija nije imala većih neposrednih odjeka u sjevernoj Hrvatskoj. Dolbeau bilježi da je u Zagrebu bilo pristaša jakobinskih ideja, koji su 1789. "drvo slobode" okitili simpatičnom profrancuskom pjesmicom. Drukčije je bilo u južnoj Hrvatskoj, posebice nakon francuske vojne intervencije pod generalom Marmontom, uspostave "Napoleonove Hrvatske" (1806-1813) i ukinuća neovisne Dubrovačke Republike. Dolbeau konstatira da "carska intervencija nije ipak bila posve negativna", misleći pri tome na unapređenje školstva, zakonodavstva, cestogradnje i trgovine, te smatra da je iz toga kratkog razdoblja "Ilirskih pokrajina" niknuo ilirski pokret na čelu s Jankom Draškovićem i Ljudevitom Gajem te da su tu začeci moderne Hrvatske, koju će kasnije "žarki frankofili" Šenoa i Matoš dovesti do suvremene Hrvatske.

Drugi dio knjige, opsegom dvostruko veći, sustavno, od srednjega vijeka do kraja 19. stoljeća, bilježi ljude i zbivanja koji su obilježili francusko-hrvatske kulturne odnose, posebice u književnosti, znanosti i umjetnosti. Spomenimo ponešto od toga: od prvih srednjovjekovnih susreta francuskih i hrvatskih umjetničkih putujućih družina - žonglera, benediktinca Gottschalka na dvoru kneza Trpimira (Dolbeau ga proglašava kraljem!) te hrvatskih klerika koji su 13. stoljeću studirali na pariškoj Sorbonni (bl. Augustin Kažotić, Ivan Stojković, Juraj Dragišić i dr.) i profesorâ na Sorbonni, poput Benka Benkovića, Marijana Bondenarića ili posebno simpatičnoga Jurja iz Slavonije (Georges d'Esclavonie) koji je svoje sorbonnske kolege naučio čitati glagoljicu (o tome opširnije u djelu Darka Žubrinića "Biti pismen - biti svoj", Zagreb, 1994), preko arhitekta, gravera i kipara Franje Laurane (Francesco da Laurana) koji je u 15. stoljeću, u doba renesanse, blistao u Francuskoj, i matematičara Marina Getaldića s prijelaza 16. u 17. stoljeće, do Hrvatâ koji su bili članovi Francuske akademije, poput liječnika Đure Baglivia i numizmatičara Anzelma Bandura. To su samo neki od Hrvata koji su obilježili duhovno-kulturne veze dvaju naroda.

Ljubav prema francuskoj kulturi u Hrvatskoj - "frančezarija" osobito se potvrđivala u 18. stoljeću, kada se obilno prevode na hrvatski francuski pisci (prevoditelji Ignjat Đurđević, Marin Tudišević i dr.). Posebno je zanimljiv slučaj Marka Bruerevića (Marc Bruère-Desrivaux), francuskoga konzula u Dubrovniku. Taj pohrvaćeni Francuz postao je hrvatskim književnikom (pisao sonete, maskerate i komedije), a bio je i hrvatski zet. U 19. st. bilo je mnogo ljubitelja francuske kulture (Nemčić, Jurković, Mažuranić, Šenoa, Kumičić), a kasnije se francuskom književnošću oduševljavaju Vojnović, Nazor, a posebice Matoš, koji veliča francuski duh, francusku književnost i francuski način života, Francusku kao "žarište estetičkih inovacija, izvorište ljepote, umjetnosti i

književnosti". U Hrvatskoj je posebno bio cijenjen Victor Hugo. Kad je umro (1855), list "Sloboda" pojavila se s crnim rubom. "Otac Domovine" dr. Ante Starčević oduševljavao se francuskim demokratskim i republikanskim ustavom.

Dolbeau ne zaboravlja ni privlačnost francuskih likovnih umjetnika, kao što su Rodin, Manet, Degas i Cézanne. Knjigu završava konstatacijom da će to nerazdvojno francusko-hrvatsko duhovno jedinstvo biti prekinuto prvim svjetskim ratom, kada će se te dvije zemlje naći u suprotnim taborima. Međutim, ni u sklopu Jugoslavije Francuska ne prestaje biti privlačnom Hrvatima. Hrvatsko-francuski odnosi i tada će se nastaviti, premda će ta "jugoslavenska klopka" nastojati razvodniti hrvatski senzibilitet i što je više moguće poništiti njezinu specifičnost. Bez uspjeha, dakako!

Osvjedočeni prijatelj Hrvata

Ljubav prema povijesnoj istini dovela je Christophea Dolbeaua na staze hrvatske povijesne sudbine. Spoznao je da su Hrvati bili žrtve službene francuske politike koja tijekom 20. stoljeća Srbiju vidi kao "francusku tvrđavu koja predstavlja protutežu germanskom utjecaju na Balkan". Družeći se s Hrvatima, upoznao je njihovu povijest i kulturu te zavolio njih i njihovu domovinu. I počeo svjedočiti. I tako kao poklisar istine o Hrvatima djeluje već dvadeset i pet godina.

Hrvatska zna cijeniti svoje prijatelje, a oni su joj danas potrebniji nego ikada. Cijeni ih kad je hvale i kad je savjetuju, a i onda kad je opominju. Ljubav zna uzvratiti ljubavlju i pažnjom. Uvjereni smo da neće zaboraviti ni profesora Dolbeaua, ni mnoge druge osvjedočene prijetelje istine i prijatelje Hrvata među Francuzima.

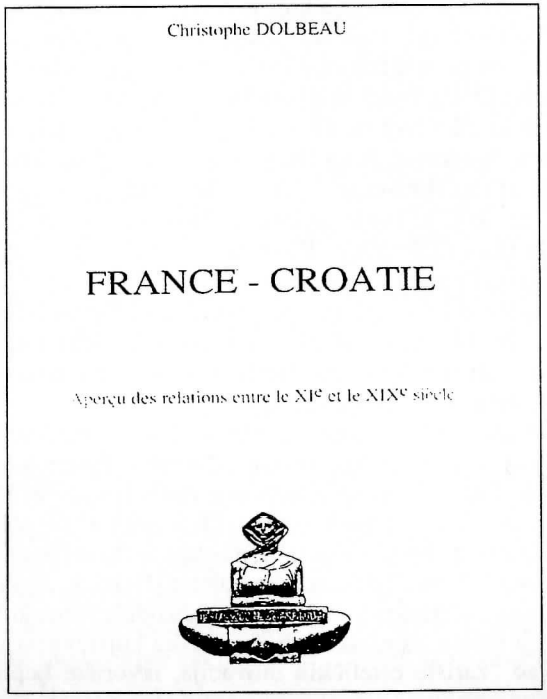

Davor PRPIĆ

Ima sunca za sve nas

Utonuli u šutnju duboke zime
snijeg staze zavio u bjelinu -
mokre stijene
zaleđene sjene
ulijevaju strah i zaprepaštenje

Kojim putem dalje
kad nijednog na vidiku nema -
bjelinom u bijelu nepoznatost
ili natrag ....
u proživljenost

Skakati - preskakati
penjati - padati

Rupe - rupčage
Kalvarija
spas il' provalija

Uzdržimo ...
u šutnji duboke zime -
strpljivi budimo

Nada i vjera
jedini su spas ...
- prerano ne sudimo
jer ...

IMA SUNCA ZA SVE NAS

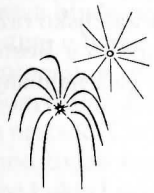

Ljubim te poljupcima nježnim

Bijelo kamenje
zelenila bujnog
paukovih velova puno

Jezero planinsko
obalu grli
nježnim dodirima

Dotaknuti sunce želim
- stidljivo se zacrvenim

Što to tražim
prostranstvima praznim

dok ljubim te
- poljupcima nježnim

Marko MALIĆ

Bosni

Mene su skinuli mrrtvoj Bosni s prsa
i drugoj materi dali,
da me nejaka digne i hvala joj
za svaku gucaj.

Još pamtim oganj i jecaj, pusti dim,
krv i molitvu.
Onaj dan kad su je ubili.

Meni su divlji ratnici spalili sve
što sam imao, al' najviše žalim
jednu pjesmu prepunu ljubavi.

Mato MARČINKO

Bila jednom jedna crkva (XIV)

14.

Slučaj hrvatskoga pjesnika Ivana Mažuranića najbolje pokazuje koliko Srbi mrze Hrvate i sve što je hrvatsko. Rečeni Ivan Mažurnić napisao je godine 1835. glasoviti ep *Smrt Smailage Čengića,* u kojemu ustvari slavi srbstvo a ocrnjuje muslimanstvo. "Pod konac sedamdesetih godina devetnaestoga stoljeća uztvrdiše Srbi najednom, da je Mažurnić zapravo plagiator, jer da nije on pisac epa nego Petar Petrović Njegoš, crnogorski duhovni knez-pjesnik. U politički 'vjeruju' svakoga Srba spadala je i tvrdnja da su Mažuranić i Hrvati 'ukrali' Srbima taj ep."* Dugo se nije mogao shvatiti psihološki temelj te potvore. Tek je kasnije postalo jasno kako grkoiztočnjačtvo i svetosavlje načelno omalovažuje sve katoličko i hrvatsko i kako Srbi boležljivo hlepe da si prisvoje tuđe. Srbima jednostavno bijaše muka i pomisliti, da bi Hrvati mogli imati nešto ljepše od njih.

15.

Godine 1908. Srbi su sa sigurnošću računali, da će Bosnu dobiti u svoje ruke. I to s pomoću samih bosanskih muslimana! Muslimani su tada bili podpuno u rukama Srba, jer su im Srbi obećali "povratak pod suverenitet sultana". Spremajući se da zavladaju Bosnom, Srbi su izradili naputak o diobi zemljišnoga posjeda muslimana. Da bi svaki Srbin znao koje će mu zemljište pripasti, kada Srbija zauzme Bosnu. To što nisu tada uspjeli u Bosni, Srbi su nakon balkanskih ratova učinili muslimanima u Sandžaku, gdje su srbski činovnici i častnici "izvlastili" muslimanima kuće i zemljišta. "To je karakteristična pojava, koja se temelji na poviestnom postanku Srba kao naroda i na nomadskomu elementu."

"Hoćemo li razjasniti karakter srbskoga naroda s pomoću poviestnoga razvoja njegovih narodnih sastojina, moramo imati na pameti da su balkanski Romani kao saveznici Turaka raztočili sve tri države južnih Slavena: bugarsku, srbsku i hrvatsku. Ne smijemo nadalje zaboraviti ono razdoblje u komu su ti balkanski Romani činili bitni dio neredovite osmanlijske vojske kao akindžije (navalni konjanici), kirdžalije (kirijaši), bašibozuki (pljačkaši), martolozi (posebni pješačko-konjanički odredi) i haramije (hajduci). To bijaše opet razdoblje najoštrijega probira, u komu bijahu iztriebljeni svi slabiji, nježniji i manje sposobni elementi i preostaše samo oni u kojih bijahu najjače razvijeni razorni, nedružtveni i zločinački nagoni. Tom se činjenicom može razjasniti riedka razorna snaga, talent za razaranje i neprijateljsko razpoloženje ovoga elementa prema državi. Tko pozna mentalitet Srba, osobito u Bosni, njihovo nevjerojatno neprijateljsko držanje, njihovo poricanje svake, pa i najmanje zasluge

* Svi su citati u daljnjem tekstu knjige: L. V. Südland, *Južnoslavensko pitanje* (MH, Zagreb 1943.)

Austro-ugarske Monarhije, pa tko čita djela jednoga Božidara Mikašinovića, Vasilja Grđića i dra Miloslava Stojadinovića, taj će si takav mentalitet moći razjasniti s pomoću navedenoga poviestnoga razvoja. Opasna svojstva predaje i težnje srbsko-bizantske Crkve naišla su u srbskomu narodu na neobično djelotvornu dopunu u prodiranju balkansko-romanske nomadske krvi, koja je svojim prirođenim prohtjevom za prisvajanjem, svojim protudružtvenim sklonostima, manijom za uništavanje i raztvaranje, učinila Srbe prvorazrednom opasnošću za susjedne im narode i države."

16.

Osnivač suvremenoga srbskoga nacionalističkoga imperializma je Vuk Stefanović Karadžić. "On je postavio srbski nacionalni ideal, koji se sastoji u težnji, da se osvoje sve zemlje, koje su nekad spadale pod pečku patriarhiju. Taj je imperializam uperen u prvom redu protiv Hrvata. Uz pomoć teorija Slovaka protestanta Pavla Josipa Šafarika Hrvati se proglašuju jadnim ostatcima bez prava na život, a osim toga im se s pomoću teorije o slavenskim praimenima nalaže da se moraju utopiti u Srbstvu kao praslavenskomu moru, jer je svaki Hrvat kao Slaven Srbin, dok Srbin ne može biti ništa drugo nego samo Srbin."

Vukova konstrukcija imala je za Srbe i ovu dobru stranu. "Ako je Hrvat sam po sebi Srbinom, a obratno nije tako, onda će svatko brzo tu istu konstrukciju prenesti i na područje vlasništva i reći će: što je hrvatsko to je i srbsko, ali obratno ne vriedi. Po tomu načelu postupao je stvarno već i Vuk Stefanović Karadžić. On svoje pjesme nije sabirao samo u Srbiji, nego i u Bosni i Dalmaciji, i ne samo u grkoiztočnoga svieta, nego i u muslimanskoga i katoličkoga, a ipak je sve izdao kao srbsko narodno blago. Najljepše pjesme sabrao je on u bosanskih muslimana. Poznata pjesma o Hasanaginici muslimanska je, to jest hrvatska."

17.

Godine 1872. napisao je u Beogradu M. S. Milojević poviestno djelo pod naslovom *Odlomci iz istorije Srba*. U tom djelu piše i ovo: "Prvo kretanje i pomicanje srbskih plemena izazivahu Kinezi, s kojima ratovahu neprekidno 3.000-4.000 godina, dok Kinezi ne potisnuše današnje Srbe u Sibiriju. Iz Sibirije zaputiše se Srbi dalje i naseliše zemlje oko Kaspijskoga, Azovskoga i Crnoga mora, te zemlje u Armeniji, Rusiji i Njemačkoj, a djelomično i u Švedskoj, Belgiji i Francuskoj. Jedna druga grana srpskoga naroda bila je potisnuta u Malu Aziju i odavde prijeđe na srpsko tropolje, na današnji tako zvani Balkanski poluotok, iz kojega krenu zatim u današnju Austriju, Italiju i Germaniju, gdje naiđe već na druge Srbe isto kao i na Crnomu moru. Treća grana Srpstva bijaše potisnuta iz Indije i pođe u današnju Afriku, gdje zauzme nova sjedišta i stupi u borbu kao i u svima ostalima zauzetim pokrajinama. Jedan dio Srba stigne tu propast, a drugi dio krene u današnju Španjolsku, Francusku i tako dalje. Jedan sasvim malen dio ove grane Srba podjarmi i opljačka Rim pod imenom Vandala i zatim ga nestade. Činjenica da su nekada Srbi naselili čitavu Aziju znači, da su Srbi nekada tamo živjeli kao nezavisan i vladajući narod."

Sima Lukin Lazić, novinar bez srednje škole, izdao je pak godine 1894. u Zagrebu djelo *Srbi u davnini*. U njemu on za djelo profesora zagrebačkoga sveučilišta dr. Tome

Maretića *Slaveni u davnini* kaže da je to djelo posve krivo, jer da u prošlosti uopće ne bijaše Slavena nego samo Srba, kojih uloga u svjetskoj povijesti bijaše gospodujuća. U tomu se poslu Lazić obilno poslužio Jovanom Rajićem i M. S. Milojevićem i proglasio čitavu hrvatsku povijest sveučilištnoga profesora Tadije Smičiklasa krivotvorinom, napisavši između ostaloga: "Na čitavoj kugli zemaljskoj nema naroda o kome bi se moglo reći: danas živi srbski narod, koji je doduše pod tim imenom malen, ali ima za sobom prošlost od pet tisuća godina. Srbski narod je najveći narod Zemlje, najjači narod na svijetu, neizmjerno bogat pučanstvom i bezkrajno raširen, koji je oplodio sve zemlje Europe, Azije i Afrike, koji je sagradio babilonski toranj, narod je komu bi zapravo trebao biti podložan čitav svijet, narod je u komu se rodio sam Krist." Ne smije se prijeći preko činjenice da je uspjeh Lazićeva djela bio velik, jer mu za tadašnje prilike veoma velika naklada od šest tisuća primjeraka bijaše za kratko vrijeme razgrabljena.

"U toj lažnoj znanstvenoj, bjesomučnoj, vrtoglavoj i paklenskoj igri morala je biti nazočna i grkoiztočna Crkva. Grkoiztočni župnik u Karlovcu Nikola Begović napisao je godine 1874. *Povijest srpske Crkve*. U tomu dičnom povijestnomu djelu on piše: 'Ja sam si o tomu na čistu, da su Srbi primili kršćanski nauk iz ustiju samih apostola Andrije i Pavla.' Begović nadalje piše: 'Solunski Srbi sv. Ćiril i Metod, slavljeni slavenski apostoli, pođoše u Moravsku.' A nije sasvim bez interesa i tvrdnja: 'Ulfilino evanđelje je i srpsko evanđelje.' Vlastohleplje, megalomanija i želja za proširivanjem silno su razvijeni u srbskomu narodu. One su misao vodilja Srba i mogu se opaziti u svakomu njihovu djelu, nastojanju i u svakoj njihovoj misli."

Godine 1839. napisao je dr. Jovan Subotić u Ljetopisu Matice srpske članak pod naslovom *Neke misli o književnom sojuzu Slavena na jugu i imenu toga sojuza,* u kojemu piše i ovo: "Dalmatinci, Bosanci, Hercegovci, Slavonci, hrvatski Srbi, Srbijanci, sve su to pravi Srbi. A što su Hrvati? I oni su pravi Srbi. Hrvatske nije bilo u azijskoj Sarmaciji, a ipak se zna da su i Hrvati pored Srba tamo živjeli kao Srbi." U toj Subotićevoj rečenici prepoznajemo na prvi pogled Jovana Rajića i Pavla Josipa Šafarika. I to prije no što bijaše objavljena razprava Vuka Stefanovića Karadžića *Kovčežić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona* (Beč 1849.), u kojoj prvo poglavlje (napisano još godine 1836.) ima naslov "Srbi svi i svuda".

18.

U Hrvatskomu Saboru srbsko se pitanje po prvi puta pojavljuje godine 1861. U svibanjskomu zasjedanju te godine predložio je Jovan Živković, banatski Srbin, da Hrvatska odstupi Vojvodini čitav Srijem i zamolio je Hrvate da pomognu srbska nastojanja za uzpostavu Vojvodine. (Recimo i to da je rečeni Jovan Živković kasnije za banovanja Ivana Mažuranića, Teodora Pejačevića i Khuena Hederwarya igrao u Hrvatskoj veliku ulogu, bijaše dulje vremena odjelni predstojnik za nutarnje poslove a kasnije postade i barunom.) Hrvati nisu odbacili Živkovićev prijedlog, nu izbjegavali su odgovor i naglašivali cjelokupnost kraljevine Hrvatske i Slavonije koja se ne smije dirati.

Nekoliko dana kasnije to je pitanje ponovno postavljeno. U povodu jedne izjave hrvatskoga povjestnika Ivana pl. Kukuljevića "da u Vojnoj Krajini stanuju izključivo Hrvati" podnio je srbski patriarh Josip Rajačić (sa sjedištem u Karlovcima) hrvatskomu

saboru spomenicu, u kojoj je nastojao dokazati da u Vojnoj Krajini stanuju izključivo Srbi. Ivan plemeniti Kukuljević, koji u smislu tada vladajućega jugoslavenstva nije mogao nastupiti protiv Srba, uzmakne i uztvrdi da nije izustio gornje primjetbe, govoraše za jedinstvo Hrvata i Srba i predloži da se patriarhova spomenica ustupi Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu, koja se upravo trebala osnovati. Obá u Hrvatskomu Saboru nazočna pravoslavna metropolita, Kragujević i Jovanović, podpomogoše živo spomenicu patriarha Rajačića i predložiše da Sabor stavi u zakonski članak, da u Hrvatskoj i Slavoniji pored Hrvata žive i Srbi. Zatim predloži spomenuti već banatski Srbin Jovan Živković ovu rezoluciju: "Dočim se veliki župan zagrebački u prošloj sjednici glede prosvjeda Nj. svetosti g. patriarha srbskoga Josipa Rajačića izrazio, da on u govoru svomu od 29. travnja o. g. (1861.) u obziru Krajišnikah ili Krajine hrvatsko-slavonske nije rekao, da u istoj Krajini živi narod čisto 'hrvatski' nego narod 'naški', pod kojim izrazom je on pleme srbsko isto kano i hrvatsko razumievao, to isti prosvjed prestaje biti predmetom svakoga daljega saborskoga pretresanja, dočim nije ovaj sabor nikojom prilikom niekao, dapače pripoznaje, da u trojednoj Kraljevini ima i naroda srbskoga i on podobno izrazu Nj. svetosti patriarha od srca želi: 'da Srbi i Hrvati kao najbliža i jednorodna braća jedan drugoga ime i pleme kao narodnje svetinje ljubi i počituje i kao dosad, tako i unapredak u bratskoj slogi ostanu." Ta rezolucija bijaše jednoglasno primljena i pismeno dostavljena patriarhu Rajačiću, koji zbog bolesti ne bijaše nazočan na sjednici.

"Uspjeh kampanje (borbe), što je bijaše započeo patriarh Rajačić, bijaše svakako taj, da Srbi bijahu u poviesti prvi put priznati i zakonski izjavljeni kao politički narod u Hrvatskoj i Slavoniji. Pada u oči gladki i dopadljivi oblik rezolucije, što je bijaše predložio Jovan Živković, kojoj su Hrvati uistinu nasjeli."

Nositelji srbske misli nastupali su s tvrdnjom da su Hrvati Srbima uzeli jezik, jer da je štokavski govor, što ga bijaše prihvatio Ljudevit Gaj, srbski a ne hrvatski. Postupice je prodirala Vukova i Šafarikova teorija, koja je niekala Hrvate polazeći s motrišta da je samo "Srbin" narodnostna oznaka koja označuje narodnu pripadnost, dok je "Hrvat" samo područna oznaka kao na primjer "Štajerac" ili "Stolnograđanin" bez ikakvoga narodnoga ili političkoga značenja.

Protiv ovih srbskih svojatanja u Hrvatskoj nastaje književni pokret, na čelu kojega bijaše kasniji utemeljitelj stranke prava i politički vođa Hrvata dr. Ante Starčević. On je godine 1866. objavio razpravu *Bi li k Slavstvu ili ka Hrvatstvu,* godine 1868. razpravu *Ime Serb*, a dvije godine kasnije razpravu *Slavosrbska pasmina u Hervatskoj.* "Starčević bijaše sasvim izpravno spoznao, koliko povoljno bijaše jugoslavenstvo prodiranju Srba. Zato se on odrekne jugoslavenstva i htjede biti samo Hrvatom. U dvie razprave suprotstavio je on srbskomu niekanju Hrvatstva hrvatsko niekanje Srbstva, došavši do izpravne spoznaje o balkansko-romanskom podrietlu Srba u hrvatskim zemljama i do zaključka: Srbi su na hrvatskomu zemljištu poslavenjeni Vlasi, dakle Hrvati."

19.

Godine 1862. bijaše u Sarajevu osnovano družtvo sa zadatkom, da oznake kao vlah, hrkać, rišćanin i rumi, koje bijahu u Bosni u običaju za označivanje grkoiztočnoga elementa, zamijeni imenom "Srbin" i da proširi srbsko ime. Družtvo je započelo širiti

misao o skorom razsulu osmanlijske države, o srbskoj budućnosti Bosne i o obnovi Dušanova carstva!

Godine 1866. osnovao je pop Vaso Pelagić, rodom iz Banata, pravoslavno sjemenište u Banjoj Luki. "Ali turske vlasti opaziše doskora, da se đaci sjemeništa bave više vojničkim vježbama nego bogoslovljem i zatvoriše sjemenište, a Pelagića prognaše u Malu Aziju."

U spisu Mihovila Pavlinovića "Hrvatska misao" nalazimo podatak, da se u Dalmaciji srbska misao "sramežljivo i pritajeno začimala godine 1873. u Laser-Rodić-Ljubišinu zemljačtvu, pa duhata postala godine 1877.-79. u srbskomu klubu iz grmena: divide et impera; i napokon mladim ljetom godine 1880. izišla na svietlost ohola i brkata uz kumove kaluđere i dadilju omladinu grčko-iztočnoga sjemeništa".

Crpeći svoju snagu iz srbske države, Srbska pravoslavna crkva "započela je svom snagom raditi na tomu, da probudi sviest kod svih grkoiztočnjaka, nastanjenih na području nekadašnje pećke patriarhije, da nisu samo u crkvenomu smislu, nego i u nacionalnomu Srbi". Počevši od godine 1860. podpomaže taj crkveni rad sve obilnijim sredstvima i državna sila tadašnje kneževine Srbije.

Ime Srbin uvezao je u Hrvatsku karlovački episkop Mušicki. On je propovijedao da su i "Vlasi" i "hrišćani" i "Hrvati" koji pripadaju iztočnoj Crkvi *Srbi*. Nositelj svesrbske djelatnosti u Hrvatskoj bijaše grkoiztočna Crkva. Za banovanja Khuenova otvoriše Srbi u Zagrebu srbsko-pravoslavnu vjeroizpovjednu školu i prvi srbski odgojni zavod, "da u njima njeguju srbski duh".

Godine 1890. tiskano je u kraljevskoj srbskoj državnoj tiskari u Beogradu treće izdanje Niketićeve knjige *Srpski svet u reči i slici*. U toj knjigi, sa znanjem srbskih državnih vlasti, srbska se djeca poučavahu ovako: "Srbske zemlje jesu: 1. Kraljevina Srbija, 2. Stara Srbija, 3. Makedonija, 4. Crna Gora, 5. Bosna i Hercegovina, 6. Dalmacija, 7. Istra, 8. Hrvatska, 9. Slavonija, 10. Srijem, 11. Bačka, 12. Banat, 13. Srbija pod bugarskom vlašću (zapadna Bugarska)."

Službeni list kraljevskoga srbskoga ministarstva prosvjete *Prosvjetni Glasnik* u svezku za siječanj 1892. objavio je "etnografsku kartu srpskih zemalja" (1:1, 600.000) na kojoj su kao "srpske zemlje" označene: 1. Iztočna polovina Istre, 2. Hrvatska, 3. Slavonija, 4. Južna Ugarska, 5. Srbija, 6. Bosna i Hercegovina, 7. Dalmacija, 8. Crna Gora, 9. Macedonija, 10. Zapadna Bugarska. "Kraj oko Dragomana i Slivnice prikazan je kao čisti srbski, tek iztočno od Sofije ima Bugara pomiešanih sa Srbima, a čistih Bugara ima tek na desnoj obali rieke Isker."

Počevši od godine 1860. svesrbski (velikosrbski) pokret vodeća je misao srbske države. "Zato je sasvim krivo shvaćanje Setona Watsona, da su velikosrbski ideal stvorili tek Karađorđevići i da ga treba upisati na njihov račun, što izgleda, da je prihvatila i austrijska Crvena knjiga od god. 1914."

Srbski napadaj na Hrvatsku izazvao je u Hrvata pokret za odporom, što ga bijaše poveo hrvatski političar dr. Ante Starčević. "Pokret odpora bijaše utjelovljen u jednoj stranki, u Starčevićevoj stranki ili u Hrvatskoj stranki prava, koja je zabacivala ilirizam i jugoslavenstvo izpravno spoznavši, da ta dva pravca utiru samo putove srbskomu nadiranju. Ona je pošla smjerom politike čistoga hrvatstva suprotstavljajući idealu Velike Srbije ideal Velike Hrvatske i smatrala političkim idealom ostvarbu najvećega poviestnoga širenja hrvatske države. Premda taj pokret ne bijaše izpravno ocjenjivan izvan zemlje, njegov uspjeh u Hrvatskoj bijaše to veći. On je pomalo potisnuo

jugoslavenstvo i napola unionističku stranku *obzoraša*, koja ga je zastupala, i počeo je čak privlačiti i grkoiztočni element, stvorivši pojam *pravoslavnog Hrvata* i rješavajući ga opasnosti od neminovnoga sukoba s Austro-ugarskom monarhijom. Nacionalno-crkveno Srbstvo, željno osvajanja, uvidjelo je, da se ciljevi osvajanja u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji nalaze u Velikoj opasnosti. Osim toga Bosna i Hercegovina ne bijahu na Berlinskomu kongresu dodieljene Srbiji nego Austro-Ugarskoj mimo očekivanja. Tako je ideja osvajanja nanovo izražena nakon kratkoga razdoblja udvaranja Austriji."

20.

Godine 1899. izdao je Miroslav Spalajković, pitomac srbske vlade u Parizu, koji je na parižkoj *Ecole diplomatique* studirao državne znanosti, knjigu *La Bosnie et l'Herzégovine*. Tu je knjigu nagradio parižki pravni fakultet, a izdana je kao "studija diplomatske povijesti i međunarodnoga prava". Sadržaj i glavne misli knjige su ove:

1. Bosansko je pitanje u svojoj biti međunarodno i tiče se čitave Europe. Pozivlju se pojedine velesile da se pozabave tim pitanjem, vežući ga koliko je to god moguće na smjernice njihove vlastite politike. Spalajković piše: "Izvan svake je sumnje, da su Bosna i Hercegovina najvažniji dio iztočnoga pitanja. Zato ih ne možemo dostatno toplo preporučiti pozornosti i razmišljanju diplomata i državnika." Nadalje: "Francuzka bi učinila sudbonosnu pogrješku, kad bi se prestala zanimati za zlu sudbinu, što je Srbima nanosi u Bosni i Hercegovini nasilna politika Bismarckova i Andrassyeva."

2. Bosna i Hercegovina su srbske zemlje, one su rasno i nacionalno jedinstvene, vjerski doduše podijeljene, ali pripadnici svih triju vjera su Srbi. (Spajković ovdje rabi doskočice, omiljele u Srba, da bi se izbrisali Hrvati kao poseban narod.). Spalajković: "Izuzevši njemačke kolonije i ono nekoliko tisuća Židova koji stanuju u gradovima, stanovništvo je izključivo srbske narodnosti, ili općenitije rečeno, pripada onomu dijelu južnoslavenske rase, koja nosi srbsko ili hrvatsko ime." Nu kasnije se u knjigi Hrvati uobće ne spominju, nego se kaže: "Srba ima u Ugarskoj, u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, u Turskoj, ali izključivo se Srbi nalaze u Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini." Nadalje: "Najljepši dio srbske rase, onaj čija se krv sačuvala bez ikakve strane primjese, nalazi se upravo u Bosni i Hercegovini. Zato je jedino opravdanje za obstojnost (la vraie et unique raison d'être) Srbije i Crne Gore u današnjim njihovim granicama zadatak da steknu ponovno te zemlje, ali zaprjeka leži u vječnoj borbi dviju misli, velikosrbske misli i misli o Austriji kao balkanskoj velesili."

3. Veliku Srbiju prikazuje Spalajković u najljepšemu svijetlu, da bi se zapadnoeuropska javnost s time sprijateljila. Spalajković: "Hoće li ikada biti Velike Srbije ili ne će? Čitavo srbsko pitanje tu je sadržano. Može li Europa spriječiti, da se ona ne pojavi? Nikada, jer bi prije trebalo uništiti srbski narod!" Nu dolazi još ljepše. Spalajković kaže ovako: "*Naglasimo još da Bosanci i Hercegovci, većim dijelom grkoiztočne vjere, i ne misle na to da dođu pod austrijsko gospodstvo.* Oni se zanose uzpostavom srbskoga carstva ili barem time, da će uživati neku autonomiju. Agitacija, koja bijaše zavladala u Srbiji, mogla bi u ne predalekoj budućnosti izazvati bojazan za razne zapletaje, premda se u ovaj čas stišala, *jer u Beogradu, jednako kao i na Cetinju, goje nadu da će ujediniti sve Slavene Balkanskoga poluotoka u razmjerno jedan narod.*" Pa dalje: "Grkoiztočna je vjera u Bosni i Hercegovini najstarija, jer predstavlja prvu

pojavu kršćanske vjere i kršćanske kulture u ovim krajevima." To je tipično bizantinsko izvrtanje povijesti.

4. Sile podpisnice berlinskoga kongresa počiniše grubu pogrješku i veliku nepravdu time, što su Bosnu i Hercegovinu dodijelile Austriji. Ako se te zemlje već nisu mogle dodijeliti Srbiji, trebalo im je dati autonomiju pod jednim srbskim knezom.

5. Položaj Austro-Ugarske u Bosni jest samo položaj mandatora (opunomoćenika) sila podpisnica berlinskog kongresa, a podjeljivanje toga mandata jest "une mesure de police européenne" (europska policijska mjera). Zato Austro-Ugarska ne može i ne smije proširiti u Bosni utjecaj svoje vlasti, te je svaka aneksija (pripojitba) izključena, jer je ona samo posjednik tih zemalja. Taj je mandat vremenski određen i privremen. Austro-Ugarska nema u Bosni punoga suvereniteta (vrhovničtva), a nema između Austro-ugarske monarhije i Bosne državopravne sveze. Ona te zemlje samo stvarno posjeduje, da bi u njima stvorila sređene prilike.

6. Čitavo nastojanje Austro-ugarske monarhije, koje ide za osvajanjem iztoka, nalazi se u protuslovlju s ovim stvarnim pravnim stanjem u Bosni. Austrija nastoji lukavošću i nasiljem prijeći preko granica pravde. Austrija je samo pionir njemačkoga Dranga na iztok. Ona progoni Srbe nepomirljivom mržnjom i sprema im propast. Spalajković: "Sasvim je naravno, da Austrija zagrižljivo progoni narodnu svijest u Srba, kad je nastoji uništiti svim sredstvima i kad osobito napada na srbske crkve i školsku autonomiju, tu Ahilovu petu srbskoga naroda."

7. Bosna i Hercegovina pripadaju još uvijek de jure i de facto (pravno i stvarno) turskomu carstvu, one su za Austriju inozemstvo i tuđe zemlje. Sultan je jedini njihov zakoniti suveren (vrhovnik), a i sile podpisnice Berlinskoga ugovora smatraju ga takovim. Turskoj pristoji pravo braniti svoje pravno područje, "da bi zaštitila svoj zemljištni suverenitet (svoju cjelokupnost i vlasništvo svojih državljana). Ako Austro-Ugarska to povrijedi, pristoji Turskoj pravo da se posluži svim diplomatskim sredstvima, pa i oružjem." Nu pripada joj pravo i zatražiti, da Austro-Ugarska okupacija prestane.

8. Zbog ovakovih pravnih odnosa i položaja dužnost je sila podpisnica da paze na rad i djelovanje Austrije i da je možebit prisile, da povrati Bosnu njezinu zakonitu vlastniku. Ovo tim većma, što Austrija nije izvršila zadatak koji joj bijaše zadan mandatom. Ona Bosnu nije smirila, izkorišćuje zemlju, uništila je trgovinu i progoni narod. Spalajković: "Srbski narod u Bosni i Hercegovini osjeća, da mu je vlada neprijateljski naklonjena. Sve što je u svezi s narodnim obstankom: povijest, crkva, škola, knjige, abeceda, pa i samo ime *Srbin*, sve to nemilice progoni. U vlastitoj se domovini bosanske Srbe smatra neprijateljima i tako se s njima postupa, a posljedica toga jest da bi se oni po vlastitom priznanju radije povratili pod tursko gospodstvo." Austro-ugarska monarhija nije riješila glavni zadatak, agrarno pitanje, zadatak koji su sve malene balkanske države već uspjele riješiti.

9. Iz ovoga što je do sada navedeno - veli Südland - dostatno se već može opaziti kakvim duhom ta Spalajkovićeva knjiga diše u odnosu prema Austro-ugarskoj monarhiji. Moram naglasiti da se duh te izazovne, nepodnošljive i omalovažavajuće mržnje na habsburžku monarhiju jednostavno ne može opisati. Donosim tek posve maleni izbor: "Austro-Ugarska, koja nas politički sjeća na Danteov pakao." Spalajković posebno voli navoditi francuzke pisce, prema Austriji neprijateljski razpoložene, a uz ostale i Hectora Mallota: "Kad je Austrija morala prestati biti tamničarom Italije, misleći da si krči put na Solun, dala si je mnogo truda da postane tamničarom Srba."

10. Za Rusiju Spalajković najprije kaže, da "slijedi razumniju politiku, koja je više u skladu sa suvremenim mislima o međunarodnomu pravu, u tom smislu da odsada posve nesebično oslobađa grkoiztočne narode". Ipak se Spalajković kao zastupnik malene bizantske podružnice na Balkanu ne uzda posvema u Rusiju, pa navodi Thiersa: "Slavenski narodi, koji stanuju u europskoj Turskoj, ne žele biti ni austrijski ni ruski, stoga ih valja prepustiti same sebi. Pravda će riješiti problem, što ga politika ne bijaše sposobna riješiti."

U zaključku Südland kaže: "Posve je nemoguće izcrpiti čitav sadržaj te veoma opasne i izazovne knjige. Ja sam namjerno prešao preko znanstvenoga njezina diela, i to poradi toga, što je on upravo najslabiji. Što nije sabrano izravno od drugih pisaca, prilično je bez vrijednosti i sadrži uglavnome samo zvučne fraze... Koliko je god Spalajkovićevo djelo neznatno s obzirom na njegovu znanstvenu vriednost, ipak ga treba označiti i majstorskim djelom u području umjetnosti diplomatskoga podbadanja i u području političke tendenciozne književnosti... Da razumijemo djelovanje te knjige, moramo si dozvati u pamet okolnosti, iz kojih je ono nastalo. Ja sam već izcrpivo prikazao megalomaniju i želju za vlašću, koja se sedamdesetih godina stala širiti u Srbiji i u krugovima, koji bijahu pridobijeni za srbsku misao pod utjecajem Šafarikovih i Karadžićevih ideja... Tako je u desetljeću iza god. 1861. morala nastati misao o srbskom osvajanju čitavoga Balkana... Ali taj je zadatak prelazio snage srbskoga naroda. U tom pravcu je nesumnjivo pridonio triežnjenju izhod srbsko-bugarskoga rata od god. 1885. Jedanaest godina kasnije sliedi novo oblikovanje misli o srbskoj sili, i to baš ovom Spalajkovićevom knjigom, koja je prema tekstu napisana već godine 1896. ...Spalajkovićevu djelu pripada poradi toga zasluga, da se u njemu izražava politička dogma: Bosna i Hercegovina su polazne točke srbskoga nastojanja za proširenjem. Sa srbskoga motrišta bijaše to sasvim izpravno zamišljeno. Ne samo u tom pravcu, što bi bili izgubljeni svi dosadašnji uspjesi protiv srbskih presizanja, nego i poradi toga što bi konačnim osvajanjem Bosne i Hercegovine bila odlučena i nacionalna sudbina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije zbog zemljopisne konfiguracije (obličja) ...Spalajkovićevo djelo ima još jedno značenje: Bizant je Austriju stjerao u pozadinu. Stvarno je Srbija napadač i osvajač, koji želi steći Bosnu, dok Austrija želi samo štititi u tim zemljama svoj prijašnji južnoslavenski posjed, kojemu one pripadaju poviestno i zemljopisno-politički. A Spalajkovićevo djelo napunilo je uši svima, koji to htjedoše vjerovati, a tih ne bijaše malo, da Austro-Ugarska hoće 'da osvoji srbske i grkoiztočne zemlje Bosnu i Hercegovinu', da tamo na svaki mogući način zlostavlja srbske prastanovnike, te s pomoću prije iznesenih poviestnih krivotvorina prikazana je Austro-Ugarska kao zlotvor."

(Nastavlja se)

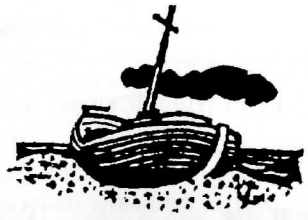

Robert Mlinarec

Četiri putne pjesme

Jesen

Miris kestena.
Jesenji vjetar nosi
dah zime.
Zagreb tone u san.

Montparnasse

Sjedim na klupi i
promatram
kako se drže grudi
pospanih Parižanki
u prohladno jutro.
Putujem na Jug.

España

Andaluzijske noći,
čipke u kamenu.
Vatre, gitare,
sjeme slobode.
Bikovi, žedna polja.
Da, kako to zaboraviti?

Povratak

Gluha noć.
Koračam tiho.
Da, vratio sam se
ne našavši nigdje odgovora
kako čudesnu raznolikost svijeta
opisati riječima.
Psi pozaspaše
čekajući kasne prolaznike.

Mladen JURČIĆ

Ključno pitanje

"Mislim, dakle jesam", kaže Descartes, što znači: ako, razmišljajući o sebi, zanemarim sve drugo, ipak mi ostaje sama misao, po kojoj jesam. Čovjek jest po svojoj misli, po svijesti, ali svijesti o čemu? Je li dovoljno reći: "Mislim, dakle jesam"? Descartes se pita o samoj biti, o tome što mi, na dnu, ostaje ako oduzmem sve ostalo, što me određuje kao najvažnije, pa odgovara da je to misao. Ali koja je najvažnija misao? Što ostaje ako pođem dalje, pa kao što je Descartes učinio s čovjekom, i samoj misli oduzmem sve nebitno, sva lutanja, zbrkanost, nedosljednost, komešanja, tautologije, slijepe ulice? Onda ostaje temeljna misao o smislu svega pa i toga da ja jesam, misao, ili bolje pitanje, o smislu tog mog (i sveopćeg) postojanja.

To se pitanje kao temeljno javlja u svakoj svjesnoj osobi, i to u svakoj prilici: u trenucima mira, ali i tjeskobe, nemira, kušnje i patnje, pod vedrim nebom i u najopasnijim burama, na odmoru, na ratištu, na ljubavnoj i na smrtnoj postelji, uvijek ostaje jednako važno, dok sva druga pitanja u pojedinim prilikama mogu posve izblijedjeti. Zato je to pitanje najvažnije, a tako je staro da mu se već rugaju, tako "otrcano" da ga mnogi više ni ne smatraju ozbiljnim. No ono uvijek nepobitno i neumoljivo ostaje u žarištu bića, ostaje, možemo reći, apsolutni vladar svih pitanja i ništa ga ne može srušiti s prijestolja, nego je stalno i u svemu neugodno nazočno.

Ali, kažu mnogi (bilo podrugljivo, ravnodušno ili u iskrenu očajanju), tu ne može biti konačna odgovora! Ipak, može ga biti, odgovor postoji, jer, na kraju, bilo kakav smisao može biti opravdan i potvrđen samo u krajnjem i najvišem smislu, u Bogu, kao početku i kraju svega i u vječnosti kao krajnjem cilju i opravdanju svih pojedinih, nepovezanih, razbijenih trenutaka na ovom svijetu. Izvan tog okvira ne može biti nikakva pravog smisla, nego, bez onoga što bi povezivalo i objašnjavalo naše neposredne ciljeve, sve blijedi, nestaje i naposljetku se nekontrolirano rasipa u kaos. Ako ne vjerujemo u Boga, kamo god pogledamo, nigdje nećemo vidjeti pravi smisao, ni u prirodi, ni u čovjeku i njegovim postupcima, ni u čemu što radimo, što imamo, što možemo postati ili steći, jer ništa ne ujedinjuje nijednu stvar, trenutak, težnju ili pothvat, nijedan naš dah. U neposrednom, trenutnu radovanju ništa nam ne obećava temeljnu, krajnju radost, u tuzi nas ništa ne tješi, ništa ne iskupljuje naše pogreške, propuste, zablude ni grijehe, ljepota nije odsjaj najviše ljepote, nego je sve isprazno relativno, pa prave ljepote ni radosti nema, dok su, s druge strane, sve tuge konačne i beznadne, jer sve je, u biti, besmisleno. Bez krajnjeg, povezujućeg i u Vrhovnom Biću iskupljujućeg smisla, svaki drugi, makar kako za nas značajni, neposredni cilj tek je relativan i zato ništetan, jer o samom životu i postojanju ne može se reći da su relativni, a ipak smisleni. Bez uvira u vječnost ne samo da su svaki naš dan, trenutak, posao i težnja besciljni, nego je bez temelja vrhunaravne, beskrajne ljubavi i bliskosti i svaka naša emocija besmislena, a ljubav isto tako malo vrijedi kao i mržnja.

Čovjek je biće smisla, ocean njegova postojanja jest ili smisao, ili mu bure slučajnosti i Vremena bacaju čamčić amo-tamo, dok ga ne skrše. Na kraju nam preostaje samo izbor između vjere i besmisla svega. Istodobno biramo i hoćemo li na svijet (svoj svijet, jedini koji imamo) gledati smisleno ili posve kaotično, jer svojim izborom i

stvaramo svoj svijet kao toplo i svrhovito, ili pak hladno, pusto i slučajno mjesto. Bog je jednom stvorio svijet, ali nam je ostavio i slobodu da ga, svatko za sebe, ponovno stvorimo, potvrdivši svrhovitost svega, ili pak da svojim izborom nevjere zaniječemo i poništimo smislenost svog osobna svijeta, da ga učinimo pustinjom.

Najvažnije pitanje čovjeka i njegova svijeta jest postoji li vrhovni (jedini pravi) smisao, ili je sve besciljno. Jesu li svi zanosi, viđenja i uvidi velikih vjerskih vođa, svetaca, pjesnika i mislilaca naprosto čovjekova najžarča, neugasiva, a uzaludna čežnja za svrhom, je li zapravo uzaludno sve što čovjeka tjera da iz dubine bića traži smisao i neutaživo žeđa za njim, za poništenjem slučaja i suvislom sudbinom, jesu li svi vrhunci našeg senzibiliteta zapravo neobjašnjivi, a sve posebno i "više" u našem biću, što je tisućljećima pokretalo tolike svece i mislioce, zapravo beskorisni višak, pa i teret?

Najvažnije je dakle pitanje o odnosu čovjeka prema Bogu i vjeri. Ako težimo za spoznajom i mudrošću, tu joj je bit, ili prava mudrost niti ne postoji, jer beznadno je relativna. Ni "ljubav prema mudrosti", filozofija, ne može nas zadovoljiti, jer vrijedna je samo ako je razmišljanje o čovjeku, njegovu životu i biću, što znači o smislu tog njegova života i bića, a sve drugo su hladne, nebitne i zato uglavnom bezvrijedne apstrakcije. Danas više nego ikada vidimo nedovoljnost filozofije, koja je velikim dijelom natjecanje u sofizmima. Čak, zajedno sa Schopenhauerom, možemo reći da je veliki dio filozofije naprosto povijest sofizama i demagogije i od male je koristi za duh i za rješenje pravog pitanja o čovjeku.

Rekli smo da mnogi smatraju da se pitanje o smislu života ne može razriješiti, a veliki se broj ljudi o tome niti ne brine. Zapravo, većina je ravnodušna prema pitanju krajnjeg smisla, a zanima ih samo ono što je neposredno pred njima, ili im donosi materijalni probitak, pa "smisao" i "sreću" nalaze u stjecanju materijalnih dobara, uživanju, radu itd., a to je možda i prirodno, jer što je čovjek iznutra manji, treba mu manji smisao. Osrednji su ljudi nalik na vrlo kratkovidne, jer vide samo ono što je neposredno pred njima, a sve im je drugo mutno i nestvarno, pa zato lako pronalaze smisao u "malim" svagdašnjim, nepovezanim stvarima, ispraznim zabavama i zadovoljstvima, novcu, manjim uspjesima, zadovoljenoj ili napol zadovoljenoj taštini itd. Kako je rekao pjesnik, "mušice-duše u njima zuje", i to opojno zujanje za njih prigušuje sve drugo. Ali drugi su dalekovidniji, pa zato i nemirniji, zahvaćaju i traže cjelinu, zapravo ih ništa drugo ne zadovoljava niti ih može ispuniti, jer znaju da je smisao kao ogrlica, gdje sve mora biti čvrsto, kružno povezano, ili se sve raspada, a neposredni se, pojedinačni ciljevi rasipaju i kotrljaju se u ništetnost, kao pojedini biseri kad pukne ogrlica cjeline. Ali cjelina je samo u Bogu, u kojemu se sve ispunjuje, smiruje i objašnjava i ne može biti nigdje drugdje. Naše je srce nemirno dok se ne smiri u Bogu, kaže sv. Augustin, a ako se u Njemu ne smiri, zauvijek ostaje nemirno, nezadovoljno i neispunjeno.

U pitanju smisla ili besmislenosti svega vrijedi Kantova antinomija, što znači nepremostivi jaz između dva posve proturječna odgovora koji se čine podjednako vjerojatnima, unatoč apsolutnom proturječju među njima (u ovom slučaju da krajnji smisao postoji i sve ide prema njemu, kao i da je sve besmisleno). Mi uvijek mislimo "smisleno", nagonski žeđamo za smislom, u svemu zamišljamo neku svrhu, "impregniramo" njome svijet oko sebe, ali često se pitamo je li to "impregniranje" iluzija. Svrhovitost smo ulili u sam ustroj svojih misli, učinili je temeljem našeg načina

razmišljanja, ali unatoč svoj našoj čežnji i nadanjima, svijet i procesi u njemu najčešće se doimaju posve besmisleno, slijepo okrutno i beznadno slučajno, kao da nisu vođeni nikakvom krajnjom svrhom i kao da su zavrzlame neposrednih, slučajnih događaja sve što postoji i može postojati. Zato se možda u mračnijim trenucima pitamo zašto, ako postoji krajnji smisao, svijet nije barem malo smisleniji, a mnogo toga u našim životima barem malo manje nalik slijepom i okrutnom slučaju. Možda se ponekad pitamo kakvog smisla imaju i mogu imati taj jad, sivilo, patnje ili uzaludno izgaranje za nedostižnim mogućnostima, ta vatra i led, naizgled jalovi žar i pustoš, kao da su posve bez reda pomiješani i isprepleteni ljepota, nada, beznadnost i neizbrisiva praznina, vrhovi i ponori koji su naše postojanje. Pred neumoljivom patnjom svaki argument, svako objašnjenje barem unekoliko gube značaj i zvuče kao šuplje fraze. Patnja je jedno od temeljnih pitanja pred kojim sva filozofska objašnjenja blijede i postaju nalik sofizmima. Kao da je patnja jedina stvarna, a sve je drugo nestvarno, ili se pak svodi na zvučne, ali nemoćne i isprazne riječi. Ona naprosto posjeduje previše stvarnosti, a da bi, kako se čini, bilo što "metafizičko" moglo biti prava utjeha. U svijetu i u našim životima kao da se previše toga doima slučajnim i tragičnim, a da bi svime upravljalo neko svjesno božanstvo. Ljudski je da nam se ponekad čini da ni vjera ne može posve ublažiti patnju i da je odgovor: "Nemate dovoljno vjere" također nalik na hladni sofizam i tautologiju. Često nam ostaje samo iskreni, žarki i tjeskobni vapaj iz Evanđelja: "Vjerujem, Gospodine, pomozi mojoj nevjeri".

Nadalje, čini nam se da su samo površni, kratkovidni, "debelokožni", na najneposrednije materijalne ciljeve usmjereni ljudi, lišeni izraženijeg senzibiliteta, dobro prilagođeni za odnose u ovom svijetu gdje, kako nas uči Biblija, znanje i spoznaja (a mogli bismo dodati i čuvstvenost) nužno i neumoljivo povećavaju bol, gdje svako dublje razmišljanje i ispitivanje priziva tjeskobna pitanja i završava pred zidom naizgled nepremostivih proturječja, a gotovo svaki uvid u ljudske odnose otkriva njihovu prijetvornost, površnost i ispraznost, pa uglavnom vodi u usamljenost i spoznaju o bitnoj nemogućnosti komunikacije i bliskosti.

Ima li, dakle, krajnjeg smisla ili ga nema, jer od njega, kao u lančanoj reakciji protegnutoj u nedogled, ovise svi naši postupci, naš rad, svaki naš dan i odnos. Kako nadići proturječje smisla i besmisla u kojemu tjeskobno postojimo, kako se temeljno odrediti, kako postati mi, jer doista postojimo samo ako postojimo u dimenziji smisla? Ukratko, kako pronaći smisao?

U potrazi za njim možemo, primjerice, učiniti što i mislilac prilikom raščlambe nečega: odbaciti sve suvišno, pogrešno, nečisto, besmisleno i nebitno, jer smisao je očito neka esencija, pa - kao i Descartesova misao s početka ovog eseja - ostaje i kad odbacimo sve drugo. Ali što kad iz svijeta, iz svog pogleda na njega i svojih težnji izbacimo sve besmisleno, nebitno, varljivo, lažno, nesigurno i prolazno, sve što nam ulijeva tjeskobu i duboki nemir? Odbaciti sve to, na kraju krajeva, znači odbaciti i sam svijet, koji se samo od toga i sastoji. Do te spoznaje dolaze i mnogi koji ne vjeruju i ne mogu vjerovati, a ne samo vjernici. Zato se toliki životi i završavaju samoubojstvom koje je točka na "i" spoznaje o ništetnosti, varljivosti i dubokoj nesigurnosti svijeta. Ali, kako je rekao Schopenhauer, samoubojica ne odbacuje svijet, nego priznaje da ga, sa svim njegovim nedostacima, pa i užasima, želi više od svega, samo što zbog, kako smatra, određenih razloga, ne može postići ostvarenje svojih želja, a nije svjestan da na ovom svijetu pravog ostvarenja nema. Samoubojica dakle ne odbacuje svijet, nego

potpuno potvrđuje svoju neugasivu, a uzaludnu i krivo usmjerenu želju za njim, premda je, glede svijeta, zapravo došao do istih spoznaja kao i vjernik.

Ali na pravi način odbaciti svijet i njegove lažne vrijednosti nikako ne znači odbaciti život, nego prihvatiti jedini mogući potpuni smisao života - vjeru, Boga u kojemu se naše biće jedino može ostvariti. Čovjek nagonski, intuitivno teži za Bogom, u dnu bića osjeća da Božja riječ u Evanđelju nudi ne samo najdublji, nego jedini mogući smisao, jer inače smisla ni nema. Ne možemo odbaciti Boga, a ipak tvrditi da sve ima smisla, jer svi pojedini, neposredni ciljevi kratki su i nesigurni, ako se ne ulijevaju u krajnju svrhu. Doista, imalc misaoni čovjek, čak i ako ne vjeruje, vidi da osim smisla Božjih riječi i Njegove objave, nikakav drugi cilj ne možemo ni postaviti kao vrhovni (dakle jedini pravi), pa je, prema tome, za čovjeka jedina alternativa: iskupljujuća vjera ili pak ništavilo u kojemu je primamljivost prolaznih fata-morgana krhkih, neposrednih ciljeva u pustinji života, varka u neublaživu beznađu sveopćeg besmisla. U Ivanovu evanđelju čitamo da "... milost i istina nasta po Isusu Kristu" (Iv, 1.17). Može li istina nastati? Može, jer što je istina u ovom našem kaotičnom svijetu i o njemu, svijetu s jedne strane punom sukoba, užasa i proturječnosti, a s druge ravnodušnosti, predrasuda i laži? Što je istina o čovjeku? Neka "objektivna", sveobuhvatna istina ne postoji, nego ona može postojati samo u osobnosti srca i samo je srcem spoznatljiva. Ne možemo je objektivno vidjeti ni razumijeti, nego samo osjetiti, "spoznati", a spoznaja je spoj najdubljeg osjećaja, uvjerenja i konačne procjene srcem onoga što izvana primamo i smatramo važnim. Bez srca nema i ne može biti prave istine, pa zato ni smisla. Istina u kojoj nema "milosti", onog tajanstvenog, neizrecivog, duboko unutarnjeg osjećaja potpunog prihvaćanja i smirenja u njoj, za nas i nije nikakva važna istina, pa nema veze s pravim smislom. Bog je jedina istina, druge nema, nego je, bez Njega, sve u svijetu kaos, prolaznost, ravnodušnost, a sve u nama besciljnost i uzaludnost, što rađa očajem, beznađem i rezignacijom. Svojim ograničenim sposobnostima ne možemo pojmiti Boga, niti možemo do Njega doći drukčije nego da nam se On objavi, a vrhunac objave je Bogočovjek, Isus Krist.

Istina i smisao za nas doista nastaju i to u trenutku kad prihvatimo vrhunaravno, jer kako na ovom svijetu, u naravi, nema pravog smisla ni istine, možemo ih naći samo u vrhunaravnom, koje je, kao Božja objava, sažeto u Kristu. Ne možemo "imati" ni shvatiti istinu, ako ona za nas na taj način ne nastane, pa je onaj tko ne vjeruje u vrhunac Božje objave, Krista, osuđen da unatoč cijeloj filozofiji i mudrosti čovječanstva, očajnički ili rezignirano ponavlja Pilatovo pitanje: "Što je istina?", sažetak uzaludnih traženja i lutanja onih koji ne vjeruju. Bez "milosti", istina i smisao ne mogu postojati, jer *bez unutrašnjeg prihvaćanja u ljubavi*, svaka nam je istina nebitna i posve ravnodušna, što znači da i nije nikakva istina.

Mladen JURČIĆ

Nevidljivo

Sumornom zrelošću ostaci djetinjstva
- stari voćnjak i plot oko livadne bajke,
no dublji svijet
u nespoznatnom tek buja i živi.

Vidljivo:
opojna jutarnja blagost modrine,
pročišćenje svjetlošću mlada lišća
(dok drvo prema nebu
kroz obnovljenu mi snagu duha lista),
proroštvo zvjezdanih otoka
silinom ozračja noćne obale,
ili u staroj kući tvoje uvijek nove ruke
donose milinu postojanja.

No u tajnoj galeriji nevidljivoga
te smislom uokvirene slike.
Prohujala se, nezaboravna ljepota
mirno vraća sokovima jezgre,
daljinom tebe i mene - huk
raspiruje zanos, strahopoštovanje, ljubav.
To s nama slap se istine
nepresušnim prvotnim vodama,
dubinama počela nezadrživo ruši ...

Ushit pred stablom

Slap zelena lišća žarko pada u me,
živjeh li? - tad s dragima sred svetosti šume.
Tolike u krošnji otkrio sam tajne
da baština su mi, divne, veličajne,
duboko im blago s ljubavlju ću predat
prisnima što znamen krošnji znaju gledat,
naglasaka Božjih na ljepoti svijeta,
s njih središte bića nadprostorom lijeta,
nedogled nas gradi (ko srce se pruža)
od ljubavi, vjere, obzora i ruža ...

Blago VRANKIĆ

Nada

Pred nagom
bjelinom dana
ledenice
zacakljene
drhte pod
ovalnim
kruništem
slamare
zadimljene

šušti mrča
promrznut
presamićen
starac
u nadi
sanja
da će ova
cičevina
proći

zamišljen
zastade
pričini mu se
da pasvica
izbojkom
lelujavim
i pogledom
suznim
proljeće
zaziva

Anto ĆOSIĆ

Pedagoška poema

U zadnje vrijeme napredujem: naime, razvio sam talent za autoironiju. Skoro sam dogurao do mazohizma. Da je živ, gospon Krleža bi uzviknuo: - Zašto perverzno uživate u mučenju samoga sebe?!

Cijeli moj *curiculum vitae* zasjenjen je pedagoškim paradama, ali sam nakon određena vremena uočio da je naslov "profesor", zbog neprekidna ponavljanja (nekad su još govorili - druže profesore) postao otrcan izlizan i banalan. Osjetih biblijsku ispraznost. Stoga odlučih nastaviti s usavršavanjem, kako bih se izdigao iznad otužna prosjeka. I naravno, učio sam, učio, učio i nakon druge mladosti, koju doživjeh u Dubrovniku i nakon dugih šetnji od Pila do Porporele, konačno sam magistrirao i postao "majstor s mora" iliti - magistar. Poslije kraćeg vremena spoznah da mi trud bijaše - uzaludan, jer sam očekivao, kako će me, kad se pojavim s diplomom magistra, svi zvati "druže magistre" - ali moj novi naslov nitko ne uoči, te su me i dalje dosadno zivkali: - Druže profesore!

- Ma kakav sam ti ja drug, prostačino - stenjao sam od povrijeđene taštine ...

Da se moj život ne bi pretvorio u beskrajno stenjanje, odlučio sam se dalje usavršavati, pa sam strpljivo čitao, pisao, brisao, korigirao i sve tako, redom, dok nisam ispisao doktorsku disertaciju i postao, zna se, doktor znanosti ili *doctor scientiae*. U susretu s novim doktorom znanosti, to jest sa mnom, moji kolege profesori pretvaraju se u semafore. Ta bizarna pretvorba manifestira se bojama: žutom, zelenom, crvenom.

* * *

Pošto je vožd Milošević odlučio od male Bosne i od male Hrvatske napraviti Veliku Srbiju, kolo su poveli mračni duhovi rata (Srbi mnogo vole rat). U mom gradu moji suvremenici, nadahnuti ljubavlju prema bližnjem, htjedoše mi skratiti muke skraćivanjem glave. Stoga su triput pucali na mene: iz kalašnjikova 60 metaka, zatim su bacili dvije bombe-kašikare, pa ni treći put im Bog nije pomogao, iako su me gađali "zoljom". Kako me nisu pogodili - u znak zahvale odlučih napisati distih:

Nije bila Božja volja
da me zgodi ljuta zolja.

Tako na vlastitoj koži osjetih ljubav naroda koji je glasno propovijedao socijalizam i bratstvo. Pošto sam stigao do kraja balade i pošto je vrag izgubio smisao za šalu - pokupih nešto krpica, te zajedno sa ženom i psom krenuh u potragu za novim prebivalištem. Tako se nađoh u čamcu koji je vozio preko Save (*teci Savo, Dravo...*) prema rezervatu slobode. Dakle, u Okučane!

Pošto moji sunarodnjaci saznaše gdje sam se zaustavio, odmah ispališe nekoliko "orkana" - ali opet promašiše.

U novoj provincijalnoj garnizoni prihvatiše me kao iskusnog *paidagogosa* i sad "šljakam" kao učitelj ili prosvjetni djelatnik. U selu postadoh važan čimbenik. Odmah do župnika. Odvajkada se znalo: u selu su najvažniji župnik i učitelj.

* * *

Treba biti pošten pa reći: ima ljepote u započinjanju iznova. Opet sam mlad (sa srca mi pao jad). Na putu do škole djeca me glasno pozdravljaju: - Dobr dan, gospodine učitelju! - Dobar dan! - odgovaram sretan što me više ne zovu: - Druže!

Premda je jesen zarudjela, osjećam kako započinje moje novo proljeće. Nadahnut novim ugođajima, skakućem s noge na nogu i u glavi slažem novi katren:

- Dobro jutro! - odzdravljam đacima,
dok žurim u školu prije osam.
Svi mi se javljaju, svi me znaju,
samo ja ne znam tko sam i što sam!

Eto, tako, dragi građani. Lijepo je živjeti! Daleko od balvana.

Anto ĆOSIĆ

Banalna kantilena

Filozofska jesen dangube i pokera
Ima miris čaja, opušaka, vina.
Po cestama umiru galaksije okera
Poprskane krvlju nebeskog karmina.

Radosti su ostale na dalekoj postaji
Našega života, bez novih ouvertura,
Banalnost se kesi na svakoj stranici
Novina što imaju manire portira.

Da nam je kavana kao Moulin rouge,
Osmijeh mladih žena i strasni cancan,
Vrijeme ne bi gmizalo sporo kao puž,
Ne bi se u spleenu rastapao dan.

U kavani glazba ista ko i lani
Patinu dosade kriju trule stvari,
Večeri tek postaju naši crni dani,
A kerberi grozni - bijeli konobari.

Bacaju nas oni na dno novog pakla
Gdje nas muči kiša otrcana bola
Što krči put šumom ledenoga stakla
Do velike bare mutnog alkohola.

A ujutro, zna se, koraka sve sporija
Provincija pijano tetura i kleca
To se naša vulgarna gospa Alegorija
Pjevušeći vraća: Buon giorno tristezza!

(Banjaluka, 1994.)

Marija Maja ĆOSIĆ

Veljača 1995.

U suhoj zemlji - suša
I gradovi bez duša
I stanovi bez ljubavi
Bez mira cvjetić ubavi.

Tomislav MARETIĆ

Kroz svakodnevni okoliš

Kroz svakodnevni okoliš
voze nas godinama vlakovi u oba smjera
i u svim smjerovima.
U pokretnom ekranu prozora
protječu kuće i ulice,
automobili, ljudi i životinje.
A Tebe
nesta
s lica Zemlje!
Samo u nama treperi dalje
tvoj lik i crte lica.
Pokušavaš nešto reći,
no previše odjednom sve,
tako da ništa,
da ništa ne uspjevaš.
Mašeš dlanovima značajno,
ređaju se geste,
pogledi i glasovi
kroz sveopću buku kotača,
žamora u vagonu,
brzih viceva što ih pričaju
putnici u susjedstvu,
ostaješ vezan za pogled u krajoliku
gdje teški oblak dodiruje jezero.
Koliko toga nismo kazali,
koliko puta ćeš pokušati
priopćiti nešto, dragi prijatelju,
što smo odavno rekli,
ponovili i što odjekuje
u našem sjećanju
s ove i s one strane
nepremostiva Nebeskog
ponora.

Grga PEJNOVIĆ

Francis Jammes — samotnik s obronaka Pirineja

Rodio se, živio i umro u podnožju zapadnih francuskih Pirineja, u pokrajini Béarn, području gdje su izmiješani Francuzi i Baski.

Njegovi su starinom iz Laugue d'Oc, nedaleko od Albia, iz sela Cadaleu. Tu je 1741. godine, u katoličkoj obitelji, rođen bilježnik Jean Baptiste Jammes. Preselio se u Béarn, pokrajinu pod zapadnim Pirinejima, a jedan se njegov potomak nastanio u gradiću Orthez i oženio protestanticu, koja mu je rodila tri sina katolika i pet kćeri protestantske vjere. Jedan će sin odseliti preko oceana u Guadalupe, a njegov je unuk pjesnik Francis Jammes.

Iseljenik je bio liječnik, koji je oženio Kreolku, a ona, umrijevši mlada, ostavlja dva sina. Otac ih šalje u Orthez, gdje još žive dvije sestre, Clémence i Célane, posljednje čuvarice obiteljske kuće u Orthezu.

Sinovi odrastoše, završiše škole i posvetiše se činovničkom pozivu. Pjesnikov otac Louis bio je poreski činovnik, otmjen, osjećajan, s manirama *grandseigneura*. 1864. godine oženio se s Anne Bellot, koja mu je 2. prosinca u Tournayu rodila sina Francisa.

Od majke je naslijedio provansalsku dušu, iako je cijelim svojim bićem vezan za podpirinejski krajolik Béarna. Tournay, Orthez, Pau, Tarbes i Hasparen su gradići u kojima je protekao život čovjeka i pjesnika koji je začudio, zadivio i postao pravo otkriće u francuskoj književnosti devedesetih godina prošloga stoljeća, pa nadalje.

U gradiću Tournay proživio je šest godina. U trećoj je godini doživio smrt prvog prijatelja u životu, s kojim se igrao od najranijih dana. Kad bi god posjetio njegovu majku, našao bi je u suzama, a to bi i maloga Francisa potreslo do suza. Na kuhinjskom stolu stajale su igračke, siromašne, ali njima dvojici drage. Posebno su voljeli konjića upregnuta u kolica. Majka je to znala, pa ga je jednoga dana uzela i rekla: — Francis, uzmi ga i čuvaj za uspomenu na svog prvog prijatelja u životu, a niz lice su joj ponovno potekle suze. Jammes kasnije o tome piše: *Igračku sam uzeo iz sažaljenja prema njoj i jecao sam noseći je kući. Bio sam dijete i nisam shvaćao strahotu smrti i očaj jedne majke. Nisam se radovao toj igrački, uopće je nisam želio, niti sam se njome zabavljao.*

I njegovi najbliži, a i susjedi uočavaju da je mali Francis darovito dijete. Zapaža predmete, bića i događanja. Ništa mu ne promakne, a sve doživljava snažno i osjećajno. Čuje odjeke kovačkog nakovnja, izvikivanje prodavača, svađu pijanaca, pjev pijetlova, žagor ptica u krošnjama, žubor fontane na trgu, vidi kako pčela oblijeće cvijeće i zadivljeno motri procesiju uoči sv. Ivana Krstitelja.

Pobožna ga majka vodi u crkvu. Iako dijete još ne shvaća dubinu misterija Euharistije, miran je i pozoran. Crkveni ukrasi, cvijeće, svijeće, orgulje i sveta drama na oltaru obogaćuju dječju maštu i privlače pozornost. A kad su se vraćali kući, tko zna koliko bi pitanja postavio majci o svemu što je doživio u crkvi.

Otac je volio prirodu. Mali Francis ide s njim u ribolov i rakolov, a Francuzi vole i žabe. U prirodi se mali osjeća kao u raju. Kad je otac premješten u Sauveterre de Guyanne, Francis s majkom i sestrom odlazi u gradić Pau, gdje su ih primili djed i baka Bellot.

1876. godine ostavljaju Pau i sele u Saint Palais, gdje ga upisuju u školu. Učitelji i učenici bili su Baski, grubi, ali zdravi i bistri gorštaci. Igre su im grube, s čestim tučnjavama, pa se Francis zato najviše druži s djevojčicama. Gimnaziju završava u Bordeauxu. Kako je sklon ljepotama i tajnama prirode, najdraži mu je predmet prirodopis, a najviše voli profesora biologije. Tu počinje stvarati prve stihove. Trebalo ga je hrabriti da objavi prve pjesme. Pristao je i objavio šest soneta, u malom broju primjeraka, samo za prijatelje. Soneti su izašli u Orthezu 1891. godine, a 1892. u istom mjestu tiska zbirku od sedam pjesama pod naslovom *Vers*. Pod istim naslovom 1893. tiska zbirku od 21 pjesme. Prijatelj Crackentorpe (dosjetljivi Englez) šalje po dva primjerka S. Mallarméeu i Andreu Gideu. Mallarmée mu piše: *Moj dragi pjesniče, zahvalan sam našem prijatelju Crackentorpu što me je upoznao sa zbirkom divnih stihova. Uživao sam s puno zadovoljstva, pokazat ću ih drugima i drugi će primjerak doći u prave ruke. Kako ste uspjeli razviti tako divnu izražajnost, a tako daleko i tako usamljeni?*

Vaš S. Mallarmée"

André Gide mu piše: *Dobro ste učinili, gospodine, što ste mi poslali svoje Stihove. Uvjeravam Vas da im se malo tko obradovao kao ja. Osjećaji što ih sadrže ovi stihovi vrlo su rijetki i osobni i nakon odjeka u mojoj duši, potpuno ih razumijem. Posebno volim Vašu iskrenost koju izražavate kako se još nitko nije izrazio."* Chasserian i Remy de Gourmont iskazuju oduševljenje osebujnošću njegovih pjesama: *Svaka je ova poema sinteza divnih i sadržajnih stihova istinskog pjesnika, čiji genij odjekuje u punom razvitku.*

Dok o Jammesu tako pišu renomirani pjesnici, majka mu je zabrinuta, jer zna da se od pjesništva ne živi. *Ti si nemiran i nesređen. Kao da moraš samo stihove stvarati. To nije dobro za tebe. Trebat će živjeti. Stihovi, to znaš, ne mogu ti pribaviti ništa. Moraš znati da to govorim za tvoje dobro. Malo ih je koji stihovima zarađuju novac.*

Majčinska je briga sveta, pa joj se teško suprotstaviti, a još ju je teže osuditi, no nije znala onu:

Meni Bog je pjevat reko
I ja vršim Božju volju
I ja jedem srce svoje

(Kranjčević)

Jammes ipak, iz godine u godinu, objavljuje pjesme, pripovjetke, romane, pa i dramske tekstove, a kad su se pojavile zbirke *Od jutarnjih do večernjih pozdravljenja*, Pariz 1898., *Žalosti jaglaca*, Pariz 1901., *Trijumf života i Četrnaest molitava*, Pariz 1898., o Jammesu su pisali, govorili, hvalili ga i napadali, kao fenomen u francuskoj književnosti. Djela su mu osebujna nadahnućem i izrazom, jednostavna, iskrena, za neke naivna i infantilna, sadržajem iz svijeta običnih i beznačajnih stvari, bilja, životinja i ljudi. Sve mu je privlačno, živo, zanimljivo i vrijedno. Govorili su da je naivac, čudak i čarobnjak čija mašta sve pokreće, oživljava i počovječuje. U Béarnu, s visokih Pirineja, razgovara s cvijećem, drvećem, životinjama, posebno magarcima, ovcama, psima, pticama i volovima. Govorili su da se tamo, u Orthezu, pojavio novi sveti Franjo.

Jammes je poznavao nova shvaćanja poezije. U traženju novih poticaja i načina izražavanja pjesnikova unutrašnjeg svijeta, već predstavnici francuskog romantizma postavljaju nove ciljeve i traže nove metode. Gautier ističe da je umjetnost jedini smisao

pjesničke stvaralačke muke. Mallarmée, Rimbaud i Verlaine daju značenje simbolu, koji bi morao biti ključ za otvaranje životnih tajni i razmicanje zastora između života i smrti. Poznavao je Baudelaireov spleen, Valeryjev hermetizam i Bretonov nadrealizam, no Jammes ostaje svoj, a takav način stvaranja naziva "žamizam".

Jedan stari ormar s jedva malo sjaja,
koji je slušao govor mojih pratetaka,
koji je čuo govor moga djeda,
koji je slušao i moga oca.
Tu je još i stari kredenc
koji zaudara po masti, pekmezu, mesu,
kruhu i zrelim kruškama.

(Blagovaonica)

Nekim se čitateljima ta jednostavnost svidjela, a za druge je predstavljala ruganje pjesništvu onog vremena, ili pokušaj pjesničkog početnika i učenika iz nekog gradića ispod dalekih Pirineja. Jammes posebno voli iskrenost i bezazlenost dječje duše, što će postati pravilo i uzor njegovu pjesničkom govoru. Drugi put će opet naglasiti: *Onako kako se izražavaju svi oko mene, tako ću i ja govoriti o svijetu koji me okružuje i uzbuđuje.*

Stvarima koje ga okružuju udahnjuje život, priča s njima o svom životu, patnjama i nostalgiji za prošlim, a u toj mu prošlosti taj neznatni svijet starih stvari oživljava likove dragih predaka, s kojima u mašti i snovima radosno razgovara.

Osim toga svijeta, Jammes je strastveno volio živi svijet svoje okoline i raskošne prirode, koja ga je zarobila i zadržala daleko od Pariza, gdje se oblikuje najjače europsko duhovno središte.

Tovar, osal ili magarac ugrađen je u misterij Svete noći, pa su ga slikari i graveri od romantike do Meštrovića ovjekovječili u svojim djelima. Imao je čast da, na spasonosnu putu, na svojim leđima nosi malog Isusa i Mariju, a i Krista na trijumfalnom ulasku u Jeruzalem. Osjetljiva i plemenita Jammesova duša trpi, potresena patnjama te, raznim teretima izmučene životinje. Dok čitam te pjesnikove stihove, pred očima mi se stvara predodžba osla s dječjih crteža. Nije čudo da su Jammesu pripisivali infaltilnost.

Pour être vrai, mon coeur a parlé comme un enfant
(Da budem iskren, srce mi je govorilo poput djeteta)

Pjesmu *Les grues (Ždralovi)* pjesnik je posvetio književniku Pierreu Lotiju. Blagdan je Svih Svetih, ždralovi odlaze prezimiti u toplije krajeve, a prosjak i njegov pas se svađaju. Trpe obojica. *Evo, triput sam ga bacio u vodu. Uzica se prekinula, vratio se vukući uže za sobom.* A stari pas, sudrug bijede svoga gospodara, pokušava reći: *Ostavi me još na zemlji, bio sam ti poslušan.* I pošli su dalje svijetom, pod beskrajnim plavim nebom. Od svih boja Jammes najviše voli plavu.

Pjesnik je nesretan i žalostan kad sretne bolesne i iscrpljene životinje. *Zašto volovi vuku teški i stari plug? Bolno je gledati njihova ispupčena čela, oči pune umora, boli i patnji koje će ih srušiti. Oni zarađuju kruh siromašnim seljacima. Kad ne mogu više hodati, veterinari ih jačaju lijekovima i usijanim željezom. Još će oni na njivama vući drljaču i razbijati grumenje.*

Ima ih koji prebiju nogu, pa ih odvoze u mesnicu da ih ubiju.
(Zašto volovi...?)

Isto tako, pjesnika boli svršetak jednog teleta što ga vode na klaonicu, a ono se opire. Pjesnik se molitvom obraća Bogu: *O moj Bože, koji si tako dobar, hoćeš li nam oprostiti i učiniti da više ne bude zaklane teladi? Umjesto da mu na rogove stavljamo cvijeće, mi ga vodimo na klanje. O moj Bože, pomozi mu da previše ne trpi kad mu nož zabadaju u vrat.*

Bolna je i lijepa idila ostvarena u pjesmici "Magarčić".

Majka, kćerkica i magarčić vraćaju se pokisli iz šume. Nabrali su češera ili šišarki što će ih prodati i kupiti kruha.

Dolazi Božić i magarčić mora biti uredan kao i jaslice, u kojima je gledao maloga Isusa, a nad njim Mariju i Josipa.

Danas su isti, magarčić blage ćudi i dugih ušiju i dobri, siromašni ljudi koji prodaju drva i češere.

Jammes je poznavao dušu francuskog sela: vjerovanja, običaje, pričanja, navike i mitove. Opjevao je i priču raširenu diljem kršćanskoga svijeta da u Badnjoj noći razgovara blago u štalama. Već sam je u djetinjstvu čuo pod Velebitom, kao i Jammes pod Pirinejima. Kažu da magarac i vol u svetoj tišini Božićne noći razgovaraju. *Ja to vjerujem. Zašto ne? Tada, u dubokoj noći, zvijezde su na počinku.*

Vol i magarac nose tu tajnu tijekom godine.
O tome ne sumnjam. Znam za tajnu
skrivenu pod njihovim niskim čelima.
Njihove se i moje oči vrlo dobro razumijevaju.
Oni su prijatelji prostranih cvjetnih livada,
gdje tanahni lan cvjeta poput plavoga neba i
titra pokraj ivančica, za koje je svaki dan nedjelja,
jer one nose bijele haljine.

Pjesniku Jammesu riječ je slikovito sredstvo kojim je ostvario nezaboravne, dojmljive i žive slike goleme galerije krajolika, životinja, ljudi, naselja, livada, šuma, rječica, rojeva kukaca i mušica, kuća, dvorišta, crkava, mladića, djevojaka, roditelja i župnika.

Pjesmu *Staro selo* posvetio je André Gideu. Stare igre, stari park, vika razigrane djece, djevojačka pjesma, povratak sina s mora i majčina sreća što joj se vratio živ.

Ali nažalost, tako je bilo nekada. Danas je selo pusto, jer je raseljeno i izumrlo, kao što se danas događa s našim selima.

Kako raskošna slika pjesme *U suncu!*

Žene na pragovima sjede i čavrljaju, čuje se kako kola dolaze iz polja, kokoši se valjaju u prašini. Tamo sjedi žena, a dječak joj naslonio glavu na krilo, pa mu ona u kosi traži i trijebi gnjide i uši. Pijetao kukuriče, svraka prelijeće, mir i tišina, a veterinar cijepi kravu oboljelu od tuberkuloze.

Tko bi mogao zaboraviti njegovo *Selo u podne*:

Selo u podne. Obad zuji oko volovskih rogova.
Ići ćemo, ako želiš,
Ako ti to želiš, na mirno ladanje.

Čuj pijetla, poslušaj zvono, osluhni pauna,
Tamo daleko, tamo daleko osla.
Lastavica kruži zrakom.
Jablani u daljini, nemirni kao zastave vijore.

Pa onu upravo velebnu poemu, o predivnoj idili i genijalnoj slici *Sa svojim kišobranom:*

Sa svojim kišobranom i ovcama sivim,
Sa svojom odjećom što smrdi po siru
Ti se penješ k nebu na brijegu, naslonjen
na svoj štap od hrastovine, mušmule ili zelenike.
Ideš za psom grube dlake ili magarcem,
koji nosi sive kantice na savijenim leđima.
Proći ćeš pokraj seoskih kovača i
stići na sunčanu i mirisnu planinu,
na kojoj pasu stada, buljuci bijeli.
Vrhunci ovijaju užurbane magle, i
iznad njih golovrati supovi šestare, a
žare se crveni dimovi u predvečernjoj izmaglici.
Gore u miru i tišinu gledat ćeš Duh Božji,
koji lebdi nad ovim prostranstvima."

Jammes je imao poseban dar zapažanja, snagu doživljavanja i jednostavnost izražavanja, neviđenu u dotadašnjoj francuskoj književnosti. Ronio je u tajne prirode i u njoj uočavao viši božanski princip poput Chateaubrianda u djelu *Le génie du christianisme*. U raskoši prirode našao se čovjek kao kruna božanskog promisla, čovjek koji osjeća, čuvstvuje, misli i stvara.

Mladić i gimnazijalac Jammes gleda djevojčice, koje pobuđuju uzbuđenja i ljubavi. Ženstvenost i djevojačka ljepota postat će čest motiv njegovih stihova i djela u prozi. Vraćajući se iz škole, zaljubljuje se u djevojku, koja uz prozorski zastor šiva. Mnoge noći nije spavao, niti je u školi slušao predavanja, jer su mu misli i srce bili s njom. Nikad joj nije izjavio ljubav, no nadahnula ga je za više tekstova, pa i roman *Clara d'Elebeuse*.

Nije mu promakla ni djevojka zlatne kose, koja iz zdenca izvlači vedro, pa iz njega u svoj bokal izlijeva srebro, stavlja ga na glavu i ide kući, a bokal se, u skladu s njezinim koracima, trese na lijepoj glavi.

U pjesmi *Išao sam u Lourdes* uzbudljivo priča: *Rječica Gava se plavi, sunce prži, procesija se polako kreće dok svećenik predmoli krunicu. Hodočasnici zazivaju Božju milost: Smiluj nam se, smiluj Bože! Otac i dva sinčića nose bolesnu kćerku. Blijeda je i izmučena. Dok sam je gledao, pogledala me je i malo se nasmiješila. U ruci joj bijela ruža. Zavolio sam je. Otac moli, a njena braća odgovaraju: Amen!* Otišli su iz Lourdesa svojim putom, a mladić Jammes se pita: *Gdje si, lijepa djevojko? Bože, ne daj da umre. Što bi to značilo za njenog oca, koji te je toliko molio, Bože!*

U nekim ljubavnim pjesmama ima naglašene erotike, ali uvijek u granicama otmjenosti.

Stavit ću ti rukovet cvijeća na bijeli vrat, koji blista kao oblutak u bistru gorskom potoku. Stavit ću svoju ruku u tvoju i voditi te u zasjenak gdje šušti jesenje lišće. (Pjesma *Je metrai - Stavit ću.)*

U pjesmi *Le vent triste (Žalobni vjetar)*, posvećenoj Henri Ghéonu, gleda ljepoticu, koja kočijom dolazi u dvorac Sacré Coeur i podsjeća ga na stare gospe, koje su nekad tiho i polako dolazile, a imale su barokna imena i prezimena. U dvorcu su, u bogatstvu i izobilju, provodile proljeća i ljeta. A djevojka što ju je sad ugledao, bila je vesela, draga i rumena.

Lijep mladić, zreo za ženidbu, uzeo je tu živahnu školarku, koja se veselo smijala kad joj je ljubio grlo, lice i usnice. *Imali su mnogo djece.*

Tu viendras en riant avec ta bouche rouge comme les fleurs des grenadiers et des farouches. (Doći ćeš nasmijana, crvenih usana kao cvijeće nara i djeteline.) Tako počinje lijepa ljubavna pjesma.

Između mnogih, posebno su lijepe ljubavne pjesme *Voici des mois d´automne (Evo jesenjih mjeseci)* i *Je t´aime (Volim te).* Pjesnikova ljubavna čuvstva osobito bujaju u ljepotama prirode, svijeta i života. Kao i sav život i priroda je ljubav, jer iz nje sve raste i razrasta se.

Jammes voli raskoš jesenjskih boja, posebno rumenilo jesenjih plodova. Voli živa bića koja su ukras šuma, livada i vrtova: prepelice, droplje, vivke, patke, čaplje i ždralove, a i dražesne žene, okružene ružama i ljepotom. Privlače ga suzdržani smiješak i vitko tijelo, utemeljeno na zdravlju i prkosu. No život ima i svoje naličje, pa se pjesnik služi potresnim kontrastom, gledajući kako, tamo u zelenilu, ostarjeli pas tužno gleda i odbrojava posljednje dane svog života.

Pjesnik voli bistre potoke i stare mlinove, obično okružene gajevima. Pošao je prošetati uz potok. Neka plavuša pere rublje. Haljinu je poprilično zavrnula, da je ne smoči, a u vodi se održavaju lijepo oblikovane noge. Prošao je i vraća se istim putom. Nije teško pogoditi zašto. Vragolan Jammes hoće barem ispod oka još jedanput pogledati one lijepe noge.

Pjesma *Vjerenica ili zaručnica* zapravo je topla molitva osjećajne i vjerne žene, koja moli Boga da joj da snage da ostane vjerna suprugu, da ga tješi, njeguje i ozdravlja. *Bože, smiluj mi se! Bože, molim Te, ne lomi mi srce, jer znaš da iznad svega volim onoga koga mi je Tvoja dobrota dala za muža.*

Bože, molim Te — daj da s njim živim život pun dobrote i ljubavi. Moje su patnje neizmjerne. Ponosna sam što je moj. Bože, poštedi mi ga. Bit ću mu vjerna supruga. Bože, smiluj mi se!

Malo pomalo pjesnik pomišlja na ženidbu. Jednom zgodom upoznaje inteligentnu i lijepu djevojku, dopisuju se i procvjetava ljubav. Njezini su se roditelji — plemići — usprotivili samoj pomisli da se njihova kćer uda za pjesnika, za kojega su čuli da je ekscentrik i anarhist, a o plemstvu piše da je sifilistično i lažno religiozno.

Osjetio se prezren i ponižen, a osamljenost u Orthezu još više pojačava njegovo teško duševno stanje, premda ga štovatelji i ljubitelji njegove poezije posjećuju, pozivaju ga u goste, a urednici revija očekuju njegovu suradnju. Piše pismo pjesnikinji Anni Noailles i potresno opisuje svoje patnje, a upravo u to vrijeme stvara elegiju *Tristesse (Tuga)* i pjesmu *Poéte et sa femme (Pjesnik i njegova žena).*

Od 1905. do 1907. Jammes doživljava najvažnija događanja u svom životu. Nobelovac Claudel, kojega je Jammes nazivao svojim drugim anđelom čuvarom (*mon deuxième ange gardin*) dolazi iz Kine, gdje je bio diplomat i ide ravno u Orthez prijatelju Jammesu, koji uz njegovu pomoć prekida oklijevanje i odlučuje da će odsad svoju vjeru prakticirati, jer se od nje bio poprilično udaljio, iako ne i od Boga. U pjesmama često razgovara s Bogom.

7. srpnja 1905. nazočan je sv. misi u La Bastide Clairence, što je prikazuje benediktinac o. Michel Caillair, a Claudel je ministrirao, Jammes je primio sv. pričest. Poslije toga dva prijatelja hodočaste u Lourdes.

Drugi ję važan događaj u pjesnikovu životu susret s gospođicom Ginette Goerdorp u Lourdesu, a s njom je bila njezina majka. Upoznali su se, dopisivali, zavoljeli, pa su se 19. kolovoza 1907. zaručili pred samom Spiljom, iz koje je Marija, preko male Bernardice, slala poruke svijetu. Vjenčali su se 8. listopada 1907. u seoskoj crkvi de Bucy-le-Long, koja je bila sva u zelenilu i cvijeću. Stigli su i književnik André Gide i slikar Odilon Redon.

Poslije devet mjeseci Jammes doživljava radost očinstva. Rodila se mala Bernardette. Bio je presretan. Često nagnut nad kolijevkom hvatao je njen prvi inteligentni pogled, divio se njezinim bezazlenim dječjim "okicama", prvom smiješku i ručicama.

Sve ga je to duhovno preporodilo i potaklo ga na stvaranje djela prodahnutih kršćanskim osjećajem života, o kojima ću pisati kasnije.

Jean PIHAN

Francisu Jammesu

Uz članak prof. G. Pejnovića donosimo i ovaj spomen J. Pihana iz lista "La Croix".

U 70. godini života 1938. umro je Francis Jammes, rođen u Tournaiu 1868. Svi mu priznaju da je bio velik pjesnik, a ako ga smatraju kršćanskim pjesnikom, barem od 1900-1905., kažu da je bio "nehotični kršćanin". Otada je njegovo djelo obilježeno Božjom prisutnošću po franjevačkoj duhovnosti, gdje cvijeće i životinje imaju svoje mjesto. Naročito magarci. Sastavio je molitvu u kojoj izražava želju da "ode Bogu zajedno s magarcima". Govorio je: "Prolazim cestom kao natovareni magarac kojemu se smiju djeca". Uvijek je promatrao cvijeće.

Sjećam se maloga seoskog pismonoše "kojemu cvate mali plavi cvijet među nožnim prstima". Naravno, to je Francis Jammes.

Nažalost, za Jammesa malo znaju. Saznao sam da u Orthezu postoji i udruženje "Francis Jammes", koje upoznaje ljude s njegovim djelom, izdaje njegove pjesme i organizira razne manifestacije kako bi ga izvuklo iz zaborava. Izdana je i marka njemu u čast.

Volio bih govoriti o njegovim prijateljstvima i o mjestu koje je u njegovu životu imao pjesnik Paul Claudel.

Posebno sam dirnut pjesmama što ih je Jammes posvetio Djevici Mariji i divnih stihova koji me podsjećaju na psalme i na otajstva krunice, o kojima je pjevao Georges Brassens. Time je taj simpatični "anarhist" sigurno zaslužio milost Božju. Teško je danas recitirati litanije ne misleći na onoga koji ih je proslavio svojim toplim glasom.

Kod Jammesa nailazimo na sva stvorenja. Na muškarce i žene, na nevolje i nepravde, na magarca, i grlicu. To je sveopće uspinjanje tragične ljudske avanture prema Mariji, svjedokinji i zagovornici.

Prijatelji, star sam i bolestan. Ne znam preostaju li mi još tri tjedna života ili možda tri godine.

Molim Te, Gospodine, da na kraju, ako pred smrt budem imao još toliko prisebnosti, odrecitiram *Zdravomariju* Francisa Jammesa, pjevušeći je po lijepoj melodiji Georgesa Brassensa.

Josip SANKO RABAR

Bolesnik

Bolesnik sam, Oče!
To je nazahvalna uloga na pozornici života
Malo što mogu pružiti, a mnogo trebam
Eh, potrebujem čitavo jedno zdravlje
a kako je to golema i divna stvar!
Oče, kadšto mi dođe da zaplačem nad samim sobom
Uzdižem kao Job ruke k tebi i kao da čekam
Gdje si nado moja, milosrđe moje?
Zašto si me ostavio?

Bolesnik sam, Oče!
Uh, kako je to nezahvalno biti!
Kakvu ljubav, takav, mogu da pružim?
Samo sam na teret drugima i samom sebi težak
Radosnu pjesmu tvoje vijesti jedva zamuckujem
pod teretom križa što si mi ga dao.
Oče, nisam li preslab za tako težak i mučan dar?

Bolesnik sam, Oče!
Tiho pjevam pjesmu tvoje nade
Učim se ne zavidjeti onima
koji nisu svjesni svoje sreće i obilja tvojih blagoslova
u njihovoj sadašnjosti
Ti si me istrgnuo iz mog spokoja, i
u patnji, gle, progledah:
kako život može biti lijep!

Bolesnik sam, Oče!
Polazim u školu, učenik sam
Sričem mukotrpno abecedu nade
Nada se uči, zaslužuje se strpljivošću
Ona raste i izgrađuje se u meni kao most ka drugoj obali
Budi mi stup moj, moj Oče,
potporanj luka kojim premošćujem sebe

Bolesnik sam, Oče!
Muka mi je sestra, bol mi je brat
Ti kao da mi šapćeš: muka i bol nisu vječni
no, ljubav jest
Negdje na drugoj obali rastu plodovi mojih boli
Slatki plodovi, obilno nadrasli sve patnje
Ništa nije prolaznije od muke i očaja
kad prijateljujemo s Vječnošću

Da, bolestan sam, Oče!
Svatko od nas prije ili kasnije nosi na leđima
neki križ Golgote
i barem tako druguje s tobom
Ali, gdje je ljubav kojom ću podariti svoje bližnje?
Prosjak sam pred tvojim pragom
ruke su mi prazne, bez darova
Samo čekam
Sve sam skromniji i tiši
Eh, kako polagano shvaćam da si ti baš to htio!

Isuse, ja sam bolesnik!
Otkrivam put u sebi
koji me neprimjetno doveo do tvojih jaslica
kao mala zvijezda
Ostajem zadivljen i tepam
Majka grli svoje čedo i bdije
kao da i meni govori: ne boj se, tu sam
Ćutim, gledam
Ne cvjeta samo izvan mene život nepobjedivo
već sam i ja sam života nepobjedivi dio

Boris NAZANSKY

SVE JE BIO S PEROM

SPJEV SE ORI,
SVE PROSIJE,
VERSE SPOJI.
VERS SE POJI
SVE SPORIJE ...

VRIS JE - EPOS,
OPIS VERS JE,
PJEV SI, EROS,
SVOJ I PER SE!

Nije dobro kad pjesma traži objašnjenja. Još je manje dobro kad čitatelji traže objašnjenja. Ovaj tekst, međutim, nije objašnjenje, on je - rješenje, odgonetka. Slova naslova, u jednom od svojih mogućih rasporeda, sklapaju se u rješenje BOEM JOSIP SEVER. Svaki pak stih, što je razvidno i bez dubljih poniranja u duh pjesme, bruji JOSIP SEVER, JOSIP SEVER, JOSIP SEVER ... Utoliko, ovaj je pjesmotvor posveta Josipu Severu.

Ono što može biti čitateljevo sljedeće pitanje jest zašto baš taj osebujnik hrvatskoga versa? Izvan ove prilike u odgovor na to pitanje moglo bi se, a možda i hoće, uložiti prilično esejističke energije. Za ovaj put neka bude dostatno nekoliko navoda koji otkrivaju enigmatičnosti u Severovoj poeziji koje su pjesniku, koji je usto i zagonetač, izravan povod za slovno-poetsku anagramnu posvetnu igru.

"... Severovo pjesništvo pruža, kao i avangardna poetika zauma, beskrajne prizore oslobođene strukture označitelja. Obje Severove zbirke (*Diktator*, 1969. i *Anarhokor*, 1977) iz te se perspektive doimlju kao radikalna obnova zapretanih mogućnosti hrvatskoga jezičnog medija. Na podlozi jakog aliteracijskog stiha ... tu su priređene opsežne i u načelu mirne jezične demonstracije - od posezanja za supkulturnim fonemskim *premetaljkama* do oživljavanja zaboravljenih paronomastičnih igara..." (Dubravka Oraić)

A iz samog Severa čak je i teško izdvojiti makar jedan ilustracijski primjer. Ne, nije ga teško pronaći, nego se, naprotiv, nudi na gotovo svakoj stranici, skoro u svakoj pjesmi. Naslov *masa sama* (slogovni palindrom!), stih ... *sa divnom dvinom* (anagram!), naslov *Zvuci su vuci sa Z na početku* ... Eto, tek prolegomena!

Zdravko MUŽINIĆ

Život u koordinatama teatra

Dramski umjetnik i jubilarac Ivo Marjanović

U povodu blagdana sv. Duje, zaštitnika grada Splita i praznika splitske Općine, dodijeljena je nagrada za životno djelo dramskom umjetniku Ivi Marjanoviću (r. 1913). Ustvari, tu je nagradu šjor Ivo, kako ga popularno zovu Splićani, trebao dobiti bar pred 20-ak godina, kad je odlazio u mirovinu. Djelovao je on kao glumac, kako u teatru, tako i u TV serijama, pa kao redatelj, dramski adaptator, pisac, jezični savjetnik... i što sve još ne (ako ne ranije) barem od 1933. do 1973. i to pretežito u Splitu, s prekidima od 5-6 godina, kad je djelovao u Osijeku i Rijeci, u prvom redu u zgradi na Trgu G. Bulata. Bio je Ivo Marjanović svestrani dramski umjetnik a prije svega kazališni entuzijast.

Kako je došlo do toga da se Ivo Marjanović opredijelio za teatar? Koji su čimbenici uvjetovali da je prihvatio kazališne daske kao životnu sudbinu?

- Znate, moj je otac, priča šjor Ivo, imao radnju nasuprot kazališnoj zgradi na Trgu G. Bulata i tu bi u pauzama nailazili glumci da se, osobito ljeti, malo rasfriškaju. Kako sam se ja vječno vrzmao po očevu dućanu, ti su me glumci rano zapazili, a kako bjeh živ pa i simpatičan dečko, ubrzo su me i zavoljeli. Počeli su me voditi u teatar, najprije na probe, a potom i na predstave...

- Zanimljivo je, nastavlja naš pričljivi sugovornik, da sam se ja i rodio u teatru, iako ne baš u zgradi na Trgu G. Bulata: kuća Sinjska 9, u kojoj sam se rodio, bila je svojevremeno teatar, teatrin, zvali su tu kuću Splićani "Sala Diana"...

Sve se "urotilo" da naš mladac postane glumac. Kad je 1933. najzad maturirao, postao je profesionalni glumac i počeo živjeti od glume i teatra. No već 1926., dakle ravno pred 70 godina, kao dečko od 13 godina počeo je igrati neke dječje role i statirati. Te je godine zaigrao malog Crnca u Nušićevu komadu "Put oko sveta"...

S tim u svezi pamti i jednu anegdotu. Na generalnoj probi tog komada prevario ga je san i zaspao je u jednoj loži. Probudio se kasno u noći u praznu i zamračenu gledalištu, prestrašio se svoje crne spodobe u ogledalu i počeo vrištati, na što je dotrčao čuvar zgrade Dragičević i oslobodio ga.

Šjor Ivo pamti i neke druge anegdote. Sjeća se tako npr. da su jednom on i prijatelj mu Grimani pješačili osam sati do Sinja, od četiri ujutro do podne, da bi mogli statirati u predstavi "Hasanaginice" na gostovanju splitskog kazališta jer ih vođa puta nije htio povesti.

Djelujući desetljećima u teatru, pratio je naš sugovornik sve preobrazbe splitskog teatra pa i razvoj kazališnog života u Splitu uopće. Sudjelovao je u radu svih kazališta koja su proteklih desetljeća djelovala u Splitu: "Narodno kazalište za Primorsku banovinu", "Splitsko kazališno društvo" pa "Splitski kazališni dobrovoljci", "Hrvatsko narodno kazalište" za vrijeme "Banovine Hrvatske" 1940. i 1941. ...

Sjeća se tako sudjelovanja u radu "Splitskih kazališnih dobrovoljaca" koji su u drugoj polovini tridesetih godina davali predstave u neprikladnoj prizemnici Doma Gospe od Zdravlja u Ćiril-Metodovoj, u nemogućim uvjetima ali s velikim

entuzijazmom i gdje su, osim šaljivih igrokaza, prikazali i više ozbiljnih drama kao "Čovjek" (Jedermann) H. von Hofmannsthala pa "Toma Morus" dra S. Petrova, Bartulovićevu dramatizaciju "Bijedne Mare", "Hasanaginicu"... Tu je nastupao i njegov brat Andro pa Slavko Štetić, Josip Jukić, Ante Marušić, Nada Radić, Lipa Dragičević, Boris Smoje i drugi.

U posebno ugodnom sjećanju ostalo mu je i bujno i zvjezdano razdoblje, iako nažalost kratko, kad je osnutkom Banovine Hrvatske 1940. osnovano u Splitu "Hrvatsko narodno kazalište" s dramom, operom, baletom, koje se svojim ostvarenjima vinulo u sam vrh hrvatske kazališne umjetnosti. Bio je tada intendant neumorni i svestrani Ivo Tijardović, šef drame Marko Fotez, šef opere Oskar Jozefović, šefovi baleta Oskar Harmoš i Ana Roje, dramaturg prof. Vojmil Rabadan. No taj zvjezdani uspon prekida nažalost uskoro talijanska okupacija kad HNK prestaje s radom.

Po okončanju talijanske okupacije Ivo Marjanović sudjeluje na prvim kulturnim priredbama u kazalištu, pošto je od Talijana preuzeo ključeve kazališne zgrade. Tada inače petnaest dana, zajedno s bratom, i ne izlazi iz kazališne zgrade, nego je čuva jer je postojala opasnost da i ona postane žrtvom požara kao i neke druge javne zgrade u gradu.

U siječnju 1944. s još nekoliko glumaca osniva "Dramski studio" i za nepuna dva mjeseca prikazuju šest premijera: Držić-Fotez "Dundo Maroje", dramatizaciju "Bijedne Mare", I. Brnčić "Između četiri zida", N. V. Gogolj "Ženidba", Benedetti "Crvene ruže" i B. Thomas "Charlijeva tetka". Te je komade on i režirao, a tu je i igrao glavne uloge.

Tzv. "oslobođenjem" listopada 1944. obnavlja se i kazališni život u Splitu najprije u okviru "Kazališta narodnog oslobođenja Dalmacije" a potom u okviru HNK. Intendant postaje Tomislav Tanhofer koji postavlja na repertoar više drama poznatih dramatičara, kako naših na čelu s M. Krležom, tako i stranih. To je razdoblje u kojem se naš slavljenik doslovno glumački razmahao ostvarujući niz zapaženih kreacija: Aurel i Urban u "Ledi", Silbebrannt u "Glembajevima", kapetan Dražić u "Ekvinociju", Shylock u "Mletačkom trgovcu", Ivan u "Karamazovima", prvi glumac u "Hamletu", Barun u "Na dnu", Lovro Kalebić u "Ljubovnicima", Šimurina u "Hamletu iz Mrduše donje", Krište Linčina u "Ribarskim svađama", Zlatikum u "Skupu", starac Klimoje, Konte Fifi Diogen, Blaž Bogdan u "Pravedniku", Luka Kapural u "Kati Kapuralici" (na nagovor redatelja Foteza uskočio je nakon tri dana učenja uloge umjesto oboljelog Štetića). I još niz, doslovno niz uloga. Važnih i manje važnih, neke su mu od njih bile draže, druge manje drage, no i one koje mu i nisu bile toliko drage, pripremao je s jednakim nastojanjem i zauzimanjem, zauzeto, profesionalno...

Teško je pouzdano reći koliko je uloga sveukupno odigrao, no sigurno ne manje od 400, ako ne i više...

Najveći je uspjeh, smatra slavljenik, imao kao Tiresija u "Antigoni" i "Kralju Edipu"...

Radio je i igrao s povorkom glumaca među kojima bješe i prominentnih umjetnika: Ivka Brković, Marija Crnobori, Aca Gavrilović, Jozo Martinčević, Veljko Maričić, Josip Petričić, Jozo Laurenčić, Karlo Bulić, Rogoz, Grković, Afrić, Strozzi... Glumio je pod dirigentskom palicom niza vrhunskih redatelja: Fotez, Tanhofer, Stupica, Radojević, Strozzi, Štimac, Mansvjetova, Vereščagin, Kunčević... Tu su i neki vrsni i zauzeti intendanti, šefovi drame... U sjećanju nosi osobito osobnog prijatelja, svestrana

umjetnika, 1940. i 1941. intendanta Ivu Tijardovića, koji je skladao, režirao, crtao, dirigirao, korepetirao, koreografirao... Bješe Tijardović zapravo duša splitskog teatra 1940. i 1941.

Od ljudi s kojima je radio pa i - živio, s pietetom se sjeća posebice brata Andre, također velikog entuzijasta teatra koji je isto tako desetljećima djelovao u Splitu. S njim je proveo najveći dio života. Dok su živjeli u roditeljskom domu, spavali su u jednoj sobi i stalno, čak i noću, pričali o teatru, ulogama, kazališnoj umjetnosti... A ni poslije, kao oženjeni ljudi, godinama nisu propuštali da se svakodnevno ne sastanu i popričaju. Opet isključivo o teatru, ulogama, o tome kako bi trebalo dati ovaj ili onaj lik... Za njih dvojicu nije postojalo ništa drugo osim - teatra...

I ne samo da je naš slavljenik aktivno kao glumac djelovao u splitskom kazališnom životu - kao zaljubljenik u teatar, on je i ažurno pratio splitski kazališni život, sakupljao kazališne oglase, fotografije, osvrte, kritike, bilježio važne podatke, sjećanja na ljude, anegdote... I tako prikupio bogatu dokumentaciju o splitskom kazališnom životu...

Recimo još da je, osim u teatru, Ivo Marjanović nastupao i u TV serijama: Malo misto, Velo misto... Neki ga isključivo i pamte po nekim dojmljivim ulogama iz tih serija (kao npr. župnik u Malom mistu)...

Poznavajući dobro čakavski govor, Ivo Marjanović bješe i jezični savjetnik pri postavljanju nekih dijalektalnih stvari, kako TV serija, tako i nekih drama pisanih čakavicom. On je čak i lokalizirao pa i adaptirao neke stvari kao *Filomenu Marturano, Malu Floramye, Splitski akvarel*... Ogledao se i kao pisac, pa je za Begovićevu *Amerikansku jahtu u splitskoj luci*, na traženje redatelja Carića, napisao tekst "Kod Špira Damejane" što se igra u međučinovima...

Ogledao se najzad i kao redatelj pa je npr. u Rijeci režirao *Splitski akvarel* - i pri tome igrao Lešandra - dobivši pohvalu od samog Tijardovića, a režirao je i neke druge stvari, kao npr. *Ljubovnike*...

Kad govorimo o njemu kao redatelju, ne smijemo previdjeti da on godinama uporno i zauzeto radi s amaterima KUD "Mosor" iz Gata, pa je tako s njima uvježbao i više puta postavio tri drame iz povijesti Poljica što ih je napisao don Stipe Kaštelan.

Moglo bi se još dugo govoriti o preokupacijama i uspjesima tog marna i zauzeta umjetnika, no već je iz ovoga očito da je slavljenik Ivo Marjanović svestrani i vrlo uspješni dramski umjetnik. A prije i iznad svega neponovljivi kazališni entuzijast...

Tomislav MARETIĆ

Nedostižni zavičaj

Onaj zaboravljeni zavičaj
koji se već ne može dotaknuti pogledom,
u koji više ne možeš koraknuti
niti iz prašnjavog zrcala,
ostao je u dubini noći.
Premda zvijezde sjaje i trepere
kao da nešto žele reći,
svod je samo mračni strop,
trošan i s rupama.

Davni zavičaj - susret je s Tajnom,
koje smo se postepeno neopazice
odricali da smo tako udaljeni
i uporni u nepolasku.

Trebao bi za svakoga od nas
magarčić sa samarom
i vrećama ili kuferima
(punim zemaljskih sitnica),
puteljak uz strmu uzbrdicu
i odredište daleko, ali jasno.

Pa da krenemo natrag
kao iz progonstva,
s mirišima lavande i tamjana,
u staro selo puno topline jaslica
i prvotnih razvučenih napjeva
gdje se sastaju naši susreti
u dolasku na vrh Otoka.
Tu čeka Crkvica i čempres
pokazujući pùt Neba,
brnistra i smilje u cvrčkovu tremolu,
trepere zvijezde s licima prijatelja
i davne rodbine sa stotinu
neispričanih sudbina,
Tvoja ruka vodilja iza svega
i nekoliko riječi o tomu
da je napokon sada sve u redu.

Da skinemo sedla s dobrih životinja,
odložimo stvari u kut sobe
pune stoljetne ustajalosti
bremenite komornim svemirom
iza kamenog štita kućica.
Pa da sjednemo za trijem
s osvježavajućim lahorom
i vrtlogom noćnih leptirica,
za blagoslovljeni stol s večerom:
ribom, kruhom, vinom

Ivica JEMBRIH

I tako cijeloga života

Odkad nisam čuo pijetla!
Probudio se onaj davni sat
čije su kazaljke iz svemira i zemlje.
I čujem:
Mati /već/ odlazi probuditi njivu;
otac /već/ zajašio brijeg -
spušta se u jamu.
Iz mene sneni uzdah:
O Bože, -
i tako cijeloga života.
Cijeloga života.
Nikada buđenja samoga od sebe.
Ipak, rado čujem pijetla...
Žao mi je -
poklano je onoliko pijetlova
koliko je nestalo i naših godina.

O majko, crna-majko-zemlja!
I slušam pijetla
od Ivanščice do Velebita,
spod Ivanščice prek Velebita,
i slušam more -
ča ribari vavik baščanski govore -
zorje-zore, hrvatsko nam morje-more!

Nikica TALAN

Engleski soneti Fernanda Pessoe

Dvojezičnost, ili čak trojezičnost, karakterizira stvaralaštvo velikog broja portugalskih autora. U srednjovjekovnom i renesansnom razdoblju bilingvizam je gotovo redovita pojava na krajnjem zapadu Iberskog poluotoka. Bilingvisti su i najveći predstavnici zlatnostoljetne epohe: Gil Vicente, Francisco Sá de Miranda, Jorge Montemor i Luís Vaz de Camões. Poslije španjolske okupacije (1580-1640), koja će stubokom "prekrojiti" ne samo političku, nego i kulturnu, pa prema tome i književnu povijest Portugala, interes za kastilijanski kao literarni medij počinje, iz razumljivih razloga, opadati. No jezik istočnih portugalskih susjeda ostat će i kasnije u povremenoj književnoj uporabi. (Tako će npr. jedan od najglasovitijih luzitanskih književnika sedamnaestog stoljeća - Francisco Mánuel de Melo u svom razgranatu djelu podjednako koristiti oba jezika.) Ta će dakle, poglavito pjesnička uporaba kastilijanskog postupno slabiti, ali nikada neće u potpunosti nestati (dokaz čega je i to što su se još u ovom stoljeću, naročito u pograničnim područjima, mogle čuti narodne pjesme u kojima su se naizmjence upotrebljavala oba idioma). Španjolski, dakako, nije bio jedini strani jezik korišten u osmostoljetnoj povijesti portugalske književnosti. Ostavljajući po strani fenomen latinskog (čija je uloga više manje identična onoj što ju je ovaj jezik odigrao u drugim europskim literaturama), spomenimo da se stanoviti broj portugalskih stvaralaca sporadično "oglašavao" i na drugim jezicima, posebno na francuskom i engleskom. Pritom nije riječ tek o pukim ludistički motiviranim pjesničkim kolažima satkanim od citata na stranim jezicima, nego o izvornom stvaralaštvu za koje je svjesno, namjerno odabran tuđi idiom. Najizrazitiji primjer takva odnosa spram stranog jezika kao medija vlastita umjetničkog izraza unutar portugalskog književnog modernizma[1] predstavlja djelo njegova prvaka Fernanda Pessoe (1888-1935).[2] Premda je Pessoa stvarao i na francuskom,[3] ovdje ćemo se zadržati isključivo na engleskom dijelu njegova opusa, s posebnim osvrtom na 35 engleskih soneta. Da bismo, međutim, mogli u potpunosti shvatiti značaj tog dijela Pessoina pjesničkog stvaralaštva, neophodno je izdvojiti iz njegova životopisa ponajprije one činjenice koje su dovele do oblikovanja Pessoe kao "engleskog" pjesnika.

Sa sedam i po godina Fernando Pessoa se, naime, zajedno s majkom D. Mariom Madalenom i očuhom Joãom Miguelom Rosom odlazi u Durban (današnja Južnoafrička Republika), gdje mu očuh djeluje kao portugalski konzul. U rodni se grad Lisabon ponovno vratio devet i po godina kasnije, dakle u sedamaestoj godini života, nakon što je u trinaestoj proveo nepunu godinu dana u domovini. "Englesko" razdoblje Pessoina života dijeli se, prema tome, na dva dijela: prvo obuhvaća pet i po godina djetinjstva, a drugo tri godine rana mladenaštva, odijeljenih jednogodišnjom "pauzom" u Portugalu. Boraveći u Južnoj Africi, gdje pohađa osnovnu i srednju školu, Pessoa se, u izravnu doticaju s engleskom kulturom, do te mjere "britanizira" da će to ostaviti neizbrisive tragove u njegovu kasnijem životu i radu. Pessoinu engleskom odgoju uvelike je pripomogla i obiteljska "anglosaksonska" tradicija. Njegovi preci potjecali su, naime, s Azorskog otočja, gdje engleski jezik nije bio ni izdaleka tako stran kao u kontinentalnom dijelu Portugala, budući da su mnogobrojni azorski iseljenici u Americi

bili vrlo djelatni posrednici u njegovu širenju. O ulozi engleskog jezika u životu Pessoe svjedoči i podatak da su njegove posljednje riječi (koje zbog bolesti više nije mogao izgovoriti) bile ispisane upravo tim jezikom: *"I know not what tomorrow will bring."*

Ne začuđuje stoga što su već prve Pessoine pjesme (iz 1901. godine)[4] pisane engleskim jezikom. Uostalom, bilo bi čak i neprirodno da je pjesnik koji je prva književna iskustva stjecao čitajući engleske klasike propjevao na jeziku namijenjenu gotovo isključivo obiteljskoj komunikaciji. Jer s portugalskom se književnošću, odnosno pjesništvom (Antero, Junqueiro, Cesário, José Duro, Garrett, Correia de Cliveira, António Nobre), Pessoa sreće tek četiri godine kasnije (1905), dakle neposredno pred povratak u domovinu. Možda je baš taj susret s portugalskim pjesnicima bio odlučujući pri odabiru studija književnosti na lisabonskom Filozofskom fakultetu, od kojeg će tada još posve nepoznati pjesnik odustati već nakon godinu dana, opredijelivši se za zvanje inokorespondenta. Svoje izvrsno poznavanje engleskog u vremenu kad su trgovačke veze Portugala i Velike Britanije bile razvijenije no ikada u povijesti Pessoa je, čini se, iskoristio ne samo da bi na taj način osigurao materijalnu egzistenciju koja će mu omogućiti da se u slobodno vrijeme nesmetano bavi pjesništvom, nego i (što je manje razvidno, ali zato ne manje važno) da bi tako uspio uspostaviti prisne veze s engleskim književnim izdavačima, budući da se tada još nije odrekao ambicije da postane značajnim *engleskim* pjesnikom. Stvari su, međutim, krenule sasvim drugim tijekom. Susrevši se (1908) s pjesništvom najvećeg luzitanskog romantičara Almeide Garretta, Pessoa naglo donosi odluku da će otad kao pjesnički jezik koristiti ne samo engleski, nego i portugalski. Ideja o *engleskom* pjesniku bila je time izmijenjena, ali ne i potisnuta, jer najveći dio Pessoina stvaralaštva na tom jeziku nastaje upravo u predstojećem razdoblju - od 1913. do 1920.

Riječ je o stvaralaštvu što se, osim prilično rijetkih pojedinačnih iznimaka, ni izdaleka ne približava najvišim dometima Pessoinih pjesničkih ostvarenja (nastalih na materinjem jeziku), ali je, unatoč tome, nezaobilazno u proučavanju autorova djela u cjelini, budući da, kako to zapaža i Jorge de Sena,[5] o samom Pessoi kazuje više negoli njegova ponajbolja portugalska poezija. Štoviše, ističe dalje de Sena,[6] nikada nije dostatno naglašavati kako se Fernando Pessoa, kao *portugalski pjesnik*, može u potpunosti razumjeti tek iz perspektive njegova engleskog dijela opusa. Možda baš ponajbolje iz *35 Soneta (35 Sonnets)*.

Niz od 35 engleskih soneta (engleskih jezikom i oblikom!) Pessoa je prvi i jedini put u zasebnu izdanju objavio 1918. Soneti su, međutim, nastali znatno ranije, po svoj prilici negdje tijekom 1913. U biografskim bilješkama što ih je, na njegovu zamolbu, uručio Côrtes-Rodriguesu, ističući da je između 1908. i 1914. pisao poeziju na portugalskom engleskom i francuskom, Pessoa (u karakterističnom trećem licu) iznosi: "Kada je obitavao u ulici Gloria, uočio je u Shakespeareovim sonetima stanovitu zamršenost koju je htio oponašati u modernoj adaptaciji, ne gubeći izvornost i ne namećući sonetima individualnost. Nakon nekog vremena naumljeno je i ostvario."[7]

To ostvarenje svelo se, međutim, isključivo na doslovno oponašanje Shakespeareove "zamršenosti", uz poneku podudarnost u temama i motivima podjednako omiljenim dvojici autora. Razliku između Shakespeareovih i Pessoinih soneta (neovisno o kvaliteti što ih razdvaja) možda je najbolje uočio M. da E. Monteiro. Komentirajući književne kritike soneta što ih donose "Times", "Glasgow Herald" i "Tudor tricks", Monteiro ističe: "Ako je izvjesno da se u gotovo svim sonetima javljaju

pojave što ih kritičar naznačuje: aliteracije, igre riječi, protuslovlja, znalačko i prokušano vladanje jezikom, kako bi se iz njega izvukle sve izražajne mogućnosti, onda je istina da se ono što kod Shakespearea i izvjesnog isječka izabelinskog pjesništva predstavlja instrument izražaja složenih osjećaja, kod portugalskog pjesnika zaogrće različitim značenjem, budući da ovaj napušta osjećajnu sferu ili pak polazi od osjećaja kako bi prodro u svijet ideja i potom se posve proširio njime."[8] Monteirovu zapažanju o jeziku Pessoinih engleskih soneta mogli bismo još nadodati činjenicu kako je taj jezik u tolikoj mjeri artificijelan da od njega "zadršću čak i najvelikodušniji čitatelji engleskog jezika, i najvatreniji pobornici metafizičkih zamršenosti".[9] Pessoa se, naime, u sonetima jezikom naprosto "igra radi igre", preobražavajući ga u puki instrument artističkih vježbi.

Trideset i pet soneta istoimene zbirke čini relativno koherentan ciklus, s uvodnim i završnim sonetom. Pjesme tog ciklusa povezuje prije upadljiva učestalost nekih tema i "stilska sličnost stanovite 'metafizičke' sintakse" (kako bi to rekao Jorge de Sena),[10] negoli nekakav logičan slijed razvoja pjesničke misli. Oblik soneta je engleski, sa shemom rime: ABAB CDCE EFEF GG. Jedna od najučestalijih tema Pessoine sonetne zbirke (kao i cjelokupnog ortonima *Pessoa)*, što objedinjuje čitav ciklus, jest tema (dijalektičkog) odnosa sna i zbilje, odnosno mišljenja i gledanja (unutrašnjeg i izvanjskog), ili mišljenja i djelovanja što ga mišljenje sputava ili čak paralizira. Druga nam se tema soneta čini, u kontekstu pessoalogije, još značajnijom, jer je izravno povezana s razlogom zbog kojega će Pessoa *heteronimski* uobličiti svoje pjesničko stvaralaštvo, stvorivši čak i od sebe samog heteronim. Radi se o uvjerenju da je svaka komunikacija između nas samih nemoguća bez posredništva heteronimskih "projekcija". Ta se spoznaja na različite načine provlači kroz gotovo svaki sonet ovog ciklusa. Čini se da je upravo zbog toga ovo *englesko* pjesništvo (nastalo najvjerojatnije 1913) bilo presudno poticajno za pojavu heteronima (Pessoin prvi heteronim, učitelj ostaloj dvojici pjesnika,[11] "rodio se" osmog ožujka 1914!). U stihovima tog pjesništva Pessoa je, kako će primijetiti J. de Sena, odsutan kao *veliki pjesnik*: "U njima preživljuje tek njegova rendgenska slika koja će biti tematikom Pessoe ortonima. Baš to je ono što daje vrijednost i zanimljivost tim vježbama virtuoznosti i opsesije stvarnošću koju pjesnik odbija prihvatiti kao još jednu platonsku sjenu jedne druge stvarnosti koja vjerojatno ne postoji."[12] Tako je preobrazba ove heteronimske igre iz engleskih soneta u heteronime što će se pojaviti nekih godinu dana kasnije bila zapravo neminovna. Stoga svako proučavanje Pessoine heteronimske zamisli mora nužno polaziti upravo od spomenutih soneta. Da su oni za samog Pessou predstavljali velik stvaralački izazov na putu izgradnje engleskog pjesnika (Pessoina trajna ambicija!) pokazuje i podatak da je on prilikom pripremanja za tisak *Engleskih pjesama (English Poems)*, što izlaze 1921., uvelike radio na dotjerivanju svojih engleskih soneta, zacijelo u namjeri da ih ponovno izda, upotpunivši ih s petnaest novih.

Namjera o objavljivanju pedeset engleskih soneta nije se, međutim, ostvarila, baš kao što se nije ostvarila ni Pessoina namjera da postane priznatim *engleskim pjesnikom*. Engleska ga je književna kritika odbacila, kao što bi ga (prema meritornom mišljenju Jorgea de Sene) odbacila čak i da je, kao *engleski* autor, bio znatno kvalitetniji, jer "anglosaksonski izolacionizam i arogancija uistinu nikada ne priznaju da bi neki stranac mogao pisati na engleskom..."[13] No baš to odbijanje je, čini se, najviše pridonijelo da Pessoa ustraje kao portugalski pjesnik, kao tvorac heteronima koji će mu, kao Portugalcu, donijeti svjetsku slavu.

BILJEŠKE:

1 Općenito se smatra da razdoblje portugalskog književnog *modèrnizma* otpočinje s tzv. *Naraštajem 1871.*
2 Fernando António Nogueira Pessoa rođen je trinaestog lipnja 1888. u Lisabonu. Pet godina kasnije umro mu je otac, a majka se, nakon godinu dana, ponovno udala za visokog časnika J. Miguela Rosu. Od 1896. do 1905. boravi s obitelji u južnoafričkom gradu Durbanu. Po povratku u domovinu upisuje Filozofski fakultet koji, međutim, već nakon godinu dana napušta. Od 1908. počinje raditi kao inokorespondent za različite lisabonske tvrtke. Od te će se honorarne djelatnosti uzdržavati sve do kraja života. Umro je, navršivši 47 godina, 30. studenog 1935.
Književnošću se Pessoa počinje baviti veoma rano. Već 1895, dakle u sedmoj godini, piše prvu pjesmu "Mojoj dragoj majčici". Intenzivnije se pjesništvom bavi od 1901. pišući na engleskom. Od pisanja na engleskom djelomice će odustati tek 1908. Od 1909. počinje proučavati kako portugalske, tako i francuske simboliste. Godina 1912. označava početak Pessoine doživotne suradnje u novoosnovanim časopisima, od kojih je neke i sam pokrenuo ("Orao" npr.). U tim časopisima objavljuje razne eseje, kritičke osvrte na stanje u suvremenoj portugalskoj poeziji, kao i pokoju vlastitu pjesmu. Za života je objavio samo jednu zbirku na portugalskom - *Mensagem* ("Poruka"). Objavljivanje njegovih pisama, dokumenata i pjesama iz golema rukopisnog fonda započinje tek posmrtno. Od 1942. nakladni zavod "Ática" iz Lisabona sustavno tiska Pessoinu zaostavštinu. Velik interes koji danas u cijelom svijetu vlada za nju rezultat je, prije svega, njene avangardnosti. Naime, gotovo da i nema moderne pjesničke struje koju Pessoa nije anticipirao. Drugi važan čimbenik koji je naročito pogodovao njenoj međunarodnoj književnoj recepciji jest u svijetu gotovo jedinstven fenomen tako radikalne heteronimske koncepcije književnog stvaralaštva. Uz ortonima *Fernanda Pessou*, među Pessoine najglasovitije pjesničke heteronime spadaju Alberto Caeiro, Ricardo Reis i Álvaro de Campos. *Alberta Caeira* ostali heteronimi smatraju svojim učiteljem. Njegovi stihovi predstavljaju otpor transcendentnom saudosizmu i izvještačenu simbolizmu, kao i nastojanje da se oživi realistička orijentacija i svakodnevni govor pjesnika Cesária Verdea. Leksički je jednostavan, metrički slobodan. Namjerno izbjegava bilo kakav dodir s "kultnim" pjesničkim stilovima. *Ricardo Reis*, kao isusovački đak, svestrano je obrazovan. Sav je prožet antičkim duhom. U filozofskom je smislu stoik. Odlikuje se neobičnom kultiviranošću klasičnih pjesničkih oblika (epigrama, ode, elegije). Po izrazitim klasicističkim i romantičnim obilježjima Reis je izravna suprotnost Albertu Caeiru. *Álvaro de Campos* predstavlja tipična pjesnika modernizma, civilizacije i tehnike suvremena svijeta. Najprotuslovniji je od svih heteronima, s najviše odjeka u mladih pjesničkih naraštaja. U njemu se najizrazitije očituje Pessoina široka pjesnička lektira: futurizam, francuski simbolizam, engleska romantika, srednjovjekovne portugalske kronike i prekomorske pripovijesti, kabala itd.
3 Pessoina je francuska književna ostavština znatno manjeg opsega od engleske i svodi se uglavnom na njegov "francuski" heteronim poznat pod imenom Jean Seul Méluret.
4 Izuzmemo li pjesmu "Mojoj dragoj majčici" nastalu u srpnju 1895 (dakle u sedmoj godini, godinu dana prije odlaska u Južnu Afriku).
5V. Fernando Pessoa: *Poemas Ingleses*, Edições Ática, Lisboa, 1982, str. 13.
6 Isto, str. 14.
7 V. Joao Gaspar Simões: *Vida i Obra de Fernando Pessoa*, Livraria Bertrand, Lisboa, s. a., str. 304.
8 Isto, str. 29.
9 V. Fernando Pessoa: *Poemas Ingleses*, Edições Ática, Lisboa, 1982, str. 78.
10 Isto, str. 78.
11 Misli se na Ricarda Reisa i Álvara de Camposa.
12 Isto, str. 80.
13 Isto, str. 39.

ENGLESKI SONETI

(izbor)

Ak' životne slasti prividnu čest...

(If that apparent part of life's delight)

Ak' životne slasti prividnu čest
Što zvektav je oćut ocrtava puti
Ne motri do odsjev i razbludna svijest,
Pùt, život, radost, gruba tek krinka ćuti.
Istine možda lik nije vidovit,
Privid i kao privid kroz laži kroči,
Gled prazan naš, topao, mračan i skrovit
Tlapnja je možda što zastire oči.
Otkud života li oćut? Niotkud. Odgovor slijedi.
Sve je il' bezumni viđeni svijet
Il' nešto čega neznanje vlastitu korist blijedi
Koristi radi što mis'o će naša je žet.
Odstranite mučnu bol za životom što me obuze,
Mrzodušje onog što tražimo i za čim ronimo suze.

K'o loš što govornik, u knjiškom stilu...

(As a bad orator, badly o'er-book-skilled)

K'o loš što govornik, u knjiškom stilu,
Preplavi nakanu umjetnim žarom,
I, poput ure, navije na silu
Što s nutarnjim treba činiti marom;
Il' k'o što prozaik, sada poeta,
Ne postižuć nježnu glazbu u mjeri,
Zalud se trudi da djelo mu cvjeta,
Kucajuć tuđinski na Muze dveri;
Jastvo mi uči da mrzi il' ljubi;
Sv'ješću što strana joj ostaje ćutnja,
Mišlju što sili se mir da ne gubi
Čak i kad oćut obuzima ljutnja;
K'o onaj što plivat uči na suhom,
Pa nadohvat cilju, poklekne duhom.

K'o lađa na putu što gone je bure...

(Like to a ship that storms urge on its course)

K' o lađa na putu što gone je bure,
I naša se duša kušnjama budi.
Baš stvari što pute stvaraju sure
Boljitak im daju; opasnost pomoć im nudi.
I kao što bura buru pretječe,
Od pogibli slobodno srce nam iznova rodi;
Luka je bliža od luke iz koje se kreće -
Ona gdje putanja naša nas vodi.
Ako zbog koristi žanjemo znanje,
Bure će reći, kad im uskipe tjelesa -
Da njihovo crno, bjesomučno stanje
Obećaje skora plava nebesa.
Izučimo kako da lađom upravljamo bolje,
I snaga bure postat će tada snagom nam volje.

U suton rođeni, mremo pred zoru...

(We are born at sunset and we die ere morn)

U suton rođeni, mremo pred zoru,
Svijeta tek poznamo potpuni mrak,
Kako da prodremo mračnu mu koru,
Posljedak mračni žara gdje nema trak?
Tek zv' jezde o svjetlu poduku daju.
Rasutu sitnost im misli nam sežu,
I premda im oči tminu tek znaju,
Za izgled se danji nigdar ne vežu.
Zašto da ùskrate sitne cjeline
Više no cijelost privlače oči?
I zašto da duša k sebi privine
Tek sitnost, prostranstva preziruć moći?
Tako van svjetla za noći što žudi,
Tek mračnost se dana u nama budi.

Poput snuboka što drhti i zdvaja...

(Like a bad suitor desperate and trembling)

Poput snuboka što drhti i zdvaja
Strepeć da ljubav mu odziva nema,
Što žudi ishodu ne znajuć kraja,
Pa dokaze nove pr' jetvorno sprema,
Nutarnjim očima plahim od gleda
Smeteno motrim stiha mi cijenu,
Pitam se koje će misli da preda
Knjiga mi onim' što čitat je krenu.
K' o on što ljubi i ljubeć se nada,
Pa ipak se silno dokaza stravi,
I dokaze sve će tražiti rada,
Izuzev onog što dokaz je pravi,
Ja snove sveđ živim da gledam zbilju,
Kad mis' o sam drugih, blizu sam cilju.

Nek nitko ljepotu i ljubav ne dvoji...

(Beauty and love let no one separate)

Nek nitko ljepotu i ljubav ne dvoji,
Jedno sa drugim Narav ih spari,
Ljepoti ljubav k' o usud skroji,
Ljubavi lijepost k' o ures podari.
Nek prijatelj bude dušu tko lijepom sudi,
No nitko nek ne ljubi onostran tijelu,
Jer združenost para tek tako nudi
Lijeposti istinu u svakom dijelu.
Tek mog' o bih ljubit te ružeć se tebi,
Ružeći ljubav i vlastiti rug;
Ljepotu stog pjevam ti, krateć te sebi,
Hvaleći bozima što žudnji ne bivam drug,
Ne poput roba što halje kraljevske žudi,
A onda, tek što ih obuče, već im naudi.

Sav svijet je satkan od sna i bludnje...

(The world is woven all of dream and error)

Sav svijet je satkan od sna i bludnje,
Tek izvjesnost jedna u istini leži -
Kad zrcalo misli predmet je žudnje
Spoznaja njega spoznaji ne teži.
Zrcala znanje tek jednu stran' pozna,
Studèni ono u svojoj tvrdoći.
Istina za nj je dvostruka laž. Što dozna
Laž je i niotkud neće to doći.
Čudnoćom nam misli zdrav razum sjene,
Pa ipak čudnoća ostaje lijena
U poredbi s čudnošću misli smetène,
Jer riječi osmišljava - istina, znanje, mijena.
Mi ne znamo istinu, već lažni svijet,
Znajuć da u neznanju moramo mrijet.

Rub zelena vala bjelkasto šumi...

(The edge of the green wave whitely doth hiss)

Rub zelena vala bjelkasto šumi
na vlažnom pijesku. Pogledam, san mi sine.
Taj prizor zacijelo zbilju tek glumi!
Te stvari negdje takvima samo se čine!
Nebo i more, taj prostrani zanos,
Taj teret života što oćutu cilja,
Nije to nešto, već puki nanos.
Što u tom nije tek postaje zbilja.
Ako li smislena tvrdnja je ova,
Ak' budnost je gledat jarki san stvari,
Cijenit ću napitak vlastitih snova,
Pazit ću zbilja da san mi ne kvari,
Ljubaznom kletvu, san gorkim ću mniti,
Taj san svih ljudi, svemir će biti.

Istinu ne znam neistine lažne...

(I do not know truth the false untruth)

Istinu ne znam neistine lažne
Žalobna oćuta viđena bitka,
Cvat biljke da l' nosi plodove snažne
Neznane zbilji nam istinskog žitka.
K' o duga što leži sred zemlje, neba,
U mokroj svježini usnule kiše,
Nada, ni zbilja ni mašta, što vreba,
Tren boli pr' ječi što jedva još diše.
Al' buduć' da patnja k' o zlo se ćuti,
Bolje je nadat se no biti nadan;
I buduć' da bol nas pogrešno puti,
Bolje za potragom biti je gladan.
Jer sve otkad je Vrijeme na vlasti,
Sklonište bolje su Vremena slasti.

Blaženi ludi i slijepi, sakati u hodu...

(Happy the maimed, the halt, the mad, the blind)

Blaženi ludi i slijepi, sakati u hodu -
Svi oni što mane još od rođenja nose,
Što posluh ne duguju ljudskome rodu
Nit' ugled ikakav za sebe prose!
No ja, što ga Usud, ne Narav, prikrati,
Suočiv me s izvanjskom bezvrijedom svakom,
Gdje god da zgriješim optužbe pogled me prati,
Sveopći prezir udara me šakom.
Usud, što manje darežljiv od Naravi biva,
Zlonoseć, izvanjski razlog ne važe,
Slobodu nam volje za zrcalom skriva
Što Usuda čîne k' o svoje kaže;
A ljudi, k' o djeca, očárani njegovom slikom,
Uzrok će smatrati mjestom, a volju nam Usuda likom.

Tomislav HRUŠKOVEC

Pabirci

magle zaspale u hrastovima...

(jesen)

u jutrima pramaljetnim žubore studene vode i sipe plavičaste izmaglice...

(proljeće)

tamnomodre večeri, u zakutku neba sahne rumen sunca, pospano, s tugom grliče grlica...

(večer)

u živicama ljubav kosova žutokljunih; nadstvarna, zaokupljena požudom; naduto groce, širom razjapljeni rumeni kljunić...

(proljeće)

u zelenim zrcalima močvara bešumno plutaju lagašne staklokrile libele...

(ljeto)

zvonko zvone zvona, zvučno i toplo, nježno i usrdno, brenči zvukovljem titravim i sitnim zelena bronca, udara klatno snažno i odmjereno; preskače zvuk krovove, zapinje o krošnje i tornjeve, gubi se, nestaje u daljinama...

(Angelus)

u voćnjacima buketi, nježni i pastelnoprozirni, ružičaste krošnje procvjetalih marelica, breze odjenute u rosne plašteve...

(proljeće)

visoko nad krajolikom pliva čipkasta zavjesica oblačaka...

(proljeće)

sviće; iz ništavila mraka probija se zvižduk kosa...

(jutro)

iz prizemnih magluština put bistrog neba poviješe dima...

(jesen)

duge i tamne zimske noći, crne poput pakline, a svanuća se otegla u beskonačnost...

(zima)

ljetna noć, nebeska gozba začaranih zvijezda...

(noć)

ritak ražene slame, pleter naboja, grede u modroj galici...

(Zagorje)

prvo srebrne maglice, pa osunčana jutra, zvon zvona...

(jesen)

teče vrijeme, za danom srebrni končići mjesečine, grije zemlja kao pečena pogača; noć, spavaju ptice, glođe miš i huči sovuljaga...

(noć)

za plugom ranjena zemlja, masni ožiljci...

(jesen)

baršun šume, riđa šuba oranica; oratorij... prigušen romor boja, a opet gromoran i veličanstven... žutila ilovače, šume protkane zlatom, gasne zelenilo progalina.

(pod Medvednicom)

zlaćano uokvireno zrcalo, crvene usahle ruže; požutjelo srebro poškropljeno krvlju...

(elegija)

puna mjesečina, mjesec u sobi, veliki zlatni talir; u podnožju kreveta, po sagu polegla, razvaganila se žuta lopta...

(bdijenje)

teški korotni prevjesi ljubičastocrnih oblačina...

(nevrijeme)

u zlaćanu moru pšenice srebrni blistaj kosca...

(ljeto)

suhi list, malo, malo sunca, a zemlja miriši gnjilo i slatkasto...

(jesen)

protegla se nebom zlatna pupkovina zvijezda...

(noć)

u dnima starih zrcala tone i nestaje dan...

(elegija)

u modroj rastopini noći krvavi ugrušak mjesečeva srpa...

(noć)

po ožiljcima brazda crne vriježe bundeva, izvaljena batva i bijelo žilje kukuruza; još bijeli zvono slaka...

(jesen)

meandri vodena pojasa; miris šume, tišina s kukcima, zakrješti šojka i bubnja djetić rumenoglavi; visoko, visoko gore u suncu, još više, za suncem, oblaci golemi i bijeli, stoje u mjestu, nepomični, u zlatnoj nahuki; blaga rasvjeta, blago poslijepodne, blage nedjelje, blagog ljetnog lipnja, opake Godine Gospodnje tisućudevetstotinadevedesetiprve...

(Medvednica)

plamte i rude vinjage loze, postaju sve vatrenije, potom sparušene u vatri smrti otpadaju...

(jesen)

na batvu trske sniva vilin konjic...

(ljeto)

Diana DOBRAN

Ponekad se pitam

Ponekad se pitam što znači život? Vrijedi li on onoliko koliko nam govore, ili je to velika zabluda, velika laž?

U bolu u kojem se on rađa, u nekim drugim iluzijama, u svemu onome što nam donosi je li vrijedno sanjati o ljubavi, o sreći, o nekom tko će nam pružiti toplinu?

Ponekad je divno reći da postoji u nama i da živi, no bol što nas tjera da činimo i najogavnije stvari, da bismo ga održali, ona je pokretač svih naših djela.

Duboko u meni spava neizrečena molba za ono što nam je svima najsvetije u životu. Duboko u meni, u mojoj duši, zauvijek će ostati pitanje bez odgovora: "Zašto baš njima, zašto?" ...

Kada poželimo dugu, sroditi se s njenim bojama punim topline, punim nade, shvatimo li tada da smo poželjeli previše?

No bol je i dalje u nama, ona ne odlazi, ne ostaje sama, a nas to još više lomi i slama.

Darovati život, kako lijepo zvuči, no vrijedi li ponekad, to me oduvijek muči ...

Žarko BRZIĆ

Bio sam robijaš!

Povijest jedne sudske lakrdije

Kao mlad svećenik, tek sam bio navršio dvije godine svećeničke službe, dobio sam poziv od Vojnog odsjeka u Zadru da se prijavim 19. listopada 1947. na odsluženje vojnog roka.

Bio sam tada upravitelj župe Banj na otoku Pašmanu. Tjeskoba mi je zahvatila dušu. Znao sam da idem u nepoznato. Pokušavao sam pred svetohraništem iznijeti Gospodinu svoju muku, žarko ga zazivajući za pomoć, utjehu i zaštitu. Dobri župljani koji su me kao svećenika prihvatili, dijelili su sa mnom moje brige i strepnje. S posebnom pobožnošću i poštovanjem slavio sam okupljenoj župnoj zajednici nedjeljnu misu prije odlaska. Propovijed je bila prožeta činjenicom rastanka, što je u očima mnogih izazvalo suze. I sam sam bio duboko potresen, nošen čudnim slutnjama da se za duže vrijeme nećemo vidjeti.

Ranom brodskom vezom otišao sam u Zadar, požurio u rodni Sv. Filip-Jakov pozdraviti svoje stare roditelje, sestre i rodbinu. U nadbiskupiji sam se oprostio s Ordinarijem mons. Matom Garkovićem koji me je očinski otpratio i blagoslovio. Zatim se pridružih velikom broju regruta i parobrodom otputovah u Šibenik.

Sedam dana u vagonu za stoku

Nitko od nas nije znao gdje nam je odredište. Samo oni, među kojima sam bio i ja koji su primili tkzv. "sledovanje" po 6 kruhova, znali su da će njihov put biti dalek, u Srbiju ili Makedoniju. Ukrcali su nas u prazne vagone u kojima se vozi stoka i napokon smo krenuli. Put je bio naporan i težak. I trebalo je tjedan dana gnjavaže dok nismo konačno stigli u Štip, moje konačno odredište, gdje sam trebao služiti svoj rok u J. N. Armiji.

U prirodi je čovjeka da se privikava na različite uvjete života. Tako sam se i ja polako privikavao na novi vojnički život, rad i stegu. Središnja točka dnevnog rada bila je politička nastava. Cilj joj je bio pod svaku cijenu ideološki, u komunističkom duhu, oblikovati stavove i uvjerenja vojnika. Kao vrhovnu svetinju iznosili su pred nas direktive Saveza komunista Jugoslavije ili skraćeno Partije kojoj se sve mora podložiti. Ona je jedino mjerilo vrijednosti i pravilnog usmjerenja. Onaj tko ne radi po sugestijama i smjernicama Partije neprijatelj je naroda i tome u našem socijalističkom društvu nema mjesta. Sjećam se žalosne izjave jednog poručnika: "Vi znate koliko volite svoga brata, ako ga imate. Ja ga imam i beskrajno ga volim. Ali da mi sutra dođe nalog od Partije kako je on narodni neprijatelj i zbog toga ga treba likvidirati, ja bih to bez ustručavanja izvršio." Tako su nas odgajali oni koji ubiše u sebi sve što je ljudima sveto i veliko.

Kad je jednoć komesar naglašavao da je politička nastava "čas kulturnog uzdizanja", jedan vojnik, koji je sjedio pokraj mene, prišapne mi u uho: "Više bi naličilo da se zove "čas zaglupljivanja."

Nakon završene vojničke obuke u Štipu premješten sam u Strumicu. Tu sam trebao dovršiti drugi dio roka vojne službe. Da mi ne bude dosadno dodijelili su me u konjušnicu da timarim konje. Premda sam bio jedini u divizionu s fakultetskom spremom, nisu mi pronašli pametnijeg zaduženja do čišćenja konjušnice i četkanja konja. Konji su bili većinom obijesni i neukroćeni pa je rad s njima bio opasan. Zato sam pronašao neku staru kobilu Vilmu koja je bila mirna. Njoj bih se približio prije drugih vojnika.

Predavanje kako je postao svemir

U svoje slobodno vrijeme preko dana učio sam nepismene pa su me prozvali "učo." Bilo je tada još uvijek mladića iz zabačenih krajeva koji nisu išli u školu. Osim toga spremao sam i neke niže oficire na polaganje male mature koju nisu završili prije nego se odlučiše za vojnički život.

Najteža mi je muka bila što sam ostao bez mise, bez sakramenata, bez časoslova. U Strumici je bila jedna grkokatolička crkva sa starim svećenikom. Vojnicima su strogo zabranili posjećivanje crkve. Uz veliki rizik, da me tko ne primijeti, uspio sam za vrijeme jednog nedjeljnog popodneva posjetiti svećenika i ispovijediti se. Blagi i smireni starac još mi je uvijek u sjećanju. Molio sam svakodnevno krunicu i Gospi preporučivao svoj život i budućnost.

Oficiri koji su nam držali političku nastavu zahtijevali su da se nakon održanog predavanja diskutira. Ne sudjelovati u diskusiji bio je znak nezainteresiranosti, a to se smatralo "velikim grijehom." Većinu vojnika nije zanimalo predavanje i nisu znali što bi mogli diskutirati. Znali su samo to da svoje vlastito mišljenje ne smiju iznijeti, ako je ono u suprotnosti s partijskim. Naša je jedina dužnost solidarizirati se s Partijom. Time smo, kao ljudi, bili poniženi u svom osnovnom ljudskom pravu i naše je ljudsko dostojanstvo svedeno na nulu.

Kako ne bi postali sumnjivi, vojnici bi postavljali pitanja iz opće školske naobrazbe. Tada bi redovito digli mene da im protumačim. Komesar ili njegov zamjenik obično bi kazao: "Žarko, ti si fakultetski obrazovan pa objasni drugu što mu je nejasno." Tako sam silom prilika morao često govoriti i tumačiti. Oficiri su mojim tumačenjem bili zadovoljni, što su javno priznali, sve do onoga dana kada sam se njihovim stavovima otvoreno suprotstavio.

Bilo je to svršetkom mjeseca veljače 1949. Odabrana tema je glasila: "O postanku vasione." Dok su se zadržali na onome što suvremena znanost tvrdi o tom problemu, bilo je sve u redu. Ali prešli su u otvoreno ismijevanje vjere, podvlačeći da je najveća glupost vjerovati u one priče da je Bog stvorio nebo i zemlju u 6 dana kako piše u Bibliji u koju još mnogi vjeruju. Budući da je nastala tišina nakon predavanja, jer nitko se nije javio za riječ, komesar imenom prozove mene. "Ti si, Žarko, školovan čovjek, reci drugovima što nam govori nauka, a što vjera." I tada sam počeo izlagati stajališta Crkve o biblijskom stvaranju svemira i čovjeka naglasivši da između nauke i religije ne postoji sukob nego suglasje, ako znamo čitati Bibliju. Vojnici su u golemoj većini uživali u mom izlaganju. Bili su razdragani od sreće što se ipak netko uspio suprotstaviti ateističkim nazorima oficira. Pročuo se o tom glas po svemu puku, pa su se čuli komentari:"Neka Gospod poživi onog katoličkog popa Žarka, što udesi naše oficire."

S jedne strane bio sam miran što nisam nikoga sablaznio i što nisam šutio i svojom šutnjom potvrdio protuvjerske parole Božjih neprijatelja. S druge strane bio sam uznemiren, jer sam slutio da je to uvod u teške kušnje koje me čekaju. Nekoliko dana kasnije pozvan sam kod komadanta puka Barbarića, koji mi je najstrože zabranio svaku diskusiju među vojnicima. I onda je nastala šutnja dok se sve nije smirilo. Mjesec dana kasnije, dok sam ujutro po običaju četkao staru kobilu, dođe kurir iz zapovjedništva grada i pozove me: "Pođi, Žarko, u komandu puka. Imaš tamo nešto raditi." Nisam u to povjerovao. Čim sam stigao, dežurni oficir mi naredi: "Skidaj opasač. Uhapšen si i odlazi dolje u podrum."

Moja društvena opasnost

Započeo je teški križ moje robije. Nitko od mojih nije znao da sam lišen slobode i da se nalazim pod istragom. Pisati pismo preko pošte nisam smio. Ipak mi je sretna ideja došla na um. Na poštanskoj dopisnici koju sam imao u koferu napisah obavijest roditeljima. Svako jutro sam pod pratnjom stražara išao na javnu česmu napuniti nekoliko posuda vode. Tu su redovito dolazili i civili. Jednog jutra približio sam se nekoj djevojci Makedonki i tiho joj prišapnuo da sam svećenik-zatvorenik koji je moli da mu napisanu dopisnicu preda na poštu. Ona je rado prihvatila, kriomice uzela dopisnicu i odnijela je. Nakon završene robije saznao sam od svojih roditelja da su dopisnicu primili i da su tada prvi put čuli za moju situaciju. Bog neka naplati nepoznatoj djevojci dobro djelo, često sam zavapio u molitvi.

Nakon višekratnog noćnog ispitivanja i saslušavanja napokon sam dobio optužnicu koja je doslovce glasila:

VOJNO TUŽIOŠTVO VP 8374-12
VTK br. 21/49-13
6 maja 1949.
STRUMICA

VOJNOM SUDU
SKOPLJE

Po završenoj istrazi, na osnovu člana 2 Zakona o vojnom tužioštvu

OPTUŽUJEM

BRZIĆ ŽARKA, vojnika VP 8608-Strumica, rođenog 3. IV. 1922. godine u FILIP-JAKOVU, srez Zadar, NR Hrvatska, zavičajan u istom mestu, od oca Marka i majke Marije rođ. Baričić, po zanimanju sveštenik, neoženjen svršio teološki fakultet u Đakovu, neosuđivan, siromašnog imovnog stanja, po narodnosti Hrvat, državljanin FNRJ, u J. A. stupio 26 oktobra 1948. godine, u pritvoru i istražnom zatvoru od 21. aprila 1949.

a) Što je neustanovljenog dana decembra meseca 1948 godine, posle održanog časa iz kemije a za vreme diskusije o atomskoj bombi, pred vojnicima svoje jedinice rekao da atomska bomba ruši sve na 300 kilometara, da je Japan kapitulirao kada su

Anglo-amerikanci bacili svega jedan kilogram atomske bombe i da je posjeduju samo Anglo-amerikanci:

b) Što je neustanovljenog dana meseca februara 1948. godine na političkom času, posle predavanja o temi "O postanku čoveka i zemlje" pred vojnicima svoje jedinice počeo pobijati ispravnost izlaganja predavača poručnika Stojčevskog Dimča, naglašavajući da je svet i čoveka stvorio bog, a kada je bio opomenut, on je i dalje uporno zastupao i branio svoje stanovište:

c) Što je neustanovljenog dana početkom aprila 1949 godine u stroju rekao da bi radije primio metak u čelo nego da služi četiri godine u Armiji i da će ovom stanju kod nas doći kraj kada nas oslobode države koje na nas misle:

Čime je počinio krivično delo neprijateljskog izjašnjavanja iz člana 16 Zakona o vojnim krivičnim delima, a kažnjivo po istom članu.

Stoga

PREDLAŽEM

Da se pred tim sudom kao nadležnim zakaže i održi usmeni javni glavni pretres, da se o danu pretresa obavesti ovaj tužilac, da se na pretres pozovu i saslušaju kao svedoci: poručnik Stojčevski Dimče, na službi pri VP 8374-22 Strumica, zastavnik Mlinarić Stjepan, vojnik Vidaković Josip, vojnik Škrobonja Aleksandar i mlađi vodnik Lukić Dimitar, svi iz VP 8608-23-Strumica, da se na dan pretresa optuženi izvede iz vojno-sudskog zatvora, da se u dokaznom postupku izvrši uvid u karakteristiku optuženog i naslovnu stranu ustaško-klerikalnog lista "Nedjelja" od 16 jula 1944 godine, te da se nakon provedenog dokaznog postupka optuženi proglasi krivim i kazni prema stepenu krivične odgovornosti i društvene opasnosti dela učionica.

Mesna i stvarna nadležnost Vojnog suda u Skoplju temelji se na članu 8 Zakona o vojnim sudovima.

OBRAZLOŽENJE:

Optuženi Brzić delomično priznaje krivično delo koje mu optužnica stavlja na teret, pa i iz tog delomičnog priznanja, kao i iz iskaza svedoka i to: zastavnika Mlinarić Stjepana i vojnika Vidaković Josipa za delo pod a) dispozitiva; mlađeg vodnika Lukić Dmitra, vojnika Vidaković Josipa i Škrobonje Aleksandra za delo pod b) dispozitiva, mlađeg vodnika Lukić Dmitra i vojnika Vidaković Josipa za delo pod c) dispozitiva, proizlazi da je optuženi Brzić zaista počinio inkriminisano krivično delo.

U svojoj odbrani optuženi Brzić navodi da on sve što je priznao nije govorio u cilju da utiče na prisutne i da oni prihvate to njegovo mišljenje i da nije ništa rekao iz neprijateljskih pobuda prema današnjici.

Ovakva se obrana optuženog Brzića ne slaže sa utvrđenim činjeničnim stanjem. Za vreme okupacije optuženi Brzić je aktivno surađivao sa ustašama i u štampi otvoreno hvalio ustaški režim što se vidi iz njegove čestitke upućene Paveliću povodom njegova rođendana koja je oštampana u ustaško-klerikalnom listu "Nedjelja" od 16 jula 1944., a posle oslobođenja je u propovedima koje je održavao u crkvama da oni koji su protiv vere i boga da neće dobro svršiti. Iz toga se vidi da je optuženi Brzić neprijateljski raspoložen došao u Armiju, gde je i nastavio svoj protivnarodni rad. Društvena opasnost

rada optuženog sastoji se u tome što je isti pokušavao da oko sebe okupi izvestan broj vojnika i da im naturi svoja reakcionarna shvatanja kako bi isti potpali pod idealistički-religiozni uticaj njegovog razlaganja.

Dalje, propagirao je moć atomske energije preuveličavajući njeno dejstvo, te samim tim i vojnu moć Anglo-Amerikanaca, a sve to u nameri da zastraši vojnike.

Iz svega izloženoga odbranu optuženoga treba odbaciti kao neumesnu i tendencioznu datu, te u radnjama optuženog postoje svi elementi krivičnog dela neprijateljskog izjašnjavanja iz člana 16 Zakona o vojnim krivičnim delima, te je podizanje optužnice opravdano i na zakonu osnovane.

Smrt fašizmu - Sloboda narodu

Vojni tužilac-kapetan
Smilevski Todor

Presuda "U ime naroda."

Iz optužnice je vidljivo da je UDBA po svojim agentima pratila svaki moj korak i dala svemu svoju ocjenu narodnog neprijatelja, iskrivljujući moje riječi i razgovore. Praveći od muhe slona, pronašli su da sam učinio krivično djelo radi kojega me treba osuditi. Niti je bilo krivičnog djela, niti sam se osjećao krivim. To sam na sudskoj raspravi odlučno tvrdio. Za mnom su se slale karakteristike tendenciozno i zlonamjerno formulirane. Tako i jedan moj članak u križarskom glasilu NEDJELJA, što ga objavih za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske. Polovicom mjeseca lipnja, kad se slavi Antunovo, bili smo zamoljeni od tadašnjih vlasti da u svakom časopisu komentiramo taj dan u svezi imendana Ante Pavelića. Sasvim slučajno sam se našao u uredništvu gdje sam zamoljen da napišem uvodnik što sam kao suradnik tjednika učinio. I to je bio moj "crimen."

Sudska rasprava je trajala oko četiri sata. Petorica svjedoka dobro su naučila svoju lekciju. I predsjednik suda, tužilac, članovi sudskog vijeća i svjedoci jednoglasno su prema optužnici iznijeli moju "krivnju." Niti sam imao branitelja niti me je itko branio. Na koncu poslije kratkog vijećanja donesena je presuda U IME NARODA po kojoj sam osuđen na pet godina lišenja slobode i na gubitak građanskih prava.

Presuda je uglavnom doslovce prepisana optužnica. Iskoristio sam pravo žalbe. Vrhovni vojni sud u Skoplju poništio je drugu točku optužnice i prvostepene presude, zbog koje sam zapravo i doveden na sud. Osudio me je na 4 godine zatvora. Kaznu sam bez pomilovanja izdržao do zadnjega dana u centralnom zatvoru Republike Makedonije u Idrizovu kraj Skoplja.

Započela je nova postaja moga križnog puta. Bio sam u početku smućen i žalostan. Nitko to ne može shvatiti, nego samo onaj koji je proživio iste kušnje. No kad sam svakoga dana gledao i susretao veliki broj mladih ljudi koji su također bili nevino osuđeni, sve sam se više smirivao i svoju patnju prikazivao raspetom i napuštenom Isusu. Nadbiskup Alojzije Stepinac, i stotine drugih svećenika, žrtava komunizma, bili su mi primjer i poticaj. Ni njima križ nije bio lagan. Ne preosta mi drugo nego ga s nadom prihvatiti. I taj se put uvjerih da Bog zna pisati pravo i po krivim crtama, kako veli narodna poslovica. Pisac Remarque lijepo veli: "Još nikada nije bilo tiranije koja bi vječno trajala."

Stanislava ADAMIĆ

Bilo je jutro

Zapravo ne znam kada. Možda je bilo jutro. Ne otvoren prostor s idilom prirode i proljetnog ugođaja. Znam, sigurno znam: bijah u oklopu zidova s otvorom za pogled van. Opet - u kamen. Kamena grada, zemlje i svijeta.

Onaj jutarnji trenutak zidovi sobe izazvahu priče. Nije bio glasni odjek ičega postojećeg, vidljivog, opipljivog.

Nije bio ni određen celebralni tijek misli, napor da se uobliči jedna zbilja iz napetosti moje nutrine, želje za sveobuhvatljivim. Vizuelni ugođaj bio je lik. Iz okvira. Zarobljen, ukočen u ulju portreta - izlazio je iz naslaga boja i sjena, lomio okvir, prilazio. Prožimao sav prostor, rastao u sve veće, golemo Priviđenje.

On sâm nije bio jedan. Pogađah mu identitet, izgovarah nježna imena djetinjstva. Pradjed, otac? Ili onaj koji je bio prije njih, istrgnut iz listova obiteljskog albuma. Ili je možda isječak slike koju je sâm oslikao ...

Možda je onaj trenutak jutra drukčijeg od svakodnevnih nagovještaj moje neumrle Priče, one neuništive Radosti. I sada jednim bljeskom obećava utjehu. Iz zloćudna uzla zamračenih boja. I iz mreže zapletena Pauka čiji krakovi dave tjeskobom.

Očenaš za one koji ne znaju moliti

Bože! Ljubavi! Danas je moja molitva
jedna izuzetna želja
U vremenu kolebljivosti i nemira
TI si, Oče naš, j e d i n i
Učitelj, Otac, Prijatelj
I onima koji ne znaju što je prijatelj
u kako je biti kćer i sin - u ljubavi.
Danas se moje srce s umom
s jednim Izazovom Vremena bavi
kad smo svi, i mnogi - neizlječivo slabi
Nisu svi izopačeni, Oče
Nisu svi zli rođeni, ni Zlu zaprisegnuti.
Za slabe, kolebljive koji ne znaju moliti -
i u zasjede Zloduha nesvjesno ulijeću

Oče naš, Učitelju dobri
j a d a n a s s v e s r d n o m o l i m.

Htjela bih da od molitvena žara sagorim
da oči više ne vide, uši ne čuju, srce ne plače
savjest ne predbacuje zbog propusta ...
Oče, nismo uvijek krivi za grijeh
Nisu zlotvori svi koje Užitak i prijetnja Patnje mori
Ja Te danas svim silama duše molim:
S m i l u j s e s l a b i m a !

Ima ih koji neodoljivo ljubav žele
A podmetnuše im drogu, alkohol,
sliku Vlasti i Moći
Oni su bolesni, Bože
Ne mogu bez Tebe ozdraviti.

Ja sada za njih, samo za njih molim
Bljesni. Prodrmaj volju!
Sakupi njihove ostatke, krhotine - da budu cijeli
Ne više otuđeni.
Uzmi, Gospodine, moju molitvu
kao obol ljubavi i dio moje krivnje:
da njih manje boli.
I. o n i ć e t e z a v o l j e t i.

■

Drago MARŠIĆ

Suton

Što mogu
kad pjesma ima
početak i kraj
nož u travi
i moja slika
bačena kroz prozor
govore o prvom
umiranju ruža

Luka PERINIĆ

Iz moje ladice - VIII

Mahnićevi nasljednici

Dne 30. studenog 1995. održana je u Hrv. književnom društvu sv. Jeronima književna večer o Mahnićevim sljedbenicima, a u povodu izlaska knjige Petra Grgeca "Dr Rudolf Eckert". Tom zgodom održao sam kratki izvještaj o odjeku Mahnićeva pokreta poslije njegove smrti. Kako su se mnogi zanimali za taj izvještaj, evo ovdje ga donosim:

Otac i vođa H. Kat. Pokreta dr Antun Mahnić preminuo je 14. prosinca 1920. Za života je u Pokretu okupio veliki broj suradnika i među svećenstvom i među svjetovnjacima, a uz njih je i za života i poslije smrti imao cijelu plejadu angažiranih sljedbenika. Od početka Pokreta 1903. radili su u raznim strukama i djelatnostima - teologiji, književnosti, novinarstvu, školstvu, sociologiji, sindikalizmu, zadrugarstvu i privredi, pa i u politici, jer je Mahnićev pokret zadirao u sva područja javnoga i društvenoga života, pod geslom "Omnia restaurare in Christo". O brojnima od njih trebalo bi objaviti posebne studije, poglavito o samome Mahniću, kako bi se osvjetlio i povijesno prikazao H. K. Pokret i njegov trag među Hrvatima u prvoj polovici dvadesetog stoljeća.

Neću ovdje govoriti o pojedincima, jer je nemoguće odjednom obraditi rad stotinu i više osoba, nego ću samo letimično podsjetiti na cjelokupnost ideološko-organizacionog gibanja u Pokretu, poslije smrti njegova osnivača.

Možemo reći da smo do Mahnićeve smrti u Pokretu imali jedinstvo. Doista, bilo je previranja, ali ne i riskantnih svađa. Premda su djelatnosti bile raznolike, sve je sudionike u jedinstvu podržavao zanosni entuzijazam, kojemu su u početku nositelji bili studenti, đaci i bogoslovi, pa su mu davali mladenački pečat. Zatim su došli zreli i izgrađeni djelatnici, koji su iz đačkih i studentskih organizacija izašli kao starješine. Nazvat ćemo ih "domagojcima", po akademskom društvu "Domagoj", koje je od svog osnutka 9. XI. 1906. igralo posebnu ulogu u svim nastojanjima i bilo glavno rasadište poletnih djelatnika starješina koji su se zvali seniori.

Spomenut ću da smo uz "Domagoj" još u Beču imali studenata u "Hrvatskoj", u Grazu je bio "Preporod", u Innsbrucku "Kačić", u Pragu "Krek", u Budimpešti "Antunović", u Beogradu "Dan" (kasnije "Sv. Ćiril i Metod"). Iz njih su također izlazili seniori. No svi su oni bili u duhovnom jedinstvu i zajedničkoj akciji s "Domagojcima".

Prvi svjetski rat mnogošta je zakočio, a poslije njega nastavilo se na mnogim poljima s još intenzivnijim radom i to uspješno.

Upravo se u to doba, pri kraju Mahnićeva života, u sklopu Pokreta pojavljuje i naglo razvija nova grana - *orlovstvo*. Iste godine kad je Mahnić umro, oko 5000 Hrvata odlazi na veliki orlovski slet u Maribor. Ta je blagotvorna novost u Pokretu do nas došla iz Češke, preko Slovenije, pa smo kod nas u već postojećim omladinskim i đačkim organizacijama počeli najprije stvarati gimnastičke orlovske sekcije, a doskora i posebna orlovska društva. Tako od kolovoza 1920. imamo "Savez gimnastičkih odsjeka" u organizacijama katoličkog srednjoškolskog đaštva, a cjelokupna orlovska

grana Pokreta bila je u početku priklonjena Slovencima, pa je 21. X. 1921. u Zagrebu Orlovski podsavez bio kao ogranak Jugoslav. Orlovske Zveze sa sjedištem u Ljubljani.

Prije dolaska Orlova, uz đačke, sveučilišne i bogoslovske organizacije, imali smo još i brojne omladinske organizacije po selima i gradovima. Prva je osnovana 1911. pa je u sklopu Hrv. Kat. Narodnog Saveza bila za njih 20. veljače 1919. stvorena posebna "*Omladinska sekcija*", a od 1921. "*Omladinski podsavez*". Dolaskom orlovstva koje je također organiziralo omladinu, nužno je nastao problem odnosa orlovskih društava i prije postojećih omladinskih društava. O tome se raspravljalo na Senioratu kao svojevrsnoj "Centrali" Pokreta i tamo se 11. prosinca 1923. na zajedničkoj sjednici *Hrv. Kat. Omladinskog Saveza* i *Orlovskog podsaveza* zaključilo o fuziji tih dviju centrala. *Likvidiraju* se i Orlovski Podsavez i H. Kat. Omlad. Savez i ima se od njih stvoriti H.O.S. On će preuzeti cjelokupni vjersko-prosvjetni program H.K.O. Saveza, a od Orlova ime i gimnastičko-tehnički program. I eto, već 16. XII. 1923. u Hrv. Kat. Nar. Savezu na Kaptolu u Zagrebu imamo konstituirajuću glavnu skupštinu H.O.S.-a, na kojoj je za predsjednika izabran senior dr Ivan Protulipac (a u odbor još dr Merz, Dušak, Malinar, Gotfrid, Kovač, Cerovac...)

S đačkim organizacijama tada još nije bilo nekih posebnih problema - sve su, da se tako izrazim, bile "domagojske" i spadale su pod jednu centralu - Jug. Kat. Đačku Ligu. Ta je Liga stvorena iza prvog svjetskog rata u zajedničkom sastanku sa Slovencima u Ljubljani - za Slovence i Hrvate. No Slovenci su se ubrzo odijelili, pa je Liga ostala samo kao Centrala za hrvatske srednjoškolske organizacije i na koncu je promijenila ime u Hrv. Kat. Đačku Ligu.

No sad su tu već bili i Orlovi, kao posebna grana Pokreta koja se razmahala među omladinom, a nije mogla mimoići ni organizirano đaštvo. Doista, to se na početku nije ni osjećalo, jer je organizirana omladina u Pokretu još nekoliko godina bila jedinstvena falanga, ali je baš zbog đaštva u Pokretu nastao problem između dvije centrale: J. K. Đ. Lige i HOS-a. Prva je bila tradicionalno središte za đaštvo, a druga je kao eminentno okupljalište mladih i njihova nova centrala težila za ingerencijom i nad đačkom omladinom. Tada su neki počeli zastupati tezu da se đaštvo mora odgajati kao nekakva "elita", koja će biti osposobljena za djelatnost budućeg rukovodstva u svim raznolikim granama Pokreta. No drugi su, polazeći s fuzije omladinskih i orlovskih društava cijenili da đaštvo ide u zajednički sklop orlovske centrale. Čak je u jednoj te istoj đačkoj organizaciji (primjerice kod nas u Dubrovniku) bilo onih koji su zastupali suprotne teze "Aut Liga aut HOS", ili pak "Et Liga et HOS". I na jednoj i na drugoj strani bilo je onih koji su zastupali ekskluzivno stajalište, ali bilo je i onih koji su tražili rješenje u kompromisu. Čak i "Organizacijski vjesnik" kao službeno glasilo HOS-a 1. II. 1924. piše da je Orlovstvo šira organizacija od đačkog pokreta, da je đački pokret nužno održati uz Orlovstvo, te da dobar Orao - ako je đak - mora biti valjan radnik ne samo u Đačkom Orlu, nego i u kat. đačkoj organizaciji i J. K. Đ. Ligi.

No već sljedeće godine 6. VIII. 1925., dolaze na orlovskom tečaju u Krapnju glasovite *Krapanjske rezolucije*, koje su Orlovstvo opredijeljivale za samostalnu ingerenciju u odnosu na orlovsko đaštvo. Doista, u tim se rezolucijama Ligi daje mjesto neke koordinacione centrale za đaštvo, čije će se kompetencije dogovorno odrediti, ali ipak bez konkretnog, izravnoga upliva na orlovsko đaštvo.

Prava napetost i smetnje nastale su kad je spor prenesen u Seniorat. Samo đaštvo dalje nije igralo neku ulogu, osim što je bilo potpora ovoj ili onoj grupaciji ili osobi. U Senioratu su se oko đaštva podijelili na Ligine i Orlovske pobornike, a većina je smatrala da u sporu mora presuditi upravo Seniorat. Osobito je teško bilo 1926. godine, kad su polemike postale javne. Dotad je glavni dio vodstva HOS-a bio u Senioratu, kao što je i Orlovstvo nastalo logičnim slijedom u sklopu Mahnićeva Pokreta.

I jedna i druga strana željela je rješenje u svoju korist i u prvom se redu obraćala nadbiskupu Baueru, jer je spor planuo i u Zagrebu i jer je on bio predsjednik B. Konferencije. I doista, dr Bauer se svojski angažira da dođe do smirenja i jedinstva. Glede organizacije želio se osloniti na već postojeći H. K. Nar. Savez (osnovan još 1913. kao "kulturno-prosvjetno središte za hrvatske katolike" u Mahnićevu Pokretu). I početkom 1927. osnivaju se u biskupijama "Dijecezanski K. N. Sav." kao središnjice K. A. u dijecezama, Zagreb, Đakovo, Senj, Split, Šibenik, Dubrovnik, Sarajevo, Mostar i Banja Luka. A već 17. III. 27. *Zagrebački savez* poziva dva najrazvijenija Dijecezanska K. Nar. Saveza (Đakovo i Split), da bi se osnovao *Privremeni odbor Središnjice K. N. Saveza* u Zagrebu za cijelo hrvatsko područje.

A 14. X. 27. na sjednici Episkopata dr Bauer donosi *Statut Katol. Akcije*, jer se vjerovalo kako će na novoj osnovici ponovno doći do jedinstva među organiziranim katolicima kod nas. Bio je to prvi pokušaj stvaranja *Kat. Akcije* u nas, u duhu enciklike od 23. XI 1922. "Ubi arcana Dei". Tom enciklikom koju je objavio Pio XI započinje Kat. Akcija u svijetu. I prije Pija XI u Europi su postojali razni oblici katoličkih gibanja, bilo nabožnog karaktera, bilo kao pokreti laikata, koji su se više ili manje oslanjali na Crkveni nauk i etiku te surađivali s Crkvenim tijelima i "funkcionarima", pa čak s njima bili u istim organizacijama. Obično su u organizacijama tih laičkih pokreta postojali i "duhovnici" s raznolikim uplivom i djelatnošću. No *laički* se karakter sačuvao u upravi i odgovornosti: hijerarhija nije za njih bila nadležna ni odgovorna. Takav je i kod nas bio Mahnićev Pokret. No uvođenjem K. A. kao produljene ruke Crkve stvar se u temelju mijenja, jer Crkva na sebe preuzima odgovornost za njezin nauk i djelovanje. Ona je dijecezanska. Dakako, nije to išlo odjednom, ni po dekretu, nego se u pojedinim narodima i na razne načine, a u odnosu na specifične povijesne stvarnosti, obavljala izgradnja novog, nastojeći sačuvati dobro i pozitivno u već postojećem. Tako je i kod nas za pokušaj stvaranja K. A. u mnogočemu bila odlučujuća tradicija i povijesna datost postojećeg i već prilično podvojenog Mahnićeva Pokreta. Zato sama želja i dobra volja samoga nadbiskupa Bauera nisu bile dovoljne za uspjeh, jer su još bili aktivni osnovni sporovi u naslijeđenu Mahnićevu Pokretu i jer još nisu bile zrele prilike za realizaciju novoga, tj. Kat. Akcije, a posebice jer smo tada imali nejedinstven i neodlučan Episkopat. U njemu su, naime, neki biskupi prihvatili suprotna stajališta koja su samo cementirala nejedinstvo u svemu tome.

Svakako je bilo razborito što se nije napravila presuda ovoj ili onoj ideji ili osobi, a niti se nešto ili nekoga htjelo likvidirati, već se htjelo oživjeti, koordinirati i nadograđivati postojeće dobre elemente, a sve sljedbenike Mahnićeva Pokreta usmjeriti u nastupajuću Kat. Akciju.

Dobro se sjetiti da su kao odgojno prosvjetne središnjice g. 1929. nabrojane ove stare ili novoformirane organizacije: Društvo seniora hrv. kat. akademičara, Društvo

seniorki, Savez hrv. kat. muževa (koji je bio formiran u rujnu 1929. na konstituirajućoj skupštini centrale organ. kat. muževa, a zanimljivo je da su mu pravila poslana državnim organima na odobrenje!), Hrv. Kat. Ženska Sveza, J. K. Đačka Liga, H.O.S., Savez hrv. orlica te Hrv. kat. omladinski savez (koji nije nastavak onoga što je 1923. fuzioniran u H.O.S., nego novo tijelo konstituirano 30. III 1927., na čelu s predsjednikom Markom Vunićem, tajnikom Nikolom Jagatićem i duhovnikom drom Pavlom Lončarom).

Ali u onom pokušaju oko ujedinjenja u K. A. nije se stiglo do konačnice. Dogodio se, naime, 6. siječnja 1929., kad je kralj Aleksandar uveo svoju glasovitu diktaturu. Tada je i u našim redovima nastao veliki zastoj te je sva katolička društvena djelatnost bila uvelike ograničena. Neki su se smeli, neki pritajili, no ipak je većina ustrajala u radu, iako u skromnijem opsegu. A poseban je udarac nastupio kad je naša orlovska organizacija bila zabranjena.

Orlovsko se članstvo srećom ipak održalo na okupu kao "Križari", a našli su sretno rješenje kad su se u siječnju 1930. organizirano sklonili pod okrilje nabožne ustanove "Pobožno Udruženje Apostolata Molitve" - kao Veliko Križarsko Bratstvo.

Nedugo zatim, 15. V 1931., došla je nova enciklika Pija XI "Quadragesimo anno", koja je zaoblila naučavanje o K. A. i tada je počelo skromno, ali novo nastojanje oko Kat. Akcije kod nas. A to se poklapa s dolaskom dra A. Stepinca u Zagreb za ceremonijara nadbiskupu Baueru (27. VII 1931.). A kad je Stepinac postao biskup 24. VI 1934., počeo je novi zamah i intenzivniji rad na t. zv. čistoj K. A., koja je u zagrebačkoj nadbiskupiji službeno uvedena "Božićnom okružnicom" Bauer-Stepinac 25. XII 1934.

Tada su se svi sljedbenici Mahnićeva Pokreta uključili i angažirali u Kat. Akciji, koja se, premda neravnomjerno, razvijala u svim našim dijecezama. Ali konačnu je organizacionu formu dobila tek 18. XII 1938., kad je Biskupska konferencija stvorila centralne saveze za sve dijeceze, a u prvom redu za žene i muževe.

U zagrebačkoj se nadbiskupiji K. A. ostvarivala kao dijecezanska i staleška te je uza sve nepovoljne prilike uspješno napredovala. Tako je 1937. godine u njoj bilo 181 društvo muževa, 123 društva žena, 111 seljačke omladine, 85 seljačkih djevojaka, 8 radničke omladine, 4 radničkih djevojaka, 3 građanske omladine, 4 građanskih djevojaka, 11 đačke omladine, 5 društva učenica i 5 zavodskih društava.

Križari i Križarice imali su također brojne organizacije. Unatoč tome što ih je 13. XII 1945. Stepinac formalno raspustio, kako bi ih sačuvao od šikaniranja nastupajućeg komunizma, ipak su uspjeli zadržati svoju individualnost. I eto, poslije toliko godina, 1993. su obnovili svoju križarsku organizaciju.

I ti današnji Križari kao i mnoga druga društva s vjerskom podlogom, a raznih tendencija, koja se pojavljuju širom naše domovine, morat će se okupiti na zajedničkom zadatku - za novu i suvremenim prilikama prilagođenu K. A.

Pod pokroviteljstvom "Vijeća za laike Hrv. Biskupske Konferencije" ove smo godine imali drugi po redu "Zbor hrvatskih vjernika laika", u velikoj dvorani zagrebačkog Velesajma. Ali trebat će još dosta posla i vremena da se iz svega toga za cjelokupno područje i za svaku pojedinu dijecezu oformi usklađena djelatnost. Daj, Bože, da to bude što skorije i što uspješnije!

Dr. Vojmil Rabadan

Vojmil Rabadan i Luka Perinić u redakciji "Obitelji"

Dne 21. XII 1994. na tribini Društva hrvatskih književnika u Zagrebu predstavljena je gluma "Feniks na brijegu" - fantazija o povijesti zagrebačke katedrale - koja je tiskana u povodu 900. obljetnice Zagrebačke biskupije, a koju je još 1976. godine napisao Vojmil Rabadan. Na toj sam tribini iznio kratki referat: "Nastojanja Vojmila Rabadana oko hrvatske društvene pozornice", koji evo ovdje donosim:

"Feniks na brijegu", fantazijska gluma o povijesti zagrebačke katedrale (napisana pred 18 godina, a prvi put izvedena, 7. XII 1978.), spada među djela i nastojanja Vojmila Rabadana (31. VII 1909. Split - 5. I 1988. Zagreb) oko *hrvatske društvene pozornice*. U ideološkom, teoretskom, a i u praktičnom smislu toj je djelatnosti kroz dugi niz godina posvetio vrlo mnogo skrbi i truda - počevši već od svojih gimnazijskih dana.

No počet ću s ljetom 1929. godine. Bilo je pred 65 godina! Imali smo sastanak i tečaj za delegate hrv. kat. đačkih društava u Makarskoj za muške, a isti takav u Splitu za ženske. Tom su prigodom u Splitu učenice izvele čarobnu operetu u tri čina V. Ignisa *Pepeljuga*, a oko toga je svu brigu vodio Vojmil Rabadan, pa je već tada pokazao svu svoju nadarenost na području kazališta.

U XXV godištu *Luči* (glasilu Hrv. kat. narodnog đaštva), u broju 1/X 29., a u rubrici *Đačka pozornica* piše da je *Pepeljugu* "režirao poznati režiser naših priredaba - domagojac V. Rabadan, stud. phil."

"Priredba je bila na visini, koja se na sličnim diletantskim zabavama rijetko susreće."

"Redatelj Rabadan - kao *Kraljević* - trudio se s uspjehom da svojoj blijedoj ulozi dade život, i što se moglo učiniti, učinio je. U *pjevanju* se i on istakao, jednako u solo točkama, kao i u besprijekorno otpjevanim teškim duetima s Pepeljugom i slugom.

Oprema je također bila bogata, pogotovo ako se uzme u obzir da je redatelj računao na garderobu splitskog diletantskog kazališta, koju mu je ovo uskratilo dva dana pred izvedbu, pa su se na vrat na nos morali skalupiti kakvi takvi kostimi. Jednako je šteta, što se na provizornoj bini podignutoj u dvorištu nijesu mogle upotrijebiti bogate dekoracije i efekti svijetla, kojima raspolaže pozornica dvorane "Marulić". No i ovako,

u skromnoj opremi, ova je priredba pravila odličan dojam, i učesnice tečaja mogle su mnogo toga da iz nje nauče."

Sve što je u ovoj recenziji spomenuto tipično je za kreativnost, angažiranost, svestranost i snalažljivost Vojmila Rabadana. On je tu redatelj, glumac, pjevač i tvorac opreme i pozornice na otvorenom (u dvorištu!), kostimograf i lektor (a ne bih se zakleo da nije i sam tekst prilagođavao mjesnim potrebama).

Malo se zna o Rabadanovoj djelatnosti na polju pučke, društvene, đačke, i uopće amaterske pozornice, a sigurno je da nema kod nas osobe koja je više i bolje od njega teoretski obrađivala i borila se za ispravne principe tog kulturnog područja, te ih u praksi zdušno primjenjivala. Rabadan zna za t. zv. *pučku pozornicu* s predstavama velikoga stila i "monumentalnim" priredbama (prije svega s religioznom tematikom), u kojima sudjeluje i mnoštvo puka. (Primjerice Oberamergau, ili kod nas u ono doba počeci u Koprivnici). No njega je mučila briga oko *malih pučkih pozornica,* koje su i kod nas nicale na sve strane: u školama, zavodima, đačkim ili društvenim skupinama i raznim organizacijama. Te su povremene priredbe mnogo značile ili su mogle značiti u kulturnom i odgojnom smislu. No redovito ni repertoar nije zadovoljavao, a i sve drugo bilo je nestručno, pa ponekad i sablažnjivo i neukusno.

I upravo je to zaokupljalo Vojmila Rabadana još u srednjoj školi i eno ga: gdje sa samo 18 i pol godina, tražeći nešto bolje i savršenije, prevodi dramu "Lutka" Henri Guesdona (ako je za ženske uloge), odnosno s nazivom "Vojnik" (ako je za muške izvođače) - i tu dramu prilagođuje za naše prilike te je izvodi u Splitu na zabavi ženske realne gimnazije 4. II 1928.

Tu je dramu tiskao iste (1928.) godine u Zagrebu, kod "Narodne Prosvjete" ("Pozorišna knjižnica Narodne Prosvjete", Kaptol 29, a u njezinoj tiskari u Trenkovoj 1). To je *prva Rabadanova tiskana knjiga za društvene pozornice!* Tim pothvatom Rabadan svoju djelatnost na tom području kazališne umjetnosti pomalo prebacuje u Zagreb, gdje će se osim kod "Hrv. Prosvjete" uvelike angažirati kod HKD sv. Jeronima, koje baš u to vrijeme, o 60. obljetnici postojanja, intenzivira rad oko izdavanja pučkih knjiga za široke hrvatske narodne slojeve, poglavito na selu, ali ujedno proširuje svoja nastojanja i na druga područja, pa pokreće i nove serije edicija: Knjižnica dobrih romana, Knjižnica dobre djece, Knjižnica društvene pozornice, Knjižnica općeg znanja, te razne časopise, revije, brošure i neka posebna izdanja.

Tada je (baš o 60. godišnjici, 1928.) donesena odluka da Društvo sv. Jeronima svoju tradicionalno pučku djelatnost dopuni svim tim novim težnjama u *Kuću dobre štampe,* pa je 28. X 1928. za tu proširenu djelatnost kupljeno zemljište na kojemu bi se izgradila vlastita trokatnica. (Temeljni kamen postavljen je 13. V 31. na uglu ulice Kraljice Jelene i Tvrtkove. Zgrada je dovršena 20 X 32., no uskoro je prodana zbog dugova i oskudice sredstava.)

U sklop tih nastojanja Rabadan se sretno uklopio sa svojim entuzijazmom oko diletantskog glumišta, posebice onoga sa skromnim mogućnostima i s jednostavnom pozornicom, *te je izrastao kao naš glavni čimbenik na tom polju.* Zapravo je on sam vodio brigu o svim problemima oko toga. On je zato i proučavao što i kako na tom polju rade drugi napredni narodi. Uvidio je da se najviše pokrenulo u Francuskoj, gdje su iza rata počela nicati brojna "pučka kazališta", koja se osnivaju na nekoj snažnoj ideji, a bježe od "zvaničnog kazališta" i diletantizma koji imitira "zvanično kazalište" - sprečavajući svaki napredak i čišćenje" (kako je sam V. Rabadan napisao). Među Francuzima, djelatnicima na tom polju, bio je prvak Henri Ghéon, koji je u svojoj

domovini 1924. godine poveo pokret za preporod kršć. kazališta. (Zato ga je Rabadan rado prevodio na hrvatski.) A desna ruka Ghéonu bio je Henry Brochet, koji je čak imao svoju glumačku družinu, pa je i sam glumio, a napisao je 26 izvornih kazališnih djela i 15 obrada stranih i srednjovjekovnih gluma. Zanimljivo je da je Brochetovo djelo "Gospa i strijelac", koje je u Francuskoj tiskano 15. I 1934., Vojmil Rabadan preveo i objavio u Zagrebu 17. VIII *još te iste godine!* S auktorom je Rabadan bio trajno povezan, pa mu Brochet iste godine piše:

"Veseli me da sam u Vama našao oduševljena i kompetentna borca za isti ideal: preporod kršć. kazališta! Želim Vam od srca mnogo uspjeha i ne zaboravite da Vam uvijek rado stoji na raspolaganju Vaš odani u Kristu - H. B."

I Ghéonu i Brochetu pripravio je put veliki kazališni reformator, teoretičar, pisac, redatelj, glumac, pedagog i organizator Jacques Copeau (1879-1950), koji je uvelike nastojao oko unapređenja francuske kazališne umjetnosti. Tražio je pojednostavljenje pozornice, lišavanje glumca svih šablona i suvišnosti, isključivanje iz repertoara svega što je banalno, besmisleno i plitko. To je rado prihvatio i H. Brochet u reviji "Jeux, treteaux et personages", koju je pokrenuo 1930. godine i uređivao do svoje smrti (1952). A i Rabadan je ponešto od Copeaua naučio, a s njegovim je izdanjima i spisima i s njim osobno bio u trajnom kontaktu.

Vojmil Rabadan zapravo je *objedinio* izdavačku djelatnost "Narodne Prosvjete" oko scenskih djela s djelatnošću Društva sv. Jeronima u kojemu je bio vrstan suradnik i kod drugih književnih vrsta, a u cjelosti je dao karakter *Knjižnici društvene pozornice.* U toj je seriji s najboljom obradom dovršio tiskanje sve do desetog sveska. To je doista bio intenzivan rad, jer je samo 1932. godine uspio objelodaniti 7 knjiga! A nakon toga, težeći uvijek boljemu, dao se 1934. na daljnje usavršavanje i objavljivanje djela za društvenu pozornicu, te nastavljajući istu seriju, od 11. broja počinje sa svojom *Zbirkom pelivana Genezija* (od koje je izašlo do 1939. osam knjiga.) Za tu zbirku Rabadan čak crta i grb na kojemu je lik pelivana (glumca) Genezija s maskom u ruci, a oko njega piše: Oblectat - Arte - Educat (Umjetnošću zabavljamo i odgajamo).

Tim povodom Rabadan je napisao kako su i dosad tu objavljena djela - neosporno najbolje glume što su kod nas izdane za diletante. "Njihov uspjeh najbolje dokazuje rekordan broj izvedaba, golemi uspjeh i oduševljena priznanja sa svih strana. Ali Uredništvo neće da ostane kod toga. Obogaćeni dosadašnjim iskustvom i koristeći se vezama i proučavanjem kat. kazališta u svijetu, želimo da naša društva, njihov repertoar i glumu dignemo u sadržajnom i formalnom pogledu na dostojan niveau kao što je kod ostalih europskih naroda (pa već i kod braće Slovenaca, premda je njihov pokret na tom polju mlađi od našega). Stoga ćemo u "Društv. pozornici" donositi dobre, lake glume za naša društva, ali osim toga pokrećemo unutar tih izdanja, novu seriju pod naslovom "Zbirka pelivana Genezija". - Naslov veli da je stavljena pod zaštitu svetoga glumca Genezija, kojega je Dioklecijan kao kršćanina dao pogubiti. (On je zaštitnik kazališne umjetnosti i glumaca.) U ovoj zbirci (koju uređuje V. R., uz konzultaciju poznatih stručnjaka, književnika dra Velimira Deželića sina i kritičara Ljubu Marakovića) izlazit će samo najbolja od najboljih djela, što su ih dosad stvorili čuveni europski auktori - kao Francuzi Henri Ghéon i Henry Brochet, Flamanci F. Timmermans i Thuysbaert, Nijemac Leopold Hugo, Rudolf Sobotka, Blachetta, Talijani Bianca di Ladiolo i Angelo Burlando, neki slavenski auktori itd, itd. Ova imena moraju ispuniti svakoga tko imalo pozna pokret katoličkog kazališta u svijetu, najvećim zadovoljstvom, što su njihova djela evo konačno prodrla k nama koji smo na tom polju zaostali nekoliko

decenija. Vrijeme je da to prestane! "Zbirka pelivana Genezija" ima da doskoči tome! Ponavljam, ona će donositi samo prvorazredna djela birana po najstrožim kriterijima i popraćena uvijek opsežnim uvodom, uputama, skicama - ukratko svim onim što redateljima i glumcima može biti od koristi. "Zbirka pelivana Genezija" znači prekid sa mizernim stanjem naše diletantske pozornice, početak novog smjera i doba... znači preporod naše diletantske pozornice!"

Iz gornjega se točno vidi što je V. R. htio i radio na tom polju. U toj brizi na jednom mjestu piše:

"Treba energično prorijediti auktore na polju društvene pozornice... Treba reformirati vanjsko lice naših društvenih pozornica, izbjegavati kojekakve šarene kulise, napirlitane nošnje, pretjerivanje u glumi, a propovijedati jednostavnost, dobar ukus, smisao za stil. - Treba utuviti našim društvima da pozornicu treba shvatiti ozbiljno i savjesno se oko nje mučiti, pogotovo u vjerskim društvima gdje je to - apostolat! Površnost, primitivnost i neznanje najteže su rane društvenih priredaba!... Tu "Zbirka pelivana Genezija" želi pomoći izborom djela i pravilnim uputama."

Poznavajući naše prilike i računajući na potrebe škola, zavoda i razne tipove društvenih organizacija, Rabadan sortira izdanja za društvenu pozornicu na serije: *1. Za djecu, 2. Za odrasle (samo za muška lica), 3. Za odrasle (samo za ženska lica).* Pritom nastoji da u njima ne bude "ni mnogo lica, ni skupih odijela, ni posebne scenerije - kako bi dotični komad i najsiromašnije društvo i u najzabitnijem selu moglo s uspjehom i lako izvesti. I da odgovara svim slojevima i staležima."

Nema sumnje da je V. R. bio odličan teatarski praktičar i za realizaciju glume misli na sve, baš na sve. Zato su njegova izdanja opskrbljena dragocjenim savjetima, te je on - osim što je pisac, priređivač ili prevoditelj, još i crtač, piše uvode, pogovore, upute za izvođače, za režiju, opremu, glumu, kostime, rasvjetu, scensku glazbu, dekoracije, pokućstvo, rekvizite, maske, *za scensku obradu životinja,* kako će dva glumca glumiti konja, misli ama baš na sve (čak i na sastavljanje praktičnog priručnika o svemu tome), kako bi olakšao posao angažiranima i pomogao da izvedbe budu što solidnije. K tome ćete kod njegovih izdanja naići i na obavijesti o piscu glume. A predlaže "kako bi bilo korisno da prije izvedbe ovakvih djela (koja za naše pozornice i prilike znače apsolutnu novost) - netko od priređivača održi publici (na temelju ovih podataka) *jedno kratko predavanje*, koje će je nesamo upoznati s piscem, već će joj razjasniti tendenciju i karakter djela - upozoravajući na razne osobine njegove koje bi bez toga prošle neprimijećene ili neshvaćene.

Ne zaboravimo da naše priredbe moraju uvijek imati nesamo religiozno-etičku već i kulturno-estetsku misiju!"

Zato možemo mirne duše reći da je V. Rabadan neke vrsti suauktor svih izdanja (drugih pisaca), koja je on objelodanio u svom repertoaru za hrvatske nestručne, amaterske pozornice.

A u svojoj dovitljivosti nije zaboravio u "Zbirci pelivana Genezija" na francuskom jeziku objaviti korisne informacije o dotičnoj hrvatskoj ediciji!

Za vrijeme rata Rabadan uspijeva obilato realizirati svoje kazališne principe, *ali kod velikih narodnih (državnih) kazališta,* zatim u njegovu glasovitom *Dramskom četvrtku* na zagrebačkom radiju itd. Međutim, nakon drugog svjetskog rata mogao je, dakako, biti samo "nepodoban". Jer kako bismo drukčije mogli zamisliti izvornost njegova individualizma u dirigiranoj jednoobraznoj anacionalnoj kolektivnosti. Ipak, uza sve egzistencijalne probleme uspio se prebaciti na neku vrst "neutralna tla", pa je

stvorio Zagrebačko kazalište lutaka i s njime muku mučio punih sedam godina - ali uspješno! - kao dramaturg, redatelj i sve što hoćete, pa je za tu ustanovu dramatizirao cijeli niz tekstova i taj sloj scenske društveno-kazališne aktivnosti podigao na doista visoku umjetničku razinu.

No nikad ga nisu napustili briga i oduševljenje za široko shvaćenu društvenu (pučku) pozornicu. I netom je zaključio da bi mogao nekako nastaviti svoju predratnu djelatnost na tom polju, odmah se svojski prihvatio posla. Dakako, ipak je to nastavio pod pseudonimom *J. Marinov* (u spomen na pokojnog oca, profesora Marina), kao i pod novim izdavačkim nazivom - "*Mala scena*" (ali ipak u sklopu starog izdavačkog Društva, koje se za komunizma moralo prekrstiti u Društvo sv. Ćirila i Metoda).

Doista se s priznanjem i poštovanjem mora istaći kako se V. Rabadan "nejunačkom vremenu usprkos", usudio tu svoju djelatnost na prikladan način staviti u službu podizanja i afirmacije hrvatske nacionalne svijesti. Hoće da njegove izvedbe budu od koristi i izvođačima i gledateljima, te da *legende i slike iz prošlosti* (koje uspješno obrađuje) "budu poruka sadašnjosti" - "da ih snažnije doživimo, dublje osjetimo i dulje pamtimo". Te glume on tiskom "poklanja" istomišljenicima! A da ta riječ ne izgleda samo kao metafora, Rabadan ističe "da nitko nije dužan plaćati nikakvih auktorskih pristojbi, kad se (te glume) izvode u istom duhu i namjeni, kako su i pisane".

Počeo je s *Legendom o kraljici Jeleni*, koja je kao prva knjiga (1976.) u seriji "Mala scena" donijela dva njegova dramoleta: *Gospin bunarić* i "*Poruka majke Jelene*" (napisane u listopadu 1975., a izveli su je đaci zagrebačkog Dječačkog sjemeništa 7. i 8. XII 1975.).

Kraljicu Jelenu Rabadan je i prije rata iznosio na scenu, tamo od 1935. kao "*Božić kraljice Jelene*, (što je prvi put izvedeno u Hrv. nar. kaz. u Splitu, prigodom proslave 100. godišnjice "Lijepe naše") pa zatim u sklopu scenske kronike *Splite-Grade*, kojom je 5. XII 1940. otvoreno splitsko obnovljeno Hrvatsko Narodno Kazalište ("Jelena u Splitu").

U II svesku "Male scene" iz 1978. izlaze tri scenska djela za koja Rabadan veli da se "ne shvate kao *pučki spektakl*, nego kao kulturno i idejno obogaćenje gledalaca". Tu je *Zvono utjehe žalosnih* (opet o kraljici Jeleni), zatim *Kob posljednje kraljice Bosanske* (o 500. godišnjici smrti Katarine Kosače 1478.), zatim *Mlin Matije Gupca* (o seljačkoj buni 1573.).

Sljedeća knjiga "Male scene" u "*Šest božićnih gluma*" donosi uz *Božićne kolede* Velimira Deželića sina (1888-1976) i *Božić u ubogoj mansardi* Henrija Brocheta (1898-1952), još i četiri Rabadanove glume: *Jabuke prvog Božića* (prvi put izvele novakinje ss. milosrdnica u Zagrebu 1977.), *Četvrti kralj, Božić kraljice Jelene* (sa stihovima), *Božić šumske kapelice*.

1981. godine izlaze *Duhovni igrokazi od Marka Marulića do Henri Ghéona*, a to su: *Drvo spasa, Snaga iskupljenja* (napisao za novakinje ss. milosrdnica koje su je izvele 19. II 78.), *Sestra vratarica* (izvele iste novakinje 30. V 79.), *Krunica malenih* i *Susret Benedikta i Skolastike*.

U posljednjem (V) svesku iz 1981. nalaze se četiri "mala svečana prikaza" u svezi sa značajnim događajima iz povijesti vjere i Crkve - komemoracije za obljetnice: *Legenda o Mariji Bistrici* (za 250. godišnjicu); *Gospa i strijelac* (što je izašlo već 1934. godine u "Društvenoj pozornici H. Knjiž. Društva sv. Jeronima", a sada su je u novoj verziji izvele pripravnice ss. milosrdnica 20. V 77.), *Sestrica Dolores* (o 400. godišnjici rođenja sv. Vinka Paulskog (1581.), što su je 27. V 81. izvele također

pripravnice i novakinje ss. milosrdnica u Zagrebu), *Bila jednom pastirica mala* (izvedeno 12. IX 81. kod ss. milosrdnica).

Ne treba se čuditi da se Rabadan za izvedbu mnogih dramoleta poslužio ss. milosrdnicama iz Frankopanske u Zagrebu, jer su njihovi odgojni zavodi i škole na kazališnoj sceni bili aktivni još i prije rata, te su s posebnim repertoarom nastupale i u Velikom kazalištu. A vrlo dugo nije bilo mogućnosti da se u mnogočemu jasno i slobodno izlazi pred narod.

Spomenut ću još i to da je Rabadan dvije svoje glume objavio 1983. kao priloge reviji *Kana* (koju izdaje *Kršć. sadašnjost*) i to: *Križ - putokaz naš* i *Suza spasa*, a u "Maloj knjižnici Kane" (kao prvi svezak *Igrokaza*) dvije scenske slike "*Oproštaj Jurka Križanića* (1617-1683) i *Naš otac Bogdan Mandić* (prilikom proglašenja svetim 16. X 83.).

Možda će biti načina da se jednom drugom prilikom progovori o svakom pojedinom djelu koje je Rabadan iz ovog područja napisao, dopunio, preradio, preveo, popevši se do savršenstva u opskrbljivanju svojih izdanja čudom podataka i uputa ili postavljajući ih kao režiser na sceni. No ovdje ću završiti s dvije-tri o njegovu *Feniksu na brijegu*, što ga danas evo tiskana predajemo hrvatskoj javnosti. A to je da je ovu glumu Rabadan počeo pisati 30. X 76., a da ju je završio 4. XI iste godine, dakle u samo šest dana, da ju je zamislio za muške izvođače, da joj je praizvedba bila u Zagrebu, na Šalati, u izvedbi učenika Dječačkog sjemeništa 7. XII 78., a na istom je mjestu ponovljena 10. XII 78., da su je isti sjemeništarci na blagdan Gospe Lurdske prikazali u Virju i da je konačno u nedjelju 6. V 1979. prikazana nakon večernje sv. mise u *zagrebačkoj katedrali*. Šteta je, velika šteta što se nije prikazala i ove jubilarne godine (900.) pri dolasku Sv. Oca i mnoštva naroda u Zagreb! - I na kraju ističem da u 1994. godini to djelo izlazi tiskano pod znakom "pelivana Genezija" što ga je Vojmil Rabadan nacrtao pred punih 60 godina (1934.) za svoju "Zbirku" kojom je svojski započeo temeljitu obnovu i razvoj hrvatske pučke društvene pozornice.

Drago MARŠIĆ

Tragom misli

Kako iz noći
izići
Ni ruke
ni noge
više ne slušaju
i svaka me čaša
u svatove njene vraća
Meni prsten obećala
Obećanje bilo lažno

Posrnula
nevjesta na pragu
Razišli se uzvanici
a ni zapjevali nisu

Vilino kolo

U ponoćnoj
mjesečini
sinoć
na našemu gûvnu
u kolo se
uhvatile vîle

Opetuju dane
ili konje vrâne
u vršaju mòre

Marija UDIKOVIĆ MATEK

Ljubav sam Božja

Mati moja
nije me smjela
roditi
a ja dođoh
kao nezgoda stručna
i prkos i prepast

U djetinjstvu
stručno me dvaput
skoro u smrt
poslaše
U mladosti
duh moj
stručno polomiše

I ja još uvijek živim...

I onda me opet
stručno
Voljom i Sudbinom
opravdaše

A ja uzvraćam
osmijehom zanosa
u spoznaji svojoj
da nisam sudbina
i da volja nisam
ni zasluga

Ljubav sam Božja

On me njome uskrsava
zbog nje samo živim
postojim
i jesam...

Rastanak

Kad rosa obiseri
cvijeće u zoru
ne misli da je rosa
to su suze nečije
noću isplakane
za tobom

Kad te sunce
u osmjehu miluje
zrakama svojim
ne misli da je sunce
to te ruke nečije
grle za ispraćaj

Kad lišće šušti
vjetrom u krošnji
ne misli da je vjetar
to usne ti nečije pjevaju
sjetnu pjesmu
rastanka

Kad oblaci tamni
kišom prosuze
ne misli da je kiša
to te ljubav nečija
blagoslivlje
na odlasku

Kad munje zatutnje
i nebo osvijetle
ne misli da su munje
to netko ljubav za tebe
Bogu predaje

Kad snjegovi bijeli
utihnu brda
i zapahulje uvale
ne misli da su snjegovi
to nečija ljubav
tebe tiho s Bogom odmara...

Šimun JURIŠIĆ

Hrvati u Budimpešti

"Uske budimske ulice s baroknim palačama i svojim otmjenim mirom podsjećaju me na zagrebački gornji grad. Doduše sve je veće i bogatije, ali štimung je isti."

(Milan Begović: Nekoliko dana u Budimpešti, Jutarnji list, Zagreb, 21. XI. 1926.)

Hrvati su imali glavnu ulogu na dvoru ugarsko-hrvatskog kralja Matijaša Korvina (1443-1490). Njegov odgojitelj bijaše Ivan Vitez od Sredne (rodio se u Sredni, Križevačka županija), ostrogonski nadbiskup i primas Mađarske. U Budimu je osnovao skriptorij (ured za prepisivanje) i knjižnicu. Objavljeni su njegovi govori i pisma. Njegov je nećak Ivan ČESMIČKI (Janus Pannonius), pečujski biskup i hrvatski ban, latinski pjesnik (poznat po svojim epigramima) i političar, autor izgubljenog ili nepronađenog pjesničkog djela o suvremenim zbivanjima u Hrvatskoj i Ugarskoj.

Na Korvinovu dvoru djelovali su kipari iz Trogira, Ivan DUKNOVIĆ i Jakov STATILIĆ (Jacobus Traguriensis), nekoliko kipara iz drugih dalmatinskih gradova. Minijaturist Feliks PETANČIĆ bio je predstojnik skriptorija. Istaknutu ulogu igrali su i Serafin BUNIĆ i Toma BASSEGLI, profesori Budimskog sveučilišta. Franjevac i biskup Petar ZAMANJA (Džamanjić) bijaše ravnatelj knjižnice. Na dvoru je djelovao i spomenuti Ivan Česmički koji je umro u Medvedgradu kod Zagreba.

Ivan DUKNOVIĆ proveo je na dvoru osam godina (1482-1490) i imao je naslov kraljevski kipar. Većina njegovih djela u Mađarskoj je propala za vrijeme turske uprave. U Narodnom muzeju u Budimpešti je njegova *Bogorodica Diogyöra* kao i ostali njegovi reljefi: portret kralja Matije Korvina i portret kraljice Beatrice. Stvorio je Heraklov zdenac, koji je poslije iz ruševina Višegrada (u kojemu je bio ljetni dom Matijaša Korvina) iskopan u ulomcima i danas se može vidjeti restauriran.

Ne treba se čuditi da je danas najpoznatiji Hrvat u Budimpešti Matija Petar KATANČIĆ (umro je u Budimu 1825), pjesnik i prevoditelj, "najveći hrvatski klasicist". Svoju popularnost zahvaljuje tome što je njegovo ime godine 1993. dobila tada ustanovljena Hrvatska katolička zajednica u mađarskoj metropoli kao i njezin mješoviti pjevački zbor. Te godine (1993) Katančić je dobio spomen-ploču u kripti franjevačke crkve u kojoj je inače pokopan.

Franjevac Matija Petar Katančić završio je Sveučilište u Budimu (1771) i na njemu je od 1795. do 1800. bio profesor arheologije. Značajni su njegovi radovi s područja antičkog zemljopisa i epigrafike te numizmatike. Nekoliko je stručnih i znanstvenih knjiga objelodanio u Budimu na latinskom jeziku. Danas je poznat u prvom redu kao prevoditelj cjelokupne Biblije na hrvatski jezik (Budim, 1831).

M. P. Katančić ide među petnaestak Hrvata koji su bili profesori na sveučilištu u Budimu i u Pešti. Neki su, kao Domin, Ljudevit Mitterpacher, Franjo Bruna, Ignjat Adam Prandt, Mihajlo Šoretić, bili i rektori. Od profesora je istaknut kao znanstveni radnik Franjo DOMIN, Zagrepčanin i isusovac (1754-1819). Bio je profesor prirodnih

znanosti, izumio je električni upaljač, liječio je bolesnike elektricitetom i proučavao je zračne balone (aerostate).

Od Hrvata koji su studirali u Budimpešti zacijelo je najpoznatiji dr. Ante Starčević (1823-1896), otac domovine i utemeljitelj pravaške stranke. U mađarskoj metropoli živio je tri godine (1845-48). U Pešti je učio bogoslovne nauke i ujedno postigao doktorat iz filozofije.

Na Filozofskom fakultetu slavistika je osnovana 1881, a katedra za naš jezik i književnost 1894. i djelovala je do 1938. Uspostavljena je opet 1992. i te godine utemeljena je ista katedra na Filozofskom fakultetu u Pečuhu. Hungarologija se u Zagrebu na Filozofskom fakultetu proučavala od 1892. do 1918. i opet se predaje od 1994.

Od mađarskih kroatista i slavista neka bude spomenut jedan - Laszlo HADROVICZ (Laslo Hadrović) koji je rođen u Lendavi 1910. U svojoj doktorskoj radnji obradio je imena naselja u Međimurju. Napisao je glavnu monografiju o jeziku gradišćanskih Hrvata. Proučavao je mađarske jezične elemente u srpskom i hrvatskom jeziku. Član je Mađarske i Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Desetljećima bijaše sveučilišni profesor u Budimpešti.

II.

Jedan broj naših ljudi objelodanio je knjige u Budimpešti, i to ne samo na hrvatskom jeziku. Godine 1830. Ljudevit Gaj izdao je u Pešti svoje malo djelo *Kratka osnova horvatsko-slavenskog pravopisanja*. Martin BAGO, tiskar iz XIX. st., u Budimu je tiskao brojne hrvatske pobožne knjige, a neke i u više izdanja.

Emerik PAVIĆ (rodio se i umro u Budimu, 1716-1780), franjevac, polihistor i pisac, bio je gotovo dva desetljeća upravitelj franjevačkih škola u rodnom gradu. Pisao je na hrvatskom i latinskom jeziku i prevodio s latinskog i njemačkog jezika. Objavio je oko 30 knjiga različitog sadržaja u Budimu ili Pešti. Njegova knjiga *Flos medicinae, Cvit likarije* je prva tiskana medicinska knjiga na hrvatskom jeziku. Prvo je izdanje doživjela u Pešti 1768. i dva pretiska u Hrvatskoj (Zagreb 1958. i Split 1980). Preveo je na latinski jezik Kačićevo djelo *Razgovor ugodni* (1764). Objavio je povijest franjevačkog reda u nekim našim krajevima, a u djelo *Nadodanje glavnih događaja Razgovoru ugodnom naroda slovinskoga nedavno na svitlost danomu* (1768) prikazao je uglavnom udio franjevaca u vojevanju protiv Turaka.

Od hrvatskih pisaca je u Mađarskoj najviše prevođen *Miroslav Krleža*, koji je u toj zemlji živio ukupno manje od pet godina (od jeseni 1908. do proljeća 1913). Poslije završene niže gimnazije učio je tri godine (1908-1911) u kadetskoj školi u Pečuhu. Zatim je dobio carsku stipendiju za visoku vojnu akademiju u Budimpešti - čuveni Ludoviceum (Ludovika). U proljeće 1913. otpušten je iz te visoke škole.

Zoltan CZUKA (Čuka; 1901-1984) nije samo glavni Krležin prevoditelj, već je i najplodniji mađarski prevoditelj s hrvatskog i srpskog jezika.

Nekoliko Hrvata je zauzimalo istaknuta i veoma istaknuta mjesta u crkvenoj upravi u Mađarskoj. Šibenčanin i latinist Antun VRANČIĆ (1504-1573) bio je nadbiskup ostrogonski i primas Mađarske, prije smrti postao je kardinal. Godine 1572. imenovan je kraljevim namjesnikom u Mađarskoj. Na hrvatskom jeziku ostavio je samo jednu molitvu. Njegova sabrana djela izdala je Mađarska akademija u dvadeset knjiga.

Računa se da u Budimpešti i u okolnim selima živi danas oko pet tisuća naših ljudi. Godine 1949. osnovana je u mađarskoj metropoli Srpsko-hrvatska škola. Dne 31. kolovoza 1993. utemeljena je Hrvatska škola i Srpska škola, obje su u staroj klasicističkoj zgradi u gradskom središtu - na Trgu ruža. Škola je na broju 6 i 7 Roszak Tera (Trg ruža). Usred trga je crkva sv. Elizabete i na njezinu su pročelju, uz druge mađarske grbove, i grbovi Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, zemalja Austro-Ugarske Monarhije. Pred crkvom je kip sv. Elizabete koja pokazuje ruže jer je prema predaji kriomice dijelila hranu siromasima, a kad bi je u tome uhvatili ljutiti ukućani, čudom bi se hrana pretvatrala u ruže.

Hrvatska škola u Budimpešti sastoji se od osnovne škole i gimnazije, ukupno je imala 1994. godine 210 učenika, od toga 120 gimnazijalaca. Nastavnički zbor broji oko 50 članova, a polovica je učenika iz grada.

Od godine 1990. u Budimpešti djeluje Savez Hrvata u Mađarskoj, koji tiska tjednik *Hrvatski glasnik* i godišnjak *Hrvatski kalendar*. Hrvati su u Mađarskoj jedna od 13 narodnih manjina, žive u šest županija i govore sva tri narječja. U zgradi u kojoj je Savez Hrvata djeluje od 1991. Hrvatsko poslovno središte, koje se u prvom redu bavi turističkom propagandom.

U Mađarskoj, koja ima više od deset milijuna stanovnika, žive još Nijemci, Slovaci, Hrvati, Srbi, Slovenci, Rumunji i Romi, uz još neke manjine. Računa se da Nijemaca ima oko 400 tisuća, Slovaka od 80 do 100 tisuća, Hrvata oko 80 tisuća, Rumunja oko 20 tisuća, Srba oko 10 tisuća i Slovenaca oko 3 tisuće. Manje od milijun i po Mađara živi u Rumunjskoj. Prije rata 1991. u Hrvatskoj je bilo oko 25 tisuća Mađara, a većina ih je živjela u Baranji i istočnoj Slavoniji. Povijesno čista mađarska sela, kao Laslov i Korogy, gotovo su potpuno razorena.

Oko 190 km od Budimpešte (a od Osijeka oko 80 km) je grad *Pečuh* (Pécs) ili Peč, neslužbeni "glavni grad" Hrvata u Mađarskoj. Inače je glavni grad županije Baranje u kojoj živi oko 30 tisuća našijenaca. U gradu je Muzej Janusa Pannoniusa, a ovaj pečujski biskup i hrvatski ban ima i svoju ulicu. Jedna galerija u gradu nosi ime Zlatka Price, koji je rođen 1916. u Pečuhu, a u sastavu je Nemes Endre Múzeum. Na Filozofskom fakultetu djeluje kroatistička katedra, a u gradu je barem šest nacionalnih ustanova i društava: gimnazija, kazalište (u Ulici Anna koja je u gradskom središtu), institut, folklorno društvo *Baranja* i kulturno društvo *A. Šenoa*. Hrvatski znanstveni zavod osnovan je u rujnu 1995. Predsjednik je dijalektolog dr. Ernest Barić, pročelnik katedre za hrvatski jezik i književnost Sveučilišta Janusa Pannoniusa. Zavod ima pet razreda ili sekcija: etnografska, jezična, književna, povijesna i školska.

Mnogo je bliži Budimpešti od Pečuha gradić *Sentandrija* (mađ. Szentendre; Sveti Andrija, srpski Sentandreja), koji je udaljen od mađarske metropole oko 22 km i ima oko 10 tisuća stanovnika. Važno je mjesto u povijesti srpskog naroda. Sačuvano je sedam pravoslavnih crkava, srpskih i grčkih, a Srba ima veoma malo. U vodičima stoji da u mjestu vlada "posebna mediteranska atmosfera". Obično su subotom i nedjeljom poslije podne razne zabavne priredbe i prodajne izložbe.

Posljednjih tridesetak hrvatskih obitelji u Sentandriji su u Dalmatinskoj i Zrinjskoj ulici te u susjednim sokacima, nazvanima po imenima obitelji koje su u njima najbrojnije, npr. Drobilićev sokak, Valentinov sokak, Benkovićev sokak. U župnoj crkvi sv. Ivana Krstitelja može se vidjeti zastava Bratinstva dalmatinskog. Djeluje i pjevačko društvo *Dalmatin brat*. "Na središnjem brežuljku koji dominira cijelim

naseljem i okolicom već potkraj XVII. st. naselila se jaka skupina dalmatinskih Hrvata. Prenijeli su svoje običaje, navike, nazive. Imenom brežuljka Klisa, kućama priljubljenim uz brijeg, uskim ulicama s pogledom na modrinu Dunava, hladili su nostalgiju za starim zavičajem" (Franjo Grčević, 1969).

III.

Najviše hrvatskih knjiga izvan Hrvatske i BiH ima u Budimpešti. Zar je to neobično? Na početku XII. st. (1102) nastao je ugovor o personalnoj uniji između mađarskih i hrvatskih feudalaca. Državna zajednica stvorena na taj način između Hrvatske i Mađarske trajala je osam stoljeća, do godine 1918. Taj je ugovor poznat kao *Pacta conventa*, a u novije doba neki su ga povjesničari osporavali. Urote i pobune mađarskog i hrvatskog plemstva protiv Habsburga bile su česte u XVII. st. Najpoznatije je bila urota Zrinjskog i Frankopana u kojoj je bilo i mađarskih feudalaca (1671).

Najvažnije su danas u Budimpešti dvije knjižnice: Sveučilišna knjižnica i Narodna (nacionalna) knjižnica (Széchényi). U njima su i mnoge hrvatske knjige i rukopisi.

Sveučilišna knjižnica je osnovana 1635. Osobito se obogatila knjigama iz ukinutih hrvatskih kolegija isusovaca i pavlinskih samostana u drugoj polovici XVIII. st. U toj su knjižnici djela Antuna Vrančića, Jurja Draškovića, Matije Katančića i dr. Imala je pravo na obavezni primjerak već od godine 1780, a od 1848. ostala je bez te povlastice.

Knjižnica Narodnog muzeja, danas Narodna knjižnica, znatno je mlađa od Sveučilišne knjižnice; potječe iz početka XIX. st. (1802). Kao nacionalna knjižnica Mađarske imala je zadatak da sabire hungariku, što je bilo dovoljno široko da obuhvati i hrvatske i srpske krajeve koji su bili u Ugarskoj. U knjižnici se čuvaju rukopisi iz hrvatskih krajeva, zatim rukopisi Feliksa Petančića, kardinala Jurja Draškovića i Antuna Vrančića. U knjižnici je i potpun primjerak *Senjskog misala* (1494), prve knjige tiskane u glagoljskoj tiskari u Senju. Čuva mnogo knjiga tiskanih u Rijeci, Međimurju i Vojvodini.

Državni arhiv u Budimpešti osnovan je u XVIII. st. (1756). Godine 1960. vraćen je veći dio arhivalija koji se odnosi u prvom redu na Hrvatsku i Vojvodinu. Međutim arhiv je i dalje koristan našim povjesničarima.

Ovo nepotpuno navođenje knjiga, knjižnica i arhiva završit ćemo podatkom o knjizi *Sirena jadranskog mora*. Naime, Nikola ZRINSKI (1620-1664), hrvatski ban, najistaknutiji je mađarski pjesnik u XVII. st. i stvorio je prvi mađarski herojski ep. U Mađarskoj je poznat kao Zrini Miklós, majka mu je bila Mađarica, a otac Hrvat. U epu *Sirena jadranskog mora (Sigetska opasnost)* iz 1651. slavio je na mađarskom jeziku svojega pretka i pobjednika nad Turcima, vojskovođu Nikolu Šubića Zrinjskog. Petar ZRINSKI (1621-1671), hrvatski ban, politički i vojnički poglavar zemlje, preveo je (prema Mihovilu Kombolu) ili parafrazirao (prema Antunu Barcu) mađarsko djelo svojega starijeg brata Nikole i 1660. objavio pod naslovom *Adrijanskog mora Sirena*.

Najmanje je do sada istražena nazočnost Hrvata u budimpeštanskim muzejima i galerijama.

Naveli smo djela Ivana Duknovića u Narodnom muzeju. U tom su nam muzeju posebno zanimljive *numizmatičke zbirke*, kao zbirka tzv. slavonskih banovaca, kovova Nikole III Zrinjskog kao i *hrvatskih medalja*. U hrvatskim se muzejima čuva dosta

mađarskog numizmatičkog materijala, novaca i medalja. Mnogi su naši darovatelji slali predmete u Narodni muzej u Budimpeštu do osnutka i otvaranja Narodnog muzeja u Zagrebu (1836). Danas je zagrebačka numizmatička zbirka dio Arheološkog muzeja i dosta je bogata ugarskim novcem, osobito arpadovskim emisijama; ima nešto ugarskih medalja svih razdoblja, među kojima se ističu iskovane u povodu turskih ratova. Čuveni Polyglottov vodič izrijekom spominje kip Ivana Meštrovića *Majčina briga* u Muzeju likovnih umjetnosti u Budimpešti.

Završit ću ovaj informativan i nepotpun članak malim kuriozitetom. U četvrtom izdanju *Gramatike madžarskog jezika* (Zagreb 1912) Ivana Bojničića je i poglavlje *Nekoje riječi koje su Madžari uzeli iz slavenskih jezika*. Navest ću samo pet imenica koje su iste u mađarskom i hrvatskom jeziku: baba, ban, javor, lug, mak.

Branimir ŽGANJER

Pomlađeni Popov toranj

Građani dragi, došli smo u stisku.
Turci su stigli već nadomak Sisku.
Dopustite nam, dragog Boga radi,
da neka kula za nas se sagradi
u vašem gradu. Mi nemamo volje
da sve nas redom turski mač pokolje.
Ovako do sad bojali se nismo."
Napisali su kanonici pismo
na Grič, na ruke slavnog magistrata.

A građani su otvorili vrata
i Kaptolcima pustili da rade,
dozvolili su da kulu sagrade.

No danas Turci ne robuju paši.
na konju Turčin ni blizu ne jaši.

A Popov toranj? Šta je sada s njime?
Zadržao je svoje staro ime.
U njemu sad se samo noću radi.
U njemu ljudi pretežito posve mladi
planete motre, na komete paze
i mjere Mliječni put, zvjezdane staze.

Napomena:
Godine 1693. turska je vojska poražena kod Siska.

Usplahirenost na Jelačićevu trgu

Prhnu s trga slavnog bana,
s nekad poznate Harmice,
golubovi put Ilice
baš opodne svakog dana.

"Strah je vaša stara mana.
Plašite se gradske ptice,
čim jače zabruje žice
ili zadrhturi grana.

Tako golubove tješi
ban na konju pa se smiješi:
"S vašim strahom se ne slažem.

Svima golubima kažem:
"Svakog dana ista priča.
Top nam javlja podne s Griča."

Ksenija PREMUR

Skice iz Istre

IV.

Da je tako —
tà već bi odavna znali
življenja tajnu
i krika plahu moć
i sna okrepljujući nadolaska val
i života i smrti
i umiranja i življenja
i kruha i čuda našeg svagdašnjeg
nasušnjeg
i Boga i brata
i čudnih svàta
i shvâta studne boli udnu grudi
i dug put i okrepu iz daljine
i tugu i čemer i krik i bol

tà sve bismo tajne
već odavna znali...
i bez pitanja zalud
i bez jauka zaman

V.

Da je tako —
svjetlost bi se prosula
i iz dubina i iz daljina

i progovorio bi san
sâm — i bez riječi i magnovenja
i u šapatu samoznanom

i prosuo bi se val
i spokoja i smirenja
i utjehe i blagogovenja

i šumor i šapat
i bez riječi riječi val
i bez sna sna utjeha

I znali bismo —
i kuda i kamo
i odakle i koliko — još

VI.

I življenja čudo
i smrti tajnu...

Tà ja naprosto — samo biti hoću
meni se samo biti hoće
i biti i piti i sniti...
i ostati ovdje

Radovan TOLJANIĆ

Utiha

Noćas sve je modro:
Šume su modre,
modra su mora
Zvijezde nad nama
modru svjetlost zrače...

Brodovi modri
trag modrine slijede
Dodiri modri
u posteljama nekim
bude ljubav modru...

Ova je pjesma modra:
U zoru utihe
nema joj jeke

Lovorka ČORALIĆ

Prilozi kulturnoj prošlosti Boke - don Nikola Luković iz Prčanja (1650-1728)

Boka Kotorska - južnojadranski zaljev s brojnim gradovima i naseljima jedinstvenog povijesnog nasljeđa i bogate kulturne baštine, stoljećima je tvorila važnu sastavnicu hrvatske kulturne prošlosti. Jedan od brojnih gradova bokeljskog zaljeva čiji je povijesni razvoj u velikoj mjeri slijedio povijesnu sudbinu ostalih mjesta Boke je i pomorsko naselje Prčanj. Povijesna događajnica toga grada, kao i ostalih gradova i naselja Boke, odvijala se u najnovije doba na štetu hrvatskog žiteljstva toga kraja koje je, spletom političkih čimbenika i smišljenim otrgnućem iz hrvatske državne cjeline, u posljednjem stoljeću sve više napuštalo rodna ognjišta, te "tihim ehzodusom", sve više ustupalo mjesto dolazećem gorštačkom življu iz brdskih predjela Crne Gore. Stoljećima usmjerena zapadnoj civilizaciji, slijedeći kulturne obzore ostalih susjednih dalmatinskih gradova, Boka je u kratkom, jednostoljetnom razdoblju državne prisjedinjenosti crnogorskoj, odnosno jugoslavenskoj državnoj zajednici, sve više gubila hrvatsko nacionalno i katoličko vjersko obilježje, kojemu je kroz tolike vjekove pripadala.

U ovom prilogu pokušat ću, prateći životni put i književno stvaranje istaknutog prčanjskog kulturnog djelatnika Nikole Lukovića, prikazati jedan od brojnih odsječaka iz bogate kulturne prošlosti Prčanja, iz vremena kada Boka čini sastavni dio hrvatskog kulturnog korpusa, a bokeljski se gradovi nalaze na vrhuncu svog gospodarskog prosperiteta.

Razdoblje XVII. i XVIII. stoljeća, za koje je vezan život i stvaranje prčanjskog župnika Nikole Lukovića vrijeme je punog zamaha pomorsko-trgovačke aktivnosti bokeljskih gradova. Nekada neznatno i slabo nastanjeno naselje čiji je teritorij pripadao kotorskim crkvenim ustanovama i plemićkim obiteljima, Prčanj se tijekom ovog vremena uzdiže te - uz susjedna mjesta Kotor, Perast i Dobrotu - postaje jedno od vodećih središta pomorstva na istočnojadranskoj obali. Glasovit po umješnosti svojih pomoraca i brzini njihovih brodova, Prčanj postaje i važno uporište južnojadranskog dijela mletačke pomorske granice s Turskim Carstvom. Od 1625. godine Prčanju je povjeren prijenos mletačke državne pošte između Mletaka, Zadra, Kotora i Krfa, a prčanjski kapetani sa svojim brodovljem sudjeluju u svim značajnijim mletačko-turskim pomorskim sukobima u Jadranskom i Egejskom moru, ali i na Levantu. Za brojne zasluge iskazane Prejasnoj Republici, Prčanj je dukalom mletačkog dužda Alvisea Moceniga (25. 9. 1704.) uzdignut na satus zasebne općine (komunitad), te se tako i formalno oslobodio upravne podložnosti kotorskoj komuni[1].

Spomenuto razdoblje XVII. i XVIII. stoljeća, koje je poradi važnosti za gospodarski i politički razvoj Prčnja posebno naglašeno, značajno je i za izdvajanje i puni prosperitet nekoliko istaknutih prčanjskih obitelji. Tijekom toga vremena izdvaja se u Prčanju osim obitelji Đurović, Florio, Lazzari, Verona i Zbutega - u više obiteljskih ogranaka razgranat rod Lukovića, čiji članovi obnašaju vodeća mjesta u gradskoj upravi, ističu se u mletačkoj vojnoj službi, a gospodarski prosperitet obitelji zasnivaju na razgranatom pomorsko-trgovačkom poslovanju i poduzetništvu duž čitavog

Sredozemlja. Gospodarski uspon Lukovića tada se najizrazitije odrazio na njihovu materijalnu kulturu, način života i stanovanja. Lukovići su nesebični darovatelji brojnih crkava i kapela duž čitavog bokokotorskog zaljeva, osnivači zaklada iz kojih se plaća ukrašavanje crkava, izradba vrijednih umjetničkih djela i predmeta crkvenog bogoslužja. Palače, kuće i ljetnikovci brojnih članova roda Luković već su u svoje vrijeme slovile kao najraskošnije, urešene umjetničkim predmetima donesenim s pomorskih putovanja iz čitavog svijeta. U njihovim su svečanim dvoranama primani i ugošćavani istaknuti predstavnici mletačke vlasti, ali i, posebice u vrijeme smjene političke vlasti nad Bokom na prijelazu i početku XIX. stoljeća, austrijski baruni i francuski generali[2].

U istaknute članove ove glasovite bokeljske obitelji ubraja se i prčanjski župnik Nikola Luković, darovatelj, pjesnik i prevodilac, jedan od vodećih bokeljskih kulturnih djelatnika u drugoj polovici XVII. i prvih dvadesetak godina XVIII. stoljeća.

Nikola je sin Tripuna Lukovića i Marije iz istaknutog peraštanskog roda Štukanović. Spomenuti Tripun Luković (1585-1657) također se ubraja u istaknute osobe prčanjske prošlosti, a zasluge je stekao dugogodišnjom vojnom službom u mletačkoj mornarici. Više od trideset godina Tripun je zapovjedao prijenosom državne pošte između Mletaka, dalmatinskih gradova i Krfa, često izložen ratnim opasnostima i napadima turskih gusara. Za zasluge iskazane Republici, Tripun je odlukom mletačkog senata (5. 6. 1652.) imenovan doživotnim admiralom Bokeljske (Kotorske) mornarice, te je tu čast obnašao sve do svoje smrti. Tripunu Lukoviću pripisuje se i utemeljenje prčanjske crkve Gospe od Karmena (u prvoj polovici XVII. st.), koja je tijekom svih stoljeća ostala pod patronatom obitelji Luković, i u čije je grobnice sahranjen najveći broj njihovih članova[3]. Nikolin brat Luka također je slijedio očev vojnički poziv te je u službi mletačke ratne flote obnašao visoke vojne dužnosti. U gradu Prčanju, ali i u obiteljskoj predaji ostao je, međutim, ponajviše zapamćen po skandaloznu životu i preranom tragičnom skončanju. Za razliku od oca Tripuna i brata Luke, čitavog života odanih bojnoj zastavi Sv. Marka, Nikola je, skloniji duhovnim obzorima i kulturnom stvaranju, odabrao svećenički poziv i zauzeto djelovanje na podizanju vjerskog i kulturnog života u rodnoj Boki.

O Nikoli Lukoviću pisano je u različitim sintezama i pojedinačnim studijama hrvatskih i crnogorsko-srpskih povjesničara kulture i književnosti. Još u prošlom stoljeću Lukovićevo književno stvaranje i prevodilački rad kratkim su bilješkama popratili Ivan Kukuljević Sakcinski (*Bibliografija hrvatska* I. Tiskane knjige, Zagreb 1860, str. 87-88) i Šime Ljubić (*Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske,* knj. II, Rijeka 1869, str. 422), da bi u ovostoljetnim cjelovitim pregledima povijesti hrvatske književnosti lik i djelo Nikole Lukovića najčešće ostali zatajenima[4]. Tek je u najnovije vrijeme pokušajem (još uvijek nedovoljnom) da se izradi antologija književnog stvaranja bokeljskih Hrvata, Nikoli Lukoviću pridana nešto veća pozornost[5]. Najviše podataka o životnom putu i stvaranju Nikole Lukovića, dao nam je odvjetak iste obitelji, ali i njegov imenjak i prezimenjak, također prčanjski župnik, kulturni povjesničar bokokotorskog prostora - don Niko Luković (1887-1970)[6]. Podatke o Nikoli Lukoviću sadržava i antologija *Poezija baroka (XVII i XVIII vijek), hrvatskih kulturnih povjesničara iz Boke* Gracije Brajkovića i Miloša Miloševića, objavljena u Titogradu 1976. godine (O Nikoli Lukoviću usp.: str. 407-420).

Slično ostalim kulturnim djelatnicima Boke, Nikola Luković je prikazivan u antologijama i sintezama, ali i pojedinačnim studijama srpskih povjesničara književnosti.

Uvriježeno tradiciji srpske historiografije, bokeljski je prostor izuziman iz hrvatskog kulturnog korpusa te mu je pridavano srpsko nacionalno obilježje. U takva se djela može svrstati antologija Milorada Pavića *Istorija srpske književnosti baroknog doba* (XVII i XVIII vek,)[7], kao i studija Petra Kolendića Lukovićeva "Lidija iz Pakla"[8] u kojima se književnom stvaranju Nikole Lukovića pridaje isključivo srpski predznak.

Životni put Nikole Lukovića najvećim je dijelom vezan za svećeničko zvanje i službu u mnogim manjim mjestima Boke Kotorske i unutrašnjosti. Nikola je nakon stjecanja osnovnog obrazovanja u rodnom gradu, pohađao i završio bogosloviju u Rijeci. Primivši potom svećenički sakrament, niz godina provodi kao župnik u raznim mjestima Kotorske biskupije (Risan, Krtoli, Luštica, Stoliv). Riječ je o područjima koja se tada djelomično ili u cjelosti nalaze pod turskom upravom te se u njima već duže vrijeme osjećao nedostatak katoličkih vjerskih ustanova i svećenstva. Pučanstvo toga kraja sve se više iseljavalo ili, uslijed nedostatka katoličkog svećenstva, postupno prelazilo na islam ili pravoslavlje. Luković je stoga u pojedinim mjestima unutrašnjosti Boke obavljao župničku dužnost istovremeno za više mjesta (npr. istodobno u Krtolima i Luštici), te je, svjestan sve težeg položaja i neizvjesne budućnosti katolika na tim graničnim prostorima, vlastitim sredstvima i osnivanjem zaklada, nastojao potpomoći opstanak i djelovanje katoličkog svećenstva[9].

Nakon višegodišnjeg službovanja u navedenim mjestima, Nikola je 1698. godine imenovan župnikom u rodnome Prčanju, gdje ostaje do svoje smrti. Djelujući u vrijeme punog gospodarskog procvata Prčanja i uz obilnu novčanu podršku materijalno imućnih članova svoje obitelji, Nikola se bez poteškoća mogao posvetiti kulturnom podizanju svoje župe. Zapažen je njegov poticaj za preuređenje i ukrašavanje župne crkve Blažene Djevice Marije, koja je u vrijeme njegova župnikovanja posvećena 2. srpnja 1705. godine. Uz istu crkvu vezan je i podatak o čudnovatom viđenju koje se ovdje zbilo u noći 5. prosinca 1703. godine, što je ostalo zabilježeno u spisama ondašnjeg kotorskog biskupa Marina Drago. Nikola Luković je u Prčanju osnovao i bratovštinu Gospe od Krunice (1707. godine), a osobitu je pažnju poklanjao održavanju crkve Gospe od Karmena u kojoj je sahrajen otac mu Tripun, kao i njegovi mnogi drugi istaknuti preci. Spomenutom oporukom iz 1710. godine Nikola je ustanovio novčanu zakladu za uzdržavanje jednog kapelana koji će u toj crkvi dva puta tjedno izgovarati mise za pokoj njegove i duše preminulih roditelja.

O književnom, prije svega prevodilačkom radu Nikole Lukovića sačuvan nam je tek pokoji zapis iz obiteljskog arhiva Lukovića. Poznato je tako, da je Rimska kurija odredila Lukoviću transliteraciju jednog glagoljskog misala. Djelo se trebalo objaviti na hrvatskom jeziku latiničnom grafijom, a za potrebe svećenika Kotorske biskupije koji su se školovali na talijanskim učilištima i nisu poznavali glagoljsko pismo. Sudbina Lukovićeva rada na transliteraciji misala danas je, na žalost, nepoznata. Do danas nije poznato nije li rad na misalu dovršen i objavljen, a rukopis Lukovićeve transliteracije ostao je do danas istraživačima nepoznat[10].

Dobar poznavatelj talijanskog i latinskog jezika, Luković je za potrebe tamošnjih svećenika preveo te hrvatskom jeziku i tada uobičajenim pjesničkim formama prilagodio niz nabožnih pjesama. Poznavaoci Lukovićeva književnog rada pripisuju mu i autorstvo više nabožnih pjesama na hrvatskom jeziku, od kojih je danas imenom poznat samo božićni napjev "Spomeni se od spasenja"[11].

U don Nikovu književnu djelatnost spada i prijepis odlomka iz tada već postojećeg prijevoda Ariostova "Bijesnog Orlanda". Prijevod je potekao iz pera danas nepoznatog Dubrovčanina iz prve polovice XVII. stoljeća, a iz sačuvanog je fragmenta Luković odabrao odlomak o kćeri "kralja od Lidije" te tako sačinio cjelinu od 436 sitihova. Pri prijepisu je tekst jezično preradio, izostavio neke dijelove koji su mu najvjerojatnije bili nejasni, a ponegdje i promijenio redoslijed stihova. Sve to dakako nije bilo dovoljno da prijepis predstavi kao vlastiti prijevod, pa mu on sam i nije, čini se, pridavao većeg značenja. Njegovi su potomci, međutim, želeći sačuvati to djelce od zaborava, dali ga tiskati u Mlecima 1775. godine. Zahvaljujući tome, rijetko je izdanje dospjelo u dragocjenu biblioteku Velimira Gaja i potom u rukopisnu zbirku Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu, gdje je postalo dostupno pažnji povjesničara književnosti.

Don Nikola Luković pripada nizu brojnih kulturnih pregalaca i prosvjetitelja Boke u prošlosti. Iako se njegovo književno djelo, sačuvano tek fragmentarno, ne može ubrojiti u visoke domete književne baštine Boke, sveukupno pregalaštvo na kulturnom uzdizanju rodnoga Prčanja, ali i nezaobilazna i posebno značajna svećenička djelatnost na tlu kojemu je sve prijetio gubitak nacionalnog i vjerskog identiteta, zaslužuje pažnju i spas od zaborava. Lik Nikole Lukovića uklapa se i pripada prošlosti Boke u vremenu kada je taj kraj imao neprijeporno hrvatsko obilježje. U prebogatu bokeljsku baštinu koja je tada dostigla najviše domete, postavši tako trajnom sastavnicom hrvatske prošlosti i kulture, Nikola Luković utkao je čitav svoj život i djelo.

Bilješke:

1 O prošlosti grada Prčanja, posebice u razdoblju vrhunca gospodarskog i kulturnog razvoja usporedi: N. Luković, *Prčanj. Historijsko-estetski prikaz*, Kotor 1937; isti, *Prčanjsko brodarstvo XVIII vijeka*, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, sv. V, Kotor 1956, str. 103-109; isti, *Boka Kotorska*, Cetinje 1961, str. 179-191; isti, *Bogorodičin hram u Prčanju*, Kotor 1965; K. Sbutega, *Jedan prilog istoriji Prčanja*, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, sv. III, Kotor 1955, str. 127-129; M. Luković, *Kratki osvrt na povijest Prčanja*, Naše more, god. V, br. 4-5 Dubrovnik 1958, str. 264-271; A. Botrić, *Pomorska privreda Prčanja u prošlosti*, u: 12 vjekova Bokeljske mornarice, Beograd 1972, str. 79-89.

2 O obitelji Luković, istaknutim odvjecima toga roda u mletačkoj vojnoj službi i gradskoj upravi, kapetanima i trgovačkim poduzetnicima, kao i kulturnim djelatnicima i duhovnim osobama usporedi: N. Luković, *Prčanjsko brodarstvo*, str. 105; isti, *Prčanj*, str. 21-25, 132-134, 202-204, 350-358, 368-370, 406-408; isti, *Boka Kotorska*, str. 181; M. Luković, *Kratki osvrt*, 265-266.

3 O Tripunu Lukoviću usporedi: G.Gelcich, *La marinarezza di Cattaro*, Trieste 1872; isti, *Storia documentata della marinarezza bocchese*, Ragusa 1889; N. Luković, Prčanj, str. 16, 22, 333-335, 407, 416-417; M. Luković, *Kratki osvrt*, str. 265; V. Foretić, *Udio naših ljudi u stranim mornaricama i općim pomorskim zbivanjima kroz stoljeća*, Pomorski zbornik I, Zagreb 1962, str. 302; S. Mijušković, *Kotorski admirali*, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, sv. XV, Kotor 1967, str. 20-21.

4 Tako je u višesveščanoj sintezi *Povijest hrvatske književnosti* (sv. III, *Od renesanse do baroka*, sastavili: M. Franičević - F. Švelec - R. Bogišić, Zagreb 1974, str. 335) Nikola Luković spomenut vrlo sažeto, u ionako nedovoljnu osvrtu na književnost bokeljskih Hrvata.

5 *Stara književnost Boke* (uredili I. Banac - S. Prosperov Novak - B. Zbutega), Zagreb 1993, str. 101-105.

6 Usporedi Lukovićev kratki prilog *Don Niko Luković, glagolaš i narodni pjesnik* (1650-1728), Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, sv. L, god. 1928-29, Split 1932, str. 350-353. Vidi i djela istog autora: *Prčanj*, str. 198-202, 333-334, 406; *Boka Kotorska*, str. 181; *Bogorodičim hram u Prčanju*, str. 18.

7 Beograd 1970, str. 30, 58, 111-112, 153, 161, 180.

8 Objavljeno u: *Iz istorije staroga Dubrovnika* (priredio M. Pantić), Srpska književna zadruga, kolo LVII, knj. 388, Beograd 1964, str. 211-216.

9 Oporukom napisanom 1710. godine Luković je ustanovio novčanu zakladu kojom se nalagala gradnja župne crkve (vjerojatno crkva Sv. Nikole) i stana za župnika u selu Radovanići na poluotoku Luštici. Usp. N. Luković, *Prčanj*, str. 197-198; isti, *Don Niko Luković*, str. 350-351.

10 O Lukovićevom radu na transliteraciji glagoljskog misala usporedi: N. Luković, *Prčanj*, 198-199; isti, *Don Niko Luković*, str. 351-352.

11 N. Luković, *Prčanj*, 199; M. Milošević - G. Brajković, *Poezija baroka*, 407.

❖❖❖ ❖❖❖ ❖❖❖ ❖❖❖ ❖❖❖ ❖❖❖

Malkica DUGEČ

Rastopljena cesta

Rastopljena cesta.
Poniru koraci
Što su prema zraci
Pohitali žarkoj
Da putanjom mira
Tek obrise stignu
Pravednih kumira.
Rastopljena cesta ...
Žeže lava mijena.
A ni jednog puta
Do žuđena mjesta.
Nigdje odmorišta
Niti klupe za skrhano tijelo.
Varka drvoreda ...
Zla fatamorgana ...
Posmrtno opijelo
Mami miso ludu.
To sablasno
Ovozemno ništa
Cestom spasa ne da.
Možda ipak treba
Uvis,
Sve do neba
Gdje koraci hoće
Odgonetku naći
I varki
I zloće!

Perspektivom drvoreda

Uskoćom horizonta
Vraćamo se starom.
Guši močvara traganja.
Krenimo perspektivom drvoreda,
Neujednačeni, šaroliki.
Kula od karata
Nije za Hrvata.
Proširimo vidike
Korakom prema snu.

Da ne zaglibimo
Na smradnom,
Ništavnom dnu.
Ovdje, na ovome tlu
Počinje vječnost.
Zašto ostati
Po strani
Kad su na dohvat ruke
Davno željene luke
I kad već sviće
I bolje bit će
I već se danak dani?

Lojzo BUTURAC

Dvadeset četiri dana kod drugova partizana

Negdje u ožujku 1945. stanovao sam u Đačkom domu, zapravo Nadbiskupskom konviktu pod upravom Salezijanaca u Vlaškoj 38. u Zagrebu. Tih sam dana napisao rukopis na dvadesetak stranica, pod gornjim naslovom, svoje uspomene iz partizana. Prvih dana svibnja iste godine, u očekivanju skorog ulaska partizana u Zagreb, dobili smo mi đaci u zadatak spaliti u peći stotine primjeraka knjige "Črna bukva", u kojoj su bila opisana sva zlodjela partizana na području Slovenije. Bojali smo se da bi partizani mogli u nas pronaći tu knjigu. Imao sam namjeru tada spaliti i svoj rukopis, ali sam od toga odustao. Odnio sam ga na tavan našega doma i tamo ga dobro sakrio iza nekih greda. Ne znam je li ga do danas tamo netko pronašao. Ako nije, još je tamo, ali ga ni ja više ne bih znao pronaći. Prošlo je od tada preko pedeset godina.

Pokušat ću po sjećanju obnoviti nešto iz toga zagubljenoga rukopisa. Neka bude mlađim naraštajima na znanje, da ne odu u zaborav neki, neopravdano zanemareni, detalji naše novije povijesti. Budući da se radi o događajima od prije 50 i više godina, nema sada više problema da se spomenu i puna imena sudionika tih događaja.

Za uvod potrebno je reći nešto o Salezijanskoj družbi, koju je u prošlom stoljeću osnovao sv. Ivan Bosco. Ta se družba naglo širila po svijetu, a u Zagreb su došli Salezijanci 1922, kad im je nadbiskup dr. Antun Bauer dao na upravu Nadbiskupski konvikt u Vlaškoj ulici broj 38. Kasnije su Salezijanci gradili svoj centar na ondašnjoj periferiji Zagreba - na Knežiji. Za vrijeme II. svjetskog rata Salezijanci su imali nekoliko svojih kuća u Hrvatskoj pa tako i lijepi dvorac u blizini Daruvara, kraj sela Končanice. Dvorac se zvao Dioš, a Salezijanci su mu dali novo ime: Marijin dvor. Tu su Salezijanci držali tri ustanove: Klerikat, novicijat i Osnovnu školu za naselje Dioš i selo Šuplju Lipu.

Prvi susret s partizanima doživjeli smo već sredinom kolovoza 1944. Nismo ih tada još vidjeli, ali zahvaljujući njima, od Zagreba do Daruvara putovali smo tri dana. Krenuli smo iz Zagreba dvojica Salezijanaca, Jerko Gržinčić i Ivan Ljubić, i nas desetak budućih salezijanskih novaka. Ako me sjećanje još toliko služi, to su možda bili: Marijan Pešić, Josip Mladin, Nikola Zubović, Stjepan Babić, Josip Jurić, Ivan Oluić, Mate Selak, Lojzek Javorić, Uglješa Trbojević, Ante Kladarić i moja malenkost. Tko zna gdje su danas svi oni. Nedavno smo pročitali u vjerskoj štampi da je Marijan Pešić umro kao svećenik 19. IX. 1995. u Sarajevu. Nikola Zubović i Josip Jurić su jedini iz naše grupe postali svećenici salezijanci. Oluić je bio svećenik u Salzburgu, Babić je akademik u Zagrebu a Uglješa Trbojević, jedini Srbin i katolik među nama, bio je šumarski inženjer u Slatini.

A evo kako je teklo naše putovanje u Daruvar. Prvi smo dan vlakom došli od Zagreba do Banove Jaruge. Tu smo nekoliko sati čekali vlak, koji će nas voziti prema Daruvaru. Nakon dugoga čekanja rečeno nam je da su partizani oštetili most između stanica Poljane i Bujavice, pa će vlak po nas doći slijedeći dan. Pokupili smo našu prtljagu i pješice se uputili u Međurić do župnika Sečena, gdje smo prenoćili. Sutradan nas je netko zaprežnim kolima odvezao na željezničku postaju u Poljanu. Vlak je stigao iz Banove Jaruge i dovezao nas do mosta, koji je juče bio popravljen, ali je te noći bio

miniran i u potpunosti srušen. Prešli smo preko ruševina mosta i čekali vlak, koji će doći po nas iz Pakraca. Međutim vlak, koji je dolazio prema nama, naišao je kod postaje Bujavica na minu, postavljenu te noći od strane partizana. Pješice smo došli s našom prtljagom do Bujavice, a nakon popravka pruge pred noć vlakom i do Pakraca. Zbog opasnosti od partizana, vlak dalje nije vozio.

Nastavili smo put već po mraku, s teškom prtljagom, pješice do Badljevine. Tu smo prenoćili kod obitelji Karpišek, na štali u sijenu. Sljedeći smo dan nastavili pješice put do Daruvara i do Marijina dvora. Prtljagu su nam Karpiškovi dovezli drugi dan za nama. Tu smo započeli novicijat. Najprije duhovne vježbe, pa oblačenje, a sve u najvećoj skromnosti.

U Daruvaru je tada bila hrvatska vojska - domobrani. A Končanica s okolnim selima, pa i naš Zavod, bio je bez vojske. Zbog toga su se već nakon par dana pojavili kod nas partizani. Gledali smo ih s velikim strahom, znajući kolika su zla počinili, kolike pruge i mostove porušili, kolike objekte popalili, kolike ljude pobili. Govorili su nam neka se ništa ne bojimo, neka se mirno molimo, da nas oni neće dirati. Ali su ipak počeli dolaziti, uglavnom noću. Vršili su premetačine i uznemirivali nas. Jedne noći su odnijeli tambure našega tamburaškog zbora. Zabranili su održavanje nastave u osnovnoj školi, a pokušavali su uzeti i našu kuću.

A najgore se dogodilo kad su zauzeli Daruvar, sredinom siječnja 1945: Došli su s nalogom o proglašenoj općoj mobilizaciji i da svi novaci i klerici moraju poći u partizane. Naši su poglavari pokušali intervenirati kod štaba VI. korpusa, ali bez uspjeha. Obećali su samo da nećemo morati uzimati oružje, da ćemo moći zadržati na vratu kolare i da nećemo ići u borbe, već na neke kurseve.

22. siječnja 1945. prilikom jutarnje mise smo svi obukli škapular i nakon doručka krenuli u Daruvar. Bilo nas je oko dvadeset. Od novaka smo bili: Stjepan Babić, Lojzo Buturac, Josip Jurić, Karlo Karpišek, Ante Kladarić, Josip Mladin, Ivan Oluić, Marijan Pešić, Mate Selak, Uglješa Trbojević i Nikola Zubović. Od klerika, koji su već imali privremene zavjete su: Mirko Bajić, Stanko Belaj, Franjo Crnjaković, Tadija Dodić, Nikola Vuglec, a vjerojatno još netko, čijega se imena više ne sjećam. S nama je bio i Milivoj Pauković, učenik iz Daruvara, koji se kod nas skrivao pred partizanima.

U Daruvarskoj smo crkvi izmolili neke molitve i otpjevali himnu Don Bosku. Zatim smo prošli daruvarskim ulicama dva i dva, još u reverendama i molili krunicu. Nakon toga smo kod župnika Etingera skinuli reverende i ostavili sve svoje stvari. Župnik ih je pohranio kod svojih župljana, gdje smo ih poslije rata podigli. Isti smo dan išli na liječnički pregled. Samo smo nas petorica kao najzdraviji primljeni pod "A" - za brigadu (Babić, Buturac, Oluić, Pauković i Selak). Nas petoricu su drugi dan, 23. siječnja otpratili u Đulovac. Tu smo se prijavili nekoj partizanskoj komandi, koja nas je s nekim papirima uputila u selo Cjepidlake. Tu smo se trebali javiti u Dopunski bataljon 40. divizije VI. slavonskog korpusa. Raspoređeni smo za stanovanje u privatnu kuću s tri prostorije. U jednoj je stanovala gazdarica s kćerkom Erikom, u kuhinji je spavao naš komandir voda, a u trećoj smo na slami spavali nas 20 partizana. Iako su kod našeg dolaska promijenili slamu, na kojoj smo spavali, već smo prvu noć dobili nametnike - uši, koje smo zvali "tenkovi". Glavni je u tom bataljonu bio komesar Savo Kustorić. Kažu da je prije rata bio brijač u Osijeku.

Slijedeće nedjelje po našem dolasku, vjerojatno 28. siječnja, tražili smo i dobili dozvolu da idemo u Đulovac na nedjeljnu misu. Međutim mise nije bilo. Tu smo u

Cjepidlakama bili zapravo na vojnoj izobrazbi. Učili smo kako se drži straža, činove u partizanskoj vojsci i sve znanje o pušci. Budući da smo svi bili jako pametni, sve smo to naučili za osam dana, nakon čega smo bili osposobljeni za vođenje borbe.

31. siječnja, cijeli naš bataljon, oko stotinu ljudi, napušta Cjepidlake i kreće po duboku snijegu: Đulovac - Bastaji - Trojeglava - i sve tako do Grubišnog Polja. Tu je već noć. Mrtvi smo umorni i gladni. Pratilo nas je desetak partizana s puškama "na gotovs". Nitko od nas nije bio dobrovoljac, nego silom mobiliziran, pa je bila mogućnost da se razbježimo. U Grubišnom Polju su nas razmjestili na spavanje u pojedine kuće. Naša je petorka zaželjela prespavati kod župnika. Jedan od stražara s oružjem bio je s nama. Spavali smo u praznoj prostoriji na slami. Dobili smo obilnu večeru i u jutro doručak. Tu sam kod župnika ostavio dio svojih stvari, a od ručnika sam si napravio malu torbicu i u nju uzeo samo najnužnije. Ostavio sam si i deku, koju sam nosio smotanu preko ramena. Kad su nas ujutro postrojili u središtu Grubišnog Polja, pola bataljona je nedostajalo. Polovica je uspjela te noći pobjeći. Svi mi novaci i klerici iz Marijina dvora dogovorili smo se da ćemo hvatati prvu zgodnu priliku i pobjeći iz partizana. Cilj nam je bio Zagreb.

Isti su nas dan, 1. veljače, doveli u selo Grbavac. Podijelili su nas po kućama, dok se 18. udarna brigada ne vrati iz borbe. Bit ćemo raspoređeni u tu brigadu. Naša je petorka dodijeljena u kuću Balogovih. Tu smo proveli tri dana i tri noći. Gazda kuće je zaprežnim kolima morao služiti partizanima, a u kući su bile žene i djeca. Mi smo ih napilili i nacijepali drva, pa smo kod njih dobivali i ručak. Upravo su im tih dana partizani oduzeli jednu kravu za svoje potrebe, a jednu ostavili u staji. Žene su plakale. Nama su svakodnevno kuhali jelo s komadom govedine, ali je jelo bilo neukusno, jer nije bilo soljeno. Starija žena Balogovih pri odlasku nam je svakome dala po jedan letak s kojim možemo pobjeći iz partizana i prijaviti se njemačkoj ili hrvatskoj vojsci.

Četvrtog smo veljače dovedeni u Veliku Barnu, gdje se nalazila 18. brigada. Tu su rastavili našu petorku, svakoga u drugi bataljon i drugu četu. Ja sam dodijeljen III. četi II. bataljona. Pitali su tko će uzeti "pópu", a komandir III. čete kaže: "Daj ga meni". I bio mi je dobar. Silili su me da uzmem pušku, što sam ja odbijao prema ranijim dogovorima, s tim da je komandir prihvatio moj stav i odredio me za bolničara. Već sam prvu večer išao na predavanje bataljonskog bolničara, pa sam se ugodno iznenadio kad sam vidio da je to od ranije mi poznat Slavko Švarc iz Pleternice.

U toj Velikoj Barni sljedećih smo dana doživjeli svoje prvo "vatreno krštenje", kako se to tada reklo. Napali su nas uglavnom Čerkezi pod njemačkom komandom. U tim smo se borbama uglavnom povlačili. Upamtio sam imena nekih sela oko kojih smo vodili borbe, gubeći bitke: Grubišno Polje, Velika Barna, Dapčevica, Peratovica, Mumije, Brđani. 10. veljače smo došli u Sređane, gdje smo dan kasnije, u nedjelju 11. veljače, slavili dvogodišnjicu svoje osamnaeste udarne brigade. Toga dana je moj suborac Stjepan Babić, salezijanski novak, pokušao svoj prvi bijeg iz partizana. Lutao je cijeli dan po okolnim selima, i budući da je slabo poznavao taj kraj, navečer je opet stigao u Sređane.

Iz Sređana smo drugi dan pošli u Daruvar i Bastaje. Budući da nam je pobjegao četni ćato, komandir čete mene odredi za ćatu. Dobio sam tašku s nekim papirima, pištolj za ispucavanje raketa i dvije rakete. Delegat čete me je otpratio do župnika Etingera u Daruvaru da tamo ostavim deku, koja mi više neće trebati, budući da sada

pripadam u štab čete. Budući da su tada neki pobjegli iz naše brigade, komadant se taj dan zaprijetio da će on sam osobno strijeljati svakoga tko pokuša pobjeći iz partizana.

Trinaesti dan veljače, bio je pokladni utorak, kad se u svim salezijanskim crkvama obavlja klanjanje, imao sam posebno naporan i odlučujući dan. Nakon što smo se u Daruvarskim kupkama okupali, a u isto je vrijeme naša odjeća bila na parenju zbog uništavanja uši, oko ponoći smo krenuli u zimskoj noći, bez spavanja, cijela brigada, od Daruvara prema Pakracu. U osvit smo zore prolazili kroz Badljevinu. Ja se izdvojim načas iz kolone i pođem sporednom ulicom, da se javim Karpiškovima, gdje smo ono jednom prespavali, kad u dvorištu zateknem staroga Karpiška kako tumači mom suborcu Ivanu Oluiću, inače Dalmatincu, kako će bježati iz partizana. Ja odmah prihvaćam da bježimo zajedno. Tašku s pištoljem i raketama ostavljam kod Karpiškovih, pa s Oluićem kroz livade, kraj potoka, stazom ispod vrba, da budemo manje uočljivi.

Stižemo tako u Obriješ. Kod župnika doručkujemo. Oluić, također partizanski ćato, ostavlja tu u sjeniku svoj partizanski ruksak pun nekih spisa. Partizani nas zaustavljaju i ispituju. Lažemo im da idemo u Gaj po neke naše knjige. Mi smo naime stalno u civilu i s kolarima oko vrata. Stižemo u Gaj k župniku Šusteku. Tu ručamo. Dolaze neki partizanski starješine provjeriti tko smo. Župnik se snalazi i kaže kako su naše knjige kod njegova kapelana u Antunovcu. Tako stižemo nesmetano i u Antunovac. Tu smo se javili nekom kovaču, koji se navodno i zove Kovač. U selu su partizani pa ne smijemo dalje. Konačno nas kovačeva kći obavještava da su svi partizani otišli u smjeru Poljane, a ona nas izvede iz sela i pokaže nam put prema Marinom Selu. Tu smo imali vezu, neku obitelj Marijanović, koja nas je nudila večerom, jer se bližila večer. Nije nam bilo do jela, nego do slobode. Tu više nije bilo partizana, pa smo lakše disali. Pokazali su nam put prema Međuriću i mi smo kao na krilima začas već u noć ulazili u Međurić. Na ulazu nas dočekuje naša domobranska vojska. Nudi nam prenoćište, što mi otklanjamo. Idemo na konak župniku Sečenu, gdje smo ono prespavali i prije šest mjeseci.

Tu nije kraj priči. U jutro 14. veljače došli su domobrani u župni dvor da nas odvedu u Banovu Jarugu na ustašku komandu, gdje ćemo dobiti propusnice za slobodno kretanje. Međutim s tom se propusnicom nije moglo voziti vlakom. Propusnice za vožnju vlakom izdavao je samo kotarski predstojnik. Kotar je bio u Kutini, kamo smo se dovezli teretnim vlakom u jednoj "bremzi". U Kutini smo prespavali kod obitelji Arpaš, koju sam od ranije poznavao. Sutradan, 15. veljače, dok smo u Kutini čekali kotarskog predstojnika Stepinca, sustigao nas je naš kolega Stjepan Babić, koji ono nije uspio u prvom bijegu. Tako smo bili trojka: Buturac-Oluić-Babić. Dobili smo propusnice i još isti dan bili u Zagrebu. Smjestili smo se u Nadbiskupski konvikt u Vlaškoj 38. U roku od mjesec dana uspjeli smo gotovo svi pobjeći iz partizana i stići u Zagreb.

To je eto bilo zapisano u mojemu zapisu. A što je bilo nakon toga? Partizani su se sve više približavali Zagrebu. Slušali smo o njihovim zlodjelima. Gledali smo kako kroz Zagreb bježi i vojska i narod. Većina mojih kolega odluči bježati prema Sloveniji. Otišli su i Oluić i Babić i drugi, a onda su prošli poznati "križni put" od Blajburga do svojih općina. Ja sam se vratio u rodni kraj i u Požegi završio gimnaziju.

SALEZIJANSKI NOVACI ŠK. G. 1944/1945

Sjede: magister novaka Antun Hanžel i asistent Mihael Krämer. Stoje u gornjem redu: Lojzo Buturac, Karlo Karpišek, Antun Kladarić, Stjepan Babić, Marijan Pešić, Mate Selak, Josip Mladin i Josip Gržin. Kleče i stoje u donjem redu: Uglješa Trbojević, Lojzek Jurić, Nikola Zubović, Ivan Oluić i Josip Jurić.

STANOVNICI MARIJINA DVORA (DIOŠA) 1944/1945

Sjede poglavari: Belović, Kovačić, Hanžel, Kostanjevac i Ljubić. Prazan stolac je ravnatelja Jerka Gržinčića, koji fotografira. Tu su gore navedeni novaci i klerici. Na slici su i salezijanski laici. Među ostalima je i učenik iz Daruvara Milivoj Pauković.

Ante MARINOVIĆ

Bosna i Srijem autohtono hrvatske zemlje

Hrvati, jedan od najstarijih europskih naroda, doselivši se u ove naše krajeve negdje početkom VII. stoljeća, ustrojili su svoju državnu organizaciju u prvo vrijeme s knezovima na čelu, da bi već početkom desetog stoljeća dobili i okrunjena vladara-kralja, priznatog od rimskog pape i svih ostalih onodobnih relevantnih čimbenika. Davne 925. g. okrunio se prvi hrvatski kralj *Tomislav Trpimirović* na *Duvanjskom polju* u staroj hrvatskoj župi u današnjoj *Bosni,* koje centralno naselje-gradić *Duvno*[1] od nedavno, na taj spomen, nosi naziv *Tomislavgrad.*

Ivan Kukuljević Sakcinski[2] (1816-1889), hrvatski političar, jedan od prvaka Ilirskog pokreta, poznat posebno po tome što je prvi 1843. g. u hrvatskom Saboru, za saborskom govornicom progovorio hrvatskim jezikom (dotad je službeni jezik u Saboru, kao uostalom i drugdje u Europi, bio latinski), književnik i povjesničar, poznat i kao osnivač moderne hrvatske historiografije, u svom Diplomatičkom zborniku kraljevine Hrvatske s Dalmacijom i Slavonijom (*"Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae"*), donosi *"Iz regestah samostana sv. Petra gumajskoga u Arhivu kaptola splitskoga list 27"* pod rednim brojem CCXXX vrlo zanimljiv i za nas Hrvate važan dokumenat-rukopis, pisan latinskim jezikom iz XII. stoljeća, iz oko godine 1100. (dakle, dvije godine prije poznatih *"Pacta conventa"* ili *"Qualiter..."* po početnim riječima toga za Hrvatsku prevažnog dokumenta, kojim su Hrvati prihvatili ugarskog kralja Kolomana i njegove nasljednike za svog kralja, a time je Hrvatska stupila u personalnu uniju s Ugarskom-Mađarskom). Taj dokumenat sadrži, za ono doba, vrlo aktualnu *"Bilježku nepoznatog pisca o načinu biranja hrvatskih kraljevah, kad je kralj bez odvjetka umro."* Evo tog dokumenta doslovno u mom hrvatskom prijevodu:

"U prošla vremena bijaše običaj u kraljevstvu Hrvata: postojahu sedam banova koji birahu kralja u Hrvatskoj kada kralj umre bez djece, t.j. ban Hrvatske prvi, ban Bosne, (potcrtao *A. M.*), drugi, ban Slavonije treći, ban Požege četvrti, ban Podravine peti, ban Albanije, (alternativni srednjovjekovni naziv za Dalmaciju Superior-Gornju /Južnu/ Dalmaciju), šesti, ban Srijema, (potcrtao *A. M.*), sedmi. A od šest rodova Hrvatâ bijahu banovi u Hrvatskoj (Užoj, kasnije zvanoj Banskoj Hrvatskoj), koje birahu dvanaest plemena Hrvatâ, a od ostalih šest rodova bijahu knezovi, *(comesi)*, u kneževstvima, (knežinama), Hrvatske: *Kačići, Kukari, Svačići, Čudomirovići, Mogorovići, Šubići;* oni su prvaci kojima pripada banstvo, (banska čast-služba), i bacaju kocke, (ždrijeb), kojima od njih kocka dodijeli (banstvo)."

Što nam kazuje taj arhivski dokumenat? - *Sapienti sat!* - pametnome dosta i vrlo mnogo, tako da nas upravo sili da se ozbiljno zamislimo: Gdje su bile granice srednjovjekovne Hrvatske, (iz XII. stoljeća), a gdje su danas, i koje su sve pokrajine ulazile u sastav Hrvatske države? I kako danas da sa zabrinutošću ne ustvrdimo kako su, nažalost, do naših dana ostale tek *"Reliquiae reliquiarum olim inclyti Regni Croatiae"* - Ostaci ostataka nekoć slavnog kraljevstva Hrvatskog! I od tih i takvih ostataka htjeli bi neki, kojima smo sve do nedavno pjevali bratske hvalospjeve, *"bratija"* s Istoka, uz -nažalost- pomoć i podršku nekih iz Europe, (Zapada), one iste Europe koje smo i mi sâmi dio i kojoj sasvim prirodno težimo, otkinuti još po koji dio. Čime smo to mi

Hrvati zaslužili? Zar, možda, time što smo vjekovima branili i obranili tu istu Europu upravo od najezde s Istoka?! *"Nit' bi zato barbari vê zvali, što vi mroste dok su oni spali!"* - I mi danas, skupa s našim proslavljenim pjesnikom *"Smail-age"*, *Ivanom Mažuranićem*, hrvatskim banom-pučaninom, poručujemo toj i takvoj Europi: Europo, probudi se dok ti je na vrijeme; možda je krajnji čas da ne utoneš u potpuni i vječni orijentalni mrak! Nas Hrvate-*Antemurale Christianitatis*, koji su vjekovima krvarili i za te i za tvoju slobodu, a to i sada još uvijek činimo, tjeraš iz Bosne, autohtone naše hrvatske zemlje-postojbine naše. Uljuljana u svom materijalnom blagostanju, ti drijemaš. I kako da te probudimo? Nikako drugačije, negoli da, pod cijenu da nas ponovno, valjda iz "zahvalnosti" prozoveš barbarima, zbijemo svoje redove i još jednom branimo i uspješno obranimo ovo sveto, od Boga nam dano, hrvatsko tlo. Uza sve nedaće, koje su nas snašle, nije vrijeme za malodušnost i očaj. Poučeni stoljetnim gorkim iskustvom, nije za nas vrijeme čekanja pomoći od onih koji bi nam -prirodno- i u svom vlastitom ineresu, trebali pomoći, ali to -na žalost- ne čine. Molimo ih jedino da nas ostave na miru. Sve, dakle, zavisi od nas samih i samo i jedino od nas. *"Perditio tua Israel ex Te!"* - Propast je Tvoja Izraele -*o Hrvatska*- jedino u Tebi samoj! Zato, obnovljenu nam nezavisnu Hrvatsku državu treba braniti, obraniti i očuvati svaki njezin i najmanji dijelić. Tuđe nikad nismo tražili, ne činimo to ni sada, ali ne bismo smjeli više biti spremni prepustiti ni jedan pedalj hrvatske nam zemlje, i to kako one u Republici Hrvatskoj, tako jednako i ne manje u našoj dičnoj Herceg-Bosni.

U tom nam smislu i otac domovine[3] poručuje: *"Hrvatska politika ne smije biti ni austrofilska, ni madžarofilska, sva "filstva"*, (pa tako, razumije se, i eurofilstva- primjedba moja!) *moraju nam biti ravnodušna, temelj joj mora biti hrvatofilstvo" (Potcrao A. M.).*

Bilješke:

1. "DUVNO, gradić u Duvanjskom polju, Bosna; 3262 stanovnika (1974. g.) - Ilirski *Delminium*, sjedište *Delmata;* rimski municipij; srednjovjekovna hrvatska župa, (u njemu se okrunio prvi hrvatski *kralj Tomislav*-primjedba moja!), za *Stjepana Kotromanića* u sastavu Bosne"... "Stjepan I Kotromanić zvan *Kotroman* (1287-prije 1314), čiji se potomci po njemu zovu *Kotromanići.*" - Usporedi *"Leksikon JLZ-Jugoslavenski leksikografski zavod*- Zagreb 1974. g., sub voce *Duvno* i *Kotromanići.*
2. *"Kukuljević Sakcinski, Ivan* (1816-89), političar, književnik i historičar. Jedan od vođa *Ilirskog pokreta.* U prvom razdoblju svog političkog djelovanja radikalni demokrat i beskompromisni ideolog južnoslavenskog jedinstva, inicijator sazivanja Slavenskog kongresa u Pragu i prvi koji je u plemićkom saboru (1843) progovorio hrvatskim jezikom. Pošto je postao veliki župan zagrebački (1861), stavio se u službu Beča i provodio protuhrvatsku politiku. Uklonjen s položaja nakon Austro-mađarske Nagodbe. Pisac stihova, drama, pripovijesti, putopisa, političkih i kulturno-historijskih članaka i rasprava. Osnivanjem *Društva za povjesnicu jugoslavensku*, uređivanjem časopisa *Arhiv za povjesnicu jugoslavensku*, te svojim monografijama, udario je temelje moderne hrvatske historiografije."
   (Leksikon JIZ-Jugoslavenski leksikografski zavod- str. 521. sub voce.)
3. "CCXXX. Oko g. 1100.
   Bilježka nepoznatog pisca o načinu biranja hrvatskih kraljevah, kad je kralj bez odvjetka umro.
   Tempore transacto erat consuetudo in regno Croatorum: erant septem bani, qui eligerant regem in Croacia, quando rex sine liberis moriebatur, scilicet banus Sroacie primus, banus Bosniensis (Potcrtao *A. M.*) secundus, banus Sclauonie tercius, banus Posige quartus, banus Podrauie quintus, banus Albanie sextus, banus Sremi (Potcrtao *A. M.)* septimus. Et de sex generibus Croatorum erant bani in Croacia, quos eligebant duodecim tribus Croatorum, et de aliis sex generationibus erant comites in comitatibus Croacie: Kacigi, Cuccari, Suacigi, Cudomirigi, Mogorouigi, Subigi, isti sunt principales, quibus pertinet banatum, et mittunt sortes cui eorum sors dederit.
   (Iz regestah samostana sv. Petra gumajskoga, rukopis XII. vieka u arkivu kaptola splietskoga list 27.)
   (Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske s Dalmacijom i Slavonijom, izdaje Ivan Kukuljević Sakcinski, Dio I. Od godine 503-1102., u Zagrebu 1874., u Monumenta historica Slavorum Meridionalium. Poviestni spomenici Južnih Slavenah. Izdaje Ivan Kukuljević Sakcinski. Knjiga II. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske s Dalmacijom i Slavonijom. Od God. 503-1102., str. 188.)"
4. *Ante Starčević*-Usporedi *Josip Horvat, Politička povijest Hrvatske-Prvi dio-Drugo izdanje*-August Cesarec, Zagreb 1990. g., str. 154.

○○○○○ • ○○○○○ • ○○○○○

Miroslav MAJNARIĆ

Okrutnosti pod nebom zvijezda

Iz mraka su zvijezde na dohvatu ruke
od jedne do druge nebeski je korak,
utopljen u nemoći, lišen si odluke
da susret sa smrću bude manje gorak.

Kao da on može biti sladak
dok smrtna odluka iznad tebe visi:
metak u cijevi, leden nož gladak
kad zaželiš da te nema, da nisi.

Zvjerski razgled dok je svuda tama
tolika da se mrak ne vidi,
čovjeka će progutati jama
dok nečovjek se jame te ne stidi.

Zao čas je zlim vremenom nošen
u njemu ruke čine zlo bez mjere,
njima smaknut, njima pokošen
neživot se sve do neba stere.

Pa mrtve oči neće vidjet zvijezde
više im one nisu ni blizu ni daleko,
nebeske se ptice u njima ne gnijezde
tek je živ čovjek mrtvom molitvu izrekô.

Alen MILKOVIĆ

Kiša

Plamni šum
Gorak neba plač,
Strjelimice brideć
Zrakom sieče
Krepki mač

Tad stane
Biesno poče
Mrgodnog boga svjetla,
Loviti zrake
Sad hoće

Kratak krik,
Otegnu crn grom,
Kap ista više nije
Svježina prhnu
Nasta lom.

Ivica JEMBRIH

Životopis hrvatskoga vojnika Tomeka Sokolića*

Gospon Ivica!

Evo nešto sam napisao na brzinu; tu još puno toga treba dodati.
Ja idem malo u Njemačku.
Želim Vam sretan Božić i novu 1994. godinu.

Tomek

Najprije želio bih vam ukratko priopćiti zašto sam Tomek, iako sam već u 72. godini života. Bilo je to davno, dragi čitatelji, kao mladić imao sam mnogo prijatelja, a budući sam niskog rasta, iz milja su me zvali — Tomek. Poslije dvadesete godine malo sam porastao, brijati sam se počeo, jer tada sam već bio vojnik.

No, moram se vratiti u 1936. godinu kada sam završio osnovnu školu, četiri razreda. To je u ono vrijeme bilo dovoljno. Moglo se ići još i u peti razred, pa onda u gimnaziju, ali bili smo siromašni. Bilo nas je šestero braće. Otac i majka uvijek boležljivi. Teško se živjelo. Dvije sestre bile su starije pa bi išle u težačenje, kopale bi cijeli dan za osam dinara. Mlađi brat i ja odlazili smo s vrećama na jalovnik pokraj rudnika, tu bi nabrali apfal-ugljena kojega bi odnijeli kovaču, a on bi nam platio tri-četiri dinara. Kao djeca mnogo smo radili, sve moguće nosili smo na ramenima i leđima, kopali i okapali, kao džonove žuljave ruke smo imali, i to sve sa zadovoljstvom, da bi bilo dosta kruha kukuruznoga — njega je uvijek manjkalo. Najstariji brat bio je invalid, no znao je svirati harmoniku, zaradio je koji dinar. Uz njega i ja sam pomalo učio svirati heligonku. Brat je posudio violinu da bi na njoj učio svirati, ali to mi nije išlo — imao sam prežuljave ruke. Tada mi je nabavio mali klarinet *(es)*. To je išlo, puhati sam mogao. Sâm sam si izrađivao pera od trstike. Svirali smo onako na ausvendik, imali smo dobar sluh, a tko bi nam dao note. Brat je znao od tri komada napraviti jednoga.

Vrijeme je prolazilo u neprestanom radu. Svaku večer bi svi zajedno molili Boga, a onda bi se upalila petrolejka. Rado bi ponešto i čitali — duge večeri, nema struje, radija, televizije. Na sreću, sestra je u crkvi uzimala Glasnik Srca Isusova — to nam je bilo jedino štivo, za novine nismo znali da uopće postoje. Spomenuti Glasnik rado smo čitali, jer je mnogo pisao o ratu u Španjolskoj 1938. godine. Na slikama je prikazivano kako su komunisti rušili sve sveto — raspela, kapelice, crkve, kao i naši drugovi za vrijeme rata.

Prošla je i 1939. godina. U proljeće 1940. g. sestra mi se udala, otišla je u Sloveniju, Šent Jakop, dva sata pješice od Maribora. Mi smo ostali i dalje mučiti muku na uskim slogovima zemlje. Vrijeme je prolazilo, jednolično i sivo. Prošla je i 1940. g. U drugom mjesecu 1941. sestra iz Slovenije piše roditeljima, da joj pošalju nekoga od braće, da joj pomogne hraniti krave i svinje, jer ona naskoro mora ići u rodilište.

Roditelji su odredili mene kao najpodobnijeg za taj posao. Otputovao sam k sestri u Sloveniju. Tek što sam se malo privinuo k poslu i životu u novoj sredini, sestra

* Držeći se izvornog predloška, za tisak priredio Ivica Jembrih (Op. ur.)

je otišla u bolnicu, rodilište. Baš u to vrijeme izbio je rat. Nepregledne kolone vojske i vozila danju i noću prolazili su cestom. To se malo stišalo. Slovenija je postala Nemčija. Čuli smo da je Hrvatska postala nezavisna država. Svi smo bili veseli, radosni, oduševljeni.

No, trebao sam se vratiti doma, ali kako? Kod Ptuja je srušen željeznički most, u Mariboru miniran je tunel s obje strane. Išli smo raditi na otkopu tunela, svakoga dana pješice dva sata do Maribora i natrag, tako tjedan dana. Dobio sam plaću, kupio sam bicikl s kojim sam istoga dana krenuo za Hrvatsku. Oko podne stigao sam na granicu u Cvetlinu. Tu su na straži bili Nijemci. Ništa me nisu pitali, možda misleći da sam domaći klinac. Tu sam ugledao veliku tablu s napisom Nezavisna Država Hrvatska. Zamalo da mi srce pukne od veselja! Sretno sam stigao doma. Sve je bilo radosno, staro i mlado. Prošlo je i to proljeće, i ljeto.

U devetom mjesecu 1941. roditelji se odlučuju na kolonizaciju. I, eto, za kratko vrijeme selimo se u Bjelovar. Tu smo našli konje i krave, lijepo gospodarstvo. No, ja ništa nisam znao o konjima, a ni otac; ponešto je znao tek mlađi brat, jer je kod gazde, gdje je šegrtovao za peka, s konjem razvozio kruh. Iako smo žalovali za Zagorjem i rodnim selom Velika ispod Ivanščice, ipak nam je bilo ljepše, bolje. Mama je ovdje pekla pšenični kruh, mlijeka je bilo do mile volje i sve je išlo kak po loju...

Nakon nekog vremena iz stožera je došao tabornik i upisao me u vojnu evidenciju, kao i sve mladiće mojih godina. Tada sam imao osamnaest godina, bio sam punoljetan za upis u Pripremnu bojnu. Zadaća nam je bila odlaziti u ophodnju po selu kada bi na koga došao red, obično svakog tjedna jedamput. O puški tada još ništa nisam znao, pak sam na ophodnju odlazio sa susjedom Jožom, starijim čovjekom, koji je već bio vojnik i on je uvijek nosio pušku. Bio je Jože svesrdno dobar čovjek, po narodnosti Pemac. Imao je sina Slavka, visoki mladić, puno viši od mene iako je bio par godina mlađi. Jože je često dolazio k nama. Bio je vesele naravi, rado je slušao mojega brata kada bi svirao u harmoniku heligonku. Bio je graditeljski majstor, izrađivao je krovišta za kuće. Jednom prilikom zamolio je mog oca, da me pusti s njim. Otac je dozvolio. U Velikom Trojstvu gradili smo jedno veliko krovište. Jože je bio sa mnom zadovoljan, pohvalio me pred mojima, platio je ocu što sam zaradio. Ali, 1942. g. izgubio sam Jožu. Toga dana bili smo na dužnosti, to je bilo u drugom ili u trećem mjesecu. U večernjim satima netko je javio iz Bjelovara u naše selo Markovac, da patrola pogleda na cestu, jer u nedalekoj gostionici je neki nered. Istodobno to je javljeno i vojnoj patroli u Bjelovaru, koja je stigla prva do gostionice i postavila stražu. Jože je otišao sâm na biciklu; ja sam ostao, nisam imao bicikla. Do tog mjesta udaljenost je bila više od jednog kilometra. Trčao sam za Jožom, želeći ga sustići. Kada je Jože onako naglo na biciklu stigao pred gostionicu, stražar je bez zaustavljanja ispalio metak i Jože je na mjestu ostao mrtav. Bila je to tragedija. Neopisiva žalost zavladala je u našem selu, jer Jože je bio i veliki čovjek i nezaboravan prijatelj. Bol za Jožom još se nije stišala u meni, a već sam (u mjesecu travnju) dobio poziv za vojsku.

U Bjelovaru par dana trajalo je sakupljanje. Tu sam primijetio da iz našega sela ima mladića koje do tada još nisam upoznao, a bili su blizu: Ivo, Milan, Emil i drugi. Kada nas se skupio popriličan broj, krenusmo vlakom za Lipik. Tu je započeo pravi vojnički život, svakodnevne vježbe — lijevo kreni, desno kreni, nazad čelom — pomislio sam da to već i vrapci znaju; kud god kreneš moraš u stroj i stupaj. Najgore mi je bilo u stroj za objed, po veličini — uvijek sam bio među zadnjima. Dok sam ja s

posudom za hranu došao na red, vrijeme je već skoro isteklo i začas — zbor. Nekada sam stigao pojesti, a ponekad ne. No, na svu sreću, nije to tako bilo uvijek. Netko se sjetio i naredio, da jedamput ide začelje prvo, a čelo zadnje — to je bilo već malo bolje, mogao sam stići i po repete, a to je bilo jako važno: nikad sit. No, svaki početak je težak. Sjećam se, tako jednog dana, pred mrak, padala je kiša, u Pakracu je zapucalo, čula se snažna puščana paljba. Nastala je uzbuna. Odmah u stroj; krenuli smo u smjeru pucnjave. No pucnjava je utihnula i mi smo se vratili u bazu.

Za nekoliko dana otišli smo iz Lipika. Mene je pripalo ostati u Novskoj gdje sam na pruzi čuvao stražu. Negdje u jedanaestom mjesecu iste godine čuvao sam stražu na željezničkoj stanici u Sisku.

Vojna posadna glazba u Sisku 1943.
Tomek Sokolić sjedi u prvom redu - drugi s desna.

U slobodno vrijeme u Sisku mi je bilo lijepo, dolazili su glazbenici: Lukša, Štrlek, Kocijan. Tako u razgovoru velim, da i ja prilično znam svirati klarinet. Prenijeli su to oni odmah kapelniku, koji je podnio zahtjev da me se premjesti u glazbu, te sam od 5. siječnja 1943. g. pa do kraja rata bio u Posadnoj glazbi Sisak. Sada kao da sam bio vojnik samo po uniformi. Svakoga dana prije i poslijepodne trajale su vježbe na instrumentima, puhali smo skale u svim varijantama i durovima. Za kratko vrijeme svladao sam tehniku i note, svirao koračnice i posmrtne marševe, a poslije i koncertne stvari. Najdraža mi je bila prva koračnica: "Junak iz Like" — svirali smo je u normalnom i trčećim korakom. Imali smo mnogo sprovoda — ginula je vojska na terenu i od tifusa u bolnicama. Nedjeljom bi glazbom ispratili vojsku na svetu misu. Poslije objeda svirali

smo na koncertu: "Zrinski-Frankopani"; "Ljetni suton", "Pošta u šumi", "Travijatu". Poslije smo mogli slobodno ići u grad kod prijatelja. Ja bih otišao kod prijateljice Marije, ona je bila izbjeglica iz Drvara. Vrijeme je prolazilo...

Na jesen 1943. g. dobio sam Spomenicu hrvatskog vojnika 1941-1943. uz dokumenat iz Bjelovara, da sam bio u Pripremnoj bojni; to se računalo u vojne snage NDH. Uz to sam dobio i čin vodnika. Sve je išlo nabolje — bolje odijelo, veće plaće itd.

U 1944. god. — "zatvor". Mijenjali su se kapelnici i zapovjednik grada. Novi zapovjednik jednoga dana obilazeći vojne jedinice došao je i k nama. Mi kao glazbenici bili smo u dvorani na glazbenoj vježbi. Novi zapovjednik pitao je kapelnika, gdje mu glazbenici drže oružje, na što mu je kapelnik odgovorio, da mi oružje nemamo, jer mi smo glazbenici. Nije pomoglo, takav odgovor nije zadovoljio zapovjednika. Kazao je kapelniku: "Rat je, svi vojnici moraju imati oružje!" Za par dana stižu puške i šoške; zadužujemo se s puškama i municijom. To smo sve složili u hodniku i dalje smo nastavili sa svojim glazbeničkim poslom, vježbanjem novih skladbi. Nakon nekog vremena ponovno nas je posjetio novi zapovjednik. Pregledao je puške. Mi ih od poslije zaduženja uopće nismo dirnuli. Sve su puške zahrđale. Zapovjednik se naljutio i zapovjedio: "Svi u zatvor!" Zapovjed se morala izvršiti. Tu istu večer svi smo spavali u zatvoru, bez obzira na čin. Treći dan, treba glazba za sprovod, pustili su nas. Svirali smo loše s izgovorom, da nismo vježbali. Tada nam je određeno, da danju vježbamo, a da spavamo u zatvoru. To je potrajalo još nekoliko dana. Potom su povukli puške i municiju i mi smo nastavili s glazbenim vježbama. U našoj glazbi bio je jedan mladić koji je savršeno lijepo znao svirati harmoniku, imao ju je sa sobom, zvao se Gustek, svirao je klavirku, Hohnericu. Ja sam ponešto znao svirati Heligonku, a to je sasma drugačije. Za kratko vrijeme kupio sam i ja sebi klavirku. Gustek me je podučavao, nikad mu nije bilo teško, divan čovjek, čini mi se bio je iz Đurđevca; možda će ovaj moj žitopis, ako je živ, Gustek i pročitati, pa ga najsrdačnije pozdravljam. Njegovom zaslugom i ja sam postao harmonikaš, priznajem, ne tako dobar kao Gustek.

Vrijeme je prolazilo. Došla je i 1945. g. Ništa se nije promijenilo do pod kraj četvrtoga mjeseca. Stiglo je naređenje za povlačenje u Sloveniju! Ništa drugo nismo znali. Pričalo se nešto o frontu u Slavoniji, da idu Rusi i da treba bježati. Krenuli smo i mi. Obukli smo svečana odijela, uzeli smo svaki svoj instrument nešto osobnih stvari, pisma, slike itd. Dakako, ponio sam ja i svoju harmoniku, kao i Gustek. Prošli smo kroz Lekenik i Veliku Goricu. Tu smo vidjeli kako sve bježi — zaprežna kola puna žena i djece, Nijemci s kamionima. Kad smo pristigli u Zagreb, vidio sam svoju sestru, prišao sam joj i zamolio je da mi čuva harmoniku i tako je moja harmonika ostala u Zagrebu. Još smo uvijek kao vojska morali biti svi zajedno. Prošli smo i Zagreb. Samo brzo naprijed, rečeno nam je, primiti će nas Englezi. No što smo išli dalje, bilo je sve tijesnije. Prespavali bi u nekoj šupi, par sati. Nestao nam je kapelnik (satnik), sigurno se popeo na neki kamion. Nastalo je rasulo, tko kuda može, ali sve je žurilo naprijed. Čudilo me što moji kolege, koji su bili iz Zagreba, njih petorica, ne ostaju doma? Napredovalo se sporo. Grabe su bile pune motora, automobila što zbog kvara, što zbog pomanjkanja goriva; sve su to većinom ostavljali Nijemci. Došlo se do tijesnih mjesta — rijeka Sava, pruga i cesta, sa strane planina i šuma. Razišli su se i moji prijatelji glazbenici. Zajedno smo ostali tek petorica. Neki su možda uspjeli uskočiti u kakav kamion. Prespavali bi u šumi sjedeći. Jesti nismo imali. Moglo se uz cestu naći nešto

konzervi, paketići konzervirana krumpira — to su bacali Nijemci da bi u kamionima imali više mjesta za ljude u bijegu. U hodu morali smo napustiti cestu, nije se moglo naprijed zbog zbijenih konjskih zaprega, koje su bile puna žena, djece, staraca. Sve je bilo zakrčeno. Bez hrane niti konji nisu mogli dalje. Mi smo krenuli kroz neku veliku planinu, bez oružja, a mogle su nas napasti i zvijeri. U toj planini smo prespavali. Krenuli smo. Spustili smo se u ravnicu. Tamo dolje bio je Maribor, daleko kao u magli. Hodali smo cijeli dan. Pod mrak naiđemo na neku kuću u velikom voćnjaku. U toj kući našli smo postariju ženu, nikog drugog nismo vidjeli, a nismo je ni pitali, ima li još koga u kući. Zamolili smo je, da negdje kod nje prespavamo. Ona je to dobrodušno prihvatila. Hitro nam je pripravila večeru. U jednoj sobici, na podu, napravila je ležaj za nas petoricu. Legli smo obučeni, pospali smo kao mrtvi. Jutro je došlo brzo kao nikad. Došla je žena, gazdarica, probuditi nas. "Ajde, fantje, idejo partizani!" U momentu smo se našli pred kućom. Ne znam je li itko od nas zahvalio toj divnoj ženi, koja nas je tako toplo primila i nahranila. Hvala joj. No kako bilo da bilo, na svu sreću, na vrijeme smo zapazili — voćnjak pun vojske, tjerali ih partizani. Tu je bilo razne hrvatske vojske koju nikad prije nisam vidio. Bilo je tu i civila, žena, djece. Urlik, plač, Bože oslobodi! Mi smo se skamenili od groze i straha...

Tu se dogodilo, što sam mnogo puta pričao svojoj djeci, a i nitko mi ne bi vjerovao nešto takva. I sâm sam poslije razmišljao o tome, pa čak i danas — kako je Bog dobar i anđeo čuvar... Začas ta stravična masa došla je do nas. Ništa ne znam kuda su mi nestali kolege... Odjedamput, u trenutku, pred menom stoji partizan sa šmajserom u rukama; mladić, lijepo obučen, na rukavima je imao neke žute trake, kaže mi tihim glasom: "Druže, baci to odijelo i idi s domobranima!" I nestao je. Ja sam također imao dobro odijelo, boksane, no ranjave, cipele, činove, Spomenicu, hrvatsku trobojku, muzičke znakove (liru). U momentu sam shvatio, bacio sam kapu i kaput, u pokretu, to je sve raja pogazila. Krenulo se natrag. Tada su počeli odvajati civile od vojske; tu sam, slučajno, vidio i Mariju kako umorno ide sa ženama; nisam joj stigao reći ni posljednji zbogom. Prošli smo pokraj Celja. Sjedili smo na nekoj livadi. Tu su partizani tražili oficire među nama; nitko se nije javio. Otjerali bi nekog ako su ga prepoznali ili bi ga netko izdao. Tu noć smo prebdjeli u Ilirskim Toplicama. Prošli smo kroz Brežice. Nekoliko dana nismo ništa jeli. Ponudili bi stražaru, ako smo procjenili da je "dobar", da nam za ručni ili džepni sat pribavi malo kruha. Bilo ih je koji su uzeli sat i donijeli nam malo kruha, a bilo je i onih koji su uzeli sat, ali nam nisu donesli ništa. Stigli smo u Samobor, na mjesto ograđeno žicom s tri strane; s četvrte strane bila je neka zgrada, imala je prozor. Tu kroz taj prozor moglo se dobiti komadić kruha, ako imaš sat, nalivpero ili kakav lančić. Tu sam i ja za svoj sat dobio malo kruha: po jedan zalogaj za kolege s kojima sam se sprijateljio u zlu, a nisam ih poznavao, ali smo dijelili svaku droptu kruha. Tu u Samoboru susreo sam se sa školskim kolegom Rudolfom, Rudom. On je također bio dotjeran iz Slovenije. Bilo mi je lakše, imao sam barem jednog poznatog prijatelja. No nismo dugo bili zajedno, izgubili smo se. Otišao je do onog prozora, ali se nije uspio vratiti na početno mjesto... Mi smo morali sjediti na zemlji, pokraj nas su prolazili partizani, pitali su nas, ima li koji oficir ili ustaša među nama... Uvijek bi nekoga otjerali i tukli... Opet za kratko vrijeme pokret. Pogledom sam tražio prijatelja Rudu, ali Rude name. Prošli smo kroz grad Samobor, vijugavom cestom, tako da se vidjela kolona dolje i gore. Tu u jednom mjestu, dobro se sjećam, žene su stajale na pločniku, gledale su nas. Ispred mene jedan sužanj, prijatelj, zarobljenik,

zamolio je jednu od tih žena da mu dade malo vode. Ona je otišla u svoju kuću, vojnik je malo zastao, bio je treći iza mene, kad žena ga poli vrućom vodom... Čuo sam strahovit jecaj. Zaostao je iza nas; ne znam što je bilo dalje s njim. Stigli smo u Jasku. Tu je bilo kuhane hrane; čini mi se grah, ali taj grah bio je kuhan u bačvama od nafte, nije smetalo, jeli smo. Zatim smo krenuli za Vrgin Most. Stražari su se mijenjali; pratili su nas na konjima. Često je poneki stražar pobijesnio i s toljagom u rukama, na konju, s konja udarao bi nas sužnje po glavama, kud stigne i koga stigne. Na svu sreću, mene nije dopao ni jedan smrtonosan udarac — bil sem Tomek, nizak rastom, držao sam se sredine... Ponovno zastoj. Ponovno traže, ima li oficira i ustaša? Nijemce su odvojili već u Samoboru. Pokret! Idemo za Karlovac. Na domak Karlovca, oko dvijesto metara, vidjeli smo most... Ali nismo išli na most, morali smo ići u vodu, rijeku Kupu... Primili smo se za ruke, izvlačili smo se, izašli smo na drugu stranu. Na svu sreću, iako je bio mjesec svibanj, vodostaj je bio nizak. Bilo je u koritu i brzaca ne znam da li se netko utopio. Iz Kupe smo izašli blizu crkve, a malo ulijevo, oko kilometar, bio je veliki logor; sve okolo žica, navodno su tu prije bili Nijemci. Logor se stalno punio novim zarobljenicima. Odijela smo ocijedili; sušilo se na nama. Iznenada ugledam poznata čovjeka. Bio je to Ruda! Bio sam presretan. Njegovo odijelo bilo je suho, uspio se prebaciti preko mosta. Obećali smo si, da se više nećemo izgubiti, ako treba držat ćemo se za ruke. Ali veselje nije dugo potrajalo, dan-dva. Jednog jutra dođu partizani, tražili su po logoru razne majstore: postolare, kovače, krojače, šofere itd. Ruda se javio, bio je kovač. Opet sam ostao bez Rude. To je bilo 25. V. 1945. Taj datum upisan mu je u Vojnoj knjižici JA. Što sada; vlada strah; partizani hodaju po logoru, traže oficire i ustaše. Hranu smo dobivali jedanput na dan. Jednoga dana nam kažu, da trebamo popuniti neke formulare: Kako si dugo u vojsci? Koga imaš u Americi? Koga imaš u partizanima — brata, rođaka? itd. Ja sam popunio sve, naveo sam i čin i Spomenicu. Formulare su pokupili. Pred večer — proziv. Ti prozvani prešli su na drugu stranu. Čujem, prozoveju i mene. Nešto mi u meni kaže: Šuti, ne javljaj se! Proziv su ponavaljali. Bili su stražari tako raspoređeni po cijelom logoru jedan do drugoga, pa je glas proziva obilazio cijeli logor. Ja uporno šutim. Nitko me ne pozna... Drugi dan se pričalo, da su oni koji su se javili kamionima odvezeni za Jasku. Prozivali su i slijedeći dan. Malo ih se javilo, možda oko stotinu. Šutio sam i ovog puta...

Jednoga dana bio je pokret prema Vojniću. Kolona je bila dugačka. Ne znam jesu li ispraznili cijeli logor, ali bilo nas je preko pet tisuća. Dođemo u Vojnić, kotarsko mjesto — sve je bilo porušeno. Smjestili smo se na velikoj livadi. Sve okolo straža. Sjedili smo na travi. Tu su dolazili sa sela žene i djeca i uzimali su silom od zarobljenika sve što im se svidjelo. Svukli bi, izuli bi. Kada bi napunili velike torbe, otišli bi u brda. Tu sam i ja loše prošao. Prišao mi je neki dječak od deset-dvanaest godina i kaže mi: "Druže, daj mi cipele!" Nisam mu ih htio dati samo tako. Otišao je; vratio se sa stražarom. Morao sam se izuti. Stražar me je ošamario; pao sam na zemlju; no nisam se onesvjestio. Oni su otišli.

Pokret. Opet idemo dalje. Ne znam u koje mjesto. Neki su govorili, da je to mjesto Petrova Gora. Bila je tu visoka jelova šuma. Tu smo i prenoćili. Nastavili smo put za Petrinju, to je Banija. Tu je bilo divnih žena — u košarama su nam donosile hranu; no partizani im nisu dozvolili prići k nama. Ako bi se poneka žena i probila do nas, gladna raja bi nahrupila i pregazila te spasonosne darove, pa je malo tko uspio doći do zalogaja. Stražar je zapucao pa je bilo i ranjenih. Isto tako, kada bi žedni

nagrnuli na kakovu baru, stražari su ubijali. Stigli smo u Petrinju. Posjeli su nas na zemlju; sve okolo straža. Bili smo zbijeni kao ovce u toru. Ponovno su tražili oficire i ustaše. Tu su lovili na mutno: partizani bi tražili podoficire, koje kao trebaju za vježbanje vojske. Nije se javio niti jedan dočasnik, ali su ih izdavali kolege iz njihova voda. "Ajde, Ivane, ti si dobar vodnik..." Na taj način su odvodili hrvatske vojnike... Gladni smo, jesti ništa. Drugi dan opet pokret, nazad po istom putu. Tu u Petrinji, vidio sam ostalo je nekoliko vojnika, nisu se mogli dići, ogladnjeli su; ne znam što je poslije bilo s njima. Kako rekoh, istim putem išli smo natrag. Vidjelo se da nas je mnogo manje; noć ih je pojela. Stigli smo opet u Vojnić. Krv mi je curila iz peta, bio sam bos, išli smo po šudranoj cesti. U Vojniću smo prenoćili, opet na istome mjestu. Idući dan opet smo krenuli za Karlovac. Tu smo dobili neku juhu i malo kruha. Stražari bi uvijek pronašli nekog vojnika, kako u logoru, tako i u koloni, odvodili bi ih u nepoznato. Tu smo boravili, ne znam kako dugo; gledao sam crkvu, lijepo su se čula zvona. Molio sam se Bogu. Čula se i glazba, svaki dan su svirali.

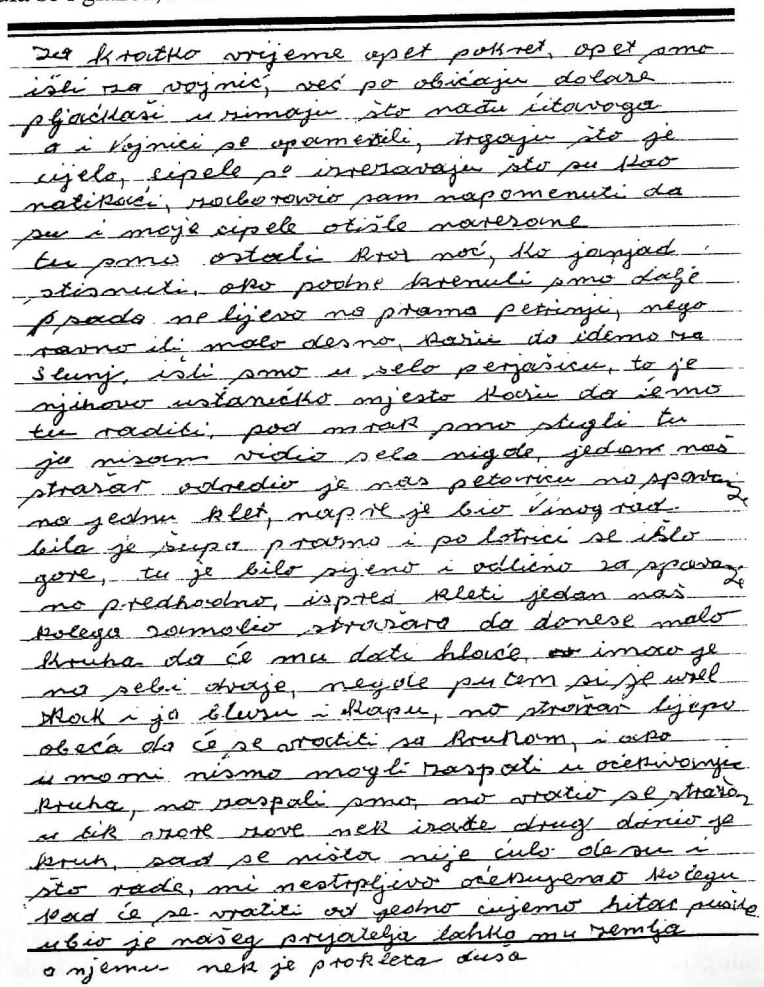
Za kratko vrijeme opet pokret, opet smo
išli na vojnić, već po običaju dolaze
pljačkaši u nimoju što nađu ćitavoga
a i vojnici se opametili, trgaju što je
cijelo, cipele po izrezavaju što su kao
natikači, nacbo rekao sam napomenuti da
su i moje cipele otišle narezane
Tu smo ostali kroz noć, ko janjad
stisnuti. Oko podne krenuli smo dalje
prema ne Petrinji, nego
ravno ili malo desno, kažu da idemo na
Slunj, išli smo u selo Perjašicu, to je
njihovo ustaničko mjesto kažu da ćemo
tu raditi, pod mrak smo stigli tu
ja nisam vidio sela nigdje, jedan naš
stražar odredio je nas petoricu na spavanje
na jedan klet, nap je bio vinograd.
bila je šupa prazno i po lotrici se išlo
gore, tu je bilo sijeno i odlično za spavanje
no predhodno, ispred kleti jedan naš
kolega zamolio stražara da donese malo
kruha da će mu dati hlače, a imao je
na sebi dvoje, negdje putem si je valj
dok i ja bluzu i kapu, no stražar lijepo
obećá da će se vratiti sa kruhom, i oko
u momu nismo mogli raspoti u očekivanju
kruha, no raspali smo, no vratio se straža
u dik vrata nove neki izađe drugi dolazi
kruh, sad se ništa nije čulo ole su i
što rade, mi nestrpljivo očekujemo kolegu
kad će se vratiti od jedno čujemo hitac puške
ubio je našeg prijatelja lahko mu zemlja
o njemu neka je prokleta duša

Za kratko vrijeme — pokret! Išli smo ponovno za Vojnić. Već po običaju dolaze pljačkaši, otimlju nam sve što je još za uporabu. No i vojnici, zarobljenici su se opametili: trgaju što je cijelo, cipele izrezuju, pretvaraju ih u natikače. Zaboravio sam napomenuti — i moje cipele otišle su narezane...

Tu smo ostali kroz noć, ko janjad stisnuti. Oko podne krenuli smo dalje, ne prema Petrinji, već prema Slunju. Išli smo u selo Perjašicu, kažu — to je njihovo ustaničko mjesto; kažu, da ćemo tu raditi. Stigli smo pred mrak. Selo nigdje nisam vidio. Jedan naš stražar odredio je nas petoricu na spavanje na jednu klet. Ispred je bio vinograd. Šupa je bila prazna, po lojtrici smo išli gore na klet. Na kleti je bilo sijeno, odlično za spavanje, ali prehladno. Ispred kleti jedan naš kolega zamolio je stražara, da nam donese malo kruha, da će mu dati hlače, (imao je na sebi dvoje; negdje putem si ih je pribavio, kao i ja bluzu i kapu); stražar je uzeo hlače i lijepo je obećao, da će nam donijeti kruha. Iako neopisivo umorni, u očekivanju kruha, nismo mogli zaspati. Ipak smo zaspali. U cik zore vratio se stražar. Zove, neka izađe drug, donio je kruh. Naš kolega spustio se s kleti. Mi nestrpljivo očekujemo kada će se naš kolega vratiti s kruhom. Odjednom čujemo hitac puške. Ubio je stražar našega prijatelja! Lahka mu hrvatska zemlja, a njemu stražaru, neka je prokleta duša!

I čuli su se hici cijelu noć, daleko i blizu, slabi i jaki... Kada se dobro razdanilo, opet smo se skupljali i krenuli smo za Vojnić; nije nas bila niti četvrtina od jučerašnjeg broja.

Čini mi se, vjerujem, da te večeri, kada sam se molio Bogu i kada sam se zagovorio Majci Božjoj Gorskoj, da me spasi i sačuva, bio sam uslišan, ostao sam živ. Sjećam se, tako je i moj otac, po zagovoru Majci Božjoj Gorskoj, u Rusiji ostao živ.

U Vojniću smo ostali još neko vrijeme. Tu se još tražilo, provjeravalo, još su izvlačili hrvatske vojnike. Jednoga dana, ostatak nas su pokupili i s nama na vlak za Veliku Goricu. Iako nas je mnogo nestalo, još uvijek nas je preživilo. U selu Kobilić ja sam pripao Drugom bataljonu minobacačke čete Karlovačke brigade. Hrana je bila grah za sva tri obroka. Kada su nas rasporedili po četama, upisali su nas u knjige. Pitali su te samo: Stari ili novi? Svima su nam upisali: 10. V. 1945. stupio u JA. Pitali smo se — kako to, što je to? No bili smo ipak na neki način obradovani — ići ćemo, napokon, kući. Mi smo došli negdje koncem šestog mjeseca, i početkom sedmog — time su zatajili svoja zločinska djela, kao da njihovih logora i Križnog puta uopće nije ni bilo. "Izbrisali" su naše patnje, upisavši nas u JA. Te posljedice osjećamo i danas u mirovini. Nama vojnicima regularne vojske NDH ne upisuje se logor i Križni put u priznate stečevine za mirovinsko osiguranje...

Vratio bih se malo životu u JA, iako to više nije zanimljivo. Moja Spomenica i činovi ostali su tajna 45 godina, do 1990. godine. No i danas ne vrijedi o tome pričati. Dakle, kako rekoh, dopao sam u minobacačku četu; išlo se na zanimanje; nosio sam cijev ili postolje, onako malen, ali čvrst. Politički komesar bio nam je Mato Jerković, rodom iz Duge Rese, vrlo dobar čovjek. Komadant nam je bio Jože Boljkovac, čini mi se taj kojega sada gledam u Saboru. Jednoga dana javim se komesaru sa željom da iz Zagreba donesem svoju harmoniku. Komesar je to rado prihvatio. Kada sam donio harmoniku iz sela u selo, svaku večer, organizirali smo zabavu. No, vidio je to komesar — svaku večer sviram, a kroz dan zanimanje, tako nije dalje moglo. Bio sam oslobođen zanimanja. Sjećam se, trebalo je ići na neki skup u Lekenik. Oficiri su saznali, da Drugi bataljon ima dobroga harmonikaša. Zamolili su komesara, da me pusti s njima.

Komesar mi kazao:

— Tomek, u subotu ćeš ići s oficirima.

— Što ću raditi s njima?

— Oni će otpjevati nekoliko pjesama, a ti češ ih pratiti.

— Druže komesaru, ja ne znam ni jednu pjesmu.

Dvije večeri odlazio sam u štab brigade; tamo su mi partizanke pjevale, a ja sam ih pratio. Teško je išlo. Nikada te pjesme nisam čuo. Da su imali note, lakše bi mi bilo. "Budi se istok i zapad" nekako je išlo, ali"Nabrusimo kose", pa "Drugarska se pjesma ori" — teže. Ne znam što su rekle oficirima, je li dobro ili nije. Subota je tu. Idemo. Prije samog Lekenika sišli smo iz kamiona, dalje smo išli u stroju. Sada počimlje pjesma. Ne znaju pjevati, deru se kao čopor vukova. Da sam i znao te pjesme, ne bih ih mogao pratiti. No vidjeli su da im neide. Odustali su od pjevanja. Mene su ostavili u gostionici, oni su otišli. Na povratku su me pokupili; vratili smo se u bazu. Poslije su pričali kako je bilo lijepo.

Iz V. Gorice cijela brigada krenula je za Topusko. Tu smo bili na Božić. Poslije mise pred crkvom sam svirao omladini. Žene su donijele kolače. Tu u Topuskom svirao sam rudarima za Dan rudara. Tom prigodom upoznao sam zemljaka Bužića, upravitelja rudnika. Otuda smo otišli u Veliku Kladušu, a potom u selo Konoćer. To selo je na brijegu. Jedne nedjelje čuo sam neko lupanje u jarku. Bilo je to nekakvo slavlje; ženio se mladi Musliman, bilo mu je trinaest godina. Bio sam u to vrijeme štapski kurir. Priđe komesar i veli mi:

— Ajde, Tome, uzmi harmoniku, idemo pogledati što je to dolje. Pošli smo još s nekoliko vojnika, pošao je i pisar Veljko, on je znao plesati kazačok. Kada smo sišli dolje, na nas se nitko nije obazirao. Oni su imali konjske trke. Odsvirao sam kazačok, Veljko je odplesao i vratili smo se u bazu. Uskoro smo posjetili i selo Ljubijankić. Tu nije bilo sviranja niti zabave. Sve žene skrivale su se pred nama. Zatim smo otišli u Cazin. Tu sam odsvirao par zabava i jednu svadbu — ženio se neki oficir. U proljeće 1946. otišli smo u Zadar. Tu sam bio do kraja. Ispisan sam 1. X. 1947. godine. Tada više nije bio kamandant Boljkovac, nego Tode Čurivija...

Nakon povratka kući zaposlio sam sę u rudniku. 1953. godine sam se oženio. Šezdesetih godina osnovao sam sastav od četiri svirača, džez. Svirali smo mnogo. No, mojih susvirača više nema, umrli su... Imam dvije kćerke i tri sina. Svi su se razišli. Doma sam ostao sâm. Djecu posjećujem i oni mene. Žena mi je umrla 1985. godine. U prijevremenoj sam penziji. Rudnik je 1969. g. zatvoren. Tko je imao 20 g. staža, išao je u mirovinu. Ja sam imao 22 godine staža, s benificiranim nešto više od 30 godina. Mirovina mi iznosi 450 kuna. Teško je od toga živjeti. Muče me reuma, astma, visoki tlak; lijekove treba platiti, kao i liječnika. U četvrtom mjesecu ove godine podnio sam zahtjev za dopunu staža, jer nešto se prizna sudionicima drugog svjetskog rata (domobranima). U šestom mjesecu 1994. godine dobio sam odgovor, da mi se priznaje vrijeme od dvije godine. Tako piše u Vojnoj knjižici — dvije godine domobranstva, od 5. I. 1943. g. do 5. I. 1945. godine. Podnio sam žalbu, jer nisam ja peti siječnja upisan u partizane, nego sam do kraja Hrvatske bio hrvatski vojnik zarobljen u Sloveniji i gonjen, stradalnik križnog puta. Odgovoreno mi je, da trebam dokazati otpusnim pismom ili svjedokom da sam bio u logoru. Svjedok mi je bio Ruda. Ali matičar kaže — u rubrici zarobljeništvo ili Križni put — nije ništa upisano. Poslali smo. Opet su mi odgovorili — treba specifikacija od — do. I to sam napisao. Na zadnje tražili su neku

domobransku potvrdu, gdje sam učlanjen? To ne znam gdje bih nabavio. Zašutio sam. U devetom mjesecu dobio sam obavijest, da je moj Zahtjev predan Komisiji na rješavanje. Ostajem živjeti u nadi. Još sam ja Tomek. Kod prijatelja i na ulici još si zasviram, ali ne na dugom... Imam sedmero zlatnih unučadi, pa i njima sviram za rođendan, za imendan. Uskoro ću postati i pradjed, ako Bog da zdravlja. I opet ću ja biti Tomek kao kad sam išao u pučku školu...

(1994.)

P.s.

25. svibnja 1995. Tomek Sokolić je preminuo. Iskrena sućut njegovoj brojnoj obitelji. Lahka mu bila hrvatska zemljica. (op. I.J.)

Ivica JEMBRIH

Na zidu očeva slika ...

Na zidu očeva slika.
Oči su mu pune svjetla
i bregova
i šuma
i njiva.

Trava -
ozelenjuje
i moje oči.

I njegovi unuci
već su se odigrali
u travi.

Praunuci njegovi
već su prohodali
u travi.

Trava je vječnost
u našim očima,
oče!

O, vi prognani,
neka vam Bog šapne
sa zida očeve slike:
- Oprost!

Živko PRODANOVIĆ

Gospodin Mirko

Najvažnije u životu gospodina Mirka Turputeca bila je savršena urednost što se ponajviše očitovalo u odijevanju ili još točnije rečeno - u bijeloj košulji i u pažljivo zavezanim kravatama. Bijelu košulju nosio je uvijek i u svakoj prilici i zato su ga u našoj ulici svi zvali gospodin Mirko.

Naša ulica nalazi se duboko u Črnomercu, a početkom pedesetih godina to je bio kraj koji je pomalo zazirao od bijelih košulja i kravata. Ne samo zbog troška. Mnogim muškarcima iz naše ulice kravata je bila veći teret nego spremanje tone ugljena koji je stigao nakon ručka i mora biti zbacan u podrum prije nego što padne kiša. Njihove ruke pune žuljeva rijetko su vezivale kravate, a kada bi nekom svečanom zgodom morale to i učiniti, sve je to izgledalo nekako drugačije nego u gospodina Mirka. Nespretno, zbunjeno, ukočeno, neki su izgledali gotovo pridavljeni, neki snuždeno, a tek stasali momci kočeperno i napadno važno.

Gospodin Mirko bio je sasvim drugačiji. Bijela košulja i savršeno vezana kravata bili su skladno jedinstveni s njegovim držanjem i ponašanjem, što je bilo neponovljivo za nas. I sjećam se, u duši ne vjerujući da je već toliko vremena prošlo od tada, kako sam, pažljivo se skrivajući od ukućana, kradom vezao očevu kravatu mršteći se pred ogledalom u dobro zaključanoj kupaonici. Koja je to bila mučna operacija za mene, kako su samo očajno izgledali ti probni vezovi! I najbolji od najboljih bio je daleko lošije vezan od gospodin Mirkovih slavnih vezova. Čak i od onog kada je gospodin Mirko došao vrlo kasno, ili bolje rečeno rano kući, pa se mamuran oblačio za posao. I tada je on to vezanje obavio tako da je to bilo za nas nedostižno. Što u ono vrijeme kada se na plesnjake u gradu nije puštalo bez kravate nije bilo baš beznačajno.

Gospodin Mirko svima je govorio *vi*. Nitko ga u tome nije mogao dobro oponašati. I mlađe i starije je tako oslovljavao. Kada je gospodin Mirko kazao nekome *vi*, a tu nije pravio iznimke, to je bilo *vi* i ništa drugo. U njegovom *vi* nije bilo mjesta poniznosti, laskanju ili bojažljivosti, siromaške udvornosti. Izgovarao je to prirodno, bez podrugljivosti, namještenosti, bez onih starinskih prizvuka i tajnih skrivenih značenja, bez svega onog što mi sami tako često stavljamo u naše izgovaranje osobne zamjenice *vi*.

Možda su ga susjedi toliko i poštovali, jer im je uvijek i u svakoj prilici ususret nosio to svoje lijepo *vi*. Možda se baš zato u našoj ulici, kada bi se riješavale neke važne ulične stvari, tako pažljivo slušala riječ gospodina Mirka. A možda i zato jer je radio kao važni službenik u općinskoj upravi, što se nikako ne smije podcjenjivati.

Tog četvrtka, koji je bio isto tako običan dan kao i petak, srijeda, utorak ili ponedjeljak, tog običnog, najobičnijeg četvrtka, neprimjetnog dana među danima, gospodin Mirko krenuo je rano ujutro na posao u Općinu. Kao i svakog običnog dana. Tamno odijelo, bijela košulja, besprijekorno zavezana kravata, crna aktovka s dva sendviča, mudar i nadasve važan izraz lica čovjeka svjesna svog značenja. U cijeloj našoj ulici ništa nije tako blistalo kao ranojutarnji izlazak na posao respektabilnog gospodina Mirka.

U tri i trideset gospodin Mirko vraćao bi se s posla, a da na njegovoj bijeloj košulji nije bilo niti jedne mrlje, barem jedne jedine. Kako mu je to samo uspijevalo u

našem gradu prepunom čađe, smoga i prašine, to mi ni danas nije jasno. Obližnjim kolosjecima željezničke pruge dimile su parnjače, ulice od osnutka nisu vidjele poljevače, jer njih nije zanimala črnomeračka periferija, a dimnjaci okolnih tvornica stalno su izbacivali ogromne količine dima i raznih prljavih čestica. Filtri su bili skupi, pa graditelji socijalizma nisu predvidjeli njihovu ugradnju.

Izašavši tog četvrtka iz kuće, gospodin Mirko slučajno se zagledao u nebo. Ono mu se učinilo različitim nego što je trebalo biti po vremenskoj prognozi s radija, bilo je nekako lagano kišonosno, sumnjivo, čak i podlo, pa se gospodin Mirko, predosjećajući neku vremensku smicalicu, vratio natrag doma po kišobran. Ušao je u zgradu i tog trenutka, ulazna vrata iza njega još se nisu ni zatvorila, srušio se krov na ulicu. Tako su ljudi kasnije govorili, a ustvari palo je tek nekoliko komada žbuke i komad starog trulog oluka. No, i to nije bilo baš bezazleno.

Tako je gospodin Mirko po prvi put toga dana izbjegao nesreću.

Truckajući se u tramvaju živo si je u mislima predočavao vlastitu pogibelj i u mislima si ponosno čestitao na mudroj odluci da se vrati doma po kišobran. Svaka mi čast, mislio je, da to nisam učinio sada bih ležao mrtav pod tim prljavim krovom. Sva sreća da znam gledati oko sebe. Nisam ja kao drugi. Moje oči mogu zapaziti i ono što drugi ne vide.

Iznenadno kočenje tramvaja prekinulo je to ugodno samodopadno razmišljanje gospodina Mirka. Jedva se zadržao da ne padne. Odjeknuo je tresak, udarac metala o metal, neko grozno struganje. Kakav dan! Tramvaj se zaustavio, zakvačeni kamion također. Ljudi su psovali, znatiželjno virili kroz prozore, pogledavali na satove, a kondukter je objašnjavao putnicima da tramvaj neće krenuti prije nego što dođe policija na uviđaj. Bez toga se ne kreće!

Vozač kamiona razgledavao je svoje vozilo i zbunjeno se češkao po glavi.

- Da je brzina bila malo veća, mogli smo svi gadno stradati - grdio ga je jedan putnik.

- Gospon, ni baš tak. Ja sam se htio parkirati, niš više, nisam ja krif - umirivao ga je vozač.

- Norc jedan, a da smo poginuli?

- Pa, niš vam ni.

- Je, a moglo je biti. I te kak.

To je pomislio i gospodin Mirko. Svašta se moglo dogoditi. Opet je mogao stradati. Pogledao je na svoje prste koji su počeli nervozno podrhtavati. Dva takva slučaja u jednom danu. Užas! I još može zakasniti na posao.

Gospodin Mirko se zamisli, obriše trunku koja je nekim drzovitim čudom pala na njegovu košulju, kao da ne zna tko je i kakav je vlasnik te košulje, te odluči da ne čeka kraj zastoja. Krenuo je pješice.

On ne smije zakasniti!

Možda bi netko drugi, manje savjestan, manje odgovoran prema poslu u općinskoj upravi, iskoristio tramvajsku nezgodu da zakasni na posao, da uleti u ured s velikim zakašnjenjem i postane uredski junak dana prepričavajući strahote kojima je samo čudom izmaknuo. Gospodin Mirko to jednostavno nije mogao učiniti. U dvadeset i osam godina svog sitnočinovničkog života i rada on nijednom nije zakasnio na posao, pa neće bogme ni sada.

Ne smije zakasniti.

Gospodin Mirko nikada ne kasni.

U ured je stigao na vrijeme, pomalo zadihan, i slavodobitno je pomislio kako je mudro učinio što nije čekao završetak zastoja. Dok je pješačio prema Općini ni jedan ga tramvaj nije prestigao.

To se zove dobra procjena.

Gospodin Mirko jedan je sat marljivo radio svoj uobičajeni svakodnevni činovnički posao, kad ga je u nosnicama zagolicao neki čudan miris. Okrenuo se prema uredskim kolegama koji su zajedno s njim sjedili u velikoj uredskoj prostoriji i prebirali po spisima. I oni su osjetili isti neugodan miris, pa su se zagledavali krišom, ne usuđujući se ništa reći da ne bi ispali smiješni u očima načelnika odsjeka, čovjeka razvikane partizanske prošlosti, oštrog prema potčinjenim, koji je sada, praveći se da nešto važno zapisuje u svoj rokovnik, zirkao u slabo pokrivene butine mlade daktilografkinje, djevojke, koja bi, da se nije zaposlila preko utjecajne veze, već ranije postala plijenom lukavog načelničkog lisca.

Gospodin Mirko, pritisnut nekim lošim predosjećajem, ustane, lagano priđe vratima i otvori ih, a u sobu uleti tračak dima i slutnja požara.

Vatra!

Zgrada gori!

Nije bilo vremena za razgledavanje i ogledavanje. Van! Svi van! Vatra! Ured se ispraznio u sekundi. Gospodin Mirko vratio se do svojeg stola, uhvatio čvrstu svoju crnu aktovku s dva sendviča, uzeo kišobran hitro se spustio niz stepenice i izašao na ulicu. Još nitko nije znao što se točno događa, je li netko nepažljivo bacio opušak u koš za smeće, dolazi li dim iz kotlovnice ili je riječ o nečemu ozbiljnijem, ali njemu je sada bilo svega dosta.

Za danas je previše. Kakve se to nesretne okolnosti vrte oko njega i zašto se baš to njemu događa? Kako će sve to završiti? Hoće li na kraju stradati?

Gospodin Mirko teško je prikrivao uzbuđenje koje je postajalo sve veće i teže dok su u mislima slike mogućih katastrofa rasle i rasle i poprimale tragične razmjere.

- Ovo je zaista previše - promrmljao je sebi u bradu i ne pozdravljajući nikoga, čak niti ne tražeći dozvolu od načelnika odsjeka, odlučno krene kući.

Kući!

Domu svojemu. Bez zastajkivanja.

Ravno kući. Jedinom utočištu.

Legnuti treba u krevet.

Provesti u njemu ostatak ovog prokletog dana. Izbjeći sve nesreće.

- Ovo je posljednja opomena. Tri nesreće u jednom danu! Moram pripaziti, jer... to ne može biti slučajno, nešto se kuha, idem kući i kad legnem u krevet više mi ne prijeti nikakva opasnost.

Gospodin Mirko bio je čvrsto siguran u to i još više je požurio kući, slatkom domu svom.

Vraćalo mu se pouzdanje. Analizirao je putem svoje postupke i zadovoljno žmirkao na suncu.

Da se nisam vratio po kišobran krov bi me ubio, smoždio kao gusjenicu. Da se nisam čvrsto držao za rukohvat u tramvaju sada bih ležao u bolnici i tko zna kakve bi me operacije čekale. Možda bi mi i nogu amputirali. Da nisam otvorio vrata kancelarije

tko zna što bi bilo. Možda bi se pogušili. Možda bi nas sve požar progutao. Ali ja sam... ja..., no sada kućice moja, krevetiću moj... tebi stižem!

Približavajući se kući već je pjevušio u sebi. Četvrtak kao četvrtak. Ništa mu ne može.

- Ženo!

Supruga mu je bila ni lijepa, ni ružna, ni visoka, ni niska, možda malo previše popunjena, nekad smeđokosa, sada plavuša, pomalo zajedljiva, nekim prolaznicima zamamna, a većina ju ne bi ni primjetila, niti se okrenula za njenim teškim bokovima.

- Ženo!

Čudna tišina.

- Ja sam! - viknuo je gospodin Mirko, zatvarajući do kraja vrata, a ne videći svoju životnu družicu na njenom uobičajenu mjestu u kuhinji, gdje ga je svakog dana čekala u tri i trideset sa zgotovljenim ručkom i svekolikom pažnjom, krenuo je u spavaću sobu.

Možda je bolesna.

S jednom navučenom nogavicom hlača, paraliziran od straha u njega je zurio student, podstanar s prvog kata, a žena, blijeda, zanijemivši od silnog iznenađenja, u sobi punoj mirisa tijela, groteskno je pokušavala smjestiti svoje prevelike grudi u grudnjak koji je grčevito podrhtavao u njenim rukama. Prizor je bio zaleđen u prostoru, a onda je ona zacvilila i počela nešto objašnjavati.

- Ti, prokleta kurvo! - zakrkljao je gospodin Mirko i opalio joj zvučnu pljusku. Student, nevjerojatnom brzinom, obukavši i drugu nogavicu hlača, sunuo je onako polugol na vrata. Tu ga je gospodin Mirko ščepao za vrat i dva-tri puta udario po glavi. Sada je student shvatio da od mirnog bijega nema ništa, pa je uzvratio. Gušali su se, udarali, stenjali, hvatali za grkljan, davili, psovali licima crvenim od uzburkane krvi, klecali, što od stiska, što od bijesa, a onda se gospodin Mirko srušio.

Bio je mrtav.

- Jadniku je puklo srce.

Tako se kasnije govorilo kad se njegova udovica krišom odselila iz naše ulice, a cijela gužva definitivno postala jasna - tko je koga, gdje i zašto.

- To je prava drama.

- Da su pametni, netko bi od toga napravil film. I zaradil nofce.

- A kaj joj je to trebalo. Sve je imala.

- Sve su žene iste.

- Jadnik.

- I veliki poštenjak.

I tako bi i mrtav gospodin Mirko zadržao puno poštovanje naše ulice, da nije jedna zlobna baba kroz svoje krezube usne istisnula:

- Ma, nije njemu zbog žene srce puklo, nije zato bilo, nego mu je fakin kravatu poderao i košulju zapljuvao.

Ante STARČEVIĆ

Uz stotu godišnjicu rođenja Andre Vida Mihičića

Biti sam
i svima drag
a dalek svima (Rilke)*

Vid Andro Mihičić - Bista, bronca
Rad Ante Starčevića - 1972. g.

Đaci obično brzo zaborave stroge profesore. U prvom semestru bio mi je dalek, u drugom mi je bilo jasno da pred sobom imamo znalca, vrhunskog sorbonskog stručnjaka povijesti umjetnosti! Vid kako smo ga kasnije zvali, rodio se 26. 3. 1896. u malom ribarskom selu Beli, na otoku Cresu. Uvijek je pred sobom gledao otok Krk, a u daljini VELEBIT . Otac mu je znao reći da je iza njega srce Hrvatsko! Kao dječarac otišao je na Košljun u franjevačku nižu gimnaziju, a potom u Zadar i na Badiju te u Dubrovnik. Redovnik je postao 1914. godine. Naučio je mnogo, a jedna ga je misao pratila cjeli život: NON SIBI VIVERE - SED ALIIS PROFICERE, što znači: "Ne živi za sama sebe, nego budi koristan i drugima!"

* Vid često spomenu: Existit ordo, ergo, ordinator (Postoji red dakle i onaj koji ga stvorio)!

Bio je profesor u Dubrovniku, a 1924. uputio se u Pariz. U vlaku se upoznao s kiparom Augustinčićem i njegovom suprugom, također kiparicom. Upisao je Sorbonu. Družio se s Junekom, Plančićem, Penićem, Paračem, Motikom, Radaušem, kasnije s Vidovićem, Kršinićem, A. Krstulovićem. U ratu 1942. biva ilegalac u Lumbardi na Koručuli, a kad su Talijani 1943. ubili Ivu Lozicu odlazi u partizane. Završava u El Shatu.

U sukobu s provincijalatom napušta redovništvo. Već 1945. postaje direktor Galerije umjetnina u Splitu, a 1947. kustos u Modernoj galeriji u Zagrebu. Te je godine izabran za redovnog profesora povijesti umjetnosti na Akademiji likovnih umjetnosti. Upoznao sam ga 1951. godine, dakle od tad je prošlo 45 godina. Odgojio je mnoge likovne generacije, pisao kritike u mnogim revijama, novinama i Bulletinu-Jazu, a najviše esejistiku, kritiku i poeziju u reviji *Marulić*. Njegova je golema prednost (zamjenio je na katedri Ljubu Babića), u tome što je volio umjetnost, što se družio s umjetnicima, starima i mladima. Štoviše, stavljao je ruku u vatru, braneći mnoge umjetnike, dok njegovi mlađi kolege koji mu nisu ni do gležnja, u prvom redu ne vole umjetnost, a umjetnike ne mogu smisliti. Najviše su ga zavoljeli njegovi otočani Cresani i Lošinjani. Do kraja su mu ostali vjerni prijatelji. Stari Vid i Kata Lošinju su ostavili svoju donaciju, a tamo je otvorena i njihova Galerija.

Ivica MUSIĆ

Ta što se žališ (velim)
suza ima i ovdje i tamo
i njihovu kraju
nigdje početka nema
oprosti zemlji što je odveć mala
te se ranu njome zacijeliti
ne da
konačno i vrijeme je već na početku
osuđeno na nemir
(opomenom da ti bude)
otkad spoznasmo:
u bijegu spasa nikad ni bilo nije
zvijezda se varljivom pokaza
i zaboravi da smo prikovani na zajedničke drumove
a samoća je grka
i zorom uzalud prebiremo prepuna
raskrižja ne bismo li prepoznali
sebi nalik
i sve mi se čini tako smo i htjeli
da se kojim slučajem ne dovinemo
kamo nas to ceste vode

Valentin PURIĆ

Europski kontekst hrvatske povijesno-kulturne baštine*

Hrvatske političke stranke i institucije uporno i zdušno naglašavaju da je Hrvatska europska zemlja, da treba težiti europskim integracijskim tokovima i standardima. Hrvatska mora ući u Europu, prozborili su i hrvatski komunisti, prekinuvši tako svoju "povijesnu šutnju" već zaboravljene 1989. godine. Budući da se "jugoslavenska sinteza" nije oporavila od udarca velikosrpske kame, te je sva okrvavljena napokon izdahnula pred očima njenih tvoraca, u Hrvatskoj se pojavio novi politički mesijanizam — europejstvo. Na iskaze hrvatskog europeizma Europa, tj. zapadnoeuropski birokrati ostaju hladni, cinični i prije svega arogantno ignorantni. U hrvatskoj euroeuforiji oni vide želju hrvatskih političara da "postanu dio Zapada" u kojem će Hrvatska prema njihovu tumačenju "biti otrovna pilula". Na ovaj zaključak TIME-a hrvatski ambasador u SAD Miomir Žužul, u svom dopisu s pravom je naglasio da "Hrvatska ne traži dozvolu da se pridruži Zapadu. Ona je njegov dio već stoljećima".[1]

Nakon ove ispravne konstatacije postavlja se pitanje, zašto ta svijest nedostaje u hrvatskoj javnosti. U posljednjih sto godina hrvatsku svijest o kulturološkoj i zemljopisnoj pripadnosti usmjeravali su tuđinci prema svojim interesima i prohtjevima. Prosječni Hrvat nema stoga pravu predodžbu o zemljopisnom smještaju Hrvatske i kamo ona kulturološki u Europi pripada. Zbog dugogodišnjeg sustavnog zabacivanja zapadnoeuropskih socijalno-kulturoloških vrjednota i sustavnog prešućivanja hrvatskih kulturnih dostignuća izvan okvira južnoslavenske, zapravo balkanske države, Hrvati se pred europskim Zapadom osjećaju manje vrijednim, nedostojnim. Taj "kompleks nedostojnosti" podražuju svojim protuhrvatskim stavom i neki europski intelektualni i politički krugovi.

Zadaća je hrvatskog školstva i kulturnih djelatnika da pred hrvatsku javnost iznesu zemljopisno-povijesne činjenice i da ukažu na povijesnu sukladnost hrvatskih i europskih povijesno-kulturnih tokova. Kako bi to trebalo izgledati pokušat ću zacrtati ovim skromnim komparativnim prikazom. Pođimo od zemljopisnog položaja Hrvatske, odrednice svake zemlje i nacije.

Europski kontinent seže s otokom Kretom na svom krajnjem jugu do 35 paralele i proteže se na sjever sa Sjevernajom Zemljom do 80 paralele sjeverne zemljopisne širine. Glavnina hrvatskog teritorija proteže se između 43 i 46 paralele sjeverne zemljopisne širine. Južnije od 43° nalazi se poluotok Pelješac te Dubrovnik s Konavljem, a sjevernije od 46° Čakovec s Međimurjem. Do južne granice europskog kontinenta Hrvatsku djeli 12°, a do sjeverne 34° ili parala. Po zemljopisnoj dužini Hrvatska se proteže između 14 i 19 merdijana istočno od Greenwicha. Zapadnije od 14 merdijana leži Pula i dio Istre, a istočnije od 19 Ilok s dijelom Srijema.[2]

* Pregledno predavanje na seminaru hrvatskih učitelja iz NRW u Duisburgu od 24. — 26. travnja 1996.

Europa se svojim najvećim dijelom proteže istočno od Greenwicha i seže na Uralu do 60 meridijana. Zapadno od 0°, meridijana,leže Velika Britanija, Irska, dio Francuske s Bordeauxom; zatim Španjolska i Portugal koji seže do 10° zapadne zemljopisne dužine, te Island kojega presijeca 20 merdijan zapadno od Greenwicha. Zemljopisna dužina europskog kontinenta iznosi dakle 80°.

Ako 19° istočne zemljopisne dužine do kojega se proteže glavnina hrvatskog teritorija dodamo 20° zapadne zemljopisne dužine dobit ćemo broj 39 ili zapadnu polovicu europskog kontinenta. Ako pak od 60°, tj. istočnog graničnog meridijana europskog Istoka odbijemo 19° dobit ćemo 41° ili istočni dio europskog kontinenta. Hrvatska zemljopisno ne treba težiti europskom Zapadu. Ona je njegov početak.

O hrvatskoj pak pripadnosti zapadno-europskom kršćanskom kulturnom krugu svjedoče prije svega hrvatski državno-pravni kontinuitet i kulturna baština.

Povijesne mijene hrvatskoga državnog kontinuiteta

Na neutemeljenost tvrdnji da nakon 900 godina imamo ponovno međunarodno priznatu hrvatsku državu ukazala je Benedikta Zelić-Bučan. Ona piše: "Datum 7. lipnja 879. godine (pismo Pape Ivana VIII. knezu Branimiru) je zapravo najstariji datum međunarodnog priznanja hrvatske države. Od tada pa do 1918. god. Hrvatska je postojala kao zasebna država bilo pod vladarima hrvatske krvi bilo pod nekom od europskih kuća.(...) Hrvatska nije ništa izgubila od svoga suvereniteta time što su vladare narodne krvi naslijedili tuđinci Arpadovići. Time su samo vladarska prava hrvatskih kraljeva prešla na zakonite hrvatske kraljeve iz kuće Arpad, koji su uz to bili i kraljevi Ugarske. (...) Bila je to uobičajena praksa u srednjem, pa i duboko u novi vijek, da su europskim zemljama kraljevali vladari iz nekoliko poznatih vladarskih obitelji, najčešće po baštinskom pravu, koje je u međunarodnom pravu bilo općenito priznato, a da države koje su imale istog vladara nisu imale nikakve međusobne veze, često ni zemljopisne. Tako je npr. Ljudevit I. Anjou vladao ujedno Hrvatskom, Ugarskom i Poljskom; Sigismund Luksemburški bio je car njemački, kralj Češke, Ugarske i Hrvatske, austrijski Habsburgovci bili su nadvojvode austrijski, kraljevi češki, ugarski i hrvatski."[3]

Ovi primjeri, a ima ih više, pokazuju da su i druge europske zemlje u srednjem vijeku međusobno "dijelile suverena" u osobi istog kralja, pa je povijesno i državnopravno netočno Hrvatskoj spočitavati da je, ne imajući vladare hrvatske krvi time izgubila svoj hrvatski državni karakter i subjektivitet.

Hrvatski državni suverenitet bio je u povijesti zakidan u onoj mjeri u kojoj je druga, kraljevska, strana bila jača ili pak onda, kada je Hrvatska, tj. njeno plemstvo bilo slabo ili je trebalo pomoć za obranu Hrvatske od Turaka. No, i ti odnosi odsjaj su onodobnih europskih gibanja i prilika. Plemenitaške privilegije, oporba hrvatskih staleža kralju, potčinjenost seljaka kmetova velikašima i crkvi te postojanje slobodnih kraljevskih gradova, dokaz su da u Hrvatskoj vlada i vrijedi društveno-politički poredak ondašnje zapadnokršćanske Europe.

Tijekom 12. stoljeća u Njemačkoj, Francuskoj i Italiji nastaju prvi slobodni gradovi, koji ne podliježu ni plemićkim velikašima ni crkvenoj hijerarhiji. Građanstvo, zapravo obrtnici i trgovci upravljaju i vladaju gradom kroz izabrane vijećnike i gradonačelnike, brinu se o svojoj sigurnosti, grade gradske zidine, osnivaju garde.

U Hrvatskoj godine 1107. kralj Koloman daje povlastice i slobode Trogiranima uz zakletvu: "Ja Koloman, kralj Ugarske, Hrvatske i Dalmacije zaklinjem se na sveti križ vama Trogiranima, svojim vjernim građanima (da ću održavati) čvrsti mir; meni i mom sinu i mojim nasljednicima nećete plaćati tribut. A potvrđivat ću biskupa i kneza koga izaberu svećenstvo i puk. I dopustit ću da se služite svojim zakonom od starine, osim što će od gradske lučke pristojbe od stranih lađa kralj imati dvije trećine, a biskup desetinu. I neću dopustiti da se u vašem gradu nastani nijedan Ugrin ili stranac osim onoga koga po svojoj volji zaželite. Kad pak k vama dođem da se krunim ili da s vama raspravljam o državničkim poslovima, nikome se od građana neće nanositi nasilje nad njihovim kućama, (i primat ćete) samo onoga koga sami izaberete. A učini li se slučajno jednom nekome to da ga moja suviše vlast tišti pa ushtjedene ići drugamo, neka sa ženom i djecom i pratnjom i sa svim svojim slobodno ode.

A ovu je zakletvu potvrdio kralj i nadbiskup Lovro i ugarski župan."[4]

U ninskoj povelji iz 1205 čitamo. "U ime svetoga Trojstva i nedjeljiva jedinstva. Andrija, Božjom milošću kralj Ugarske, Dalmacije, Hrvatske, Rame i Srbije (...)

Stoga neka znaju sadašnji i budući (ljudi) da su pred nas došli dragi, vjerni naši građani Ninjani i ponizno odano nas molili, da njihov spomenuti grad koji je uvijek našim predima, sretne uspomene, božanskim kraljevima i kraljevstvu bio nepromjenjivo vjeran, odlikujemo našim osobitim milostima i sačuvamo u njihovim slobodama i starim običajima; i da kotar koji pripada tom gradu ograničimo potrebnim granicama (...)

Zato mi (...) plemenito smo prihvatili njihove molbe želeći i kraljevskom vlašću ovo određujući:

1. Da odsad pa za vječnost mogu sami građani u svako vrijeme izabrati kneza odakle god budu htjeli, koji je dužan u gradu, na njegovu području i kotaru suditi prema običajima istoga grada, a ne drukčije.

2. I da ni jedan herceg, ban ili podban ne može zvati ili primoravati na svoj sud same građane Nina zbog bilo kakve rasprave, osim kad je prisutan sam njihov knez i to u gradu Ninu i ne drugdje.

Nakon nabrajanja drugih povlastica i dužnosti pismena završava: "Dakle, da spomenuti grad i građani Nina za vazda ostanu oslobođeni i sigurni i da se ništa od onoga što je gore navedeno ne može tijekom vremena povući, dajemo im ovu povlasticu učvršćenu našim pečatom."

Od kralja Andrije II. potječu i slobodštine građana Varaždina iz god. 1209. (...) Njima smo, tako sadašnjim kao i budućim, dali po vječnom pravu stanje takve slobode i zapovjedili smo da im se doznači zemlja odasvud okružena granicama: Ovo je sloboda prije spomenutih građana:

1. Da župan ili njegov dvorski župan nemaju vlast da im sude, već neka između sebe postavljaju koga god žele za suca, koga običavaju nazivati rihtarom.

2. Ni jedan purger nije dužan plaćati tribut ili tridesetinu, osim kad sa svojom trgovačkom robom ide u Njemačku, plaća od svakih natovarenih kola 3 denara, a po svakom natovarenom konju 2 denara, za dva vola 1 denar, za tri svinje 1 denar, u dravskoj luci po svakim kolima 1 denar. (...)

5. Ako netko htjedne iseliti iz grada, može, pošto rasproda sve svoje kuće, slobodno otići. (...)

Dakle, da ova naša kraljevska darovnica ostane za vazda njima i njihovim potomcima, dali smo je upisati u ovu našu ispravu i učvrstiti našim pečatom.[5]

U zlatnoj buli Bele IV Gradecu iz 1242. stoji:

1. Ako razbojnici ili drugi zlotvori opljačkaju iste građane na području Ugarske, Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, neka gospodar zemlje, na kojoj budu opljačkani, nakon što je procijenjena svota po sudu dobrih ljudi i zakletvi sugrađana za to izabranih, ili oteto vrati, ili je dužan da izruči zlotvora.

2. Nadalje ne treba da plaćaju carine na kojem mjestu unutar kraljevskih granica.

7. Građani pak neka slobodno biraju gradskog suca, kojega moraju predložiti nama na potvrdu i kojega mogu po svojoj volji mijenjati svake godine.[6]

Dok su Europom, a time i Hrvatskom dijeljene slobodštine gradovima i njihovim građanima, velikaška vlast sručila se sve većim nametima na seljake kmetove. Prodorom reformacije, u Njemačkoj raste i nezadovoljstvo seljaka koji se počinju opirati crkvi i vlasteli. Predvođeni reformatorskim propovjednikom Thomasom Münzerom njemački seljaci povedoše 1524. g. rat protiv velikaša koji je 1525. ugušen, a Münzer pogubljen. Tri desetljeća kasnije sličan pokušaj napravili su i hrvatski kmetovi podigavši 1557. g. bunu, koja je krvavo ugušena, a njihov vođa Matija Gubec pogubljen.

Osnivanjem slobodnih kraljevskih gradova kraljevi su nastojali umanjiti moć i vlast plemstva. Ovo im se pak stalno opiralo, pozivajući se na svoje privilegije. Najuspješniji su u tome bili njemački plemići, koji su bili neovisni od središnje kraljevske moći. Vjerske razmirice, pojavom reformacije, pospješile su tu borbu i takvo stanje.

Nizozemske provincije koje su prihvatile kalvinizam sklapaju 1579. savez i proglašavaju svoju nezavisnost od Španjolske. Filip II. nastoji ih vojnički pokoriti no u tome ne uspjeva. Westfalskim mirom 1648. Nizozemska je, podržana od protestanskih zemalja, stekla svoju samostalnost.[7]

Westfalskim mirom završen je tridesetgodišnji rat (1618. — 1648.) u kojemu je na katoličkoj strani sudjelovala Austrija, a s njome i hrvatski plemići i vojnici pod Jurjem Zrinskim i njegovim sinovima Nikolom i Petrom. U isto vrijeme Turci su ugrožavali Hrvatsku i držali zaposjednutu cijelu Slavoniju. Habsburgovci su težili i apsolutizmu, pa su i u Hrvatskoj željeli vladati bez bana i Sabora. Hrvatsko, a i ugarsko plemstvo, bilo je zbog toga nezadovoljno te je težilo zbaciti austrijsku vlast. Nezadovoljstvo je bilo tim veće kad je Leopold I. nakon pobjede nad Turcima 1664. kod sv. Gotthарda, sklopio u Varšavi mir povoljan za Turke. Umjesto da nastavi rat protiv Turaka bečki Dvor se suprotstavljao plemstvu, kršeći njegove privilegije.

Nikola Zrinski i mađarski palatin Wesseleny pripremali su ustanak protiv Habsburgovaca, i tražili od francuskog kralja Luja XIV pomoć. Nikola je 1664. poginuo, a možda je i ubijen u lovu na svom imanju kod Čakovca, dok je Wesseleny umro 1667. Nikolino mjesto preuzeo je njegov brat Petar, hrvatski ban. Francuzi su prestali pomagati urotnike i o svemu izvjestili Beč, a to su učinili i neki mađarski velikaši. Ostavši bez saveznika u Europi, Petar se obratio za pomoć svojim neprijateljima Turcima. Uz Petra je pristao i njegov šurjak Krsto Frankopan. Kapetan Franjo Bukovečki pošao je 1599. u Carigrad na pregovore sa sultanom. Ovaj je bio susretljiv, te je saslušao Petrove uvjete. Hrvatska bi bila turska vazalna država. Plaćala bi sultanu danak, imala bi slobodu vjere, a vladari bi bili potomci Zrinskog ili, ako bi loza Zrinskih izumrla, vlast bi preuzeo drugi slobodno izabrani vladar.

Bukovečki je krivo procijenio turski stav i javio Petru da su Turci prihvatili uvjete, što nije bili točno. Leopold je pak o svemu bio obaviješten od svog poklisara u

Turskoj. Zbog pregovora s Turcima Petra su ostavili zagrebački nadbiskup, Kaptol i drugi velikaši. Nakon prvog prikupljanja ustaničkih četa kraljeva vojska razbila je ustanike. Zrinski je zatražio milost od dvora, koji mu je sve obećao da bi ga domamio u Beč. Proglašeni veleizdajicama on i Frankopan dolaze u travnju 1670. u Beč, gdje bivaju utamničeni. Nakon dugotrajne istrage bili su pogubljeni u Bečkom Novom Mjestu 30. travnja 1671. Braneći plemićke povlastice, Zrinski i Frankopan branili su samostalnost Hrvatske pred bečkim apsolutizmom. [8] Njihovom smrću bečki Dvor je uništio najmoćnije hrvatske velikaške obitelji, a feudalnu Hrvatsku u borbi za očuvanjem samostalnosti osjetno oslabio.

Svojim ponovnim pohodom na Beč 1683., Turci su izazvali rat, te su pod Bečom potučeni. Već slijedeće godine borbe s Turcima se nastavljaju te ovi pomalo gube osvojena područja u Ugarskoj i Hrvatskoj. Borbe se s prekidima nastavljaju do godine 1739. U tom razdoblju što ratom što pregovorima utvrđena je granica između Austrijskog i Turskog Carstva te Mletačke Republike odnosno između Hrvatske i Bosne, kakvu danas poznajemo.

Ojačana Ugarska nastavila je borbu protiv bečkog centralizma, ali je istovremeno težila da svoju vlast proširi na Hrvatsku. Godine 1708. Ugarski sabor je zahtijevao da hrvatski zakoni budu sukladni ugarskima. Hrvatsko plemstvo tomu se oduprlo te je tražilo pomoć bečkog Dvora. U tu svrhu izglasalo je 1712. tzv. hrvatsku pragmatičku sankciju, kojom priznaje i ženskoj lozi Habsburgovaca pravo na prijestolje, što su Mađari odbijali.

U adresi kralju stoji. "Nekad smo imali svoje rođene a ne ugarske kraljeve. Nije nas Ugrima podvrgnula nijedna sila, nijedno ropstvo, nego se sami od svoje volje pokorismo, ne kraljevstvu, nego kralju njihovu."[9] Od tada pa do propasti Habsburške monarhije, Hrvatska će se u obrani svojih prava ponašati prema političkim prilikama i izgledima, te se priklanjati jednom Beču, drugi put Pešti.

Uspjeh francuske građanske revolucije 1789. i kasniji uspon Napoleona pospješili su širenje ideja slobode i jednakosti, koje su zacrtali i francuski enciklopedisti. U Zagrebu su se 1794. i 1796. širile revolucionarne pjesme, a stihovi jedne od njih glase:

Ovako Francuz sam govori,
Za to noć i dan se bori,
Da potere gospošćinu,
I utvrdi slobošćinu:
Grofi, popi plemeniti,
Da se mogu skoreniti,
Da broj ljudeh bude dvojih,
Samo dobrih i zločestih.[10]

Kad je Napoleon 1797. ukinuo Mletačku Republiku, u Dalmaciji su izbili neredi, a narodni prvaci traže sjedinjenje s Hrvatskom. U Beč je zato poslana delegacija, ali joj je u Senju carski krajiški pukovnik odgovorio da to nije potrebno, jer je austrijska vojska već na putu u Dalmaciju. Austrija je primirjem u Leobenu dobila pravo na mletačke posjede u Dalmaciji, što Hrvati iz Dalmacije nisu znali. Zahtjev za sjedinjenjem pukovnik je proslijedio u Zagreb, hrvatskom banu. No Beču se to nije svidjelo pa je podržavao malobrojne Talijane koji su se opirali pripojenju Dalmacije banskoj Hrvatskoj.

Nakon poraza kod Austerlitza 1805. Austrija je morala Napoleonu ustupiti Veneciju i njene bivše posjede u Hrvatskoj. General Laurison je zauzeo Dalmaciju, a došavši u Dubrovnik kamo su ga 26. svibnja 1806. pustila dubrovačka vlastela, zauzeo je grad i dokinuo njegovu slobodu.

Francuska je vlast na zauzetu području dokinula staleške razlike i nastojala unaprijediti zaostale krajeve osnivajući škole, gradeći ceste, ali nije naišla na potporu i razumijevanje pučanstva. Za uzdržavanje škola i gradnju potrebnih cesta općinama su nedostajale finacije, a Napoleonovi ratovi zahtjevali su novačenja i namete. Izbile su bune, ali su bile ubrzo ugušene. Nakon ponovnog austrijsko-francuskog rata 1809. Austrija je Napoleonu morala prepustiti zapadne slovenske krajeve te Hrvatsku s desne obale Save do ušća Une. Od tih krajeva Napoleon je uredio Ilirske pokrajine sa sjedištem u Ljubljani.

Civilni upravitelj Dandolo pokrenuo je već 1806. tjednik na talijanskom i hrvatskom jeziku: *Il Regio Dalmata-Kraljevski Dalmatin*, a guverner maršal Marmont podupirao je normizaciju hrvatskog jezika koji je želio učiniti službenim. U Trstu je 1812. Šime Starčević tiskao hrvatsko-francuski rječnik i dvije gramatike za uporabu u pučkim školama.

Francuska vlast nije uspjela unaprijediti domaće gospodarstvo, pa je pučanstvo sa zadovoljstvom dočekalo kraj francuske vladavine 1813. g.[11]

Premda je nakon odlaska Francuza austrijski apsulutizam, oličen u dvorskom kancelaru knezu Metternichu, "državne stvari" postavio na "staro mjesto" i budno motrio gibanja pristaša "Jakobinske kuge", kako su se nazivale ideje Francuske revolucije, "novo doba" nije se moglo zaustaviti. U Hrvatskoj, bolje rečeno u Zagrebu "1832. godine tiha Kapucinska ulica u Varoši na Gričkih Goricah", kako piše Horvat, "postala je pozornica sklapanja prijateljstva, koje se čestitima priprostim građanima činilo malo neobično". U toj ulici bio je dom grofa Janka Draškovića i stan mladog jurata i vježbenika Banskog stola Ljudevita Gaja.

Pod budnom prismotrom austrijske tajne policije razvijao se u suradnji hrvatskog plemstva, koje jedan anonimni izvjestitelj optužuje da je "poslije 1815. zadojeno demokratskim i republikanskim načelima", [12] i hrvatskog građanstva, novi pokret, sazrijevala je nova moderna nacionalna elita. Začeci su to ilirskog, tj. Hrvatskoga narodnog preporoda, bez kojeg se moderna hrvatska povijest ne može zamisliti. Potrebno je stoga pomno istražiti u kojoj mjeri je "jugoslavenstvo" bilo njegov program i cilj, a u kojoj romantičarsko zastranjenje pojedinaca. U južnoslavenskoj smo zajednici slušali i čitali samo o njegovu jugoslavenskom, što je u praksi značilo, prosrpskom, opredjeljenju.

Hrvatsko nacionalno gibanje dio je sveopćeg nastojanja europske inteligencije za nacionalnom afirmacijom svojih naroda. Na apsolutističko-aristokratsku opresiju europskih monarhija uslijedile su nacionalne revolucije 1848. u Njemačkoj i Austrijskoj Carevini. U revolucionarnoj 1848. godini ban Josip Jelačić ujedinit će trojednicu Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju i povesti je u oružanu borbu protiv modernog mađarskog nacionalizma. Tim oružanim činom Jelačićevi Hrvati dokazali su da u Austrijskoj Monarhiji postoji i zasebna hrvatska državno-nacionalna svijest. Svojim pobjedama nad Mađarima, Jelačić je obranio hrvatsku posebnost, ali ne i njenu samostalnost od (pre)vlasti habsburške krune. Nakon uvođenja Bachova apsulutizma u Hrvatskoj se govorilo da su Hrvati dobili za nagradu ono, što su Mađari dobili za kaznu: ukidanje autonomije i ustava.

Nakon pruske pobjede nad Austrijom kod Königgrätza (Kraljičin Gratz) 1866. i sve većeg nezadovoljstva naroda, bečki Dvor traži dogovor s Mađarima. Između Dvora i Mađara dolazi 1867. do nagodbe o preuređenju države u dvojnu Austro-Ugarsku Monarhiju. U nagodbi Dvor popušta mađarskim nacionalistima, priznavši im Hrvatsku kao dio zemlje krune sv. Stjepana. Hrvatska ipak kroz hrvatsko-ugarsku nagodbu iz 1868. uspjeva sačuvati svoju državnopravnu posebnost, premda je nagodba više carski diktat nego dogovor. Nagodba zato kasnije biva i sporom i temeljem hrvatske borbe za potpunom političkom samostalnošću.[13] Za nagodbu se zanimala i britanska vlada, tražeći model rješenja irskog pitanja i problema.[14]

Hrvatska politička javnost bila je nezadovoljna nagodbom. Nezadovoljni su bili i Česi kojima Austrija u svojoj polovici Monarhije nije dala nikakvu autonomiju. Na Dvoru se zato razmišljalo o potpunoj federalizaciji države, no u Hrvatskoj se 8. 10. 1871. podigla buna predvođena Eugenom Kvaternikom i njegovim prijateljem Vjekoslavom Bachom. Buna je propala izdajom i ubojstvom Kvaternika svega tri dana kasnije, kod Rakovice, u ondašnjoj Vojnoj krajini, a propala je i federalizacija države. Kvaternik je prije bune pisao memorandume i brošure o hrvatskom pitanju, moleći po Europi pomoć. Buna nije imala izgleda na uspjeh i "pravovremeno" je došla u prilog protivnicima federalizma, kojima se nakon bune pridružio i car Franjo Josip.[15]

Kvaternikova buna, i zašto se on odlučio na taj način, do sada nije pravo istražena i osvijetljena. Možda se Kvaternik zanio pobjedom talijanskih revolucionara, koji su 1870. zauzeli Rim, dokinuli Papinsku Državu i ujedinili Italiju. A i Belgija je ostvarila svoju samostalnost nakon Brüsselskog ustanka 1830.[16] Premda hrvatsko društvo u Kvaternikovo doba nije bilo zrelo za revolucionarne čine, njegova akcija pokazuje da su i u Hrvatskoj osamljeni pojedinci snivali o oružanom oslobađanju Hrvatske.

Da zaključimo: Svaki put kad bi se Europa politički uskomešala ili duhovno probudila, uskomešala se i probudila i Hrvatska. Zrinsko-frankopanska urota, Jelačićev rat s Mađarima, Kvaternikova buna, ustanak hrvatskih domobrana u prosincu 1918. u Zagrebu, proglašenje NDH 1941, te hrvatski politički plebiscit 1990./91., nakon raspada jaltskog europskog poretka, dio su sveopćih europskih političkih kretanja.

Ti događaji dokazuju da su Hrvati, slično drugim narodima, uvijek iznova pokušavali i tražili priliku da dođu do samostalne hrvatske Države. Godine 1918., 1941. i konačno 1991. svjedoče o upornosti i neugasivosti hrvatskog državotvorstva, koje se danas manifestira u međunarodno priznatoj Republici Hrvatskoj i konstitutivnosti hrvatskog naroda u BiH.

Duhovno - kulturne tekovine i dostignuća

Kroz zapadno kršćanstvo Hrvati su postali korisnici i sudionici zapadnoeuropskih duhovnih pokreta i dostignuća u graditeljstvu, umjetnost i kulturi. Nosioci duhovnih pokreta i crkveno-društvene obnove u srednjem vijeku bili su redovnici i njihovi samostani. U Hrvatskoj su djelovali svi značajni redovi u većem ili manjem broju samostana.

"Broj samostana u srednjovjekovnoj Hrvatskoj upravo je zapanjujući. Na svakih dvadesetak kilometara stajao je po jedan samostan. Jedva da je u to doba bilo više samostana na katoličkom zapadu".[17] Najveći broj tih samostana razoren je u turskim ratovima.

BENEDIKTINCI, red učenih, radinih redovnika, promicali su u Hrvatskoj glagoljicu, znači narodnu pismenost. Prvo razdoblje reda osnovanog od sv. Benedikta prema pravilima samostana Monte Cassino, traje između 529. do 900. g.[18]. U Hrvatskoj osnivaju samostane u Riznici kod Solina g. 852., u Zadru sv. Krševan 918., sv. Marija 1066; samostani Vrana, Nin, Knin, Trogir, Split, Osor, Rab, Nuštar nastaju u razdoblju između 1206. i 1524. g.

PREMONSTRATI su imali samostane u Čazmi i Ivaniću. Osnovao ih je sv. Norbert iz Kölna 1121.

CISTERCITI ili g. 1098. reformirani Benediktinci iz francuskog samostana Citeaux, dolaze u Hrvatsku u 12. st. Osnivaju samostan na Otoku kod Zagreba, a 1315. dolaze i u sam Zagreb. Podižu samostane i u Topuskom između 1206. — 1211., Kutjevu 1232., Petrovaradinu 1237.

TEMPLARI, red francuskih vitezova osnovan u Jeruzalemu 1119. zbog obrane Svete Zemlje, dolaze u Hrvatsku 1169. i dobivaju samostan Vranu. Ukinuti su 1312.

IVANOVCI ili hospitalci, potječu od talijanskih vitezova, a osnovani su 1120. g. uz gostinjac sv. Ivana u Jeruzalemu. U Hrvatsku dolaze u 13. stoljeću.

PAVLINI osnivaju samostane u Dubici 1244., Remetama 1288., u Gariću 1292. Njihovi su samostani i u Kamenskom, Križevcima, Čakovcu, te g. 1400. u Lepoglavi, koji je postao najpoznatiji pavlinski samostan sa školom iz 1503. i prosvjetiteljskim djelovanjem. Samostane je dokinuo Josip II. 1786., a imovinu zaplijenio, pa je ova zajedno s arhivima pripala Ugarskom namjesništvu. (IVANDIJA s. 130)

DOMINIKANCI, propovjednički red, osnovan od sv. Dominika 1206. promicali su znanost i mudre rasprave. Izgleda da su u Zadru 1396. bili osnivači prvog hrvatskog sveučilišta. Već 1225. djeluju u Dubrovniku, u Zadru i Ninu 1228., pa u Požegi, Virovitici, Gorjanima, Dubici, Čazmi, Zagrebu, Bihaću, Splitu, Trogiru.

FRANJEVCI osnovani 1208. najraširenij su red u Katoličkoj Crkvi, a i u hrvatskom narodu. Zasluga franjevaca posebno je velika u Bosni, gdje su kroz katoličku vjeru sačuvali i hrvatsku svijest, te širili prosvjetiteljstvo i školstvo među "turskim Hrvatima." U Bosni djeluju od 1248. godine. Turska najezda porušila je 1463. g. 38 franjevačkih kuća.

ISUSOVCI su osnovani od Baskijca sv. Ignacija de Loyole. Red je odobren 1540. s ciljem da djeluju na katoličkoj obnovi poslije reformacije. U Dubrovnik su došli već 1559, a u Zagreb na poziv Hrvatskog sabora 1606. Od 1765. djeluju kao nastavnici i u Osijeku. Od svog dolaska pa do ukinuća reda 1773. isusovci su Hrvatskoj dali oko 150 pisaca i oko 1000 književnih djela. Poslije obnove reda 1814. osnivaju se ponovno isusovački samostani 1852. u Dubrovniku, 1865. u Zadru, 1858. u Požegi, 1879. u Splitu i 1909. u Zagrebu.[19]

Uz muške redove u Hrvatskoj su djelovali i bili osnivani i ženski samostani. Ovaj prikaz ima za cilj ukazati na sukladnost hrvatskih duhovnih gibanja s onima u Europi, a ne opisati točan povijesni redosljed, pa nije i ne može biti potpun.

Graditeljsko umjetnički spomenici

Hrvatska graditeljsko-umjetnička dostignuća lijepo su prikazana u knjizi *Umjetničko blago Hrvatske,* koju sam koristio za ovaj škrti prikaz.[20]

Za narodnih vladara u Hrvatskoj su cvali umjetnost i graditeljstvo. Starohrvatska umjetnost dijeli se na dva razdoblja. Na prvo do 11. st. i drugo od 11. do 12. st. U prvom razdoblju izvode se male crkvice s centralnim tlocrtom oko kojega se grupiraju polukružne apside, pa građevine imaju oblik trolista do peterolista. Crkvice s uzdužnim tlocrtom male su trobrodne bazilike. Obično su ukrašene pleternom ornamentikom, prepletenom s tri vrpce. Hrvati su poprimili umjetnost koju su našli u novoj domovini i dalje je razvijali. U to doba obnavljali su razrušene starokršćanske crkvice ili gradili nove po njihovu uzoru. To su sv. Križ u Ninu, sv. Donat u Zadru, sv. Krševan na Krku i druge.[21]

U 11. st. benediktinci u Hrvatsku donose novi stil gradnje — romaničku arhitekturu. To su jednobrodne bazilike za razliku od trobrodnih europskih. Romanički stil pojavljuje se u Europi oko 1000. g. i traje do 1250. Posebno je rasprostranjen po Francuskoj i Njemačkoj te Italiji.[22] O mnogim porušenim bazilikama na hrvatskim prostorima nema nikakvih pisanih dokumenata.

U 12. st. sagrađen je u Rabu samostan sv. Andrije s trobrodnom bazilikom. Trobrodna katedrala sagrađena je u Rabu u 11. st. U Zadru je u 11. st. sagrađena nova katedrala, koju su razorili križari 1204. Sačuvana je samo apsida i kripta. U Biskupiji kod Knina otkopani su temelji trobrodne katedrale, možda stolnice hrvatskog biskupa, a u Solinu temelji Zvonimirove krunidbene bazilike.

U 12. st. obnavljaju se i grade nove katedrale u Senju, Rabu, Zadru, Trogiru, Dubrovniku i u Zagrebu. Dvije najvažnije od njih su nažalost propale: zagrebačka za provale Tatara 1241. i dubrovačka u potresu 1667. Romanička sakralna i svjetovna arhitektura, koja ne zaostaje za europskom sačuvala se u hrvatskim primorskim gradovima. Sv. Stošija i sv. Krševan u Zadru. Trogirska katedrala iz 13. st, te pojedini dijelovi crkava i samostana diljem obale. Katedrale i portale grade domaći majstori. Najpoznatiji je Radovan. Sačuvane su minijature, reljefi, skulpture. Romaničko slikarstvo zastupljeno je zidnim slikama, slikama na dasci i iluminiranim rukopisima.[23]

Romaniku u 13. st. potiskuje novi stil — gotika. Najveća gotička građevina je zagrebačka katedrala. Građena od 1275. pa sve do 15. st. U gotskom stilu građena je i nešto skromnija crkva sv. Marka u Zagrebu. Mnoge ranogotičke crkve nestale su u turskim ratovima. O njima svjedoče tek poneki ostaci. U Dalmaciji ima više spomenika prijelazna tipa, npr. zvonik katedrale sv. Duje u Splitu. Od umjetničkih predmeta tog doba ističe se škrinja sv. Šimuna. Takav način prikazivanja života svetaca uobičajen je za gotičku umjetnost 14. st. Zastupljeno je i slikarstvo na dasci i zidu. U Splitu je oko 1404. oslikan i glagolski misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića.

Zbog stalnog ugrožavanja Hrvatske od Turaka i gubitka Dalmacije, koja je potpala pod vlast Mlečana, umjetničko i sakralno graditeljstvo u Hrvatskoj je zamrlo, ali ne i potpuno nestalo. U 16. st. u sjeverozapadnoj Hrvatskoj prevladava još "tradicionalni" gotički stil, koji je u Europi potisnula renesansa.[24]

Renesansni stil zapravo preslikava ideje humanizma, koji obožava vrijednosti starog grčko-rimskog doba. U umjetnosti se traže proporcije i ravnoteža. Nago, anatomski sukladno tijelo predstavlja ideal umjetnika. Izvrsni umjetnici i slikari poput Boticellija, Leonarda da Vincija, Michelangela, Tiziana, stvaraju neprolazna i nenadomjestiva umjetnička djela, poglavito u talijanskim gradovima.[25]

Raskomadana i u turskim ratovima osiromašena, Hrvatska nema gospodarske snage za novi stil. Nešto malo hrvatske renesansne sakralne umjetnosti razvit će se u

primorskim gradovima, dok će na sjeveru Hrvatske gotika prijeći u barok. Šibenska katedrala, projekt Jurja Dalmatinca iz 1441. označuje početak hrvatskog renesansnog graditeljstva. Njoj treba pribrojiti kapelu bl. Ivana u Trogiru i Sorkočevićev ljetnikovac na Lapadu kraj Dubrovnika. Novi graditeljski stil javlja se u nas prvo u miješanom gotičko-renesansnom stilu. Knežev dvor u Dubrovniku izgrađen je u gotičko-renesanskom stilu. Nosilac renesansnog stila u južnoj Hrvatskoj bio je Juraj Dalmatinac, uz kojeg je djelovao velik broj domaćih majstora i škola. Renesansne građevine, njihovi pojedini dijelovi, pa i čitave gradske četvrti nalazimo stoga u gotovo svim hrvatskim primorskim gradovima. Razvijeno je i slikarstvo i kiparstvo.[26]

U protuturskim ratovima tijekom 17. st. oslobođena Hrvatska sa Slavonijom doživljava svoj ponovni gospodarski i duhovni procvat. Nakon reformacije, Katolička Crkva započinje u Europi crkvenu obnovu. Osnivaju se obavezna sjemeništa i škole, a u sakralnom graditeljstvu i graditeljstvu uopće, pojavljuje se novi graditeljski pompozni stil pun pokreta i sjaja — barok. Barok se iz Italije brzo raširio po svim europskim katoličkim zemljama. Bernini sa svojim kolonadama i baldahinom u crkvi Sv. Petra u Rimu; Caravagggio i njegova slikarska tehnika, tenebrisimo; Paulo Rubens i njegovi ženski likovi, te Rembrandt, majstor dramatično prikazane stvarnosti, tvorci su sveopćih umjetničkih vrijednosti.

Dolaskom isusovaca, u Hrvatsku dolazi i barok. U Zagrebu se već 1620. gradi isusovačka crkva sv. Katarine. Slijedi crkva Marijina Uznesenja u Varaždinu. Crkva sv. Marije Snježne u Belcu i mnoge druge. U Varaždinu se grade barokne palače, čitave ulice, pa Varaždin nimalo ne zaostaje za baroknim bavarskim ili austrijskim gradićima. Barokni je i dio Osijeka tzv. Tvrdja; crkva sv. Vlaha u Dubrovniku te na desetine dvoraca po sjevernoj Hrvatskoj od kojih je dvorac obitelji Eltz u Vukovaru danas ratna ruševina.[27]

U 19. st. U Europi i Hrvatskoj razvija se i sazrijeva nacionalna svijest i želja za kulturnim i gospodarskim napretkom vlastitoga naroda. U graditeljstvu vlada doba klasicizma i bidermajera. Zagrebački Donji grad, Hrvatsko narodno kazalište i Mirogoj, zorni su primjerci preslikavanja ondašnjeg europskog trenda. Umjetničko-vrtlarskim zahvatom, obična biskupska šuma, pretvara se na rubu Zagreba u skladan perivoj, Maksimir.

U 20. st. hrvatski europski hod u graditeljstvu i umjetnosti se nastavlja. Gradi se Etnografski muzej, Trgovinsko-obrtna komora i zgrada Burze u Zagrebu. U graditeljstvu ne zaostaju ni drugi hrvatski gradovi poput Rijeke, Splita ili Osijeka. Od kipara se pojavljuje Ivan Meštrović, a od slikara Miroslav Kraljević i Ljubo Babić. Svojim djelima oni postaju europska imena i europski umjetnici.

Promatrajući danas hrvatska umjetnička i građevinska dostignuća ne smijemo zaboraviti da je ova hrvatska baština nastala u teškim ili otežanim uvjetima, koji su zapadnoj Europi u njenom građevinsko umjetničkom rastu bili strani i nepoznati. Ta djela hrvatskih predaja trajni su svjedoci njihove i naše pripadnosti europskom zapadnjačkom kulturnom krugu i dokaz njihove upornosti da ostanu dio zapadnoeuropskog društva.

Školstvo i naobrazba

Školstvo, tj. pismenost i naobrazba njegovali su se u srednjovjekovnoj Europi u samostanima, kod katedralnih crkava i na kraljevskim i velikaškim dvorovima. Poučavali su se nadareni dječaci, koji su bili predviđeni ili su to željeli, za kleričko ili pisarsko zvanje. Škole su kasnije uzdržavali i slobodni gradovi. Rastom moći građanstva, širila se i potreba školstva, ali i želja za znanjem.[28]

I u Hrvatskoj se pismenost njegovala i razvijala slično onoj u Europi. Za narodnih vladara pismenost su čuvali i širili benediktinci u svojim samostanima, te na kneževu ili kraljevu dvoru. Treći lateranski opći crkveni sabor odredio je 1179. da svaka stolna crkva osigura dostojnu naknadu za vješta učitelja koji će poučavati siromašne klerike.

Poučavala se gramatika, logika i bogoslovlje. Neki misle da je osnutkom zagrebačke biskupije 1094. bila osnovana i katedralna škola. Sigurno je da je takova škola u Zagrebu djelovala u 13. stoljeću. To se zaključuje iz kaptolskih statuta iz 14. st. u kojima stoji da je biskup Augustin Kažotić za svog upravljanja biskupijom 1303. — 1322. preuredio katedralnu školu. Preurediti pak se moglo samo ono što je već postojalo.

Između 1300.-1311. postojala je, a vjerojatno i prije, kaptolska škola u Požeškom Kaptolu. Spominje se kanonik Teofil "učitelj dječaka naše crkve". Pavlini su 1503. osnovali prvu gimnaziju u Hrvatskoj. Zatvorena je 1644. jer je u Zagrebu od 1607. postojala isusovačka gimnazija, pa vjerojatno nije bilo dovoljno đaka. No, Pavlini 1656. umjesto nje u Lepoglavi otvaraju filozofsku, a 1687. i bogoslovsku školu s pravom dodjeljivanja doktorata.

Franjevci su imali osnovne škole oko 1640. uz svoje kapele u Požegi i Sarajevu. G. 1674. proradila je župna škola u Nijemcima, a učitelja je plaćala Kongregacija za širenje vjere. I u Makarskoj je od 1666. — 1672. djelovala biskupska škola.

Godine 1607. isusovci otvaraju u Zagrebu gimnaziju. G. 1632. uvode nastavu moralne bogoslovije, a 1662. osnivaju akademiju, koja 23. rujna 1669. dobiva od Leopolda I. prava i povlastice koja su imala sveučilišta. Carsku diplomu potvrdio je 1671. i Hrvatski sabor. U Požegi su osnovali gimnaziju 1689., a Filozofsku akademiju 1760.[29]

Mladići i klerici željni znanja odlazili su na školovanje u inozemstvo. Budući da je školovanje bilo skupo, u gradovima u kojima su na školovanje odlazili mladići iz Hrvatske, osnovane su hrvatske kuće ili zavodi. Zagrebački kanonik Pavao Zondi, osnovao je 1552./56. u Bologni Hrvatski zavod (Collegium Illyricum Bononiense). Pitomac je mogao sedam godina studirati na sveučilištu bogosloviju, pravo ili medicinu. Zavod je do ukinuća 1781. koristio velik broj Hrvata i Mađara.

Papa Grgur XIII. podigao je u Lorettu Collegium Illyricum za 30 mladića iz Hrvatske, Bosne i Srbije. Papa Klement II. zatvorio je taj zavod, a 12 hrvatskih mladića moglo se umjesto toga školovati u Klementovu sjemeništu u Rimu. Papa Urban VIII obnavlja lorettski zavod 1627. za 36 pitomaca Hrvata. Zavod je ukinut 1781.

Zagrebački kanonik Baltazar Dvorničić osnovao je 1624. Hrvatski zavod u Beču (Collegium Croaticum Viennense) za 20 klerika. Car Josip II ukinuo je zavod 1783., ali je osigurao nekoliko mjesta za studente Hrvate u bečkim zavodima Augustineum i Pazmaneum.

U Rimu je uz crkvu sv. Jeronima postojao gostinjac za hodočasnike iz Hrvatske, a od 1790.-1795. Collegium Croaticum. Oko Zavoda, bolje rečeno oko njegova

hrvatskog imena, sporio se bečki Dvor, zagrebačka biskupija i sv. Stolica, pa je u 19. st. bio više puta otvaran i zatvaran. Bulom Leona XIII. otvoren je 1901. formalno, a 1911. stvarno. Danas nosi naziv Hrvatski zavod sv. Jeronima u Rimu.[30]

Moderno školstvo, bolje rečeno potreba za općim prosvjećivanjem pučanstva, javlja se u zapadnoj Europi u doba apsolutizma. Država, tj. kraljevska središnja uprava, nastoji sve škole podvrgnuti svojoj kontroli i svom utjecaju.

Novi školski sustav uvodi se u Ugarskoj i "njenim pridruženim stranama" 1777. naredbom *Ratio educationum potiusque rei litterariae (Zasade odgoja ili skrb za pismenost)* i uredbom *Ratio educationis publicae iz g. 1806. (Zasade javnog odgoja).* Naredba iz 1777. nije zahtijevala obavezno školovanje, ali točno propisuje u kojem tipu naselja može biti kakva škola. Bile su predviđene jednogodišnje škole, a od 1844., nakon što je objavljena *Systema scholorum elementraium (Sustav osnovnog školstva),* tzv. trivialke. Trivium, tj. troje školskih predmeta: čitanje, pisanje i računanje, a podučavao se i vjeronauk. Takav školski program predviđen je za seosku djecu, uz mogućnost poduke u zemljoradnji, stočarstvu. Sustavnijoj organizaciji školstva prišlo se u Hrvatskoj tek 1848.

Škole su bile prvo jednogodišnje, a od 1845. dvogodišnje. U gradovima su radile trogodišnje glavne škole s dopunskim školskim gradivom potrebnim za male poduzetnike. Slijede "normalke ili uzorne glavne škole". S normalke su učenici mogli prijeći na gimnazije. Kasnije su uvedene i realke, u kojima se sticala naobrazba za gospodarsku djelatnost.

Poticaj za osnivanje osnovnih škola dao je zaključak Hrvatskog sabora 1847. o uvođenju materinskog jezika. Hrvatski sabor imenovao je 1848. odbor "za izrađenje najpotrebnijih popravakah u školah, naucih i vjerozakonih", a predsjedao mu je senjski biskup Ožegović. 1. rujna 1849. objavljena je "Osnova temeljnih pravilah javnog obučavanja za Hervatsku i Slavoniju" u kojoj je naglašeno da se u školstvu "narodni jezik uvede".

Nedostatak sredstava i kaos u neuređenim općinama otežavao je brigu za osnovne škole. Biskup Haulik spominje 1850. da školama besplatno upravljaju župnici ili članovi općinskog poglavarstva. On navodi 8 viših i 17 nižih "učionica" u gradovima i župama svoje biskupine. Zahtijevao je da država prisili roditelje da šalju djecu na pouku. Shodno političkim promjenama nakon 1848. (bečki državni centralizam) mijenjale su se uredbe i organizacija školstva. Po nalogu bečkog ministra školstva Lea Thuna, biskupi su već od 1850/51. odlučivali o svim udžbenicima, a ne samo o vjeronauku. Bansko vijeće se trudilo za nabavu "narodnih" udžbenika, Bilo je poteškoća s gradnjom škola, plaćama učitelja, no školstvo se širilo. Od 1851. počinju se voditi statistički izvještaji o školama i učenicima.

U drugoj polovici pedesetih godina 19. st. pokazao se napredak. Raste broj škola ali i interes općina i svećenstva za školstvo, pa se povećava broj đaka i udžbenika. Da bi se povisila pučka naobrazba nakon trivialke, uvedene su opetovnice ili nedjeljne škole. Morala ih je polaziti mladež od 13 do 15 godina. Nastava je trajala po dva sata nedjeljom i manjim blagdanima. Uz katoličke, jer škole su bile pod zajedničkim zemaljsko-crkvenim nadzorom, djelovale su i pravoslavne i evangeličke škole. Školstvo se sekulariziralo i postalo je obavezno za banovanja Ivana Mažuranića, bana pučanina, (1873. - 1880.), ali je obuhvaćalo samo 70% obveznika.[31]

ISTRA je pet stoljeća bila razjedinjena između Mletaka, koji su držali zapadni obalni pojas gradova i Austrije, koja je držala unutrašnjost. Mirom između Austrije i

Francuske 1797. u Campoforniju, Austrija je dobila Istru zajedno s Venecijom i njenim posjedima u Dalmaciji, pa je ta pokrajina konačno bila ujedinjena pod jednom vlašću. Nakon kratkotrajne francuske vladavine, u vrijeme Ilirskih pokrajina, Austrija 1813. dobiva Istru i njome vlada do svoje propasti 1918.

Austrija je 1815. i 1816. u gradovima talijanskog govornog jezika, osnovala 27 osnovnih i 6 glavnih škola s njemačkim nastavnim jezikom. Hrvatska sela imala su svoje škole sve do 1847. u dekanatskim sjedištima. U njima su osim svećenika podučavali i svjetovni učitelji, ali je odaziv djece bio slab, jer su se roditelji protivili njemačkom jeziku. Škole su skromnim prilozima uzdržavale općine i župe. Talijani su od 1843. - 1859. nastojali da sve istarske škole budu samo talijanske, ali su se pravci istarskih Hrvata, poput biskupa Jurja Dobrile, tomu odlučno odupirali. Austrija je stoga odredila da se nastava u mješovitim mjestima izvodi u 1. r. na jeziku većine, a u 2. r. na jeziku većine i manjine stanovništva mjesta. Ova odluka koristila je Hrvatima na Kvarnerskim otocima, pa je u Krčkoj biskupiji 1815. bilo 19 muških i 10 ženskih osnovnih škola. U zapadnoj Istri sve su škole bile talijanske.[32]

Daljnja naobrazba za gospodarsku i obrtničku djelatnost odvijala se u realkama. Prve realke u Hrvatskoj bile su dvogodišnje, a zatim su prerasle u trogodišnje. Na Rijeci je vjerojatno od 1847. djelovala privredna realka. U Varaždinu je 1852/53 otvoren prvi, a 1854/55. treći razred realke s njemačkim nastavnim jezikom za tehničke, a "ilirskim" za gramatičke predmete. U prvi razred dvogodišnje niže realke u Zagrebu upisivalo se 1854/55., a prvi razred šestogodišnje više realke kao srednje škole, otvoren je tek 1859/60. "Trgovački zborovi" održavali su tečajeve i nedjeljne škole, npr. u Varaždinu 1844. U Zagrebu je 1. siječnja 1851. počela djelovati "Učiona tergovačkih početnih znanosti", tj. trgovačka škola.

Modernih gimnazija sa šest razreda i latinskim nastavnim jezikom bilo je u banskoj Hrvatskoj 1848. šest: Zagreb, Varaždin, Karlovac, Požega, Osijek i Rijeka. U svim razredima učio se kao predmet i mađarski jezik. Hrvatski, "ilirski" jezik postao je nastavnim tek od 1847/48. Gimnazije su vodili osim zagrebačke i Osiječke franjevci. Bečki ministar za bogoštovlje i nastavu Leo Thun proveo je 1849. reformu gimnazijske nastave. Za nastavni jezik predviđa se materinski jezik, ali se treba učiti i njemački. Važno mjesto u nastavi dobile su prirodne znanosti. Do reforme učili su se klasični jezici, povijest, zemljopis i matematika. Carevinsko je pak vijeće u jeku germanizacije 1854. propisalo da se od 4. r. u sve gimnazije uvede njemački jezik, ali neka se i zemaljski ne isključi.

Reforma gimnazija bila je povezana s reformom sveučilišta. Šestogodišnjim gimnazijama pripojene su nakon reforme dvije godine tečaja filozofije s viših škola. Reforma je zbog germanizacije izazvala otpor, a otpor su pružala i sveučilišta, jer su bila stavljena pod strogu državnu kontrolu.

Zagrebačka gimnazija počela je djelovati nakon reforme u šk. g. 1850/51. Tada je dvogodišnji studij filozofije s Kraljevske akademije u Zagrebu priključen gimnaziji. Carskim odobrenjem od 1855. gimnazija je postala gimnazijom prvoga reda. Nešto teže bilo je prilagođivanje franjevačkih gimnazija. Franjevci su u Varaždinu vodili gimnaziju po nalogu Ugarskog namjesništva od 1835. kad su zamijenili svjetovne učitelje. Nakon gimnazijalne reforme htjeli su se riješiti gimnazije, jer su im nedostajali nastavnici. Bansko vijeće nije zbog štednje i nedostatka novca prihvatilo njihovu molbu.

Osmogodišnju gimnaziju u Varaždinu željelo je gradsko poglavarstvo, pa se obvezalo da će uzdržavati zgradu škole, a nastavnike bi trebalo plaćati iz školarinske zaklade. Dok je ministar Thun zagovarao potpunu gimnaziju u Varaždinu, ministar financija Baumgartner tome se opirao zbog blizine gimnazija u Mariboru i Celju. Carskom odlukom 1854. Varaždinska i Osiječka gimnazija postaju potpune gimnazije trećeg reda. Požeška gimnazija nije prerasla u osmogodišnju, jer je požeški kraj bio siromašan za uzdržavanje. U Beču je bilo natezanja i oko riječke gimnazije, koja postaje osmogodišnjom 1854/55. Nakon toga i u hrvatskim se gimnazijama provodi germanizacija, ali protiv germanizacije raste i oporba, bolje reći borba za hrvatski materinski jezik.[33]

U Krku 1708. postoji gimnazija za klerike i vanjske đake. U Pazinu su franjevci 1836. otvorili njemačku gimnaziju, koju su od 1873. - 1886. vodili svjetovni učitelji, ali je te godine zbog malog broja đaka ukinuta. U njoj se od 1849. učio hrvatski jezik 2 sata tjedno. Nešto poput naše nastave materinskog jezika (ovdje) u inozemstvu.[34]

Nakon ovog šturnog prikaza ne smijemo zaboraviti da su poteškoće u širenju školstva postojale i u naprednijim europskim sredinama od Hrvatske, a nosilac školstva do modernog doba bila je i tamo crkva.

Visoka, tj. sveučilišna naobrazba organizira se u Hrvatskoj sukladno europskim tijekovima. Općenito je poznato da kontinuitet visokog školstva u Hrvatskoj teče od osnutka akademije, 1662. u Zagrebu, koja je 1669. dobila sveučilišne privilegije. Prema najnovijim istraživanjima Stjepana Krašića, prvo hrvatsko sveučilište osnovali su dominikanci. Oni su u Zadru, u svom samostanu utemeljili 1396. opće učilište "studium generale".

Te godine vrhovni poglavar reda Rajmund iz Kapue u jednom pismu piše: "Dne 14. meseca lipnja bijaše naređeno (da se osnuje) učilište teologije u zadarskom samostanu, te dopušteno provincijalu i vijećnicima provincijalnog zbora iste provincije da se tamo mogu pobrinuti za dužnosnike".[35]

Takvo učilište, piše Tomo Vereš, moralo je imati barem dva fakulteta: filozofski i teološki. Filozofski je sigurno već postojao, jer je dominikanskim samostanima, na zalaganje Alberta Velikog i Tome Akvinskoga, naređeno 1259. da moraju osnovati filozofsko učilište. Na općem učilištu moglo se steći znanje iz svih tada poznatih znanosti. Vereš navodi godine osnutka sveučilišta u susjednim zemljama.

"Bologna je već 1088. godine imala pravnu školu uz koju su se kasnije razvili i ostali fakulteti tvorivši tako početkom 13. st. prvo talijansko sveučilište. Padova je dobila prvo sveučilište 1222., Beč 1365., a Pečuh u Mađarskoj 1367." On stoga sumnja da bi Hrvatska, koja je inače u kulturi išla u korak sa svojim susjedima, bila prepustila osnutak visokog školstva, te podržava Krešićeve zaključke da je prvo Hrvatsko sveučilište djelovalo u Zadru 1396.[36] Moderno Zagrebačko sveučilište s novim Zgradama osnovano je 1874. a Južnoslavenska akademija znanosti i umjetnosti 1866.

Književna i znanstvena dostignuća

Razvitak hrvatskog književnog jezika od njegovih početaka pa do normizacije Brozović dijeli u š e s t razdoblja.[37]

U 1. razdoblje spada srednjovjekovna hrvatska pismenost nakon prihvaćanja glagoljice u 9. st. uz uporabu ćirilice sredinom 12. st. i prevladavanjem latinice u 14 st.

Prvo razdoblje traje prema Brozoviću do kraja 15. st., a u pisanim tekstovima prevladava čakavština uz crkvenoslavenski jezik.

U 16. st. traje 2. razdoblje hrvatske pismenosti. Koriste se sva tri hrvatska narječja. Na čakavštini i štokavštini nastaje beletristika. Oblikuju se pokrajinski jezici i pokrajinske književnosti.

U 3. razdoblju, tj. u 17. i 18. st. umnažaju se književna i pismena djela, jačaju međusobne veze između hrvatskog sjevera i juga, a kajkavsko narječje dobiva puninu svoga jezičnog izraza. Istovremeno na jugu raste novoštokavski utjecaj. Prva tri razdoblja Brozović naziva p r e d s t a n d a r d n i m.

Tek u slijedeća tri razdoblja oblikuje se, prema Brozoviću, suvremeni hrvatski jezični standard. Normizacija hrvatskog jezika počinje u 2. polovici 18. st. i početkom 19 st. To je 4. razdoblje jezičnog razvitka.

Hrvatskim narodnim preporodom počinje 5. razdoblje u kojem se štokavština uzima za osnovicu hrvatskog književnog jezika, a provodi se i pravopisna reforma.

U 20. st. započinje i traje 6. razdoblje sa svojim otklonima i lutanjima, koja su danas, to možemo otvoreno reći, prouzročena političkim pritiscima i računicama. Ipak i u to vrijeme, hrvatski jezik uspio je sačuvati svoj specifični razvitak, a kroz borbu za opstanak u hrvatskom narodu steći svoju punu afirmaciju. Ta afirmacija predstoji mu danas i u svijetu.

Usporedimo li početke hrvatske jezične baštine s drugim europskim jezicima, utvrdit ćemo da je prodor Turaka omeo prvu opću jezičnu normizaciju na hrvatskom povijesno-etničkom prostoru. Hrvatski književni, a time i jezični, razvitak nije zamro već se i dalje odvijao sukladno europskim književnim tokovima, ali na tri osamostaljena narječja: čakavskom, kajkavskom i štokavskom.

Prvi francuski jezični zapisi datiraju iz 9. do 12. st. U Njemačkoj Althochdeutsch seže od 750. do 1100. g. Prvi španjolski junački ep o Cidu nastao je oko 1140. Engleski zapisi datiraju od 6. do 11. st. Sve te zemlje primile su kršćanstvo prije Hrvata, što znači da su prije potpale pod kulturni utjecaj. U svih tih naroda srednjovjekovna literatura i jezični razvoj traju do kraja 15. st. [38]

Prvi hrvatski pisani dokument, bašćanska ploča, nastala je oko 1100. Znači, shodno općem europskom razvitku narodne pismenosti. Hercigonja dijeli hrvatsku srednjovjekovnu književnost u tri razdoblja. P r v o razdoblje čini crkvenoslavenska baština, tj. liturgijski kodeksi pisani glagolicom i bašćanska ploča, a traje do kraja 14. st.

D r u g o razdoblje počinje djelovanjem senjske tiskare 1483. To su neliturgijski tekstovi, razna duhovna književnost, slična onoj u europskim zemljama. On to razdoblje naziva zrelim, a traje do prestanka rada senjske tiskare 1508. T r e ć e razdoblje, tzv. kasne "srednjovjekovne književne tradicije" traje do 1531. kada prestaje radom riječka tiskara. Od jezičnih spomenika spominje Grškovićev zbornik iz 2. dijela 16. st. [39]

Krajem srednjeg vijeka u Hrvatskoj su bili razvijeni svi ondašnji književni rodovi i vrste. Pjevale su se duhovne ali i ljubavne (trubadurske) pjesme. Npr. o pokvarenosti svijeta: "Svit se konča i slnce jur zahodi"; ili ljubavna. "Ajti divojko šegljiva". Za priprost puk davala su se u crkvama ili ispred njih nabožna prikazanja: *Muka Isukrstova; Život sv. Lovrinca.*

U europski književno-kulturni kontekst spadaju i hrvatski latinisti. To su pisci koji su pisali i objavljivali na latinskom jeziku. Na latinskom jeziku pjevali su Karlo

Pucić, Jakov Bunić, Ilija Crjević, koji je bio cijenjen u Italiji, a najglasovitiji i poznat u čitavoj Europi bio je Marko Marulić.

No, Marulić nije samo naš najpoznatiji latinist već i prvi kroatist. Jer "*Libar Marka Marula splichanina u chomse vidarasi istoria sfete udovice Judit u versich harvatcchi slosena*" predstavlja početak hrvatske književnosti. Kao rodoljub zabrinut za sudbinu Hrvatske napisao je *Molitvu suprotiva Turkom.* Molitvu proti Turcima napisao je i Fran Trankvil Andreis, a *Elegiju o pustošenju šibenskog polja*, Juraj Šišgorić. Šišgorić je pisac prvog hrvatskog tiskanog djela, zbirke pjesama na latinskom jeziku 1477.: *Elegije i pjesme.* Iz Šibenika je Antun Vrančić, pjesnik i diplomat.

Najviše rodoljubnih pisaca s hrvatskom nacionalnom sviješću dao je u ono vrijeme Zadar. Petar Zoranić piše 1508. u *Planinama* o potlačenoj domovini, o svojoj "rasutoj baščini". Brne Karnarutić je napisao *Vazetje Sigeta,* a Juraj Bartaković *Vilu slovinku* u kojoj se tuži na rasutu domivinu.[40]

Najveće hrvatsko kulturno žarište u 15. i 16. st. bio je Dubrovnik. Prvi poznati pjesnici na hrvatskom jeziku su Džore Držić i Šiško Menčetić. Pjesnici i komediografi Mavro Vetranović, Nikola Nalješković, Dinko Ranjina. Ondašnji Dubrovnik zorno je prikazao u svojim komedijama *Dundo Maroje, Novela od Stanca i Skup,* Marin Držić (1508. - 1567.)

Suptilan lirik u 16. st. je i Hanibal Lucić s Hvara, s prvom hrvatskom svjetovnom dramom *Robinja.* On je i (prvi) hrvatski prevoditelj rimskog pjesnika Ovidija. S Hvara je i Petar Hektorović, poznat po djelu *Ribanje i ribarsko prigovaranje.*

Znanstvenici i filozofi djeluju u 16. st. u hrvatskim i europskim gradovima. Iz Šibenika je Faust Vrančić, filozof, izumitelj i tehnički pisac. On je sastavljač petojezičnog hrvatskog rječnika. Zadranin Federico Grisogono i Benko Benković filozofi. Glasovit onodobni filozof bio je Franjo Petrić (Petricius) s Cresa. Djelovao je i Ruđer Bošković, matematičar i filozof, koji je, među ostalim, djelovao na francuskom i papinu dvoru. Marin Getaldić (Gethaldus) matematičar je i fizičar-optičar, a obojica su iz Dubrovnika.

Od teologa koji su prihvatili i branili protestantizam ističe se Matija Vlačić (Matthias Flacius Illyricus) iz Labina (1520. do 1575.) Djelovao je u Njemačkoj gdje je svojim teološkim raspravama potpomogao reformaciju. Vlačićev ujak bio je Baldo Lupetina koga je osudila i pogubila mletačka inkvizicija. U samovoljne teologe ubraja se i biskup Markantun Dominis iz Raba, također osuđen od inkvizicije. Velik broj hrvatskih znanstvenika djelovao je na kraljevskim dvorovima širom Europe. Svećenik Juraj Križanić zastupao je ideje panslavizma i ekumenizma, sjedinjenja crkava. Djelovao je u Rusiji, a poginuo u boju za opsade Beča 1683.

Hrvati su uvijek bili otvoreni i skloni novim izumima i tehničkim dostignućima. Gutembergov izum iz 1454., tiskara pokretnim slovima, koristi se u Hrvatskoj od 1483. Tiskan je glagolski misal, no ne zna se u kojem je to mjestu bilo. Sigurno je da je 1491. djelovala tiskara u Kosinju, a 1494. u Senju. Kasnije je biskup Kožičić otvorio glagoljsku tiskaru i na Rijeci. Blaž Boranić i Gašpar Turćić slove kao prvi hrvatski tiskari. U Italiji su djelovali hrvatski tiskari Andrija Paltašić iz Kotora i Dobruško Dobričević s Lastova. Prvi hrvatski autor kome je tiskano djelo bio je Nikola Modruški. G. 1474. tiskan je u Italiji njegov govor.[41]

U novijoj povijesti iz Hrvatske su u svijet pošli mnogi koji su svojim umom i radom obogatili različite znanstvene grane. Spomenut ću istraživače i pustolove braću

Seljan, Nikolu Teslu, nobelovce, kasnije švicarske državljane, Lavoslava Ružičku i Vladimira Preloga, te Ivana Vučetića, pronalazača daktiloskopije. Vučetić je djelujući u Argentini, dokazao da svaki čovjek ima posebne individualne crte na vrhovima svojih prstiju. Policijski otisak prsta za legitimaciju i kriminalističko vrednovanje otisaka prstiju na mjestu zločina plod su njegova istraživanja i njegovih dokaza.[42] Hrvatska o svojim "tihim zvijezdama" zasada premalo zna, pa ih u javnosti gotovo i ne ističe.

Jezično-znanstvena djela

Katolička je protureformacija težila da na narodnom jeziku širi temelje katoličke vjere. Tisak je omogućio širenje spisa i knjiga u velikom broju. U Rimu se nastojalo da svaka zemlja dobije knjige na svom jeziku. U tu svrhu bilo je potrebno za neke jezike napisati gramatike i sastaviti rječnike. Hrvatski jezik nazivao se različitim imenima, ilirski, slovinski, slavonski, hervatski, ali se uvijek mislilo na jezik raširen na hrvatskom povijesno etničkom prostoru. Tu "jezičnu rascjepkanost" hrvatski neprijatelji vješto su koristili, pa je narodna i jezična povijest na stranim jezicima prepuna zabluda. U borbi za hrvatski jezik Šulek je napisao da su nazivi Slavonci, Dalmatinci Dubrovčani politički, tj. upravni a ne narodni termini, pa im svima pripada narodno ime Hrvat.[43]

Prvu gramatiku hrvatskog jezika napisao je isusovac pažanin Bartol Kašić 1604. u Rimu, *Institutiones linguae illiricae*. U Magdeburgu 1761. Blaž Tadijanović izdaje, *Svaschta po malo iliti kratko slovenye immenach i ricsih u illyrski i nyemacski jezik.* Matija Ante Reljković izdaje u Zagrebu 1767. *Nova slavonska i niemacska gramatika.* Slijedi gramatika Marijana Lanosovića, *Neue Einleitung zur slavonischen Sprache,* Osijek 1778. Na latinskom izdaje gramatiku i Lovro Ljubušak 1713.

U 19. st. Franjo Marija Appendini objavljuje u Dubrovniku 1808. *Grammatica della lingua illirica*, a Šime Starčević tiska na Rijeci 1812. *Nova ricsoslovica ilirska.* G. 1826. izlazi *Kroatisch-Slavische Sprachlehre zum Nützen der Slavonier und Gebrauche der übrigen Nationen.* Autor je Josip Đurkovečki. Slijedi *Osnova Slovnice Slavjanske, narječja ilirskoga* od Vjekoslava Babukića, objavljena 1836. u Zagrebu. Zatim *Gramamtik der kroatischen Mundart* od Ignaca Kristijanovića 1837. Antun Mažuranić je objavio u Zagrebu 1839. *Temelji ilirskog i latinskog jezika.*

Ignjat Alojzije Berlić objavio je 1833. u Offenu *Grammatik der illyrischen Sprache wie solche in Bosnien, Dalmazien, Slavonien, Serbien, Ragusa und...* Antun Mažuranić objavio je 1859. *Slovnica hervatska. Dio I. Rečoslovje*, a Adolfo Veber Tkalčević, *Skladnja ilirskog jezika za niže gimnazije.* Nakon toga za škole objavljuje Mirko Divković 1879. *Hrvatska gramatika za srednje i nalik škole I. Oblici, II. Sintaksa. Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika.* Tome Maretića iz 1899. započinje u hrvatskom jezikoslovlju doba Vukovaca, čije posljedice smo svi osjetili u školovanju i jezičnim raspravama.

Prvi hrvatski petojezični rječnik napisao je Faust Vrančić i tiskao 1595. u Veneciji, *Dictionarium Quinque Nobilissimarum Europae Linguarum.* U Antwerpenu je 1544. Bartolomej (Bartol Đurđević) Georgević na latinskom je objavio knjigu o kršćanima u Turskoj, gdje daje 52 hrvatske riječi i njihove prijevode na francuski, engleski i nizozemski. U Anconi izlazi 1649. — 1651. *Blago jezika slovinskoga od* Jakova Micaglie. Juraj Habdelić objavljuje u Grazu 1670. *Dictionar ili reči slovenske s vekšega ukup zebrane, u red postavljene i dijačkemi zlahkotene.* Slijedi

Gazophylacioum od Ivana Belostenca 1740. Dvije godine kasnije 1742. izlazi u Zagrebu rječnik Andrije Jambrešića, Lexicon Latinum, Illyrica, Germanica et Hungarica. U manuskriptu je ostao *Lexicon Latino-Illyricum* od Pavla Ritter-Vitezovića, negdje oko 1700.-1709. Uskufi izdaje 1631. tursko-hrvatski rječnik. Na Rijeci je biskup Šimun Kožičić Benja tiskao 1530. *Bukvar*, početnicu na hrvatskom jeziku za glagoljaške škole.

G. 1801. Joakim Stulli (Stulić) izdaje u Pešti *Lexicon Latino-Italico-Ilyricum.* Ivan Mažuranić i Jakov Užarević izdaju 1842. *Deutsch-Illyrisches Wörterbuch.* Bogoslav Šulek izdaje 1860 *Deutsch-kroatisches Wörterbuch.* Između 1880. - 1882. pisao se prvi svezak *Rječnika hrvatskog ili srpskog jezika*, koji je završen tek sedamdesetih godina ovog stoljeća. Usprkos svojim koncepcijskim nedostacima, rječnik sadrži velik dio hrvatske jezično-književne baštine. Ivan Broz i Franjo Iveković izdaju 1901. *Rječnik hrvatskog jezika.* Nakon toga slijede razni dvojezični rječnici, koji su još u upotrebi. Anićev hrvatsko-hrvatski rječnik pojavio se tek 1991. Hrvatska leksikografija bila je znači razvijena davno prije Vuka i njegove jezične reforme.[44]

Borba za hrvatski jezik počela se voditi u 19. st. kada je hrvatski jezik prvo trebalo braniti od Mađara i njihove nasilne mađarizacije javnog života u Hrvatskoj: jezik u školama, upravi, na željeznici. Druga, mnogo teža borba bila je borba protiv velikosrpskih presizanja na hrvatski nacionalni korpus i zemlje. Začetke te borbe postavio je Vuk Stefanović Karadžić svojim "*Kovčežićem*" da bismo, još jednom posljedice, nadajmo se zadnje, osjetili u velikosrpskom pohodu na "zapadne krajeve" od 1991. do 1995., koji je potaknut Memorandumom SANU iz 1986. Taj "prosvjed" srpskih intelektualaca temelji se na "Načertanijema" Ilije Garašanina i idejama Vuka Stefanovića Karadžića. Vuk nije samo srpski jezični reformator, pisac *Srpskog rječnika* već i velikosrpski ideolog. Protežiran i upućivan od slovenskog jezikoslovca na Bečkom sveučilištu Jerneja Kopitara, Vuk je kod pisanja "svoga" rječnika vješto koristio, leksikografska dostignuća hrvatskih autora, koje je Kopitar poznavao.

G. 1849. Karadžić je objavio svoj "*Kovčežić*" u kojem je jedan prilog naslovljen *"Srbi svi i svuda"*. On tu tvrdi da su Hrvati samo čakavci, kajkavci da su Slovenci, a štokavci Srbi. No, ipak priznaje da je "Srbima rimskog zakona" teško primiti srpsko ime, ali se nada da će i to uslijediti. Javljaju se prve polemike između Srba i Hrvata. Dvije godine kasnije Karadžić objavljuje "*Srpske narodne pjesme*", što je oštro osudio Ante Starčević, budući da su pjesme skupljene na hrvatskom narodnom prostoru i među hrvatskim pukom. S hrvatske strane ton u polemikama nije bio zbog težnje "južnoslavenskom zajedništvu" previše oštar, premda su Srbi u presizanju na hrvatski povijesno-etnički prostor negirali hrvatsku povijest i pravo na hrvatsku državu. Takvo poimanje na srpskoj strani kulminiralo je člankom u *Srbobranu* g. 1902. u kojem se tvrdi da Srbima i Hrvatima predstoji borba "do istrage vaše ili naše".

Na hrvatskoj strani Ljudevit Gaj je 1830. izdao "*Kratku osnovu horvatsko-slavenskog pravopisanja*". Kroz tako preuređeni hrvatski pravopis želio je povezati Hrvate svih narječja ali i ostale južne Slavene. Vukov pristup jeziku nailazio je u Hrvatskoj stoga nas sve više odobravatelja. Ilirsko, jugoslavensko lutanje u 19. st. i privatni dogovor nekolicine Hrvata i Srba u Beču 1850. bili su podloga za potiskivanje i nijekanje hrvatskog jezika u Jugoslaviji i svijetu do današnjih dana.

Da zaključimo: da bi se Hrvatska europeizirala potrebno je da hrvatska javnost upozna svoju europsku baštinu i njene "revne pregaoce". Upoznavajući svoju kulturnu prošlost hrvatski će se naraštaji malo pomalo s njom poistovjećivati, a zatim i težiti da

u svom životu i djelovanju pođu stopama svojih zaslužnih pređa. Povratak hrvatskih velikana duha u aktualnu društvenu javnost predstavlja preduvjet, bez kojega se Hrvatska ne može debalkanizirati i otkriti svoje specifične crte europske uljudbe.

Bilješke

1. Usp. *James O. Jackson, The Crimes of Croatia: Time*, N. Y. br. 11, 11. 03. 1996., str. 18, 19
   Miomir Žužul, Human Rights in Croatia — Letters: Time, N. Y., br. 14., 01. 04. 1996., str. 6, 7
2. Usp. *Alexander Weltatlas*, Stuttgart, 1982., str. 38, 40, 42, 48, 98
   Tomislav Jelić/Mirko Brazda, *Zemljopis*, Zagreb, 1993. str. 30
3. Usp. Benedikta Zelić-Bučan, *Nesporazumi oko hrvatske državnosti*: Nova tribina, Split, listopad 1992.
4. *Trpimir Macan, Povijest hrvatskoga naroda*, Zagreb, 1992. str. 161
5. Isto, str. 163, 164
6. Isto, str. 164, 165
7. Usp. Die Niederlande: *Der ilustrierte Ploetz*, Würzburg 1973., str. 328, 329
8. Usp. Trpimir Macan, n. dj., str. 217-221
9. Isto, str. 231, 232
10. *Josip Horvat, Politička povijest Hrvatske 1*, Zagreb, 1989, str. 27
11. Usp. Trpimir Macan, n. dj., str. 266-270
12. Usp. Josip Horvat, n. dj., str. 25, 28
13. Usp. isto, str. 187-193
14. Usp. *Ivo Omračanin, ed., Count Albert Apponyi and Augustus Pulszky on Croatia*, 1893: Journal of Croatian Studies, nr. 9-10, New York 1968-69., str. 182-192
15. Usp. Josip Horvat, n. dj., 198-201
16. Usp. Niederlande, Belgien,...: *Der ilust. Ploetz*, n. dj., 339, 340; 353, 354
17. Usp. Josip Butorac/Antun Ivandija, *Povijest Katoličke Crkve među Hrvatima*, Zagreb, 1973, str. 128
18. Usp. J. Uttenweiler, Benediktiner: LThK 2, Freiburg i. Br, 1931, str. 151-157
19. Usp. J. Buturac /A. Ivandija, n. dj., str. 130, 191, 240
20. Usp. *Radovan Ivančević, Umjetničko blago Hrvatske*, Jugsl. Revija, Beograd 1986.
21. Usp. J. Butorac/A. Ivandija, n. dj., str. 61
22. Usp. Romanische Kunst, LThK 8, Freiburg, 1931., str. 962
23. Usp. J. Butorac/A. Ivandija, n. dj., str. 62, 63
    R. Ivančević, n. dj. str. 66, 80
24. Usp. J. Butorac/A. Ivandija, n. dj., str. 292
    R. Ivančević, n. dj., str. 86-107
25. Usp. Domingo J. Sanchez Zurro et al, Sciencias Sociales, Anaya, Salamanca 1978., str. 98-101
26. Usp. J. Butorac/A. Ivandija. n. dj., str. 292
27. Usp. Radovan Ivančević, n. dj., 146-174
28. Usp. Schule, LthK 9, str. 342-347
29. Usp. J. Butorac/A. Ivandija, n. dj., str. 73, 166, 191
30. Usp. isto, str. 181, 182
31. Usp. *Mirjana Gross, Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb, Globus, 1985, str. 293
    Trpimir Macan, n. dj. str. 316
32. Usp. J. Butorac/A. Ivandija, n. dj., str. 275
33. Usp. Mirjana Gross, n. dj., str. 317-324
34. Usp. J. Butorac/A. Ivandija, n. dj., str. 275
35. Usp. *Tomo Vereš, Dominikanski red utemeljitelj prvog hrvatskog sveučilišta u Zadru* 1396.: Danica, hrvatski katolički kalendar 1996., HKD Sv. Jeronima, Zagreb, str. 106
36. Isto, str. 104
37. Usp. Dalibor Brozović, *Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti:* Aleksandar Flaker/Krunoslav Pranjic, *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zagreb, 1978., str. 21.23
38. Usp. Englische Literatur: *Der Volksbrockhaus*, Wiesbaden, 1974., str. 243; Französische Literatur, isto, str. 300; Spanische Literatur, isto, str. 859; Deutsche Literatur, isto, str. 196

39. Usp. Eduard Hercigonja, *Mjesto i udio hrvatske književnosti u književnom procesu slavenskog srednjovjekovlja*: Aleksandar Flaker/Krunoslav Pranjic, n. dj., str. 96, 97
40. Usp. Trpimir Macan, n. dj., str. 131
41. Usp. Trpimir Macan, n. dj. 139
    I. Cesarec, *Znameniti Hrvati*: Iseljenički kalendar 1986., str. 81-90;
    Miroslav Kurelac, *Faust Vrančić — Šibenčanin*: Iseljenički kalendar 1990., str. 85-91;
    Stipe Kutleša, *Josip R. Bošković*: Iseljenički kalendar 1987., str. 61-67;
42. Usp. Krsto Pasinović, *Ivan Vučetić — pronalazač daktiloskopije:* Iseljenički kalendar 1978., str. 226-230
43. Usp. Mirjana Gross, n. dj., str. 379
44. Usp. Trpimir Macan, n. dj., str. 131
    I. Cesarec, *Znameniti Hrvati: prvi hrvatski leksikograf* (Bartol Đurđević), n. dj. str. 81
    Alojz Jembrih, *Joakim Stulić (Stulli) i njegovo "Rječosložje* (1730.-1817.): Iseljenički kalendar 1980., str. 283-286

Marko MALIĆ

Sveti Ivan Trogirski

Jučer je bio Sveti Ivan
i htio sam doć, samo da te vidim.
Vjeruj sav je Trogir sjao
i možda si čekala oprosti,
jer strah me, netko ti se
drugi nasmijao, a i ne znaš
koliko si lipa.

Jučer je bio blagdan tvoga grada,
onih ulica po kojim si bosa trčala.
Znam, zvona su tukla mala i
što bih dao da sam te mogao grlit,
jesi li molila za me
i je li ti se lipo oko
bar malo orosilo?

Jučer je bio blagdan onih kala di
sam te srio i di se nadam
da ću te ljubit dugo,
il' ću skončat, spržen svitlom
ko noćni leptir, tražeć toplinu.

Bog mi je svidok, za te sam molio.
Da nam ukriže pute i da ti skrijem
obraze dlanovima mojim,
jer studene bure sad rižu i lede
svakog kog zateknu sama po
mokrim cestama juga.

Stjepan BABIĆ

Na Božjim putovima - IX

Radišin pitomac

Razmišljao otac što će sa mnom i kad vidje da ne preostaje ništa drugo nego zanat, kao što je i rekao kad sam skrahirao u školi, prijavi me za Radišina pitomca. U selu je bio trgovac Fridrih Šmit, povjerenik Hrvatskoga radiše pa ću Hrvatskom radiši u Zagreb. Oni mi pošalju za pripravu svoju knjigu, Radišinu čitanku. Nedavno sam je našao u antikvarijatu i mogu reći da je veoma zanimljiva, iz nje se može mnogo naučiti, a što je najvažnije, otvarala je perspektivu. U knjizi mnogo slika Radišinih pitomaca koji su uspjeli u životu:

Ahel Vinko - Radišin pitomac, ima svoj pekarski obrt u Kutini.

Antunović Franko - Radišin pitomac, ima svoj brijačko-vlasuljarski obrt.

Babić Nikola - Radišin pitomac, ima svoju trgovinu mješovitom robom u Drenovom Klancu kraj Brloga.

Bartulović Josip - Radišin pitomac, ima svoj zlatarski obrt u Brčkom.

I tako se nižu brijači, kovači i potkivači, stolari i postolari, puškari i nožari..., a najviše trgovaca. Na kraju knjige, na 228. strani poticajno pismo:

MLADI PRIJATELJU!

Proučio si ovu čitanku, pregledao si slike u njoj, vidio koliki su siromašni mladići iz raznih hrvatskih krajeva pomoću "Hrvatskog Radiše" svojom marljivošću i svojim neumornim radom postali svoji samostalni obrtnici i trgovci. Oni su, kad su pošli u nauk, bili siromašni baš kao i ti, ali su uspjeli u životu, jer su se držali savjeta i uputa "Hrvatskog Radiše". Budi i ti takav i ugledaj se u njih.

Čitam, izbor velik, riječi poticajne, ali mi se bilo teško odlučiti za bilo koji zanat. Ni jedan me nije posebno privlačio. U savjetovanju s ocem, mislim da me otac tada već smatrao doraslim za savjetovanje jer mi zanimanja nije baš nametao osim kad nije imao drugoga izbora, odlučismo da ću za urara - kao što već znate, moj je otac bio uspješan urar amater - za finoga mehaničara (ni danas ne znam što bi to zapravo imalo značiti) ili za trgovca. Jadan otac nije znao da ni jedno od njih nije za njegova sina, ali nije znao ni sin jer što dijete zna što su pojedini zanati i za koji ono jest, a za koji nije. Svaki mu od njih zvuči romantično kad je daleko od njega, a Radišino isticanje uspješnih u svim zanatima privlačno je svakomu. Otac se dobro razumio u mnoge zanate, s mnogima se uspješno bavio, znao je da mu je i sin u mnogima spretan, stolarija, bravarija, tokarija i slično, ali fini mehaničar, to je već nešto drugo. I urarstvo je fino mehaničarstvo. Iako sam često gledao oca kako uspješno popravlja satove, ja ni jedan nisam uspio popraviti iako sam i to pokušavao, prije bih koji još jače pokvario. Trgovac nikakav. Jednom sam se i u tome okušao.

Teta Gita (Margareta), mamina sestra - o njoj bi trebala posebna priča - pustila je da krumpir u rano proljeće isklije na svjetlu, da klice budu kratke, čvrste i zelene pa kad prestanu mrazovi i dođe vrijeme sadnje, on bi posađen s klicama nikao ranije, ranije donio plod pa bi se ranije i prodavao za bolju cijenu. Naučivši od nje, to su nekoliko proljeća radili i moji pa sam jednom i ja sam išao u (Novu) Gradišku prodavati.

Teta prodaje svoj po četiri dinara kilogram, a naš bolji, krupniji, ljepši, pa mi kaže da tražim šest. Tražim ja, svi gledaju moj, ali kupuju od tete. Spustim ja na pet dinara, ali jedva da sam prodao koji kilogram, a teta već pri kraju. Već pomalo jadnomu priđe mi jedan čovjek i kaže da će kupiti sve ako mu dam po četiri dinara za kilogram. Ja sam sretan da se ne moram mučiti, a on kupi sve i odmah stade tražiti šest dinara jer je teta prodala svoj. Njemu krenulo, a ja požalio što nisam imao malo strpljenja pa bih prodao za polovicu veće cijene. Ali trgovina je posebna mudrost, a ja tada te mudrosti nisam imao, kasnije bih je možda mogao steći, ali srećom me ta kušnja mimoišla.

Radišinu sam knjigu ispročitao, ali oni iz Zagreba nikako da me pozovu. Ja im napišem oštro pismo, a oni odgovore da mladi ljudi moraju biti strpljivi, da čekam, da ću doći na red..., ali me ubrzo pozvaše, mislim za početak srpnja 1941.

Među ostalim uputama poslali su mi jedan kvadratić koji je bio obrubljen hrvatskom trobojnicom, a u njemu s vrhom gore vodoravno je pisalo: Ovoga mladića najkraćim putem pošaljite Hrvatskomu radiši.

Kad se vlak približavao Zagrebu, ja stavim taj kvadratić na rever, a svi suputnici stadoše čitati, a meni neugodno pa ga brzo skinem.

Dođem pred zagrebački kolodvor, ne znam kuda ću pa kvadratić opet na rever. Prolaze prolaznici, neki se zaustavljaju i čitaju, a jedan kaže tamo, a drugi sasvim suprotno pa se počeše i nadmudrivati dokazujući jedni drugima kamo zapravo trebam ići. A meni opet neugodno pa kvadratić opet skinem. Sam ću ja. Odonda ne volim nositi nikakave značke na odijelu.

Shvatio sam da se većina složila u jednom pravcu, krenem i dođem u Radišinu ulicu, danas Ulicu kneza Mislava. E tu sam! A nije bilo tu nego malo dalje, Radišin dom u Zvonimirovoj ulici, danas Dom Hrvatske vojske.

Što smo kod Radiše učili, sada se više ne sjećam. Znam samo da smo na početku polagali neki test. Kad sam poslije rata došao na studij, upoznao sam nekoga čovjeka koji mi je pričao da je došao do Radišina arhiva i vidio te testove pa sam ga zamolio da vidi kakav sam ja tada bio. Poslije mi je rekao da se to ne smije, da je to službena tajna.

Radišin odgojitelj je bio veoma strog, a stalno nazočan, sve mi se mota po glavi da se zvao Pavelić. Još se živo sjećam dviju zgoda. Na kraju jednoga ručka oštro me ukori što sam pojeo prije kruh nego ručak. Poučio me:

- Kruh za svakoga jela mora biti posljednji zalogaj.

Spominjem to zato što je kruh upravo kod Radiše odigrao bitnu ulogu u mojoj sudbini, kao što će se ubrzo vidjeti.

Jednom me čak i pljusnuo, i to onako muški. Između klupa i peći bio uzak prolaz, on stajao na njemu okrenuvši peći leđa, a ja htio proći tako da sam i ja njemu okrenuo leđa. A on pljus s poukom:

- Kad se pokraj koga prolazi, okrene mu se lice, a ne leđa.

Bilo je i lijepih trenutaka. U divnom sjećanju ostala mi je šetnja Petrovom ulicom do Maksimira. Zagreb čist da je bilo milota gledati, Petrova ulica zelena, na ulicu se nadvijaju rodne marelice, meni jedno od najdražega voća, toliko više što su mi u rodnome selu bile više san nego stvarnost, jer ih malo tko imao da bi mi bile dostupne sve dok ih stric Toma nije posadio nekoliko, ali one su počele roditi negdje upravo u vrijeme moga odlaska.

Zagrebačke ceste čiste, bez blata, bez prašine, a voće izazovno. Sve blagodati sela i grada. Kad se toga sjetim, mislim kako je Zagreb s pravom nekad nosio epitet bijeli Zagreb. Nekad!

I još je nešto ostavilo na me snažan dojam: konjski topot asfaltom Zvonimirove ulice. Spavaonica nam je bila do Zvonimirove ulice i navečer kad smo legli, život u Zvonimirovoj nije prestao, nego se je čuo topot konjskih potkova top-top -klop-klop - top-top -klop-top -klop-top, klop - top! Dugo je na večer odjekivao i s ugodom sam ih slušao, a u jutro me budio. Često sam tada mislio kako su i konji sretni zbog asfalta, jer su seoski često do koljena upadali u blato, a kako li su se tek namučili kad su im i kola upala u blato, sve do glavčina. Teško su ih izvlačili, a katkada ih nisu ni mogli izvući unatoč svemu naporu i batinama. Slika mi je još danas živa u sjećanju jer sam je često gledao na blatnom putu pokraj naše kuće. Zapala kola i konji u blato pa ne mogu van što god gospodar pokušavao. Znao bi otpreći konje, lancem produžiti rudo tako da su konji došli na suho, ali opet nije išlo. Onda bi moj stric Toma upregao svoje volove i kola bi uvijek bila izvučena, najčešće bez konja jer je moj stric htio pokazati kako su njegovi volovi bolji od konja, a imao je u tome i veliko iskustvo jer se to u proljeće i jesen često događalo. Seljacima nikako da padne na pamet da taj put naspu šljunkom. Zbog toga sam tada asfalt smatrao velikom blagodati. I danas bi bilo nemoguće bez njega, ali on sve više okiva zemlju i često zaželimo od njega pobjeći.

Kad je kod Radiše trebalo odlučivati, sin nije odabrao ono radi čega je pošao u Zagreb, odabrao je ono što mu se činilo da je za njega bolje.

Kad sam došao u Zagreb u internat Hrvatskoga radiše, bio je već rat, srpanj 1941. godine. Prvi put sam se svjesno susreo s gladi. Glad je relativan pojam, nije da nije bilo hrane, bilo je, ali racionirane, jelo se dijelilo na porcije, što je za mene Slavonca koji je naučio jesti koliko želi, dijeljenje na unaprijed određene porcije i svima jednako bez obzira na želudac, bilo jednako gladi. Ne mogavši se najesti do sita, pobojah se gladi pa kad dođe mlinar Ivan Đeri iz Kutova da vrbuje jednoga mladića sebi za mlinarskoga šegrta, ja se javih.

Još se i sada živo sjećam te slike: Đeri stoji na podiju uz katedralu i zanosno govori o mlinarskome poslu i blagodatima toga zanimanja. Nisam ni čekao da pravo završi, nego se odmah javih da me tko ne pretekne i ne pomislivši na napisane namjere. Otac je u mladosti radio u mlinu, s nostalgijom je pričao o tim danima i žalio što nije postao mlinar, imao sam dva bratića mlinara s kojima sam prijateljevao, išao katkada u Žanićev mlin na Orljavi i tako znao podosta o mlinovima i poslovima u njima. Znao sam da tu nema mnogo posla, posao se više sastoji u nadgledanju nego u radu, a što je najvažnije, u mlinu se dobro jede, nema gladi. A vjerojatno sam se svidio i Đeriju pa je odabrao mene, a i ne sjećam se da se tko drugi javio. I tako postadoh mlinarski šegrt.

Mlinarski šegrt u Kutovima

Kutovi, malo selo kod Orahovice, bili su važna prekretnica u mojem životu, jedna od najvažnijih. Da nije bilo Kutova, teško da bih bio ono što sam na kraju postao. Zato nije pretjerano reći da su me putovi Božji odveli tamo.

Ne sjećam se u koji sam dio dana doputovao u Kutove, ali se još i danas dobro sjećam, kao da je jučer bilo, prvoga doručka u mlinu: u velikom lijepom bijelom loncu litra preslatke bijele kave, a uz nju povelik komad visokoga bijeloga kruha mekanoga kao spužva. Udrobivši, jeo sam sa slašću izgladnjeloga đačića i osjećao se sretnim. Što treba više tražiti u životu od obilja kruha udrobljenoga u slatku kavu.

Sjećam se i mlade jedre kuharice Emice, Madžarice, koja mi je tu blagodat Božju donosila u mlin, jer se u mlinu posao ne može prekidati zbog jela. I ručali smo i večerali u mlinu, a jela prava gospodska.

Otac je bio razočaran mojim izborom jer je mlinarstvo po njegovu mišljenju bilo ipak ispod razine dostojne njegova sina. Nije toliko zbog samoga mlinarstva, nego zbog toga što je u tome zanatu bilo malo nade da bi mogao postati sam svoj gospodar, a biti tuđi sluga, to ocu nije šmekalo.

Za radnih dana nisam ozbiljno mislio ni o čemu, posao mi je bio ugodan i zabavan, ali prve nedjelje kad sam ostao sam, svi su nekamo otišli, zaplakao sam od tuge jer sam se osjećao tako napuštenim kao da sam na kraju svijeta. I zaista je tu bio kraj svijeta jer put iz Kutova ne vodi dalje, na kraju sela završava pred oranicama pa čovjek ne može dalje, nego se mora vraćati. I kad sam 1992., nakon pedeset i jedne godine bio sa slikarom Matijom Pokrivkom u Kutovima, jer Kutovi su njegovo rodno mjesto, vidio sam da me moje sjećanje ne vara. Iz Kutova nema puta dalje. Slikao sam oranicu kojom na kraju sela završava put.

A posao u mlinu, kako sam i pretpostavljao, nije bio težak. Nadziranje donošenja žita, vaganje, sipanje, nadzor nad strojevima. Bilo je više opasno nego teško: stavljanje remenja na točkove kad bi spali u vrtnji, a spadali su često, pa ih je u vrtnji trebalo staviti nazad. U početku to nisam radio sam, učio nas je neki mlinarski kalfa ili majstor.

Mogao sam stradati i na drugi način. Poslije posla kupao sam se u Vučici, tako se zove rječica na kojoj je bio šlajz (brana) i davao pokretnu snagu mlinu.

Jednog dana stojim u brašnjavom odijelu uz branu i razmišljam bi li se okupao, ne bi li, kad dođe jedan kalfa i kaže mi da će mi dati dva dinara ako skočim u odijelu u vodu. Nije mi bilo toliko do novca, koliko da se pokažem važan i nekonformist, skočih u vodu, a voda mi preko glave. Bio je ponedjeljak pa je voda preko nedjelje natekla u tolikoj mjeri da je ponedjeljak nije mogao potrošiti kao što je bilo kasnijih dana. Nisam znao plivati pa me dubina iznenadila, ali se nisam uplašio. Voda nije bila široka pa sam jednostavno hodao po dnu i dočepao se obale. Ne sjećam se jesam li dobio obećana dva dinara, ali se sjećam laganoga ljetnoga odijela, zapravo hlača i košulje koji su postali kao da su napravljeni od tijesta.

Kako rad nije bio težak, bilo je vremena i za huncutarije. U mlinu je bio još jedan šegrt, koji je došao koji mjesec prije mene i stekao nešto više iskustva. Znao je da komora za žito ima dva otvora, jedan dolje kao vrata, a drugi na stropu kao poklopac. U igri me navede da uđem u komoru i on za mnom zatvori vrata likujući kako me prevario. A ja sam se samo pravio kao da je tako jer sam već znao za poklopac na stropu i po šipkama sam se počeo penjati prema njemu. No on je trčao drvenim stubama na gornji kat žureći se da sjedne na poklopac da mi ne da van. No ja sam stigao prije njega, podigao glavom poklopac i prihvatio se prstima za rub da izađem. Kako on nije mogao sjesti na poklopac da mi ne polomi prste, počeo me udarati po njima da ih povučem. Ja sam ih povukao, izgubio ravnotežu i pao u komoru, ali ne na pod nego mi je noga zapela za jednu šipku i pukla odmah ispod kuka.

Strčali se ljudi, izvukli me iz komore i kako su vidjeli izbočinu ispod kuka, mislili su da mi je noga iščašena pa su pozvali jednoga seljaka namještača zglobova da mi namjesti kuk. Nadriliječnik se mučio pola sata da namjesti zglob, ali bez uspjeha. Nije bio iščašen zglob, nego je pukla kost ispod kuka, još se i danas sjećam kako su govorili liječnici: fractura femoris. Kakve su to jezive muke bile dok se namještač

mučio i danas se sjećam s grozom: slomljenu kost pokušava ugurati u zglob. Kad je shvatio da ne može pomoći, zaključiše da nema druge nego me voziti liječniku u Orahovicu. Natovare me u seljačka kola, na slamu, upregnu volove i put Orahovice. Pokrivka kaže da to nisu mogli biti volovi nego konji, ne znam, ja sam zapamtio volove jer su išli polako. Sjećam se spore vožnje, petnaestak dugih kilometara po džombavu putu. Jedan kraj slomljene kosti slobodno tare o drugi, deset istodobnih zubobolja nije ništa prema tim bolovima. Da presvisnem od muke. U Orahovici mi liječnik nogu poveže u daščice, tada sam prvi put čuo za udlage, na nosilima noćim na orahovačkome kolodvoru čekajući vlak. Ujutro me utovariše na pod teretnoga vagona Gutmanove uskotračne željeznice pa sa mnom u osječku bolnicu.

Kad je otac saznao za moj lom noge, bio je nesretan da nesretniji nije mogao biti. Mama kaže da je preko pola sata išao od zida do zida, hvatao se glavu od muke što mu se to sinu dogodilo. Iako se to zbilo trinaesti dan moga boravka u Kutovima, a već ta brojka označuje nesreću, ipak to nisam nazvao nesrećom, nego dogodovštinom jer je moj put poslije pokazao da je to za mene bila velika sreća. Moj otac nije mogao ni slutiti da je taj lom odlučio mojom sudbinom. Da nije njega bilo, ne bih bio to što danas jesam, moja bi sudbina bila sasvim drukčija.

To je duga priča o kojoj će još biti riječi, ali moram reći ono što bi se dogodilo da nisam slomio nogu.

1942. došli u mlin partizani i odveli sve u "narodnooslobodilačku borbu". Imao sam tada sedamnaest godina i sudbina "narodnooslobodilačkoga borca" ne bi me mogla mimoići bar za neko vrijeme. A što mi se moglo u pratizanima dogoditi, danas je lako izračunati. Imao sam tri mogućnosti: poginuti, dočekati kraj rata u partizanima ili prije toga pobjeći.

O prvoj ne treba posebno govoriti.

Druga nije vjerojatna jer ne bih mogao izdržati u partizanima kao što nisam mogao ni 1945. kad sam bio mobiliziran pa pobjegao, ali uzmimo je kao pretpostavku, tj. da sam ostao partizan do kraja rata. 1945. imao bih dvadeset godina i jedan razred gimnazije. Taj zaostatak ne bih više mogao nadoknaditi. Recimo da bih završio neku partizansku gimnaziju, što nije nikako vjerojatno, imao bih tako nesolidnu podlogu s kojom se ne bi moglo ništa ozbiljnijega početi.

Treća, najvjerojatnija mogućnost, bijeg iz partizana, donijela bi mi nepoznatu sudbinu, ali sigurno da ne bi bila ova koja me čekala. Lom noge i dolazak u bolnicu uputio me putem koji je vodio daljnjem školovanju.

Staž sam poslije dobio i veći nego da sam bio u partizanima. Kad sam slomio nogu, gazda me još nije bio prijavio socijalnom pa da ne plaća bolnicu, prijavio me naknadno s 1. kolovozom i bio sam prijavljen do 2. listopada, dakle za trinaest dana rada dobio sam šezdeset i tri dana staža, dakle peterostruki staž, a partizani su dobivali samo dvostruki. No socijalno mi poslije nije, kad mi se za mirovinu zbrajao radni staž, priznalo te dane zato što tada nisam imao još sedamnaest godina. Partizani su priznavali staž i djeci, čak onoj koja se tada nisu bila još ni rodila.

Ne znam zašto mi u bolnici nogu nisu stavili u gips, nego su ispod koljena probušili rupu, stavili u nju čelični klin, nogu stavili na neko željezno postolje, natkoljenica okomito, a potkoljenica vodoravno, privezali za klin uzicu i preko koloturnika objesili vrećicu s petnaestak kilograma pijeska i tako sam privezan za krevet ležao dva mjeseca.

Bolovi nisu bili veliki, ali je bilo drugih nevolja, rupa se zagnojila pa je bilo muke dok su to izliječili ne vadeći klin. Probava zbog vodoravnoga položaja tijela nije htjela funkcionirati kako treba pa sam dobivao zatvor, a kad su mi davali sredstva za otvor, dobio sam proljev.

A najveća su muka bile stjenice. Na desetke se stjenica, neće biti pretjerano ako kažem i jedna stotina, zavuklo u zavoje na natkoljenici i tu se nastanile nesmetano uživajući u mojoj krvi. Ne znam zašto natkoljenicu nisu premotavali, nego sam danima morao trpjeti te nametnice. Najviše što sam mogao, bilo je da sam olovku zavlačio pod zavoje i češao onoliko koliko je olovka mogla doseći. Dugo je trebalo dok su stjenice i liječnicima dojadile pa su nas premjestili u drugu sobu i ovu našu rastjeničili.

Bilo je ljeto pa su ljudi bili žedni i bolničar dođe na ideju da prodaje piće. Budući da se nisam mogao micati iz sobe pa me nisu mogli potkradati niti sam mogao pobjeći s novcem, zamoli mene da prodajem, većinom je bio krahl i šabeso. Tako sam postao trgovac, ali sad tako uspješan da je gotovo nevjerojatno. Za proviziju sam mogao popiti besplatno koju bocu, ali još mi je kod obračuna preostajala koja kuna. Poslovanje uspješno, ali je nevolja bila u tome što nikako nisam mogao izračunati zašto uvijek imam višak kad sam poslovao pošteno.

Ivana RADIĆ

Malaksalost

Bol je zaspala u krošnji jabuke
zato su joj lati tako čiste, bijele,
vjetar je mahnuo vršikama jele
i mirisom proljeća posvetio patnju.
Htijenja su laste sustale u letu
nad beskrajnim morem daljina i visa,
jedna za drugom ruše se i gube,
nestaju polako u plave dubine.
Visine, daljine, raskošne tišine
noćas će nas vodit tamo iza zida
gdje jaganjci uspomena pasu
i gdje sve zove,
a jutra će naći lati nove
milovane dahom prigušenih vrenja
u očaju dugom uzdrhtalih htijenja
i na svakoj suzu jednu.

KPD Zenica, 1946.

Milan RADIĆ

Pjesma mojoj Hrastovici

U Hrastovici tambure svatove prate
u jeseni zrela kestenja i vina
do pitomih kuća mira i briga
sa starom pjesmom snaha i strina.

Jeka se meka Petrinjčicom slijeva
u žubor drevni hrvatskoga kraja
gdje klepke smiruju veče gore Zrina
i san rumenila danjega sjaja.

Hljeb smo ovdje tvrdi lomili i jeli
nad knjigom vrijedna pera i uma
u hladnome krilu ognjišta i noći
u nadi i sumnji šutnjom šuma.

Mrtve naše drage groblje travom skriva
ljeta već duga, duga i duga,
a riječi davne, riječi, riječi
srce budi i spominje tuga.

Davor S. ZANELLA

Don Apolonije Zanela - viški kanonik i arheolog

U centru za zaštitu i kulturne baštine u Hvaru sačuvani su, objavljeni radovi kao i rukopisi, koji su ostali nakon smrti pok. don Pola, Apolonija Zanelle, viškog kanonika kao njegova ostavština.

Čitava naša obala, posebice niz prekrasnih otoka, koji je čine jedinstvenom na Jadranu, puna je značajnih spomenika - djelova naše kulturne baštine. Don Apolonije je tijekom prošlog stoljeća posvetio značajni dio svog života kako bi ukazao na najznačajnije spomenike otoka Visa - starodrevne LISSE - i evidentirao ono što je bilo od najveće važnosti za našu povijest na tom prostoru.

Mislim da je velika nesreća što nas od Zagreba do naših otoka i obale dijele brda i kamenjari, šume i bespuća, snjegovi i led na vrlo lošim cestama, pri čemu prilaz našem otočkom blagu priječe do nedavna vrlo loše i nesigurne pomorske veze. Tek se sada u slobodnoj Hrvatskoj ukazuje briga oko bolje veze - bilo morem - bilo zrakom s našim otocima, koje su nebriga i nemar doveli do silnog iseljavanja stanovništva. Lastovci, posebice svjesni svojega hrvatstva iseliše se u Južnu Italiju, a još 1918. godine tamo su ribari uzeli puške u ruke i pokušali pod komandantom dr. Srećkom Zanellom obraniti otok Lastovo od talijanskog okupatora... Sada otoci dobivaju male turističke aerodrome, Jadrolinija nabavlja nove brodove za veze s otocima (njih dvadeset i četiri, prema planu nedavno objavljenom) a veliki prosperitet obećavaju sve brojnije marine za strane i domaće nautičare.

Bolje veze, pomorske i zračne, znače "spas u posljednji čas" za naše otoke i njihove žitelje. One znače čvršće i dublje veze sa sjevernom Hrvatskom i prenošenje problema na naš Sabor i onaj nematerijalni, ali zato mnogo važniji osjećaj zajedništva svih Hrvata sa stanovništvom otoka, pa svojstveno tome i s otokom Visom.

No vratimo se don Apoloniju Zanelli i njegovim upornim nastojanjima da pronikne u prošlost otoka Visa, na kojem je naša obitelj boravila još od sedamnaestog stoljeća, što je u povijesti Dalmacije opširno opisao donedavni predsjednik Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, profesor Grga Novak. Njegovom ljubaznošću dobio sam fotokopije dokumenata i radova pok. Apolonija Zanelle, koje je tiskala Akademija znanosti i umjetnosti Venecije.

Pod naslovom *"Teatro Romano a Lissa" - Rimsko glumište na Visu*, koji je u starogrčko doba nosio ime ISSA a slavensko VIS na poluotoku *Prirovo* unutar prostrane luke S. Giorgio (... otoka Visa) obavljena su arheološka istraživanja, kojima se bavio Apolonije Zanella. U *Pirovu* se nalazi samostan franjevaca i njihova crkva Sv. Jerolima kao i zvonik a uz njega i Općinsko groblje osnovano 1823. godine. Na tom je groblju podignut i spomenik - memorijal onima koji su 20. srpnja 1866. pobijedili u slavnoj pomorskoj bitci kod Visa.

Između maslina, u produženju ulice *Gradina*, izrastao je grad *Vis*, u davno doba, kad je nosio ime *Issa*, a spominju ga starogrčki i starorimski povjesničari. Tada je ovdje cvala trgovina, razvijala se otočka civilizacija i obrti, pa je stoga nazvana *Oppidum Nobilissimum*, ako citiramo autore povjesničare *Iriza* i *Strabonea*. Po navodima *Atenea* izvanredno je *Viško vino*, što su ga Mediteranci nadasve cijenili, rado ga uvozili i uživali.

I danas kao i pred početak stoljeća, viško vino ostalo je na cijeni, pri čemu valja spomenuti da ga je obitelj Zanella za vrijeme napada filoksere u području Francuske i Italije izvozila u velikim količinama žednim Francuzima i Talijanima, kad nisu imali vina. U obiteljskim dokumentima našao sam obilje podataka, koji pokazuju da smo u ono doba u Francusku izvezli preko sto tisuća hektolitara vina. U to doba bili smo na Visu najjači vinogradari.

Ime PRIROVO ili možda PREROVO taj je lokalitet dobio od Hrvata, stanovnika tih krajeva, po riječi "rov" kojima je taj kraj bogat, pokazujući ostatke podruma i ostataka zgrada plemenitaša, koji su ih u davna vremena tamo sagradili. Kružne zidine samostana fratarske braće bile su podignute oko 1500. godine, a daju naslutiti da su korištene od nekadašnjih zidina, koje su obuhvaćale ostatke drevnog Rimskog Amfiteatra. O tome su pisali, u svojim dijelom neobjavljenim radovima, dr. Antun Matijašević-Karaman (1658-1721) i prof. Šime Ljubić, u svojim studijama, obrađujući dalmatinsku arheologiju. Taj AMFITEATAR ima "orkestru" polukružna oblika, koji navodi na misao da se radilo ne o grčkom amfiteatru već o rimskom glumištu, teatru. Te je analize radio pokojni don Apolonije - zvali su ga u obitelji *Don Pol,* navodeći precizno na kojim se katastarskim česticama nalaze pojedine iskopine, pa se i danas možemo služiti tim podacima. Općinske vlasti bile su pri tim radovima vrlo kooperativne, a mnogi radovi izvodili su se pod kontrolom i prema naputcima don Poleta, dobrovoljnim radom mještana, koji su ga jako cjenili. O tom odnosu prema don Apoloniju Zanelli svjedoči i njemu posvećena pjesma prilikom svečanog ustoličenja DON POLA za počasnog kanonika Hrvatske Crkve. Srcem i dušom bio je pravi Višanin, a svoj Vis nije napustio do smrti, iako je putovao na prave znanstvene ekskurzije, ne samo u Rim i Veneziju, već i u Đakovo i Beograd, posjetivši i biskupa Strossmayera. U svojem radu, čiji se original čuva u Arhivu Venecijanske Akademije don Apolonije Zanella dalje opisuje kako je pri iskopavanju središnjeg puta, na groblju Visa našao istočni dio starorimskog teatra.

Slavni solinski arheolog don Frane Bulić, direktor Splitskog Arheološkog Muzeja "dušom i rukom" potpomagao je te radove i davao savjete i naputke don Poletu Zanelli, nadzirući sve ono što se radilo na tom lokalitetu. Direkcija Splitskog Muzeja platila je veći dio radova. Dokumenti nalaza idu u detalje, koje čitatelji ne bi trebali pratiti, no za većinu su uvelike zanimljive skice don Apolonija Zanelle, koje je on nacrtao u smislu rekonstrukcije Viškog starorimskog (a možda i starogrčkog) glumišta.

Viška luka je vrlo prostrana, zapravo golema i u njoj su ratne flote moćnih država, pomorskih velesila našle mjesta da se ukotve. U tom Viškom Zaljevu ima više luka. Na sjevernoj strani jugozapadnog dijela Viške luke koju zovu "Mala banda" nalazi se spomenuti poluotočić Prirovo. Kao što smo rekli, tamo su ostaci opisanog rimskog teatra-glumišta na kojima su fratri kasnije podigli svoj samostan i sagradili crkvu sa zvonikom, a potom i groblje.

Cyriscus Anconitanus 1436. g. je u svojim "Epigramata reperta per Illiricum" posvetio pozornost viškom "Nobile amphiteatum". U to je doba glavno mjesto na otoku bilo VELO SELO, a u samoj luci nije još bilo kuća. Franjevci su tek sto godina kasnije podigli svoj samostan. JOH. FEFELLA iz Šibenika, bio je fratar u tom samostanu i napisao je "Smaragdus electus aut Issa Dalmatica insula felix et omniferra" (Izabrani dragulj ili Dalmatinski Vis, otok sreće i obilja - u slobodnu prijevodu). On tvrdi da je samostan nastao od starih kamenih lukova i ostatka prastarog cirkusa ili koloseuma.

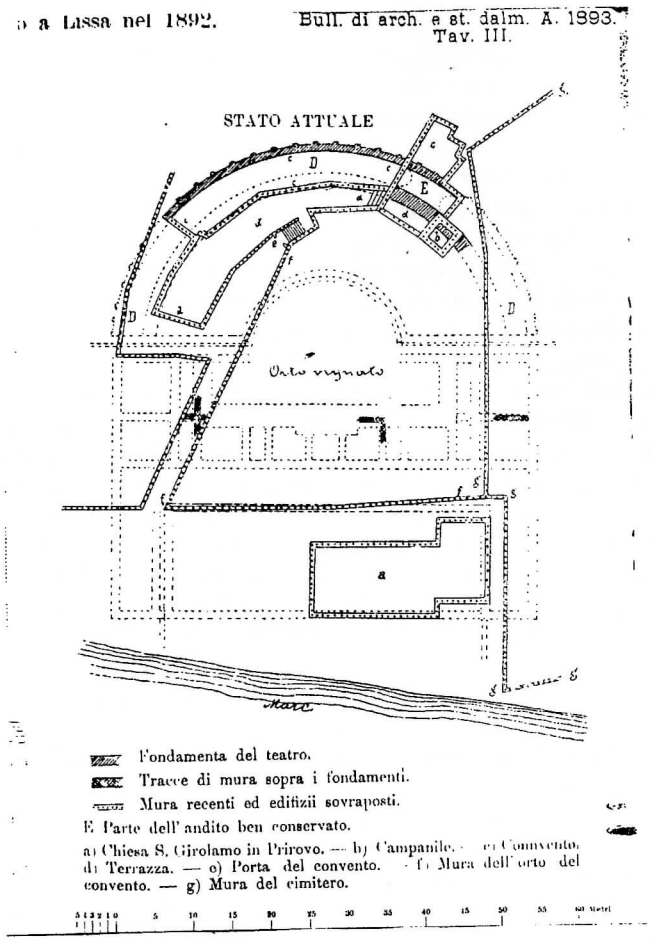

Nacrt na osnovi rekonstrukcije A. Zanelle (Vis, 1892. g.)
(Bull. di arch, e st. dalm. A 1893. g.)

Prema radovima don Apolonija Zanelle izveden je dokaz da se radilo o rimskom teatru, glumištu starorimskog oblika, budući je otkrivena orkestra išla u polukrug, a tu su i bila sjedeća mjesta najuglednijih građana i plemića. Otkrio je i temelje prosceniuma i stalne pozornice, hodnike, pa i prostorije za glumce. U cavei postojao je polukružni kanal za odvod kišnice, koji je bio građen usporedno s pravim redom sjedišta u orkestri. Don Apolonije Zanella bio je u svoje doba najznačajniji numizmatičar Dalmacije. (Svoju zbirku nakon smrti ostavio je Splitskom Muzeju, u kojemu se ona i danas nalazi). Stoga se don Pole silno razveselio kad je upravo u tom polukružnom kanalu za odvod kišnice ispred prvog reda sjedišta u orkestri otkrivena drevnog Viškog teatra pronađen novac iz doba Valentiniana III. (4é(-454. g.) i Septimija Severa. Uz to su iskopani odlomci nekih kipova iz toga doba. Iz toga se izvodi zaključak da je u V. stoljeću poslije Krista to kazalište već postojalo. Kapacitet gledališta bio je oko 3500 gledalaca, pa je don Pole prema tome ocijenio da je rimska Issa brojila 7000-12.000 žitelja. Ta su njegova istraživanja štošta otkrila, pa i jednu "tesseru teatralis" t.j. kazališnu ulaznicu, koju je do nedavna čuvao don Poleov nećak, Pole Zanella ml.

Nalaze i povijesne zaključke na bazi arheološkog rada odobrio je i profesor Grga Novak, u toj mjeri da ga je u svom djelu "Vis" (svezak I. str. 64-71) iscrpno citirao i prihvatio njegove tvrdnje.

Don Apolonijo Zanella pisao je u *Bullettino di Archeologia e Storia Dalmata anno XVI,* tiskanom pod uredništvom prof. Frane Bulića, a izvornik nam je posudila JAZU, sada Hrvatska Akademija. Jezik kojim se služio pred skoro stotinu godina pokojni don Pole savršeni je talijanski, s odličnim stilom, nižući iz jedne rečenice u drugu povijesne činjenice, logično i znanstveno korektno. Povijesni je uvod sažet, a geografski opisi i slike živopisni. Štivo koje zanima svakog kulturnog čovjeka, a ne zamara. Rad je originalan, a ne kompilacija što mlađa pokoljenja njegove obitelji, među koje spada i pisac ovog prikaza, ispunjava ponosom.

Don Pole je dao prilog znanosti i povijesnoj baštini Hrvata a nije tražio nagrade ili priznanja. Issa i njezin drevni teatar porušili su od barbari oko 450. godine, kao što je bio slučaj s mnogim spomenicima kulture u Hrvatskoj nedavnih dana.

Don Apolonije Zanella pisao je izvanrednim talijanskim jezikom, što će nekome izgledati kao dokaz njegova talijanskog opredjeljenja, tim više što mu je prezime bilo talijansko, a obitelj vukla podrijetlo iz pokrajine Friuli i to iz Lozzo di Cadore (vrlo blizu sportskom centru Cortini d'Ampezzo). Obitelj se prezivala Zanella d'Aoşte, no nema sigurnih podataka da je naziv plemićki. Početkom sedamnaestog stoljeća (1704. g.) ovaj dio obitelji Zanella spustio se iz Lozza na dalmatinsku obalu, prvo u Split, a zatim se nastanio na otoku Visu. Don Pole je - kao i svi njegovi - bio i osjećao se Hrvatom, govorio je hrvatski, kao materinji jezik a u *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, koji je osnovan 1878. g., pisao je talijanski, budući su prvi brojevi te revije bili na talijanskom jeziku. U jeku narodnog preporoda talijanski je službeni jezik a osim toga našim je arheolozima u Dalmaciji bilo stalo da se u Italiji vidi kako se u Hrvatskoj radi na kulturnom polju. Osim toga treba imati na umu da su naši aktivisti Hrvatskog Preporoda učili u talijanskim gimnazijama i da su stoga često lakše pisali talijanski nego hrvatski književni jezik. Konačno u to doba se iz Dalmacije išlo na sveučilišta u Padovu, Bolonju i u Rim, dok su iz Zagreba i ostalih djelova Hrvatske mladi ljudi odlazili na visoke škole u Beč, Graz, Innsbruck ili München. Iz Srbije i Crne Gore obično su odlazili u Francusku, a rijeđe u Beč.

Don Apolonije Zanella, kanonik i nadžupnik, rođen je 17. lipnja 1829. g. u Visu, gdje je i umro 13. ožujka 1907. g. Ondje je 8. rujna 1852. g. služio Mladu Misu. 8. rujna 1902. g. proslavio je i Zlatnu Misu. Tom je prilikom njegova nećakinja Ema Zanella, udata Bulat, na jedrom hrvatskom jeziku pročitala nazdravicu i predala stricu don Poletu umjetnički izrađenu prigodnu diplomu. Čitava brojna obitelj profesora dr. Vicka Zanelle (davnašnjeg šefa rodilišta u Zadru i tamošnje primaljske škole) bila je tom svečenom prlikom nazočna i stanovala je u župnom dvoru, a tog se događaja moj pokojni otac, primarius docent dr. Srećko V. Zanella dobro sjećao.

Don Pole, kako su ga na Visu svi zvali, učio je u Zadru bogosloviju, koja je tada bila u rangu fakulteta, jedina u Dalmaciji. U 23. godini života se zaredio i kako smo rekli 8. rujna 1852. g. odslužio mladu misu u Visu, gdje je proveo čitav svoj vijek. Bio je uzoran svećenik, a strogo se držao ne samo zavjeta celibata već i pune apstinencije. Glede čistoće čak je i pretjerao-nije naime želio da bude pokopan u obiteljskoj grobnici, pa je sebi dao graditi posebnu, u kojoj su kraj njega smjela biti pokopana samo djeca, a ženska osoba najviše do dva mjeseca starosti.

Njegov župni dvor imao je nekoliko soba s novim namještajem, sve uzorno i vrlo uredno održavano. No on sam stanovao je u stojnoj kući na prvom katu. Kada je obitelj Zanella ljeti dolazila u posjete iz Zadra, stanovala je u župnom dvoru, pa su

uživali u prekrasnom velikom vrtu iza njega. Moj je djed imao desetero djece i kad se njih pet odraslijih došlo igrati se u vrtu, sve se orilo. Iz župnog je dvora nestalo tipične sakristanske tišine. Djeca su donijela iz Zadra i svoje bicikle na tri kotača-danas izgledaju muzejski, kojima su se kotrljali po dvorištu i po ulici pred župnim dvorom.

Otac mi je pripovijedao kako je u II. razredu gimnazije imao slabu ocjenu iz hrvatskog jezika. Stric don Pole jako ga je volio. Otac Srećko bio je najstariji sin njegova najmlađeg brata, doktora Vicka Zanelle. Stoga ga je spremno poučavao hrvatski, kao prije toga njegova oca Vicka, koji je šest razreda gimnazije privatno učio, da bi svake godine išao u Zadar polagati po jedan od šest razreda. Djed Vicko je tek sedmi i osmi razred redovito polazio u Zadarskoj gimnaziji, a zatim ga je don Pole poslao na studij medicine u Padovu. U Zadru je djed polazio talijansku gimnaziju - što je razumljivo, budući da u to doba u čitavoj Dalmaciji nije postojala ni jedna srednja škola na našem jeziku. Stoga je jasno da hrvatska inteligencija u doba narodnog preporoda nije poznavala književni jezik, već samo dijalekte svog kraja. Don Pole je i mog oca, dr. Srećka Zanellu, rado poučavao i svoja tumačenja pratio nedužnim šalama, a moj otac ga je stoga obožavao i duboko poštovao. Don Pole imao je mesnat nos zagasito crvene boje s izraženim plavim žilicama, a oči su mu bile svjetlosive (djeca su rekla, kao u kuhane ribe) debele usne, ali divne i svjetle svilene vlasi. Bio je prema sjećanjima mog oca lijep starac, s pogledom punim dobrote. Nosio je hlače do ispod koljena, ljubičaste čarape i plitke cipele s metalnom velikom kopčom i šešir široka oboda kakvog vidimo u svećenika u Rimu.

Dopisivao se s velikim brojem čuvenih ljudi svog doba, nesumnjivo i s biskupom Strossmayerom (o tome obitelj nema dokumentaciju) kojega je na njegov posjet u pratnji svog kapelana u Đakovu i posjetio. Don Pole se Strossmayeru jako divio i o njemu mnogo pričao, kao i o svečanom ručku za njegovim stolom.

Don Pole je bio imenovan kanonikom, čak i hvarskim biskupom, ali je to otklonio jer nije htio napustiti rodnu kuću u Visu.

Don Pole je prema kazivanju mog oca bio čvrsta značaja, a u nesmiljenoj borbi između duha i tijela pronašao je harmoniju i sačuvao vjernost zavjetu, zbog čega je uživao nepodjeljeno poštovanje pastve, koju mu je Crkva povjerila, a i ugled u crkvenih i svjetovnih vlasti.

No vratimo se arheološkom radu don Poleta Zanelle u vezi s njegovim u *Bullettino di Archeologia e Storia Dalmata* objavljenim radom 1895. g. u Splitu, ANNO XVI pod naslovom "Terme Romane a Lissa" - Rimske terme u Visu. U području Gradine, brežuljku u blizini mora a na posjedu obitelji Doimi di Delupis don Pole je proveo istraživanja na ostacima iz rimskog doba, koji odgovaraju starorimskom termalnom kupalištu. U prilogu vidimo i rekonstruirani nacrt tog objekta uz opis nalaza, koji takvu pretpostavku jasno potvrđuju. Nažalost je prilikom nekih radova dio tih stupova, koje je Don Pole na svojem nacrtu označio sa "F" 1859. g. uništen. Vide se uređaji za prigrijavanje vode u termama pomoću peći, čiji su ostaci opisani u nalazu, a voda je grijala i prostorije iznad tog mjesta, tako da se raznim cijevima propuštala, stvarajući željenu temperaturu-bilo veću bilo nižu, puštajući je u iz prostorije za znojenje-slično današnjim saunama- do tzv. sudatoriuma a zatim do tepidariuma toplog bazena, i konačno do frigidariuma, prostorije za osvježenje. To je tipičan raspored rimskih kupelji, kako ih opisuju arheolozi. Materijal od kojeg je sazdana čitava ta građevina od kamena je krečnjaka iz naših krajeva, a zidovi su debeli skoro metar.

Takve su građevine otkrivene u Solinu i Ninu, kao i u drugim lokalitetima dalmatinske provincije. Jugozapadni je dio građevine prema radu don Pola uništen i nema traga temeljima. Tamo je na dubini od dva metra pronađen kanal, širok 60 centimetara a dubok jedan metar, koji sjeverozapadno vodi u more.

Konačno dolazimo i do don Apolonija kao najpoznatijeg numizmatičara u Dalmaciji.

U muzeju Sv. Donata u Zadru prije prvog svjetskog rata stajale su dvije vitrine sa zbirkom starog -dijelom zlatnog- novca jedna do druge. Vidio se natpis: "Poklon Don Aplonija Zanelle iz Visa". Eksponati muzeja su poslije drugog svjetskog rata preneseni u zgradu Sv. Dimitrija. Prilikom posjete 2. svibnja 1970. g. u društvu mog pokojnog oca direktoru Arheološkog muzeja u Zadru, interesirali smo se za tu zbirku i njezinu sudbinu, obzirom na nesumnjivu vrijednost zbirke starog novca. Saznali smo tom prilikom da je nažalost prilikom bombardiranja Zadra muzej Sv. Donata teško stradao, a od spomenute zbirke našla se hrpa rastaljena metala i više se nisu dali raspoznati novci, a uz to je izgorjela u plamenu odgovarajuća znanstvena dokumentacija.

Uprava muzeja predmnijeva da su Talijani uoči rata vrednije zlatne komade prenijeli u Italiju, ali u tom času nije bilo moguće istražiti gdje je to bilo pohranjeno.

1943. godine Vis je postao sjedište Vrhovne komande POJ, prihvatilište ranjenih partizanskih boraca s Primorskog pojasa od kojih su oni teži, njih dvanaest tisuća, prebačeni u savezničke bolnice u Bari i Monopoli. No osim partizana-boraca skupilo se na Visu i trideset pet tisuća neboraca, žitelja s naših otoka i primorske Dalmacije, koji su se tamo sklonili od ratnih strahota i okupacije. To mnoštvo izbjeglica prebačeno je u Južnu Italiju, gdje je bilo i prihvatilište zbjega, a odatle je znatan broj prebačen u Egipat i to u El-Shatt. Tako su naši stradalnici dospjeli u Sinajsku pustinju, blizu Sueza, gdje je bio organiziran njihov veliki logor. Ovo poglavlje Visa u drugom svjetskom radu opširno su obradili Grga Novak i V. Maštrović u izdanju naše Akademije (1965). Kako se Vis pretvarao silom ratnih prilika u otočku tvrđavu i bio stožer savezničke vojske, koja je operirala na Balkanu, štabova i skladišta opskrbe, nije čudo što su najljepši viški vinogradi preorani na visoravni kako bi se sagradila velika vojna zračna luka za Britance i Amerikance.

Tako su zbog mogućnosti napada njemačkog zrakoplovstva, možda i desanta na otok, Višani morali biti izmješteni u Egipat. Konačno, poznato je kako je W. Churchill imao čvrsto u svojim vojnim planovima za cilj pripremiti našu obalu za invaziju, kojom bi srušio III. Reich. Zato je amo poslao i svog sina Randolpha Churchilla.

Tako se nećak don Poleta ukrcao sa ženom i kćerkom na put za El Shatt. Višani navikli na glad, potpunu neimaštinu i ratne nedaće za vrijeme talijanske fašističke okupacije kao i na šikaniranje mještana, koji su kao prodane duše postali fašisti i Talijani, razmjerno dobro su podnosili boravak u zbijegu El Shatta, pa logorski život nije ostavio u njima gorčine. Nećak don Apolonija Zanelle, Pole mlađi imao je punu kesu starog zlatnog novca pa i obiteljskog dragog kamenja koje je i sam godinama iskapao ili naslijedio. Kad se tako rođak Pole na vrat-na nos spremao u izbjeglištvo, nije znao kamo će s dragocjenostima pa ih je zakopao u jamicu u konobi pod jednom daskom. Nakon njegova odlaska u Afriku, u kuću je došla vojska i pošla vidjeti što ima u bačvama u konobi. Pod nogama im je zaškripila daska, podigli su ju i našli zlatne prastare dukate i dragocjenosti. Tako ode i druga numizmatička zbirka velike vrijednosti u nepovrat... a Pole umre siromašan na Visu. Pri završetku ovog prikaza spomenuli bi još djelo

"RIFLESSIONI" povijesnu arheološku studiju Dr. Antotija Matašević-Karamana, koju je objavio kao monografiju don Pole u Narodnoj tiskari Splita 1900. godine i napisao opširan uvod, obradivši zaboravljeni rukopis autora.

Don Apolonije Zanella umro je 13. ožujka 1907. godine u za ono vrijeme visokoj dobi, u 78. godini života.

Uspio sam pronaći nekrolog, koji je Don Apoloniju napisao u *Bullettino di archeologia e storia Dalmata* slavni njegov prijatelj don Frane Bulić, kojega ću citirati.

Don Apollonio Zanella umro je 13. 3. 1907. u Visu, u svojoj domovini, gdje je nakon završenih studija teologije zaređen i gdje je proveo čitav život, najprije u svojstvu kooperanta paroha, a zatim kao paroh dekan. Don Apollonio Zanella bio je primjeran svećenik u izvršavanju svojeg poslanja u crkvi, izražavajući veliko zanimanje za sve što se ticalo dobrobiti njegova kraja u kojemu je rođen. Ljubio je svoju Domovinu i istraživao njenu povijest skupljajući dokumente i spomenike njene prošlosti sviju epoha. Nadzirao je iskapanje arheološkog značaja na Visu, čiji trošak je snosila dijelom država (Austrougarska), a dijelom on sam. Objavio je spomenute radove a jedan dio neobjavljenih radnji ostao je obitelji.

Zbog svojih postignuća na arheološkom polju bio je imenovan za Suradnika centralne Komisije za Arheologiju i Povijest Dalmacije.

In pace et in refrigerio
Sit tibi moliter ossa
Terra cubent

Fr. Bulić

Dr. Vincenzo Zanella

Nevenka NEKIĆ

Legenda o svetoj Priski i Valeriji

(iz zbirke: Kronike i legende)

Razgovor na nebu:

Lucifer: Mogu li govoriti s Tobom?
Bog: Slušam.
Lucifer: Ljudi su pretežno nesretni. To me veseli. Ali kako Ti to podnosiš?
Bog: Jednom će neki filozof reći misao koju sam mu darovao u času prosvjetljenja da ljudima samo nedostaje volja da bi bili sretni. Biti sretan velika je umjetnost duše.
Lucifer: Ponekad nemam dobar pregled nad vječnošću. Koji je to filozof?
Bog: Leibnitz.
Lucifer: Lakše vidim ono što mi je blizu. Taj će se roditi u dalekoj budućnosti. Sada vidim da je Priska nesretna. Ubili su Staša i Dujma i ona pati. Što ćeš poduzeti nakon ove moje akcije? Ti si naravno znao kako će oni završiti?
Bog: Jesam.
Lucifer: Kako si to mogao dopustiti?
Bog: Nisam to dopustio, samo se nisam uplitao u sudbine da ne povrijedim slobodu čovjeka.
Lucifer: Dakle Ti sve unaprijed znaš?
Bog: Da. Ali čovjek sam bira svoju sudbinu. Ja je samo znam.
Lucifer: A može li on odabrati neku drugu sudbinu? Ah, vidim kako se smješkaš, glupo je pitanje, jer sama riječ "sudbina" nosi u sebi zadanu i nepromjenjivu vječnost.
Bog: Mogao bi, ali neće. Zna se da neće. Postoje dvije rijeke - iz jedne se grabi besmrtnost duše, a iz druge se grabi poništenje te besmrtnosti. Oni drugi idu tebi.
Lucifer: Dakle Ti znaš sve što ću i ja učiniti?
Bog: Naravno.
Lucifer: Onda znaš da ću poći nagovoriti Dioklecijana da se odrekne vlasti i preda je Galeriju i Liciniju?
Bog: Znam.
Lucifer: Ova dvojica će još puno žešće nego Dioklecijan progoniti one koji vjeruju u Tebe. To ti ne smeta?
Bog: Uvijek su bili progonjeni oni koji su vjerovali u ljubav.
Lucifer: Kaniš li im pomoći, da znam omjeriti snagu?
Bog: Kome?
Lucifer: Pa Priski i Valeriji!!
Bog: Mislim da će moja pomoć trebati na koncu svega ubojicama, a ne žrtvama. Kako ne shvaćaš da ja ne stvaram njihove sudbine nego ih samo znam.
Lucifer: Dakle Ti znaš da će Galerije umrijeti 311. i da će Licinije pogubiti Prisku, Diokleci janovu ženu i Valeriju, njegovu kćer i to na dan muke Ivana Krstitelja

30. augusta 314. Sjećaš li se da smo i onda kad je Ivan Krstitelj ubijen također razgovarali?

Bog: Da, onaj Herod Antipa poslušao je tvoje astrologe. A ti nisi gubio vrijeme. Skupio si svoju svitu u Harmagedonu i dobro je uputio. Poslije će me mnogi pitati u mislima je li bar Saloma bila nedužna. Tako su ju neki vidjeli. Umjetnici naročito. Zanijela ih njena ljepota, bakrena kosa. Oni su često naivni i iskreni. Na primjer, Leonardov učenik Luini bio je zanesen Salominom ljepotom, pa pjesnik Jan Kasprowicz, Apollinaire i osobito Oscar Wilde. Opjevali su njenu ljepotu i nevinost koje nije bilo, kao ni u Herodijadi, ni u Herodu, i ti to dobro znaš. Ti znaš tko je bio u njima.

Lucifer: Zašto me trpiš? Zašto me ne uništiš?

Bog: Jer te želim spasiti, a to će onda biti uništenje tvoje biti.

Lucifer: Znači, mogu ići Dioklecijanu?

Bog: Vaš susret ovisi o tebi i njemu.

Istjecao je mjesec august 304. godine. Dioklecijan je pregledavao lijehe s povrćem izvan zidina palače. Najbolje je uspio kupus. Vrućine su zaredale od rana proljeća i žaropek nije dopustio nekim osjetljivijim biljkama da se razviju. Robovi su marno polijevali vrtove, često i šibani, kao da su krivi za vrelinu dana, ali uzalud, biljke ni makac. Uznojen i nezadovoljan prolazi car svojim omiljenim zelenim lišćem loze nadsvođenim tunelom i mrzovoljno misli: Ništa mu nije po volji - ni ovo ljetno vrijeme, ni vlast na koju stalno vrebaju, ni spletke koje ga okružuju, ni obiteljska šutnja koja ga je okružila. Nema ni četiri mjeseca da je dao smaknuti šest vrlo uglednih ljudi kao kršćane i naredio progone diljem carstva. A svi znaju i javna je tajna da su mu i žena i kćer kršćanke, a njih, dakako, ne želi smaknuti. On dobro zna da su one pristupile toj novoj vjeri u nekog raspetog Boga, što u krajnjoj crti njega ne smeta ako ga i dalje smatraju najvišim, carem, dominusom. Priska ga je uvijek cijenila, a Valerija, njegova nježna Valerija bila je pažljiva prema ocu. Sada, nakon tih smaknuća, samo su ušutjele. Priska je tiho i nečujno nestajala iz palače i odlazila prema Saloni, slutio je - na svježe grobove Staša i Dujma. Sve uši i usta na dvoru pred njim su šutjela. Valerija slijedi majku. Njenoj osjetljivoj prirodi odgovara nova vjera koja nudi milosrđe i ljubav umjesto stare rimske vrline - čvrstine i odanosti caru i Rimu. Dioklecijan često motri Valeriju koja šeta pod otmjenim trijemovima u dugim naborima što omotavaju njeno krhko tijelo i dušu, koji su u tako strašnom nesrazmjeru s njenim mužem Galerijem. Već 11 godina taj je čovjek njen supurg. Nezgrapni sladokusac, vječno prežderan i namirisan, ispija neprestano vino i uz glazbala i raskalašni smijeh dopušta sebi svaku želju. Svi znaju za njegovu sadističku i površnu narav i njegov hirovit i naprasit odnos prema svijetu. Uvečer se okružuje sviračima i plesačicama, ili se s pratnjom upućuje do Salone, tražeći žrtve za tu noć. Galerijeva mržnja prema kršćanima nema vjerski ili racionalni korijen kao kod Dioklecijana. Za Galerija ni rimski bogovi ne predstavljaju neku osobitu vrijednost. Ostavlja im darove i očekuje uzvrat. Kad ga iznevjere, psuje ih i viče po hramu, pa se iznova ulaguje i namiguje. Galerije je lakomislen i laž i razvrat u sumračnim sobama divlje ga uzbuđuju. U toj površnoj i frivolnoj životnoj igri dao je ubiti jednog mladića, vojnika, koji mu se odupro u svojoj čestitosti, odbivši bludničiti. A bio je kršćanin. To je osobito razgnjevilo Galerija. Osjećao je da mu je taj mladić izmaknuo i proveo svoju volju, protiv njega, cezara! Osjećao se kao ono u djetinjstvu kad je

golim rukama zadavio neku malu mačku da se pokaže junakom. Bila je to mržnja na nešto nedohvatno i neshvatljivo, a edikt o progonu kršćana samo je dobro došao da iskali svoje strasti.

Dioklecijan voli svoj vrt, kliktaje galeba na južnim zidinama palače, šetnje u predvečerje kroz zelene vrtove ispod sjena Massarona, voli njegove gusto obrasle padine pune divljači. U tamnoj sjeni sutonskih maslina naslutio je veličanstvo i dar života. Ali sve do toga kolovoza 304. nije bio siguran što želi. Toga popodneva neki glas mu je prišapnuo: "Odreci se vlasti! Uživaj!" Tiho je bilo i bez vjetra kad je demon priskočio da mu tu dobru misao šapne. I odmah se misao ugnijezdila, sijevnula kao bljesak u tami. Ostaviti se vladavine?! Zašto ne? Eto sve Galeriju i Liciniju koji jedva skriva pohlepu za vlašću i kojeg će Galerije uskoro proglasiti suvladarom. Eto sve Maksimijanu i Konstanciju, on Dioklecijan je bolestan, lijeva strana lica posve mu se opustila i jedva njome gospodari, ima probavne smetnje i bolove u predjelu želuca. Kosa mu je počela opadati, trbuh mu se otromboljio, zubi ga muče.

Posvetit će se čitanju starih rimskih autora, svom vrtu i lovu, šetnjama.

Nagnut nad morem te večeri pod arkadama južnog trijema osjetio je olakšanje i zažalio što tu odluku nije donio već ranije. Sada su šetnje kroz hladovite trijemove palače drugačije - slobodan je od vlasti i briga. Oko njega je zamirao pjev lastavica i kliktaji galebova.

Brbljavi i sladostrasni Galerije umro je godine 311. Već tada je sve konce u rukama držao Licinije, drugi suvladar, kojemu se odani namjesnik Marko Aurelije Julije i notar Dasisus staviše na raspolaganje. Čuvali su se naglih odluka i činova jer je Dioklecijan još bio živ. Slatki demonski glas vlasti šaptao im je: treba uništiti svu Dioklecijanovu obitelj da se Licinijevi nasljednici mogu dočepati vlasti. A Licinije vreba i čeka.

Dioklecijan pobolijeva od nekih čudnih bolesti i vjerojatno će umrijeti uskoro, ali ako treba mogu mu oni i pomoći. Dasius je ulazio udvorno i prijetvorno u sobe cara koji je onemoćao ležao u plavim sutonskim jastucima, a soba je bila ispunjena šumom mora s juga i kricima galebova koje je car volio. Caru se sve činilo daleko i crno: noći su mu pune crnog znoja s čela, a tamne ljudske figure šuljaju se oko njegova uzglavlja i nešto zloslutno šapuću. Njegova glava nemoćno tone na ledenu jastuku i jedini vidik je freska nasuprot kreveta-grimizni plod svijetli u maslinastu granju, jedina uspomena na njegove vrtove. Vani je tmurna jesen.

Dioklecijan je zaklopio oči 313. a Licinije otpočinje veliki lov na kršćane kao izgovor da može pogubiti Prisku i Valeriju. Najprije su staru caricu odvezli u SCRUPUS (Škrip) na otoku Braču. Okružen kamenolomima u kojima su radili robovi i osuđeni kršćani, malo udaljen od obale, bio je idealno mjesto za zatočenje matrone. Tu je imaju na oku i svaki tren je mogu pogubiti.

Dasius je nadgledavao prijevoz bivše carice. Iz njenih usta nije izašla ni jedna riječ. Uzalud je Dasius, cereći se i pokazujući rijetke žute zube, zurio u lice Priske očekujući riječ molbe. On je sada prvi put u životu bio iznad carice, vodio je računa o svemu kod prijevoza na ciničan i podrugljiv način, dopuštajući si one manje grubosti, da zadovolji demona koji je u njemu titrao od radosti. Njušio je skoru smrt te sijede matrone što usamljena stoji na pramcu galije iza pulene u liku Amfitrite koja vedro upire pozlaćene prsi u vjetar.

Gleda Priska zadnji puta palaču u kojoj je provela najljepše dane i odjednom nasluti propast - ukažu joj se propale skaline, uništeni kameni zidovi kroz koje vidi nebo, gola stabla kucaju na trule zidove, zarastao žrtvenik u travu na kojem je donedavna augur klao obrednu žrtvu, nagnut nad njenom utrobom. Frule vjetra smrti sviraju kroz opustjele hodnike. Negdje na dnu u podrumima jauci su zatvorenih, a iznad njih počiva u mauzoleju njen muž. Gore ispod otmjenih arkada trijema šeta njen budući ubojica i sluša tihe naredbe.

Okamenjena je Priska od boli za svojom Valerijom pa i ne vidi koliko Dasius uživa u novom položaju. Svoju tamnu službu nastavlja kod Licinija kao što je prije služio Dioklecijana i Galerija. On je smislio njen put u Skrupus, u to pusto kameno mjesto. Tamo će stići u smiraj dana i smjestit će se u neku bolju rezidenciju da čeka dalju sudbinu. Poživjet će onoliko koliko bude trajao lov na Valeriju koji je već započeo. Obje su imale zacrtanu sudbinu - nikako nisu mogle odabrati ulogu krvnika, nego samo žrtve. Tako je zapisano negdje u nevidljivoj knjizi suđenica. Čak i kad nije bila kršćanka, Priska je birala društvo bjeloruke boginje Mjeseca Selene i majke Junone.

Sunce je obasjalo sijede vlasi na Priskinoj glavi rumenilom ranog poslijepodneva kad je galija zaplovila put otoka Brattie. O otoku su kružile glasine i legende da tamo još lutaju sileni i satiri a s njima i duh nemirna Antenora, drevnog antičkog junaka. Scrupus je najdrevnije mjesto na otoku i tu se u zidinama kriju tajne. Oko njega brojni robovi i kažnjenici rade u kamenolomima i vade kamen koji se šalje diljem carstva.

Galija se približava Bratti. Njegovo tamno zelenilo i kamene gomile sve su bliže, a namreškano zagasitoplavo more dijeli sada Prisku od palače koju više ne vidi nego sluti u daljini. U njoj su ostali njeni dobri i loši dani života. Ovaj arkadijski otok bit će njena smrt. Tamo su ostali propali bogovi u tamnim hramskim sjenama i Dasius koji u hladnim dvoranama nečujno plete paukovu mrežu zla.

U novom boravištu Prisku okružuju ogromne kiklopske zidine Scrupusa, a u blizini je hram Jupiteru, Junoni i Minervi. Dalje po otoku digli su se manji žrtvenici Heraklu, Liberu, Merkuru i Kibeli velikoj majci koju robovi štuju. Prisku su smjestili u obližnju *villu rusticu* i ona je ovdje tugovala u osami za Valerijom. A što je bilo s Valerijom čula je majka od nadglednika robova Primusa koji je odan staroj carici ispripovjedio ono što je čuo: Valerija izmiče već 15 mjeseci dugoj carskoj ruci, bježeći danju i noću diljem carstva na istoku. Od one noći kad je na tihoj liburni kliznula put juga, nezaštićena i prepuštena volji odana centuriona po čijim je metalnim ramenima padala mjesečina, ona je kao progonjena zvijer. Svatko je može uhvatiti i za nju dobiti nagradu. Prerušena u trgovkinju, prenoći često u zamrljanim sobama sumnjivih svratišta koja do kasna bruje od prostačkih glasova mornara i lakih djevojaka. Njena vjerna sluškinja i centurion krišom prodaju drago kamenje i zameću tragove kroz uske uličice dok nose novac koji treba dostajati za nastavak bijega sutradan ujutro. Rijetko ostaju dulje u nekom prenoćištu, bojeći se da ih tkogod ne prepozna, jer krenuo je glas o nagradi za njenu osobu.

A za to vrijeme carski prsti pretražuju svaki kutak carstva. Licinije nije siguran sve dok su one obje žive. I tako sve do ljetnog dana u srpnju 314. kad je jedan bivši pretorijanac ugleda na dokovima Thessalonice kako se ukrcava na skromni jedrenjak. Uhvaćena se plaho predala rukama grubih tamničara i ugurana u troveslarku pošla na posljednje putovanje. Zaobišli su legendarnu Heladu, dotakli otok Kiteru gdje se Paris noseći Helenu šetao kroz vrtove krina, dodirnuli obale Itake kamo se Odisej jednom

davno vratio svojoj Penelopi i uplovili u Mare Adriaticum. Brattia se naglo približavala iako su plovili polako jer nije bilo vjetra i veslači su vukli lađu koja je nečujno klizila uz obale. Ležala je omamljena makom što su ga stavljali u vino i sanjala crne anđele u plamenoj kiši. Gorkih usta od straha i opijuma stupila je konačno u kolovozu 314. na otok gdje ju je čekala majka.

Dasius je po Licinijevu nalogu pripremio sve za smaknuće obje carice: 30. kolovoza, DIE PENULTIMO AUGUSTI, bit će dan izvršenja kazne za njihovo kršćanstvo.

Scrupus je bila najveća klesarska radionica sarkofaga na Jadranu izuzev Salone. Od ranih jutarnjih sati čuli su se udarci čekića i dlijeta i dizala se mliječna prašina s kamena. Prošle su kraj tih nijemih sagnutih klesara spuštenih vjeđa vođene prema moru gdje se trebalo ispuniti naređenje cara: rezanje glave i bacanje tijela u more.

Spuštaju se one u pratnji stjenovitom stazom do mora, a ono je prilično daleko i život traje koliko i duljina staze... Uz stazu su maslinici i borici i miriši na opojno bilje. Njih dvije skinule su nakit s ruku i vrata i podijelile uplakanim robovima i ropkinjama što su ostale kod kuće ljubeći im ruke i skute na odlasku.

Jednostavno odjevene i lagane stupaju prema plavetnilu mora koje blista na ranom jutarnjem suncu.

Dolje na obali već je sve spremno - krvnik s mačem i straža. Bljesak hladnog metala i nestanak straha i bola. Tijela im tonu u tirkiznoplavu vodu uz obalu. Tako leže kratko vrijeme utonule u alge i kamenje na dnu mora, bojeći vodu u crveno. Ledena i skamenjena tijela izvadili su potom i ponijeli u pripremljenim kovčezima natrag u Scrupus. Tu je čekao pripremljen mauzolej za njihove ostatke. Napravili su ga robovi zadnjih dana u utrobi stare ilirske gradine od četvrtastih tesanih i pravilno slaganih kamenova, a na svodu su postavili dva velika luka. Stavljene u sarkofage, pokrivene poklopcima dobile su i tajnu popudbinu - vjerni rob Tercius stavio je svakoj znak križa od drveta u ruke.

A legenda je odmah krenula. Potajni kršćani počeli su susretati carice koje prolaze otočkim stazama u tami, srebrna koraka u bijelim tunikama kako nose svoje glave na dlanu kao grimizne plodove sa znakom križa na čelu.

Tomislav MILOHANIĆ

Božanstvena shema

trnje isplelo relikvije i krune
cvjetno od zaziva otvorenog htijenja
ustrajnost hoda mekoćom ogrne
ljestve do neba od sivog kamenja

na izvoru ispran znoj sa vrelih lica
stijena ljubi kapi pjenovitih čipki
bistri dragulj satka od tih izmaglica
pjesmom zabruji iz tajanstvenih tipki

meki cjelov praha stope zagolica
usmjerene jasno do modrih paljenja
gdje milosti niču iz svemirskih klica

blagorodni ures poljuljanih dana
i stiče se dojam zenitu se stremi
po drevnoj a novoj sveobuhvatnoj shemi

Mihovil Mišo MIHALIĆ

Sveto ime Dinamo

Tamne i duboke vode Dnjepra uznemireno su tekle predgrađem Kijeva. Vjetar je podignuo valove, a bjeličaste im vrhove pretvarao u raspršene vijugave pruge vodenih maglica. Prozorska okna starih drvenih kuća u blizini uzavrele rijeke, orosila su se poluprozirnim mokrim velom.

Uzvodno, na pola vodotoka prema Smolensku, iz močvarnih se ravnica jako isparavalo. Uspona strujanja zraka dizala su se uvis i sudarajući se s hladnim masama sa sjevera, zaprijetila ciklonalnom olujom.

Ali prijetnja svemoćne prirode ipak se nije ostvarila. Vjetar se pomalo smirivao, a na nebu se pojaviše i čudesne modre raspukline.

Lipanj 1947. Kijev. Glavni živopisni grad nekad slavne Kijevske države. (882.-1245.) Grad na obalama legendarnog Dnjepra, rijeke koja je svojim vodotokom prema Crnom moru bila prirodna žila kucavica bogate Ukrajine. One cvatuće Ukrajine koja je svojim plodnim ozemljem, oduvijek bila suzdržano naklonjena mnogobrojnom i politički nasilnom ustrojstvu Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika.

Daleka 1947. bila je druga godina po završetku velikog rata, drugog svjetskog rata. Mirnodopski se život tek sad počeo nešto brže i više vraćati u Kijev. Vratio se i nogomet. I baš te lipanjske nedjelje na gradskom se je stadionu igrala nogometna utakmica. Susreli su se domaći, kijevski "Dinamo" i CDKA iz Moskve.

No makar je sveukupni život iza rata grabio krupnim koracima, i dalje su brojni životi nasilno nestajali. Premnoge drame političkih egzekucija bile su svakodnevne. Mirnodopski su se komunistički zločini tek sada zahuktali svom svojom boljševičkom histerijom. Gotovo doslovce, iza svakog ugla drama crvenog terora. Iza svakog zida smrt i nestajanje.

Jedna takva drama događala se samo nekoliko blokova kuća od stadiona. Baterija od desetak vojnika kaznenog voda za egzekuciju, držala je puške "na gotovs". Ciljali su prema nedalekom zidu, gdje su stajali žena i muškarac očiju prekritih povezom.

- Strijeljaj! - zloslutno se izvio prodoran oštri uzvik iz grla ruskog časnika.

Poput psika gladne hijene siknuo je neujednačeni plotun. Njegov prijeteći eho jasno se ponovio na stadionu. Odmah zatim, jedan za drugim, zrak zaparaju još i hici iz pištolja boljševičkog časnika. Ubojita zrna prohujala su kroz glave već mrtvih nesretnika, razarajući u njima i posljednji drhtaj božjeg života.

Di-na-mo! Di-na-mo! Di-na-mo! - do ušiju je vojnika na gubilištu dopiralo skandiranje mnogobrojnih glasova s nedalekog nogometnog igrališta.

I časnik je pozorno osluhnuo. Spuštene ruke uz nogu, još je u šaci držao topli pištolj. Kad glasovi sa stadiona utihnu, vrati oružje u korice: - Как вам ja уже пообешал - reče časnik okrenuvši se vojnicima - сейчас мы можем пойти на фудболъиый мач. Бы еше попадете на второи полипериод вашего любимого "ДИНАМО".*

* "Kako sam vam obećao, sada možete otići na nogometnu utakmicu. Još ćete stići na cijelo drugo poluvrijeme vašeg omiljenog kluba "Dinamo".

Kad im odobri posjet nogometnoj utakmici, časnik zajedno s vojnicima krene put obližnje dvokatne vojarne što se nazirala iza visokog ogradna zida.

U isto vrijeme odigravale su se širom Sovjetskog Saveza još neke nogometne utakmice. Ali za oko i uho posebno su zapinjale utakmice raznih ruskih "Dinama": "Dinamo"-Moskva, "Dinamo"-Minsk, "Dinamo"-Lenjingrad, "Dinamo"-Tbilisi... i tko zna kojih još sve ne "Dinama" u komunističkom SSSRu.

U dalekom, pak, Zagrebu, 1250 kilometara nebeske modre crte od ukrajinskog Kijeva, ta je ista lipanjska nedjelja bila vedra i sunčana. Ali... Ali u srcima Hrvata nije bilo tako.

Teško su podnosili zlu kob kada su u svibnju 1945. izgubili svoju, stoljećima priželjkivanu, samostalnu hrvatsku državu. Stjecajem okolnosti Hrvati su svoju državu ostvarili za vrijeme drugog svjetskog rata. Ali hrvatski se narod nije za tog rata, ni bilo kada u svojoj povijesti, borio da osvoji tuđi teritorij, da zarobi drugi narod. Digao se on 1941. na oružje da brani svoju slobodu, svoju hrvatsku grudu i svoj opstanak.

I zato u srcima Hrvata nije bilo vedro te sunčane nedjelje. Jer poslije četverogodišnje slobode od jugosrpske države (1941-1945), opet je na hrvatska leđa nalegla nova jugosrpska tvorevina. Ovaj put još grozomornija. Umjesto dvoglavog srpskog jugoorla iz 1918., razlila se po novoj jugo zastavi krvavocrvena komunistička zvijezda. I opet je radin i marljivi hrvatski puk morao svojim znojem, ali i krvlju, hraniti lijeni i krvožedni srpski beogradski pašaluk.

Kao i po Europi, tako je i u Hrvatskoj te prve lipanjske nedjelje, za nogometnom loptom potrčalo nekoliko momčadi. U Zagrebu također. Na maksimirski stadion izašle su momčadi "Dinamo"- Zagreb i "Crvena Zvezda"-Beograd. Odmah po izlasku na...

- Samo trenutak! Samo trenutak! Nije li gore napisano kako je na maksimirski travnjak istrčao nekakvi "zagrebački" "Dinamo"? Kakvo je to, zaboga, novo ime? Ta Zagreb je imao nekoliko svojih velikih i u svijetu poznatih predratnih imena nogometnih klubova. Spomenimo samo "HAŠK" i "Građanski". I zašto nije s njihovim slavnim imenima nastavljen kontinuitet hrvatskog nogometa? Zašto je "HAŠK" potpuno nestao, a "Građanski" pretvoren u "Dinamo", u ime izrazito rusko-komunističkog podrijetla??

Kao mogući odgovor tada se šaptalo kako je to ime, za vrijeme posjeta Moskvi, jedan jugoministar obećao ruskoj braći. Jer u SSSR-u sve je vrvjelo od mnogih "Dinama". No bilo kako bilo, komunisti su rekli "Građanskom": Stop"!, a rusko-komunističkom imenu "Dinamo": Naprijed!

- Hoćemo natrag svoj zagrebački, svoj hrvatski "Građanski"! - godinama je poslije rata kružilo Zagrebom. I letkom i šaptom.

- Šaptom?

- Da, šaptom. Jer svakog onog koji bi to glasno postavljao, pojeo bi mrak, komunistički crveni mrak. Pa zamislite! Kakvog li samo neprijateljskog čina postavljati pitanje u prilog rehabilitacije jednog ustaškog kluba?

Nevjerojatno! A "Građanski" je osnovan još davne 1911. godine, daleko prije bilo kakvog spomena ustaštva. Osnovan je, dakle, sedam punih godina prije nasilnog "ujedinjenja" hrvatskih prostora u jugosrpsku tvorevinu 1918. godine. Pa i za vrijeme trajanja tog "ujedinjenja" "Građanski" je djelovao i prkosio Beogradu. Čak se usudio postati i prvakom države 1923. godine. Kao najbolji popeo se on na pobjedničko postolje prvaka i 1926. Zatim slijedi serija osvajanja prvenstva: 1928., 1937. te 1940. godine uoči drugog svjetskog rata.

Zbog svega toga, a naročito zbog slavnog imena "Građanski", tog sinonima hrvatstva, nije se smio dopustiti kontinuitet poslijeratna djelovanja. Jugosrbima su bila pregorka sjećanja kako je hrvatski nogomet, sublimiran baš u tom klubu, nizao upravo veličanstvene pobjede. Sjajni uspjesi u međunarodnim susretima pronosile su slavu hrvatskog nogometa. Pobjede "Građanskog" nizale su se u Austriji, Čehoslovačkoj, Mađarskoj, Francuskoj, Švedskoj...

Već 1945. godine započela je jugosrpska tiranija i u športu. Ministar zdravlja Federalne Hrvatske, Aleksandar Koharević, javnim ukazom raspušta sve hrvatske športske klubove. Zatvaraju se hrvatska športska udruženja, konfiscira im se cjelokupna imovina. Jer nije Beograd zaboravio kako su hrvatski športaši za stare, prve jugodržave, a posebno nogometaši "Građanskog", zagorčali nogometno srbovanje.

I tako su slavu hrvatskog nogometa planski razbucali. Vrsni nogometni majstori Dubac, Cimermančić, Glazer, Jazbinšek, Wölfl, Zebec i mnogi drugi, dirigirano su razbacani po prosrpskim klubovima. Bili su to klubovi nekakve "Prve" i "Druge armije", "Narodne obrane", pa onda razne "Oblasne veze", "Divizije"... Sve imena poslijeratnih komunističkih bisera.

Kao crvena kruna na osnivačkoj skupštini predlaže se naziv "Dinamo", omiljeno ime ruskih nogometnih klubova. Ali mudro se šuti odakle pravi izvor. Crveni su ga maskirali "zgodnim" obrazloženjem kako je ono proizašlo kao simbol motora i pokretačke energije. Međutim, ono obećanje jugoministra braći Rusima, nikad nije došlo na vidjelo.

Na nedjeljnoj utakmici u Maksimiru, a za razliku od gledatelja u Kijevu, zagrebačka publika nije čula zloslutni eho plotuna nekog streljačkog voda. Ali širom Hrvatske podmuklo su djelovale tihe i daleko strašnije egzekucije hrvatskih domoljuba. Iskapane su premnoge jame, tražene prirodne provalije i ponori u kojima su zauvijek nestajali. Stravične smrtne jame masovno su gutale i maloljetne hrvatske djevojčice i dječake, budućnost Hrvatske. I točne su tvrdnje kako je Bleiburg (15. svibnja, 1945.)... i srpski genocid nad Hrvatima, započeo još za "ujedinjenja" 1918. godine.

Di-na-mo! Di-na-mo! Di-na-mo! - zujali su eterom uzvici. Istodobno i u Kijevu i u Maksimiru. A tri-četiri kilometra dalje od Maksimira, na brdovitoj travnatoj uzvisini kod sela Šestine, odakle se lijepo vidi Zagreb, stajao je samo jedan gledatelj - žena u dubokoj crnini. Ali nije gledala panoramu Zagreba, već joj je pogled bio prikovan za travnatu ledinu.

"Di-na-mo! Di-na-mo!" - bodrilo se tamo na stadionu. "Oče naš koji jesi na nebesima, sveti se ime Tvoje..." - molile su drhtave usnice žene pokraj velikog humka zemlje, obraslog bujnom zelenom travom. U travi, na više mjesta, izrasli su mali buketići, čuperci oštre trave šarenice. Kad joj molitva utihne, žena se sagne i dlanom ruke nježno dotakne šarene vlati.

"Mama! Mamice! - prostrujala su joj mislima sjećanja na sina Lovricu. "Gledaj, mama! Slušaj! - razdragano joj je govorio majušni, jedva petogodišnji Lovro. Priljubio je stisnute šačice jednu uz drugu i između ispruženih palčića puhao u vlat trave šarenice.

Tfriiiii! Tfriiiii! - svirao je Lovrica vesela i nasmijana lica. Bio mu je to, moglo bi se reći, njegov prvi muzički instrument. Kad bi ga otac ponekad poveo na utakmice svoga "Građanskog" Lovrica bi, punih džepova trave šarenice, navijao s tatom, svirajući u mesnate oštre vlati. U desetoj godini već je lijepo svirao violinu. U dvanaestoj su mu predviđali budućnost virtuoza. A onda u četrnaestoj...

Gorki jecaj bolno izleti iz stisnuta grla žene u crnini, majke Lovrine. A u četrnaestoj godinici tek raspupanog djetinjstva, nestao je zauvijek pod ovom šestinskom zemljicom.

"Tfriiiii! Tfriiiii! Gra-đan-ski! Gra-đan-ski! - kao da je vjetar metafizički raznosio eterom odzvuke bliske prošlosti. Jer te je nedjelje padala druga godišnjica stravične drame na ovoj travnatoj ledini Šestina. U svibnju 1945. stanovnici obližnjih kuća čuli su jezive vriskove i bolna zapomaganja gotovo dječjih glasića. I doista! Bila je to grupa nesretne djece, devetnaest dječaćića i dvije djevojčice. Svi između 13 i 14 godišnjh pupoljaka hrvatske mladosti.

Poput na smrt preplašenih ovčica, drhtavo su stajali u donjem rublju baš na ovoj šestinskoj ledini. Oko njih stajali su odrpani jugopartizani s isukanim bajunetama. Ispod sivih kapa s velikim crvenim zvijezdama, oči su im se zločinački žarile. Njihova tvrda srpska ekavština namah je otkrivala kako su oni ovdje potpuni stranci. Bez trunke milosrđa i uz odvratne ekavske kletve, zločinci su poubijali dječake, a djevojčicama su golim noževima rasparali mlade, tek propupale grudi.

A onda... O, Bože! A onda kao da se ama baš ništa, ama baš ništa nije dogodilo: - Idemo li, bre Đorđe, na utakmicu naše "Zvezde"? - hladnokrvno je pitao jedan od ubojica gurajući nogom jedno malo mrtvo tijelo preko ruba iskopane jame. - Kreći, bre u kola! Aca će nas odvesti do Maksimira.

Već odavno trunu kosti malog Lovrice i nesretnih dječaka i djevojčica, zgaženih pupoljaka nevine hrvatske mladosti. Njihove sestrice koje su ostale žive, rodile su već i svoje kćerkice, a ove opet današnje sinove u slobodnoj Hrvatskoj.

A danas, više od pola stoljeća poslije Bleiburga, Šestina i premnogih stratišta za Hrvate: "VRATIT ĆEMO VAM IME DINAMO!" podmuklo kliču i dižu glave komunisti i pritajeni jugonostalgičari.

Radovan TOLJANIĆ

Pred zaborav

Po bijelu žalu
odlazim prema ogoljelu brdu
i penjem se strmim liticama;
hodam korak po korak
divljim stazama
vjetru u susret...

...A sunce se po tamnoj puti
mojega tijela
igra zlatnim zrakama...

Ne bojim se uspinjanja!
Ohrabruje me more
šumorom...

S vrha brda sjedeći gledam
umorna veslača
na modru kanalu
između dva otoka

U večernjem hladu
Baščanski zaljev počiva ...
Narančasto sunce
grle blijedi, magleni oblaci

Uz njih sve od jučer
mogu zaboraviti

Nada CRNOGORAC

The End

Marko je volio gledati serije na tv; ta ljubav mu je ostala još iz davnih dana mladosti kad su bile puste sve gradske ulice zbog tv-kobasice koja se zvala *Dugo toplo ljeto*. Često je s nostalgijom pričao o dobrim starim vremenima (koja stara vremena nisu dobra?) i svim onim odličnim serijama, padajući u sve veći zanos i oduševljenje, povremeno čak gubeći dah uz lagano prskanje iz usta; blago crvenilo postupno je prekrivalo njegovo okruglo lice, vrhovi su se ušiju žarili, a kratke ruke nemirno mahale kako bi što zornije dočarale slike koje je samo on vidio...

Proučavajući petkom novi tv-program birao je pažljivo što će gledati sljedeći tjedan, a posebno važne emisije zaokruživao crvenom kemijskom olovkom. Tu su, naravno, spadale i tv-serije. Čovjek u mirovini ima beskrajno puno vremena (tako se barem njemu uvijek činilo), ali dan mu je ipak neprimjetno bježao, gotovo curio između prstiju poput vode i na njegovu koncu ostao bi zagledan u svoje prazne ruke, čudeći se i pitajući kako je to moguće. Kako to može biti da on već za kratko vrijeme ni po čemu neće pamtiti ovaj dan kao što nije pamtio ni tolike druge? Svako buđenje počinjalo je odlukom da učini nešto za njega (ili za sebe ?) što se pamti i ostaje. Kako stvoriti takav dan? Dan koji će mu u duši ostaviti osjećaj trajnog zadovoljstva.

U programu su u zadnje vrijeme zaredala opširna predstavljanja novih i novih serija. Iako mu se mnoge nisu svidjele i već nakon par epizoda zaboravljao je imena njihovih junaka (pa na koncu i sam naslov), ipak je i dalje sjedio pred ekranom poput egipatske mumije, nedodirljiv za sve ostalo što se oko njega događalo. Ali čim bi ugasio televizor, gasili su se u njegovoj svijesti i svi netom viđeni svjetovi, nijednog trenutka on više nije živio s njima, nijednu misao nije im posvetio. Ostale su ipak one nezaboravne kojih se rado i s ljubavlju sjećao (prohujale serije prošlih vremena) milujući nježno drage likove kao što se voli i čuva netko koga više nema među živima. Licem bi mu tada zavladao sjetan, izduženi smiješak, a oči su bile romantično zagledane u nevidljivo. Gledao je to on u samo njemu znana lica i scene...

Jednoga dana s čuđenjem je izbrojao čak pet zaokruženih serija, a nakon odgledane treće osjetio je u glavi lagani propuh kako diže i miješa, razbacuje slike i likove. Kod pete više nije znao gdje se zbiva radnja (Australija ili Amerika, pitao je samoga sebe glasno). Odlučio je sutra kupiti bilježnicu u kojoj će voditi zabilješke jer drugačije nije u stanju pratiti sve te serije. Sjetio se kako je nekada pisao lektiru: mjesto i vrijeme radnje, glavni likovi, kratak sadržaj. To će mu biti dovoljno!

Tako su sutradan pred njim nicali naslovi:
Lijepe stvari, američka miniserija
Bagdad Cafe, američka humoristička serija
Poziv u ponoć, američka serija
Tajni agent Praščić, britanska humoristička serija
Santa Barbara, američka serija
Potpuni stranci, američka serija
Osjećaj krivnje, britanska miniserija
Gabrielova vatra, američka serija
Odgođeni raj, britanska serija.

Pisao ih je pažljivo i s velikim strpljenjem, polagano povlačeći svoje kitnjaste linije, sjedeći pred prozorom, dok je zimsko sunce škrto bacalo na papir anemično svjetlo. Sjetio se: sjedi u maminoj kuhinji za širokim stolom pred prozorom, vani bliješti još uvijek jako rujansko sunce i zove ga van u igru, a on uči pjesmicu napamet. Usta su mu se polako otvarala:

Đače uči, kraj prozora sjedi
sunce zlatno u dječaka gledi..

Ispravi se, ne sjedi tako nakrivo, čuo je zvonki majčin glas. I on se ispravi.

Odlučio je ostaviti po jednu praznu stranicu za svaku epizodu gdje će bilježiti vrijeme emitiranja i kratak sadržaj. Kada je bio gotov sa svim pripremama, s ponosom je okretao sjajne bijele listove, gladeći ih kratkim prstima nježno kao drago dijete. U duši je osjećao plimu zadovoljstva kako ga nosi u novi dan, kao svečana slavljenika.

Tako je sada poslije svake odgledane epizode sjedao za stol da bi ukratko zapisao samo najvažnije događaje. Ali ubrzo je uviđao da su ti odnosi toliko zapleteni te skoro nije pronalazio riječi kako bi sve smisleno uobličio. Lica su prolazila pred njegovim očima, zagrljaji i poljupci, sukobi i svađe, kao u šetnji s lijeve na desnu stranu sobe, upirući svoje poglede u njega i nestajući sa smiješkom. Kako da ih zaustavi? Kako da ih pohvata? Kada je ipak bio gotov, ugrijan od pisanja te grčevita i mukotrpna razmišljanja, odahnuo je otegnuto i slatko, prelistao i još jednom pročitao sve kao domaću zadaću. Za sutra. Bio je spreman za sutra.

Ponedjeljak je bio naporan dan jer je na programu bilo sedam serija, od 13 - 14 sati morao je na brzinu završiti nešto za ručak, a od 15 - 16 sati mogao je otići na kratku brzinsku šetnju obližnjim prilično pustim ulicama, zatrpanima smećem i pijeskom koji je curio na sve strane iz izbušenih najlonskih vreća. Ostatak dana proveo je na kauču, sada obavezno još u društvu s bilježnicom koja je stalno stajala na stoliću. Da može posegnuti za njom u kritičnim trenucima. Kada je oko 23 sata završila *Gabrielova vatra,* s teškom mukom uspio je srediti zabilješke svih sedam serija, još jednom ih je pročitao lagano mičući usanama kao da sriče prva slova, i otišao na zasluženi odmor.

Sanjao je čudan san. Ima puna usta sitnih plastičnih slova oštrih rubova koji mu se zabadaju u čeljusti i obraze, u jezik, a on se muči u strahu da ih ne proguta, naginje glavu dolje da mu ispadnu i gura prste da ih iščupa. Ali slova nisu htjela van, lovio ih je prstima i vukao, a ona su se i dalje množila i gurala u dubinu grla. Panika je bubnjala u njegovoj glavi, gubio je dah i probudio se naglo, sav u znoju.

Kad je u utorak u jutro ugledao devet zaokruženih serija, u ustima mu je zastao kruh s margarinom i jedva ga je progutao. Oko podneva počela ga je boljeti glava. Snažno mu je otkucavalo bilo u lijevoj sljepoočnici i tutnjalo mu je u cijeloj glavi, odjekujući udarcima teškoga malja. Nije stigao obaviti neke svakidašnje poslove, od ručka mu je ostala hrpa suđa, jedva je stigao skuhati kavu, popodne nije otišao u svakodnevnu šetnju, a s mukom se tek kasno noću sjetio da mu se na balkonu već dva dana suši veš. Ujutro će biti opet vlažan od noćne magle. Znači, sušit će se tri dana.

Srijeda je bila nešto lakša jer je na programu bilo samo pet serija, ali se na večer ipak neprestano gnjezdio na kauču jer ga je počela boljeti trtica. Kako se tjedan bližio kraju, u njemu je rasla neka sjeta, a u petak je već bio ozbiljno tužan. Nije znao zašto. Navečer je jedva ispunio bilježnicu i bez ikakve volje čitao rečenice, a misli su mu plutale, tonule, nestajale jedna za drugom, nije znao što je pročitao, vraćao se nekoliko puta na isto. Uzalud. Konačno je priznao poraz i otišao na spavanje. Dok je tonuo u san, čuo je svoj glas kako recitira:

Đače uči, kraj prozora sjedi,
sunce zlatno u dječaka gledi...

Kada je sljedeće jutro listao bilježnicu, umoran i neispavan, znao je da mu puno toga nedostaje, ali se nije mogao sjetiti više bilo čega, ni uz najveći trud i koncentraciju. Tražio je u sebi ostatke bivšeg zadovoljstva i oduševljenja, onoga prvog, na početku posla.

Subota ga nije toliko zamorila, ali kad je kasno noću ugasio tv, ostao je još dugo sjedeći i bulјeći nepomično u njegovo mrtvo, tamno lice. Redala su mu se pred očima mnogobrojna imena, gradovi pa i cijeli kontinenti. Gledali su se. Televizor i on. Dva lica. Dva naličja. Prozor u svijet, nasmijao se podrugljivo. Fućkam vam ja na takav prozor u svijet, rekao je glasno, gotovo viknuo. Osluškivao je svoj glas kako se gubi u noćnoj tišini i topi u zidovima zgrade. Sve je spavalo. Susjedni televizori, zidovi, spavali su stanovi dubokim snom. Opet je čuo svoj glas kako mu govori:

Đače uči, kraj prozora sjedi,
sunce zlatno u dječaka gledi...

Okrenuo se zamračenu prozoru. Prozoru u svijet. Ustao je nesigurno na utrnule noge i otvorio ga širom. U sobu uđe neodređena i udaljena buka noćnog meteža grada, prohladni zimski zrak osvježi mu osušene nosnice i ovlaži dehidrirano grlo. Otvorio je usta i gutao taj zrak kao što žedni gutaju hladnu i dugo sanjanu vodu. Prozori na susjednoj zgradi uglavnom su bili mračni. Gledao je zvjezdano nebo. Osjećao je, stojeći tako, da se vraća u njega nešto što je davno izgubio, dragocjeno što do tada nije spoznao. Sutra. Nije znao što će raditi sutra i nije to ni želio znati. Znao je samo što sutra NEĆE raditi. Uzeo je bilježnicu, okrenuo prvu praznu stranicu i velikim štampanim slovima napisao THE END.

Ivan SVETIĆ

Neznani grobovi

U pustoj šumi s mirisom gljiva
neznani grobovi ko tajna šute.
Samo im vjetar pjeva opijelo
i plete od lišća vijence žute.

A srca majki kroz tužnu zemlju
jecaju, ovita crninom i bolom.
Ostao je samo čemer u duši
i uspomene s krvavom aureolom.

U magli gavrani zlosutni grakću,
turobne kiše u krošnjama šume.
Treba zanjihat velika zvona,
upalit svijeće za samotne hume!

Tiha luka

Drvored crnih čempresa šuti.
Tu se slivaju svi naši puti.

Proći nam valja kroz ove dveri.
Na kraju, u tami, žižak treperi.

Korakom tihim, u dugom redu,
kročimo k crnom drvoredu.

Samo se šapat kajanja čuje
uz psalme što ih zvona bruje.

Nakon burne plovidbe, muka,
tu nam je pokoj i zadnja luka.

NOVE PUBLIKACIJE

1. **Vladimir Bažant: VRIJEME PRED OLUJU,** Ogranak MH Bjelovar 1996.
2. **Dr. Stjepan Sirovec: KATOLIČKO MORALNO BOGOSLOVLJE,** Zagreb 1995.
3. **Marija Marušić-Goričan: KRBAVA — S RANJENIM ZAVIČAJEM**, Teovizija, Zagreb 1996.
4. **Mladenko Spahija: VJEČNOST KOJA SE SMIJE**, HKD Napredak, Split 1996.
5. **Marijan Dominik Kovač: TRI SLAVNE KLARISE**, Symposion, Split 1996.
6. **Dr. fra Petar Bezina: FRANJEVCI ŽRTVE RATA 1942. - 1948,** Split 1996.
7. **Mihovil Pavlek Miškina: ZAŠTO HRVATSKI SELJAK NIJE KOMUNIST**, Ogranak MH Koprivnica 1992.
8. **Slavomir Gavić: POD KRIŽEVIMA**, Makarska 1995.
9. **Juraj Božidar Marušić: TEODICEJSKI SKOK ŠEPAVOG SKEPTIKA,** Split 1995.
10. **Ive Uremović: LJUBAV SATURNA**, Gospić 1996.
11. **Gjuro Krasnov: CJELOKUPNA POVIJEST HRV. NUMIZMATIČKOG DRUŠTVA,** HND Zagreb 1996.
12. **KNJIŽEVNA RIJEKA** 1/96, časopis za književnost i prosudbe o knjiž., DHK, ogranak u Rijeci, 1996.
13. **Juraj Božidar Marušić: OBRAZ POLJICA,** Poljica-Podgrađe 1996.
14. **SPECTRUM,** 1/96., Kat. bogosl. fakultet sveuč. u Zagrebu, 1996.
15. **CRKVA U SVIJETU**, 2/96., Teologija u Splitu, Split 1996.
16. **ŽIVA ZAJEDNICA**, 6/96, Frankfurt 1996.
17. **DRUŠTVENE OBAVIJESTI,** 75/96., Hrv. kulturna zajednica, Zürich 1996.
18. **MARIJIN TRSAT,** 1/96., Uprava Svetišta Gospe Trsatske, Rijeka 1996.
19. **SV. NIKOLA**, 5/96., List mladih Barske nadbiskupije, Bar 1996.
20. **HRVATSKI GLASNIK,** 10/96., tjednik Hrvata u Madžarskoj, Nagykanizsa
21. **ARHIVSKI VJESNIK**, 38/95., hrvatski državni arhiv, Zagreb 1995.
22. **HRVATSKI GLASNIK,** 50/96., HKD Napredak, Tuzla 1996.
23. **STEĆAK,** 29/96., HKD Napredak, Sarajevo 1996.
24. **POVIJESNI PRILOZI**, 14/95., Institut za suvr. povijest, Zagreb 1996.
25. **Mira Krajačić-Beutz: BAKODJED I DJEDOBAK,** Zagreb 1996.
26. **REPUBLIKA HRVATSKA,** 191/96., Zagreb 1996.
27. **Zdenko Dizdar i suradnici: ŽIVOTNI MILJOKAZI MIRKA VALIDŽIĆA ĆELKANOVIĆA,** Ogranak MH, Pzin 1996.
28. **ZAPREŠIĆKI GODIŠNJAK 95**, Matica Hrvatska Zaprešić, 1996.
29. **Angelina Barun: OSVIJETLJENI PUT**, HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb 1996.

Mišljenja i reagiranja

Prilozi u ovoj rubrici iznose osobne stavove njihovih autora s kojima se uredništvo može, ali i ne mora slagati.

Odgovor L. Znidarčiću

U članku posvećenom uspomeni na Jakova Ivaštinovića: "Kruženje oko uspomene" I, "Marulić" 2/1995., str. 227-242., upozorio sam na književnu djelatnost ovoga pisca za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske.

Činjenica je da je Ivaštinović kao samosvojan pisac nesklon kompromisima (a takav je ostao do smrti) već na početku karijere, još kao student, zauzimao stavove i književna opredjeljenja koji su nailazili na protimbu, pa i na osudu. Na toj crti "susreli" su se Jakov Ivaštinović i Lav Znidarčić, prvi kao siromašan student, a drugi kao cijenjeni i utjecajni urednik novina i član Velikog križarskog bratstva. O povijesnom susretu ovo dvoje zaslužnih hrvatskih muževa bilo je riječi u mome članku.

Uvaženi Lav Znidarčić se javio kako bi ispravio neke moje pogreške, nadopunio moj prilog svojim podacima, ali i da bi me malo poučio, a malo prekorio. Učinio je to u članku "Napomene uz prikaz g. Đure Vidmarovića", "Marulić" br. 3/1995., str. 522., na što sam, prihvaćajući isti ton, odgovorio tekstom "Poštovani napomenaš i prošlo svršeno vrijeme", "Marulić" br. 5/1995., str. 891-895. Uvaženi Lav Znidarčić produžio je naše dopisivanje u koncilijantnu tonu, objavivši tekst "Moj razgovor (nikako ne polemika!) s g. Vidmarovićem", "Marulić" br. 1/1996., str. 172-175.

Članak koji upravo pišem znak je prihvaćanja razgovora s uvaženim Lavom Znidarčićem (uz napomenu da se nedam pljuskati, muvati i špotati, kako bi rekli Zagrepci). Činim to i zbog pokojnog Ivaštinovića.

Budući da "razgovor" između mene i uvaženog g. Znidarčića traje u prekidima, podsjetio bih čitatelje "Marulića" na problem o kojem razgovaramo.

Godine 1944. objavio je Julije Benešić u "Viencu" br. 3., str. 4-19, novelu mladog književnika Jakova Ivaštinovića "Kruženje oko uspomene". Djelo je uskoro izazvalo buru koja je doprla do samog Poglavnika. Podatak neobično zanimljiv, jer nije uobičajeno da državni Poglavar piše novinske članke izazvan novelom jednog pisca početnika. Razlozi za to sigurno su izvanliterarne prirode, a pisac pri tom dobiva ulogu pijuna u nečijoj šahovskoj igri.

Na Ivaštinovićevu novelu (u kojoj, istina, ima i erotike, ali ne kao činjenice koja bi išla za skandaliziranjem, već je u funkciji "tijeka svijesti) prvi se okomio "K. G" (od g. Znidarčića smo doznali da se radi o kanoniku Karlu Gruičiću) člankom "Blasfemije" u "Viencu" koji je objavio u važnom glasilu: "Katolički list", tečaj 95., br. 47., Zagreb 1944., str. 570. Upotrebom sintagme "blasfemije Ivaštinovićeve" autor je dao piscu ocjenu izvanliterarnog karaktera. No - to držim vrlo bitnim - K. G je pozvao na red urednika "Vienca", da bi konačno ovu novelu (dakle jedno književno djelo, loše ili dobro, ali svakako književno) iskoristio kao povod za prozivanje "naših državnika", što je Poglavnik razumio, a poznato je da nije bio pristaša pljuckanja po Državi i njezinim autoritetima. Evo što mu je poručio za moral zabrinuti kanonik: "Dok oni (tj. "naši državnici", što se odnosilo na Poglavnika, op. Đ. V.) ovako liepo o duhovnim vrednotama, na drugoj se, evo, strani sve duhovno baca pod noge."

Nakon ovog pseudoliterarnog članka činilo se da će sve proći bez daljnjih komplikacija. Ali ne lezi vraže, nakon mjesec dana javlja se "Ivanov", tj. naš uvaženi Lav Znidarčić (pseudonimom, dakako!) i pretiskuje Gruičićeve "Blasfemije..." u "Nedjelji - tjedniku za katolički rad, družtveni život i prosvjetu", g. XVI, br. 37-38, Zagreb, 25. 12. 1944. (Božićna čestika Jakovu Ivaštinoviću, op. Đ. V.), str. 2.

Bogobojazni g. Znidarčić nije samo pretiskao spomenuti članak, već je dolio ulja na vatru, svojom desnicom napisavši, između ostaloga i ovo: "Mislimo, da bi bilo dosta deklamacija i praznih izjava. Neka se *djelom pokaže* (potcrtao Đ. V.) da se pazi na javni moral..."

Na ovu optužbu da samo deklamiraju i daju prazne izjave kada se radi o javnom moralu, "naši državnici" nisu mogli ostati ravnodušni, a tu je i javni poziv da "djelom pokažu"... Odgovorili su rukopisom samog Poglavnika. On je koristeći se inicijalom "S" (zanimljivo da se akteri ove priče služe inicijalima ili pseudonimima, kao da se igraju pokvarenog telefona ili čudne igre skrivačice - samo je ime Jakova Ivaštinovića bilo na raspolaganju) napisao "duhovitu" bukvicu pod naslovom: "Magare Ivanov" i tiskao je u "Hrvatskom narodu - glasilu Hrvatskog ustaškog pokreta", g. VI, br. 1222., Zagreb, 29. 12. 1944. (novogodišnja čestitka Jakovu Ivaštinoviću), str. 2., a kako je saopćio Lav Znidarčić, članak je "morao biti objavljen i u dnevniku "Nova Hrvatska" - ovaj puta doista po "nalogu odozgo."

Brzina kojom je Poglavnik odgovorio na pljuckanje "magareta Ivanova" kazuje da mu je sve to išlo na jetra.

Kao politički promišljen čovjek, Poglavnik se okomljuje na "Nedjelju" i "magare Ivanova", tj. Lava Znidarčića, a ne na "Katolički list" i "K. G"-a. Slijedeći određenu političku logiku dao sam svoj sud o ovom Poglavnikovu postupku. S time se nije složio Lav Znidarčić, vjerujući da je on taj koji je isprovocirao Pavelićev gnjev.

Na žalost i sada, nakon toliko godina, uvaženi Lav Znidarčić izjavljuje: "Moja je stvar zbog čega sam prenio člančić iz "K. L"-a..." Ova "njegova stvar" i taj "člančić" uzrujali su Poglavnika, a to je na svojoj koži mogao osjetiti student Ivaštinović koji iza sebe nije imao nikoga, za razliku od "Ivanova" i "K. G"-a. O ovakovu postupku imam pravo na svoj sud, a on nije protivan brizi o javnom moralu.

S tim u vezi htio bih odgovoriti g. Znidarčiću na jedno pitanje koje mi je postavio, kako bih otklonio sumnju da se ovdje radi o mojoj nakani da ga povrijedim. To mi ne pada na pamet, jer ovaj razgovor teče oko sadržaja koji spadaju u prošlost, a tiče se u konačnici ipak Jakova Ivaštinovića, s čijim životnim nedaćama suosjećam i to ne krijem.

"Posebno molim g. Vidmarovića - piše g. Znidarčić - da naznači gdje sam ja u mom tekstu objavljenom u "Nedjelji" napisao nešto iz čega je g. Vidmarović mogao (ili čak morao!) zaključiti da je meni "u glavi prisutan pojam državne cenzure"?

Evo riječi koje je napisao g. Znidarčić a iz kojih sam zaključio da mu je "u glavi prisutan..." Napisane su kao dodatak pretisku članka "Blasfemije u "Viencu!"

"I mi sa svoje strane postavljamo pitanje. "KUDA TO VODI?" Zadnji put smo upozorili na pisanje "Hrvatskog naroda", a sada nešto slično čitamo u "Viencu". Prijatelji nas upozoravaju da i naši tzv. "šaljivi" listovi iz broja u broj donose takove stvari.

Mislimo, da bi bilo dosta deklamacija i praznih izjava. Neka se djelom pokaže da se pazi na javni moral..."

Što je ovo nego poziv da država spriječi objavljivanje tekstova koje on, tj. Lav Znidarčić, smatra da ugrožavaju javni moral? Uostalom, na članak Karla Gruićića i njegov, odgovorio je osobno Poglavnik.

Sada ću ovaj razgovor aktualizirati i postaviti pitanje g. Znidarčiću: zbog čega danas odbija napisati takav tekst? Zar ne živimo u vrijeme kada se javno objavljuju najbezočnije klevete naše države i svih njenih vrijednosti, kada je vrijeđanje, javno klevetanje i denunciranje postalo uvjet "slobode sredstava javnog priopćavanja", kada se blasfemija i to ona svjesna, može pročitati u mnogim novinama, kada nacionalne vrijednosti bivaju učestalo izrugivane, kada traje orgija kozmopolitizma kojim se prekriva antihrvatstvo? Zar sve to nije do sada navelo uvaženog g. Znidarčića da javno kaže: "KUDA TO VODI?" I danas izlazi "Vijenac", kao što je izlazio i 1944. g.

Umjesto da tako postupi, ugledni djelatnik Matice Hrvatske i poznavatelj života i djela Jakova Blaževića, ljuti se što sam uzeo u zaštitu polugladnog književnika - početnika Jakova Ivaštinovića. Po meni, ma koliko se ljutio zbog ovih riječi, gospoda Gruičić i Znidarčić mladog su pisca trebali pozvati na ručak, umjesto što su njegov književni rad ocjenjivali neknjiževnim mjerilima i koristili za neke svoje moralne dileme s kojima Jakov nije imao ništa. Mogu si zamisliti kako se osjećao nakon napisa dvojice uglednih autora, odnosno novina koje su njihove napise objavile, jer su se oni velikodušno sakrili iza inicijala i pseudonima.

Gospodin Znidarčić obavještava čitatelje o martiriju kroz koji je prošao kanonik Gruičić nakon dolaska boljševika na vlast. Imam neugodan osjećaj kako se time želi upozoriti na moju neuviđavnost prema jednom hrvatskom stradalniku. Ja uopće nisam znao tko je "K. G.", sve dok to nije obznanio g. Znidarčić. Štujem žrtvu uvažena kanonika, ali podsjećam da je i pokojni Ivaštinović prošao svoj križni put. To što su ga šamarali boljševici mogu razumjeti, ali me je neugodno iznenadilo otkriće da ga nisu mazili ni za vrijeme NDH. U tom kontekstu teško mogu bez nelagode shvatiti slijedeće riječi g. Znidarčića: "Najprije me iznenađuje, da g. Vidmarović baš u našem časopisu "Marulić" ocijenio pripovijetku "Kruženje oko uspomene" kao "dobar rad". Iz ovih riječi može se zaključiti da svoju ocjenu nisam trebao dati u "Maruliću", jer spomenuta pripovijetka ima takav sadržaj da se o njoj nikako ne bi trebalo pisati u tom časopisu. Osim toga nije postupljeno fer. Ja sam Ivaštinovićevu novelu ocijenio slijedećim riječima: - dobar rad, pisan u skladu s autorovim estetskim opredjeljenjima izrečenima na stranicama "Pluga". To zvuči drugačije, nego kada se pojam "dobar rad" izdvoji i stavi u novi kontekst.

U istom broju "Vienca" u kojemu je objavljena sporna pripovijetka, Ivaštinović je objavio i članak "Tri slovačka pjesnika" u kojemu nastavlja afirmirati "strukturalizam podsviestnog", što je prethodno činio u "Plugu". Pod pritiskom izvanliterarnog karaktera, od takva pisanja ogradili su se vodeći ljudi iz "Pluga", Zdravko Brajković, Ejub Čengić, Tomica Popović i Vlado Miličević. No, Ivaštinović čini pogrešku prema samome sebi, jer ne shvaća da će mu daljnje pisanje donijeti neugodnosti. Inzistira na svojim stavovima, a Julije Benešić mu oslobađa prostor u "Viencu". U međuvremenu piše još jedan tekst koji mu je mogao priuštiti lijepi broj oponenata. Naime, vrag mu nije dao mira pa je odlučio dati svoj sud o tada važnoj knjizi "Nacionalni zadatci književnosti", autora Vinka Nikolića. Učinio je to u članku: "Uz rub jedne knjige", "Plug", g. I., br. 9., Zagreb, 15. 7. 1944. str. 6. Između ostaloga, napisao je: "Bolje je

govoriti o umjetnosti obzirom na život, nego forsirati u literaturi mentalitet s obzirom na pojedine ljudske grupe. Tada će literatura biti više nacionalna. Meštrović je naš, jednako Budak, Krleža i Kolar. (...)"

Ivaštinović je svojim pisanjem širio prostor estetskog pluralizma, ali nikada na štetu nacionalnih interesa, niti mu je to služilo kao koprena za politikantsko djelovanje. Onima koji to nisu shvatili, ili su ga potpuno pogrešno razumjeli, nemamo pravo kazati: bravo, dobro ste učinili što ste ga tako žestoko napali! To je ujedno i moja replika na inače poticajan članak Stanislava Pejkovića Šodana: "Estetičarski Knin je još okupiran" ("Marulić" br. 1/1996., str. 131-134.) u kojem piše i ovo:

"Njihov biljeg nepriznatosti (autor misli na "naše književne moćnike", op. Đ. V.) Jakova Ivaštinovića traje i dalje iako je udaren davno u doba boljševizma." Na žalost taj je "biljeg" udaren dosta ranije, još 1941. g. To može iznenaditi mlađe osobe koje poznaju Ivaštinovićev rad iz posljednjeg, "marulićevskog" razdoblja. Razgovor koji vodim s g. Znidarčićem pokazuje pravo stanje stvari. To je dobra strana našeg razgovaranja. Upoznali smo nekoliko novih detalja koji nisu bitno utjecali na Ivaštinovićev književni rad, ali nisu ni bez važnosti. Ivaštinović je reprezentant jedne vrste hrvatskih državotvornih intelektualaca, kao što su to Lav Znidarčić i Karlo Gruičić. Ako im usporedimo sudbine doći ćemo do zanimljivih zaključaka.

Želio bih potvrditi da riječi "današnja Republika Hrvatska Jakova Ivaštinovića nije trebala" koje sam upotrijebio, nije izgovorio ili napisao g. Znidarčić. Izgovorio ih je onaj koji se ne želi oglasiti, odnosno reagirati na moje prozivanje. Šteta! Najlakše je izgovoriti kajgodizam, pri tome malo nagaziti dragu nam Hrvatsku (kao da je ne gaze, naguravaju, izguravaju, ogovaraju, hračkaju i blate brojne bitange, gadovi i smradovi, kako "belosvetski", tako i njihovi domaći strmorinci) i praviti se lud.

Što se tiče Ivaštinovićeve prisege pred Poglavnikom, za časnika Hrvatske vojske, napisao sam ono što mi je rečeno i nemam više što "rasčišćavati", premda ne odričem logičnost Znidarčićeve ocjene glede tog detalja. Uostalom, još ima živih Jačinih prijatelja iz mladosti (ne želim nikoga prozivati), a tu je i gospođa Elvira koja o tome znade možda više od mene.

Pišući kratak izvadak iz Ivaštinovićeva života i književnog rada, dao sam naglasak na onaj dio koji se tiče nastojanja glede objavljivanja književnih radova. Naveo sam tužne činjenice, ali i imena u toj Ivaštinovićevoj drami. Neki među njima ponijeli su se kao fakini. To su i ostali. Štoviše, kako bi ojačali svoju socijalnu poziciju u nezavisnoj nam RH, fakini su u svoj životopis ugradili dijelove Jačina životopisa.

Kaže se da jedino Bog i budale ne mijenjaju mišljenje, Bog jer misli apsolutnu Istinu, a budala jer misli apsolutno bedasto. Međutim što učiniti s fakinima koji su inteligentni, talentirani, slatkorječivi, umiljati, kultivirani, šarmantni, decentni, diskretni, dotepni ..., a pored svega vrlo uporabljivi za sve četiri strane Svijeta?

Ivaštinovići su u sukobu s fakinima unaprijed osuđeni na neuspijeh.

Kijev, 15. prosinca 1996. g.

Đuro Vidmarović

Vježbe iz lekture

Posljednjih je tridesetak godina u Hrvatskoj izašlo desetak jezičnih savjetnika, uglavnom manjeg opsega i pod različitim imenima, a svrha im je bila davanje jezičnih i pravopisnih uputa, uklanjanje nedoumica i, u konačnici, podizanje stupnja osnovne pismenosti. Bili su to uglavnom stručni i korisni napuci i oni su, bez dvojbe, dali svoj prilog standardizaciji hrvatskog jezika, osobito u novinstvu i izdavalaštvu. Glavni im je nedostatak bio stanovita apstraktnost. Lektor početnik - a ta služba, čini se, još neće iščeznuti - zacijelo osjeća potrebu za zornim obrascem koji bi odredio mjeru i granicu njegovih zahvata na tekstu i oslobodio ga početničke nesigurnosti. Ovaj će tekst, nadam se, dijelom poslužiti toj svrsi. Riječ je o stanovitoj jezičnoj recenziji objavljene knjige, na kojoj je označen i lektor, ali je on, na žalost, svoj posao obavio površno i nestručno. Dakako, naslov knjige neće biti spomenut, a ni imena autora i lektora. Lektorski će nam propust - *beata culpa*! - korisno i zorno poslužiti za ilustraciju lektorskih zahvata.

Pritom ćemo - što je ovoj svrsi i primjereno - jezičnu normu što strože primijeniti, bez onih velikodušnih indulgencija što ih neki jezikoslovci prodaju polupismenima i bez one jeftine jezikoslovne relativističke kazuistike koja razara s mukom stečen jezični standard i vodi posvemašnjoj zbrci.

Neka nas ova podulja rečenica iz neimenovane knjige uvede u problematiku:

"Vjerujem da je nemoguće *Krležinim* metaforama, alegorijama i uopće *njegovom* često upotrijebljenom religioznome jezičnom blagu - koje se *uvijek iznova* pojavljuje u *njegovim* djelima i odnosi najprije na prirodu a onda na *cjelokupni* svijet i čovjeka - zanijekati svaku čežnju za napuštenim i odbačenim kršćanskim Bogom i vjerom u njega samo *zato jer* se je *on* deklarirao *kao ateista* i *marksista*."

U rečenici dugoj sedam redaka barem je sedam jezičnih jedinica koje odstupaju od standardnog jezika, što je označeno potcrtanim riječima. Ovdje se neću zadržavati na tim pojedinim greškama, jer ću ih poslije potanko, po grupama izložiti. Ovdje bih samo upozorio na jednu gramatičku grešku zbog koje navedena podulja rečenica postaje nepregledna i nejasna. Iz posljednjih dvaju redaka ipak nije jasno tko se to deklarirao ateistom i marksistom. Logično bi bilo da je to Krleža, ali gramatički proizlazi da je to kršćanski Bog! Tako barem piše. Zamjenica "njegov" u drugom i trećem retku te zamjenica "on" u šestom retku ne mogu se odnositi na posvojni pridjev *Krležin*, već samo na imenicu *Krleža*, pa kako imenica *Krleža* nije spomenuta, zamjenica iz šestog retka *on* može se odnositi samo na imenicu Bog! Rečenica nije nejasna zato što je dugačka, jer je suvremeni hrvatski standardni jezik posve dorastao i dugim, razvedenim rečenicama, za što se potvrda može naći u Krležinim tekstovima. Ona je zbrkana i nepregledna stoga što se nije pridržavala gramatičkih pravila, a gramatika omogućuje jasno i nedvosmisleno prenošenje poruke.

Takve nejasnoće, koje se doimaju poput pravih značenjskih mrlja, nisu rijetke u knjizi a uvježbanu lektorskom oku, poduprtu stručnim znanjem, to nije smjelo promaći. Lektor se, čini se, usredotočio na interpunkciju i pravopis a gramatiku prepustio sudbini. Stoga ću ovdje ukazati na gramatičke i druge greške koje se s većom učestalošću sreću u knjizi.

1) Krivo *sklanjanje odnosne zamjenice koji* kad se ona odnosi na *imenice muškog roda* koje znače što *neživo*, pa i kad se ta zamjenica odnosi na imenice srednjeg roda:

"... prikazivanje *života, kojega* Krleža tako nikada više neće prikazivati."

Treba: "prikazivanje *života, koji*..." Što je živo ako nije život, pa ipak je imenica *život* u standardnom jeziku apstraktna imenica i ponaša se kao da znači što neživo. To se vidi i u akuzativu jednine: *život*!

Mjesto: "Očinski je dom napustio nakon *samoubojstva* majke *kojega* je prouzrokovao njegov otac ..."

Treba: "... *samoubojstva koje* je ... ili *samoubojstva što ga* je ..."

Mjesto: "... ne odgovara *dojmu kojega* taj svećenik u romanu daje ...", treba: "... *dojmu koji* taj svećenik daje", ili: "... *dojmu što ga* taj svećenik daje ..."

Mjesto: "*Društvo ... kojega* predstavlja obitelj Glembay ...", treba: "*društvo koje* predstavlja", ili "*društvo što ga* predstavlja ..."

Mjesto: "... Filip se veoma jasno prisjeća toga *trbuha kojega* želi naslikati ...", treba: "*trbuha koji* ...", ili: "*trbuha što ga* ..." Dijelovi tijela živi su u biologiji, u jeziku su mrtvi!

Budući da se ta greška veoma često ponavlja u knjizi, gotovo na svakoj stranici, neću više dovoditi u kušnju ni svoju ni tuđu strpljivost.

2) U tekstu su česte sintaktičke greške, osobito *galicizmi*:

a) "*Ono što* Walter traži ... *to nije* vjera, nego želja za sigurnošću."

Da je to pravi galicizam, isticanje svojstveno francuskoj sintaksi, vidi se kad se rečenica doslovno prevede na francuski:

"*Ce que* Walter cherche ... *ce n'est pas* la foi, mais le désir de sécurité."

Hrvatski se to kaže ovako: "Ne traži Walter vjeru, već želju za sigurnošću."

C'est moi *qui* parle! Tako se kaže francuski kad se želi da rečenični naglasak bude na *moi* (ja). Doslovan bi prijevod na hrvatski glasio: *To sam ja koji* govorim. No u hrvatskom se to drukčije ističe: *Ja* govorim (rečenični naglasak pada na *ja*); *Upravo ja* govorim; *Baš ja* govorim.

Dakle, mjesto: "... priznati da *je* 'svjetonazor' sestre Angelike *onaj koji* životu ipak može dati ... više smisla", treba: "... priznati da *upravo* svjetonazor sestre Angelike životu ipak može dati više smisla ..."

Mjesto: "Biblijski je Krist *onaj koji je* sjedinjen i jedno s Ocem, koji ljubi Oca ...", treba: "*Upravo* je biblijski Krist sjedinjen s Ocem i jedno s njime, on ljubi Oca ..." Osim toga, odnosna zamjenica treba da stoji neposredno iza imenice na koju se odnosi, osobito kad se u rečenici nalaze dvije imenice istog roda (Krist, Otac). Inače ispada da Otac ljubi Oca, a autor to zacijelo nije htio reći!

Mjesto: "... *nisu* uvijek *glavni junaci oni koji* kritiziraju ono što je negativno ...", treba: "... ne kritiziraju uvijek glavni junaci ono što je negativno ..."

Mjesto: "... *mrtvi su oni koji* u živima dalje postoje", treba: u živima dalje postoje mrtvi; mrtvi dalje postoje u živima; dalje postoje u živima upravo mrtvi; upravo mrtvi postoje u živima ... Nije, dakle, potrebno iz francuskog jezika posuđivati sintaktičku konstrukciju za isticanje (*c'est ... que)* kad je hrvatski, zbog slobodnog reda riječi, u toj pojedinosti kudikamo nadmoćniji širinom mogućnosti.

Mjesto: "*Jedino što mu je dao, to je* unutrašnja praznina ...", treba: Dao mu je jedino unutrašnju prazninu ...; Jedino mu je unutrašnju prazninu dao ...

Mjesto: "Gotovo *su* uvijek samo negativni likovi *oni koji* prekoravaju i izruguju novu 'bezbožnu' generaciju", treba: Gotovo uvijek samo negativni likovi prekoravaju i izruguju novu bezbožnu generaciju.

Mjesto: "*To je* prvo *što* Filip zapaža prilikom povratka", treba: *To* najprije Filip zapaža prilikom povratka; *Upravo to* Filip najprije zapaža prilikom povratka, ili kako drukčije.

b) Mjesto: "*U onoj mjeri u kojoj* Bog nosi patrove obrise, *u toj će mjeri* sam pater za Fricija predstavljati Boga", treba: *Koliko* Bog nosi patrove obrise, *toliko* će pater Friciju predstavljati Boga. "U onoj mjeri u kojoj ... u toj mjeri" (*dans la mesure de ..., où ...*) francuska je priloška konstrukcija, koja bez potrebe potiskuje hrvatske izričaje.

Mjesto: "*U onoj mjeri u kojoj je* postojeća zadaća kršćanske književnosti ... *u istoj mjeri* ...", treba: *Koliko* je zadaća kršćanske književnosti ... *toliko* je ...

c) Mjesto: "*K tome dolazi da* nije posve prikladno ...", treba: *K tomu* nije posve prikladno ..., ili: *Osim toga* nije posve prikladno ...

d) Mjesto: *iz ništa*, treba: *ni iz šta*:

"Njegova umjetnost, odnosno kazalište, postaje tada drugo stvaranje *iz ništa*."

Premda je riječ o teološko-filozofskom nazivu *creatio ex nihilo*, i logici i strukturi hrvatskog jezika bolje odgovara sintagma stvaranje *ni iz šta* nego stvaranje *iz ništa*. Ono *iz ništa* sugerira kao da je ništavilo nekakav bitak, dok sintagma *ni iz šta* jasno upućuje da je ništavilo poricanje bitka.

U knjizi je poimeničeno *ništa* čas muškog čas srednjeg roda: "To nije *nikakav Ništa* ..." "Ako je smrt ... *jedno potpuno ništa* ..." Ta primeničena zamjenica srednjeg je roda a još je bolje upotrijebiti imenicu *ništavilo*: To nije *nikakvo Ništa*; to nije *nikakvo Ništavilo*; Ako je smrt ... *potpuno ništavilo* ... Stoga je mjesto "propadanje *u Ništa*", "ići *prema ništa*" bolje reći: "propadanje *u ništavilo*, ići *prema ništavilu*".

e) *Kriva upotreba prijedloga za*:

Mjesto: "... govori o neophodnoj potrebi kulture *za čovjeka* danas i sutra ...", treba: ... govori o tome da je čovjeku, sada i ubuduće, nužna kultura ..."

Mjesto: "... ostaje *za Krležu* ... još jedino 'kutija olovnih slova' ...", treba: ... Krleži preostaje još jedino 'kutija olovnih slova'.

f) *Kriva upotreba priloga kao*:

"Samo još umjetnost ostaje kao jedina koja čovjeku ... može pružiti nešto svjetla." I u toj je rečenici pravi pravcati galicizam: "ostaje kao jedina koja" (*reste comme unique qui*). Hrvatski se to kaže ovako: Preostaje samo umjetnost koja čovjeku ... može pružiti nešto svjetla; ili: Preostaje jedino umjetnost ...

Stoga mjesto: "... Angelikin kršćanski svjetonazor *ostaje* otvoren *kao* mogućnost bijega od animalnog življenja i *kao jedna* alternativa ljudskijeg života", treba: "... Angelikin je kršćanski svjetonazor otvoren, on je mogućnost bijega od animalnog življenja i alternativa ljudskijeg života."

Mjesto: "Na taj bi način i on mogao prihvatiti kršćanstvo, ali samo kad bi ono *ostalo kao* ideja, *kao jedna* 'imaginarna harmonija', a ne *kao* kršćanska nadzemaljska stvarnost", treba: Na taj bi način i on mogao prihvatiti kršćanstvo, ali samo kad bi ono bilo ideja, 'imaginarna harmonija', a ne kršćanska nadzemaljska stvarnost.

Prekomplicirana sintagma: "ljubav čovjeka prema čovjeku *kao* bližnjem", mogla bi se jednostavno napisati: ljubav čovjeka prema bližnjemu.

Mjesto: "To je tipično za Krležu i tu *leži* veličina Krleže *kao* mislioca i spisatelja", treba: To je tipično za Krležu i u tome je veličina Krleže, mislioca i spisatelja; ili: ... i u tome je veličina mislioca i spisatelja Krleže; ili: ... i tome je veličina Krležina mišljenja

i pisanja, ili kako drukčije, ali u duhu hrvatske sintakse! U tome grmu leži zec, ali: u tome je nečija veličina!

Mjesto: "Mika želi vidjeti Krista *kao* pobjednika nad onima koji ga proklinju", treba: Mika želi vidjeti Krista *gdje* pobjeđuje one koji ga proklinju; ili: ... *kako* pobjeđuje one koji ga proklinju; ili: Mika želi vidjeti *gdje* Krist pobjeđuje one koji ga proklinju; ili: ... *kako* Krist pobjeđuje ...

Mjesto: "Ni ova se generacija ne pojavljuje *kao* savršena u njegovim djelima ...", treba: Ni ova se generacija ne pojavljuje savršena u njegovim djelima.

Mjesto: "U životinjskome ponašanju svih dramskih likova ova dominikanka *ostaje kao* jedini čovjek", treba: U životinjskom ponašanju svih dramskih likova jedini je čovjek ova dominikanka.

3) *U pasivnim konstrukcijama izrečenim povratnim glagolom gramatički je subjekt u nominativu a ne u akuzativu.* Mjesto: Kuću se prodaje, treba: Kuća se prodaje. U posljednje su vrijeme neke gramatike odškrinule vrata i odstupanju od te norme, što nije bio razborit i promišljen prilog stabilnosti standardnog jezika. No kako se nekadašnje gramatičke norme još pridržavaju i sami autori spomenutih gramatika - a biraniji i pismeniji tekstovi i prije i poslije spomenutog odškrinuća - ovdje ćemo primijeniti staro uhodano pravilo, koje autor knjige veoma često krši.

Dakle, mjesto: "Iz te pozadine *može se* lakše *shvatiti Filipova Krista i Filipovu srdžbu*", treba: Iz te *se* pozadine *može* lakše *shvatiti Filipov Krist i Filipova srdžba*. Ako je takva konstrukcija dvoznačna, ona se može zamijeniti drukčijom konstrukcijom.

Mjesto: "Leone doživljava svojega oca kao stranca *kojega se može* samo *mrziti*", treba: Leone doživljava svojeg oca kao stranca *koji se može* samo *mrziti*; ili: da rečenica ne bude dvosmislena: Leone doživljava svojeg oca kao stranca *kojeg* je moguće samo mrziti.

Mjesto: "Leone simpatizira sa socijalistima i iz drame saznajemo da *ga se* podrugljivo *naziva* socijalistom", treba: Leone simpatizira sa socijalistima i iz drame saznajemo da *ga* podrugljivo *nazivaju* socijalistom. Da smo napisali: "... da *se* podrugljivo *naziva* socijalistom", bilo bi dvoznačno, stoga je bolje upotrijebiti aktivnu konstrukciju.

Katkad, s drugim greškama, takve konstrukcije u knjizi postaju vrlo nezgrapne i stvaraju poprilično zbrku:

Mjesto: "... da se u pravu istinu može prodrijeti i da *je se može* spoznati samo srcem ..., treba: ... da se u pravu istinu može prodrijeti i da *se ona može* spoznati samo srcem ... Mjesto: "*Nju* (sestru Angeliku) *se* mirno *može ubrojiti* u najpozitivniji Krležin lik ...", treba: *Ona se* (sestra Angelika) mirno *može* smatrati najpozitivnijim Krležinim likom; ili: Ona se može mirno ubrojiti među najpozitivnije Krležine likove.

Evo još jedne slične rečenice:

"*Njega* (antiteist) *se može usporediti* s brodolomcem izbačenim na *jedan* tajanstven *otok koji*, za razliku od onih što su radosni da im je pristigla pomoć od nekog nevidljiva dobročinitelja, mrzi tu skrivenu prisutnost."

U rečenici su tri gramatičke greške a i nije sasvim jasno opire li se otok pristigloj pomoći ili brodolomac! Logički bi trebalo da je brodolomac, no gramatički ispada da je to otok. Odnosna zamjenica *koji* treba da se nalazi iza imenice na koju se odnosi, a to je riječ *brodolomac* a ne riječ *otok*.Rečenicu je dakle trebalo sasvim prestilizirati:

"Antiteist se može usporediti s brodolomcem izbačenim na tajanstven otok. Za

razliku od onih što su radosni da im je pristigla pomoć od nekog nevidljiva dobročinitelja, on mrzi tu skrivenu prisutnost."

Inače, kad autor navodi Krležu ili kojeg drugog autora, nema krivo upotrijebljena povratno-pasivnog *se*:

"... i kad je ... Kristovo tijelo jedini most po kome se *može spasiti čovjek* iz blata i smrada" (M. Krleža). "Stoljetna nastojanja da *se Bog istisne* iz našeg svemira ..." (Drago Šimundža).

4) *Kriva upotreba pokaznih zamjenica ovaj i taj*

Nakon navedenih Krležinih riječi, u knjizi slijedi ova rečenica: "... tako se u *ovim* riječima sestre Angelike može nazreti samoga autora". Rečenica treba da glasi: ... tako se u *tim* riječima sestre Angelike može nazreti sam autor. U *ovom* što slijedi, ali u *tom* što je rečeno!

5) *Suvišna upotreba nenaglašenog oblika povratne zamjenice u dativu (si)*

Mjesto: "On doduše osjeća zemaljsku ljubav, ali je potiskuje zbog viših ciljeva i ideala koje *si* je postavio u svom životu", treba: ... koje je postavio u životu.

Mjesto: "Isusa ni dalje ljudi ne ljube onako kako *si* je on to zamislio", treba: ... kako je on to zamislio.

Mjesto: "... kao što su *si* to zamislili marksizam i komunizam", treba: ... kao što su to zamislili ...

6) *Kriva upotreba posvojnog genitiva i posvojenog pridjeva*

Mjesto često upotrijebljenih sintagmi "slika *čovjeka* - slika *Boga*", treba: *ljudska, čovječja (čovjekova)* slika - *Božja* slika, ili, još preciznije: predodžba o čovjeku - predodžba o Bogu.

Dakle, mjesto: "... odgovara prilično Krležinoj slici *čovjeka* ...", treba: ... odgovara prilično Krležinoj predodžbi o čovjeku.

Mjesto: "njihova bit koja nije *bit Boga*", treba: njihova bit koja nije *Božja bit.*

Mjesto: "Nesigurnost u ... *nepostojanje Božje* ili ... u *smrt Boga*", treba: Nesigurnost u ... *nepostojanje Boga* ili ... u *Božju smrt.* Sintagma "nepostojanje Boga" subjektni je a ne posvojni genitiv, što se vidi iz preinake: "Bog ne postoji". No kako se to nepostojanje odnosi na Boga, ono u nekom smislu i "pripada" Bogu pa ni sintagma "Božje nepostojanje" nije kriva. No sintagma "smrt Boga" gramatički je kriva i treba da glasi "Božja smrt", ili: u inverziji "*smrt Božja*", ako se izričaju želi dati stilska obojenost. Takve posvojnopridjevske sintagme u inverziji česte su u knjizi kad autor navodi Krležine tekstove. Evo jednoga takvog primjera u navođenju taksta D. Pejovića: "... Suton razvija ... ničeovsku temu o *smrti božjoj*". Inače bi sintagma "*umiranje Boga*" gramatički bila ispravna, jer je to subjektni a ne posvojni genitiv, što se vidi iz preinake: "Bog umire"!

Dakle, u hrvatskom standardnom jeziku mjesto jednočlanoga posvojnog genitiva (*slika oca*) obvezna je upotreba posvojnog pridjeva (*očeva* slika/*očinska* slika) ako mu se na putu nije isprječila tvorbena (zapovjednik puka), značenjska (granice carstva) ili sintaktička prepreka (slika oca kojeg nije volio).

Ta gramatička pravila nisu puko zanovijetanje dokonih jezikoznanaca već proizlaze iz strukture hrvatskog jezika i svrha im je jasno i nedvosmisleno prenošenje poruke. To će se vidjeti na sljedećim primjerima iz knjige:

"... sva *umorstva* i svi *prevrati Glembaja* ..." Ta je ukrštena sintagma dvosmislena i nejasna. U sintagmi "umorstva Glembaja" nije jasno je li netko umorio Glembaje ili

su Glembaji nekog umorili. Osim toga nije jasno je li riječ o jednom Glembaju ili o Glembajima (Glembajevima), jer nije stavljena pravopisna oznaka za genitiv. S time se još ukršta gramatički nepravilno upotrijebljena sintagma "prevrati Glembaja" pa tekst postaje neproziran. Kad se prestilizira u pridjevsku konsturkciju, rečenica postaje jasna, jednoznačna i gramatički pravilna: "... sva *glembajevska umorstva* i svi *glembajevski prevrati* ..."

Kad iza jednočlanoga posvojnog genitiva slijedi kakva dopuna, treba upotrijebiti posvojni genitiv, a ne pridjev: "... pod utjecajem *Augustinovih* Ispovijesti, *koga* Krleža često citira ..., s *kojim* se uspoređuje i od *kojega* se distancira ..."

Iz rečenice nije jasno na što se odnosi zamjenica *koji* ponovljena tri puta. Na Ispovijesti se ne može odnositi zbog različita roda i broja, ali ne može ni na pridjev *Augustinov*. Logički se, dakako, odnosi na ime(nicu) Augustin, ali ono nije spomenuto. Stoga rečenica treba da glasi: "... pod utjecajem Ispovijesti *Augustina, koga* Krleža često citira, s *kojim* se uspoređuje i od *kojeg* se distancira ..." Ako nam ona dva genitiva paraju uho, rečenica se dade još jasnije prestilizirati: "... pod utjecajem Augustinovih Ispovijesti, a Augustina Krleža često citira, s njim se uspoređuje i od njeg distancira ..."

Ista je gramatička greška i u ovoj rečenici. "... *Krležina* kritika ne šuti isto tako ni s obzirom na 'vulgarni' materijalizam i ateizam kod nekih *njegovih* likova". Imenica *Krleža* nije spomenuta, a na pridjev *Krležin* zamjenica *njegov* ne može se odnositi. Gramatički bi se mogla odnositi na imenicu ateizam, ali što bi to onda značilo? Ako sintagmu *Kreležina kritika* zamijenimo genitivnom sintagmom (*kritika Krleže*), rečenica je opet nejasna i dvosmislena. Stoga je treba prestilizirati: Krleža isto tako ne šuti s obzirom na 'vulgarni' materijalizam i ateizam nekih svojih likova i njegova ih kritika pogađa.

Zbog istoga je razloga gramatički nepravilna i nejasna sljedeća rečenica: "Čitav život *Isusov - koji* se kod Krleže pojavljuje kao najčišći i jedini čovjek u punini svoga čovještva, ili čak kao natčovjek s natprirodnim i božanskim crtama - i *njegov* tragični kraj nažalost ne govore čovječanstvu uopće ništa." Ona treba da glasi: "Čitav život *Isusa - koji* se u Krleže pojavljuje ... i *njegov* tragičan kraj na žalost ...

7) *Odnosna zamjenica koji*, osobito kad joj prethode dvije imenice istog roda, treba da stoji iza imenice na koju se odnosi:

"Grižnja savjesti muči osobito *Hrumeščeca* u noveli 'Smrt *Franje Kadavera', koji* se nalazi u bolnici". Iz rečenice nije jasno tko se nalazi u bolnici, Hrumeščec ili Franjo Kadaver? Logično bi bilo da je to Hrumeščec, ali piše da je to Franjo Kadaver, jer se zamjenica *koji* odnosi na imenicu uz koju stoji, osobito kad joj prethode dvije imenice istog roda. Rečenicu je dakle trebalo preoblikovati i ona bi postala gramatički pravilna a logički jasna i jednoznačna: "U noveli 'Smrt Franje Kadavera' grižnja savjesti muči osobito *Hrumeščeca, koji* se nalazi u bolnici."

Zbog iste je greške nejasna ova rečenica: "... niti onih kao što je *Jean Barois Martina du Garda, koji* se obraća na katoličku vjeru na samrtničkoj postelji iz straha pred smrću".

Stavljanjem dvaju stranih imena i prezimena jedno uz drugo, nastala je prava vidna i značenjska mrlja, a pojačava je na krivo mjesto stavljena odnosna zamjenica *koji*. Stoga nije jasno tko se to obraća na katoličku vjeru, romanopisac Martin du Gard ili njegov junak Jean Barois? Vjerojatno je to Jean Barois, ali piše da je to Martin du

Gard, jer se zamjenica *koji* odnosi na imenicu iza koje je smještena! Rečenicu je, dakle, trebalo prestilizirati da postane jasna i jednoznačna: "... niti onih kao što je du Gardov *Jean Barois, koji* se obraća na katoličku vjeru ..."

Možda je u tom utješno da se i Krleži katkad omakne takva greška, kao u sljedećoj rečenici navedenoj u knjizi: "... *Mati* Božja sa svetokrugom, u modroj *tkanini, kojoj* se u oku sledila kao grašak krupna blistava suza" (M. Kreleža, *Vražji otok,* str. 151)! Rečenica je dvoznačna jer se odnosna zamjenica nalazi izravno iza imenice tkanina, na koju se logički ne može odnositi, a ne iza imenice mati, na koju se logički odnosi. Malom bi se preinakom dvoznačnost mogla ukloniti: "... Mati Božja sa svetokrugom, u modroj tkanini, a u oku joj se sledila kao grašak krupna suza." Rečenica je jednoznačna, gramatički pravilna a ništa nije izgubila od izražajnosti i poetičnosti. Takve je omaške Anđelko Malinar, priređivač Krležinih tekstova i neslužbeni laktor, nerijetko ispravljao uz autorovu privolu nakon plodonosna Krstićeva upozorenja. No ovdje mu je greška umaknula i sledila se za vječnost, gramatičku.

8) *Kriva deklinacija pridjeva na -ov, -ev i -in*

Pridjevi na -ov, -ev i -in neodređeni su pridjevi te se u hrvatskom standardnom jeziku sklanjaju po imeničkoj a ne po pridjevskoj deklinaciji. Standardni jezik po svojoj je funkciji autonoman i prema srodnim hrvatskim govorima, gdje se te deklinacije ukrštaju, i prema srpskom jeziku, gdje je to ukrštanje prihvaćeno.

Stoga mjesto: "Ljubo ima u sebi manje *Stirnerovog* duha, a više *Kristova*", treba: "Ljubo ima u sebi manje *Stirnerova* duha a više *Kristova*".

Mjesto: "izvještaj o *Fricijevome* putu", treba: "izvještaj o *Fricijevu* putu". Mjesto: "o *Krležinome* stvaralaštvu", treba: "o *Krležinu* stvaralaštvu".

Isto vrijedi i za posvojne zamjenice *njegov, njezin, njihov*. Mjesto: "u *njihovome* životu", treba: "u *njihovu* životu"; mjesto: "u *njezinome* životu", treba: "u *njezinu* životu; mjesto: "u *njegovome* životu", treba: "u *njegovu* životu".

9) *Kriva upotreba brojeva*

Mjesto: "... Marija Magdalena i ... Sjena. *Oni oboje* ...", treba: ... *Njih oboje*. No kako su i Magdalena i Sjena ženskog roda, treba: ... *Njih obadvije*, ili *njih obje*.

Osim toga, u knjizi je česta kriva upotreba broja *jedan,* što odgovara *članu* u nekim stranim jezicima. Stoga mjesto "na *jedan* podrugljiv način", treba: na podrugljiv način. Mjesto: "kao *jednoga* strogog oca", treba: kao stroga oca. Mjesto: "iskustvo *jednoga* Ništa u tamnoj noći kušnje", treba: iskustvo Ništavila u tamnoj noći kušnje. Mjesto: "Kad *jednog* čovjeka spaljuju na lomači ...", treba: Kad čovjeka spaljuju na lomači ... Mjesto: "pred *jednim 'Sturm und Drang'*", treba: pred *Sturm und Drang* ili pred pokretom Sturm und Drang. Mjesto: "na *jedan* pretjerano impulsivan način", treba: na pretjerano impulsivan način ...

Ako se *ističe* koja riječ ili sintagma, treba upotrijebiti riječi kojima se ističe u hrvatskom jeziku. Stoga mjesto: "Isus je samo *jedan* pjesnik", treba: Isus je *samo* pjesnik, ili: Isus je *puki* pjesnik ... Mjesto: "... u svojim esejima ... koji ... ostaju *jedna* književna vrsta ..., treba: u svojim esejima koji su posebna književna vrsta ...

Dakako, ovakva je rečenica ispravna:

"Odbacivanjem Boga on je izgubio *jednu* životnu podlogu odnosno *jedan* oslonac, a *drugoga* nije našao".

Pogreška je dakle te vrste tako česta da se knjiga doima kao loš prijevod sa stranog jezika!

10) *Kriva upotreba niječnih čestica*

Mjesto: "Već je tada osjetio da je izgubio oca, odnosno da ga *nikad nije niti* imao", treba: "..., odnosno da ga *nikad nije ni* imao". Mjesto: "*Niti* druge ljude Filip ne promatra ...", treba: *Ni* druge ljude Filip ne promatra ...

Mjesto: "U svojoj oholosti, koja im ne dozvoljava imati iznad sebe *nikoga* ...", treba: Zbog oholosti koja im ne dopušta da iznad sebe *ikoga* imaju; ili: ... da *itko* bude iznad njih. I ovdje se potkrao galicizam: "*u svojoj oholosti" (dans son orgueil*)!

Mjesto: "... žalit će što ona nije nigdje realizirana, čak *niti* u životu onih koji je propovijedaju", treba: ... čak *ni* u životu onih koji je propovijedaju.

Mjesto: "... on *ne* posjeduje *niti* jednu pozitivnu stranu", treba: ... on *ne* posjeduje *ni* jednu pozitivnu stranu.

Mjesto: "Drugo se u Krležinim djelima o svećenicima *ne* može *niti* očekivati ...", treba: Drugo se u Krležinim djelima o svećenicima *ne* može *ni* očekivati ...

11) *Konstrukcija za infinitiv ne pripada standardnom jeziku:*

"Da bi se opravdala protiv takvih osuda, Crkva ovdje neće imati puno toga *za reći"*. Kad se ispravi ta gramatička greška i još dvije sintaktičke nezgrapnosti, rečenica glasi: Da bi se opravdala od takvih osuda, Crkva ovdje neće moći puno *reći.*

12) *Bezlična upotreba glagola trebati* pripada hrvatskome jeziku i ne bismo se smjeli olako odricati ni njezine izričajne ni njezine izražajne vrijednosti. Ona pripada indoeuropskoj jezičnoj tradiciji, što je još vidljivo iz latinskoga i francuskoga. Upotrebljavali su je hrvatski pisci od Hektorovića do Matoša, Ujevića i Krleže. Ona pripada novoštokavskoj sintaktičkoj strukturi. Ona čuva značenjsku nijansu koju je korisno sačuvati - opreku između ličnog i bezličnog, osobnog i nadoosobnog. Ta se značenjska nijansa lijepo vidi iz sljedećeg Krležina teksta, što ga autor navodi u svojoj knjizi:

"Doista ima mnogo neiskazane i blage mudrosti u maksimi da bližnjega *treba ljubiti* kao samoga sebe! I da bi čovjek mogao postati kršćanin, *on*, dakle, prije svega, *treba da ljubi* sebe samoga!" (*Gospoda Glembajevi*)

U prvoj rečenici bezlično *treba* izražava univerzalnu etičku obvezu, nešto što je izvan nas, iznad nas, nadosobno. Uz to bezlično treba stoji infinitiv, neodređeni način, čime se opet izriče sveopća, za sve važeća obveza. Stilski se postiže gnomski, maksimi svojstven izričaj. Druga rečenica čuva i dalje bezlično i nadosobno *treba*, ali se sada infinitiv *ljubiti* konkretizira, upojedinačuje, poosobljuje te on gramatički poprima lični oblik: *čovjek ... on* ... treba da *ljubi*!

Tu nekoć standardnu - a danas, po Katičiću - stilski obilježenu glagolsku konstrukciju iz redovite je upotrebe potisnula lična upotreba glagola trebati (*trebam* ljubiti), nekoć kolokvijalna, supstandarna upotreba, nelogična, siva, bez značenjske nijanse. Može nam, dakako, biti žao, kao što nam može biti žao što je *vatra*, riječ mutna podrijetla - možda romskog ili rumunjskog - potisnula staru svehrvatsku i sveslavensku riječ *oganj*, indoeuropskog podrijetla. Potisnula ju je iz redovite upotrebe ali se oganj još nije posve ugasio te ta riječ još živi kao poetizam, stilski obilježena riječ. Tako je i bezličnoj upotrebi glagola *trebati* još mjesto u stilski obilježenim tekstovima, biranijeg izraza, i ne bi se smjela neznalački i nemilice trijebiti, kao što to nerijetko čine neupućeni i nedoučeni lektori.

Autor je u knjizi na koju se osvrćemo dosljedno upotrebljavao ličnu upotrebu glagola trebati: "Filip objašnjava kako bi ta slika *trebala izgledati*". Dakako, lektor to

- s obzirom na sadašnje stanje u hrvatskom standardnom jeziku - ne *treba da ispravlja* ili ne *treba ispravljati*. No i da je autor dosljedno upotrebljavao bezličnu upotrebu, lektor to ne bi smio ni tada ispravljati!

13) *Kriva upotreba prijedloga kod*

a) *Istovremenost* zbivanja u standardnom se jeziku ne izriče prijedlogom *kod*. Stoga mjesto: "*Kod čitanja* prvih stranica ove drame dobiva se dojam ...", treba: *Pri* čitanju, *za* čitanje, *dok* se čitaju prve stranice ...

b) *Posvojnost* se izriče prijedlogom *u* a ne prijedlogom *kod*. Stoga mjesto: "*Kod njega* je riječ o jednoj duhovnoj, višoj ljubavi", treba: *U njega* je riječ o duhovnoj, višoj ljubavi.

Mjesto: "*Kod patra* Bonaventure još se jednom jasno vidi ...", treba: *U patra* Bonaventure još se jednom jasno vidi ... Rečenica znači da je jasno što pater Bonaventura misli, kako shvaća život.

c) Prijedlogom *kod* izriče se *mjesto*:

Još gori svijeća *kod patra* Bonaventure pa se jasno vidi!

14) *Nepotrebno je veznik ako zamjenjivati veznikom ukoliko*.

Mjesto: "Biblijska vjera nije Marxov opijum naroda, *ukoliko* nije shvaćena kao samosigurnost ...", treba: ... *ako* nije shvaćena kao samosigurnost.

Mjesto: "Čovjeku je potrebna sigurnost u životu ... *ukoliko* se pod riječju 'sigurnost' ne shvaća samouspavljivanje ..., treba: ..., *ako* se pod riječju sigurnost ...

15. *Vezati uz, za,* ali *ovisiti o čemu ili komu*

Mjesto: "No to je *vezano* i *ovisno o* određenoj povijesnoj i društveno-političkoj situaciji", treba: No to je *vezano za (uz)* određenu povijesnu i društveno-političku situaciju i *o njoj ovisno*.

16) *Kriva upotreba prijedložnog "putem"*

Mjesto: "Krleža svoje misli izražava *putem* negativnih likova ..., treba: ... *preko* negativnih likova, *kroz* negativne likove, *posredstvom* negativnih likova, *negativnim likovima* ...

17) Mjesto: "*koji puta*", treba: *koji put*.

18) Mjesto *zato jer* treba *zato što*

Veznik *jer* znači *zato što* pa je suvišno takvo ukrštanje.

19) *Od glagolskoga priloga na -ći* redovito se ne tvore pridjevi i prilozi, poglavito kad pridjev i prilog s redovitom tvorbom već postoje. Stoga mjesto: "Problem oca djeluje *razarajuće* na Filipa ...", treba: ... djeluje *razorno* na Filipa. U tom je smislu sintagma "*vjerujući* kršćanin" tvorbeno suvišna i značenjski tautološka. Treba jednostavno reći *kršćanski vjernik* ili, još jednostavnije: kršćanin!

20) *Leksik i frazeologija*

a) U hrvatskom standardnom jeziku ustalile su se opreke *prvi/posljednji* te *prednji/stražnji*. Prvom se označuje vremenski, drugom prostorni redoslijed. Stoga mjesto: "iz zadnjeg Krležina djela", treba: "iz posljednjeg Krležina djela". Mjesto "Zadnja večera" treba: Posljednja večera, što se pravilno nalazi u navodu Krležina teksta.

b) Terminološka distinkcija *sciencia/doctrina* u suvremenom hrvatskom standardnom jeziku izražava se oprekom *znanost/nauk*, a u srpskom oprekom *nauka/doktrina*. Stoga mjesto sintagme "kršćanska nauka", treba pisati "kršćanski nauk", što

se vidi iz složenice *vjeronauk*. U srpskom je *veronauka*. Dakle, u hrvatskom je prirodna znanost i kršćanski nauk, u srpskom prirodna nauka i hrišćanska doktrina!

c) *asket/asketa*

Navedena opreka pripada razlici između hrvatskoga i srpskog standardnog jezika, prva riječ pripada hrvatskom, druga srpskom jeziku. Tako je i s leksičkim oprekama: *egoist/egoista, materijalist/materijalista, ateist/ateista, darvinist/darvinista, nihilist/nihilista* ... U knjizi je gotovo dosljedno upotrijebljena druga riječ, a trebalo je upotrijebiti prvu. Stoga mjesto "asketa na oltarnoj slici", treba biti: "asket na oltarnoj slici", kako se to nalazi na istoj stranici u navodu Krležina teksta.

d) Mjesto "*predbacivanje*" treba pisati *prigovor*, mjesto "*bespotreban*" treba *nepotreban*, mjesto "*uvijek sve više*" treba, *sve više*", mjesto "*postaje uvijek veće*", treba "*postaje sve veće*", mjesto "*još uvijek*" treba "*uvijek, vezda, svagda*", mjesto "*uvijek ponovno*" treba *neprestano, neprestance, stalno*; mjesto "*uporišna točka*" treba *uporište*, mjesto "*pod svaku cijenu*" treba *pošto-poto* ...

e) Mjesto "*snižava* ih do robova", treba "*ponižava* ih do robova". Kaže se sniženje cijena, ali poniženje dostojanstva!

f) U hrvatskom standardnom jeziku riječ *akt* upotrebljava se u filozofskom nazivlju (*akt* i potencija), u pravu (pravni *akt*) te u povijesti umjetnosti (slikarski motiv). U književnosti i dramaturgiji mjesto riječi *akt* upotrebljava se riječ *čin*. Stoga mjesto "u posljednjem aktu drame" treba: u posljednjem činu drame.

g) Autor, čini se, ne razlikuje pridjeve *transcendentan* i *transcendentalan*. Prvi znači onostran, a drugi je iz Kantove gnoseološke terminologije. Premda im je etimologija ista, među njima postoji značenjska i terminološka nijansa. No to ne bi išlo na dušu lektorsku!

Evo jednog primjera: "Zanimljivi su ti opisi, u kojima se nazire nešto *transcendentalno*." Iz konteksta se vidi da je riječ o onostranosti a ne o kantovskom terminu.

Osim toga, mjesto "*psihološke* depresije" bolje bi bilo reći *psihičke* depresije, duševne potištenosti, tjeskobe ...

21) *Pravopisne greške*

Pravopis je u knjizi zacijelo bolje prošao od gramatike i leksika, no ni on nije besprijekoran. Katkad se nezgrapno i nedosljedno ukršta Novosadski i Anić-Silićev pravopis.

a) *Pridjevi na -ski* izvedeni od stranih vlastitih imena pišu se fonološki (fonetski). Soga mjesto "*michelangelovski*", treba *mikelanđelovski*, mjesto "*pascalovski*" treba *paskalovski*, mjesto "*wildeovski*" treba *vajldovski*, mjesto "*camusjevski*" treba *kamijevski*. Isto vrijedi za riječi koje znače sljedbenika a izvedene su od stranih vlastitih imena. Zato mjesto "*nietzscheanac*" treba pisati *ničeanac* ili *ničeovac*.

b) Prilagođeni oblik ruske riječi *starec* (monah, kaluđer) opća je imenica pa se piše malim slovom i bez navodnika, dakle *starac* a ne "Starac"! Stoga mjesto: "Riječ je o utjecaju ruskih pobožnih 'Staraca' ..., treba: ... ruskih pobožnih staraca ...

c) Premda se po pravopisu *crticom razdvajaju polusloženi pridjevi* koji se odnose na dva različita pojma, katkad je to pravilo u knjizi nezgrapno primijenjeno: "kristovska-kršćanska vjera", "duhovni-ljudski ideali". Te bi sintagme trebalo gramatički i pravopisno napisati ovako: kristovsko-kršćanska vjera ili kristovska kršćanska vjera; duhovno-ljudski ideali ili duhovni i ljudski ideali. Dakako, prva je sintagma tautologija,

jer, ako je nešto kršćansko, onda je valjda i kristovsko, a ako je kristovsko, onda je i kršćansko!

d) Kad je *apozicija* ispred imenice na koju se odnosi, ona se ne odvaja zarezom, a ako je višečlana, poželjno je, radi preglednosti, da dođe iza imenice. Stoga mjesto: "... obraćenje i kajanje jednog velikog spisatelja, Giovannija Papinija ..., treba: ... obraćenje i kajanje Giovannija Papinija, velikog spisatelja ...

e) Mjesto "*eksibicionizam*" i "*eksibicioniraju*" treba pisati *ekshibicionizam* i *ekshibicioniraju*.

f) Neujednačeno pisanje *pomičnog -a* u pridjevskim i zamjeničkim dočecima

Mjesto "*starog židovskoga Boga*" treba "*staroga židovskog Boga*"; mjesto "... na početku *svoga književnoga* stvaranja ...", treba: na početku svoga književnog stvaranja ...

Jedna navedena Krležina rečenica u tom je smislu besprijekorna: "Tebe nestaje i kraljevstva *tvoga zemaljskog* i *nebeskog* nestaje!"

Dakle, kad jedan za drugim slijede dva pridjeva, pomično -a ili navezak piše se samo iza prvoga, kad ih je više od dva, također samo iza prvoga. Dakako, moguće je od tog odstupati kad to ištu stilistički ili pjesnički razlozi, ali bi redovitu upotrebu valjalo jednom normirati.

g) Razlika između glagolskog priloga i njegova popridjevljenog oblika označuje se u pisanju kad je *ije* refleks nekadašnjeg jata: *Slijedeći* taj put došli smo do *sljedećeg* raskršća! Stoga mjesto: "Već *slijedeće* primjedbe izražavaju Leonovu zabrinutost ...", treba: Već *sljedeće* primjedbe ...

22) *Stilske slabosti i nezgrapnosti,* kao što smo vidjeli, proizlaze poglavito iz gramatičkih, osobito sintaktičkih grešaka, jer samo pravilno složenim sintagmama i preglednom rečenicom možemo jasno izreći svoju misao. Premda autor knjige pokazuje znatne stilske odlike u smislu usvojenosti intelektualnoga, književno-kritičkog i filozofsko-teološkog stila, stil mu je poprilično opterećen spomenutim slabostima. To ćemo ovdje ilustrirati još jednim primjerom, gdje krivo i neprimjereno upotrijebljeno *kao*, na što je već upozoreno, nametnički i do apsurda prožima tekst:

"On shvaća književnost *kao* jednu ideju ... Kršćanstvo za njega nije vjera u Boga *kao* osobu. On ga shvaća ... *kao* naučavanje ... U tome bi smislu kršćanstvo moglo biti samo *kao* uporište. Unutrašnji mir sestre Angelike, *kao* simbol kršćanstva, on ne shvaća *kao* rezultat njena vjerovanja ..., već *kao* posljedicu njena oslonca ..."

Tekst bi trebalo pažljivo prestilizirati ili, bolje rečeno, prevesti na hrvatski jezik. Pokušajmo to, dakle, učiniti koliko nam nejasnoća i nerazgovijetnost dopuštaju:

"Njemu je književnost ideja ... Kršćanstvo mu nije vjera u osobnog Boga. Ono mu je naučavanje ... U tome bi smislu kršćanstvo moglo biti samo uporištem. Unutrašnji mir sestre Angelike, koji mu je simbol kršćanstva, on ne smatra ishodom njezine vjere ... već posljedicom oslanjanja na nešto ...

Kad se ovaj jezični osvrt pretvorio u pravu razlikovnu gramatiku i stilistiku, recimo jednu i *o blagoglasju*. Mjesto: "mogao *se je* osloboditi", treba: mogao *se* osloboditi. Mjesto: "Kršćanstvo *se je* povezalo s vladajućim silama ..., treba: Kršćanstvo se povezalo sa silama na vlasti, s vlašću i njezinom silom ... Premda gramatički takve konstrukcije nisu pogrešne, radi blagoglasja u dobru bi stilu bilo poželjno izostaviti pomoćni glagol. No možda je blagoglasje prevelik luksuz!

Knjigu sam uzeo u ruke jer me je privukla zanimljiva tema, ali, dok sam je čitao, nehotice sam bio prisiljen pisati razlikovnu slovnicu! Kibernetičari bi rekli da je došlo do šuma u priopćajnom kanalu te mjesto da pratim poruku, ja sam pratio kanal i njegovu gramatičnu i jezičnu škripu.

Marko Kovačević

Kratki osvrt na "Dubl - W - Hrwati"

S užitkom sam u "Maruliću" br, 2/1996 str. 384. čitao izvrstan članak g. Ante Ćosića s naslovom *"Dubl - W - Hrwati" in Kroatien.* G. Ćosić misli da su se "stranci" samo slegli između Save i Drave, pa spominje mnoštvo Hrvata sa stranim prezimenima u tom predjelu Hrvatske. Međutim izostavio je jedno njemačko prezime - Altgayer - jer nije poznavao obitelj Altgayer iz Osijeka. Činilo mu se, da ta obitelj ne spada među Hrvate, jer jedan član te obitelji bio je Volksführer njemačke manjine, tj. dr. Branimir Altgayer. Međutim, njegov brat Krešimir živio je u Osijeku i osjećao se Hrvatom. Njihov otac, bez sumnje, podrijetlom Nijemac, imao je dva sina i jednom je dao ime Branimir, a drugom Krešimir, a da se nije osjećao Hrvatom ne bi bio dao svojoj djeci imena slavnih hrvatskih knezova i kraljeva. U kojoj generaciji su se oni kroatizirali - ne znam.

Ne prolazi bolje ni onaj dio Hrvatske na obali Jadrana jer i tamo nalazimo mnoštvo Hrvata s talijanskim prezimenima, kao: Inkiostri, Matiazzi, Frua, Vitaliani, Dominis, Galvani, Beloti, Stulli, Budmani, Capurso itd. Štoviše u Splitu je živio bard hrvatskog nacionalizma u Dalmaciji dr. Ivo CUZZI, koji je svoje prezime uvijek pisao s talijanskom ortografijom.

Od Slovenaca navodi Stanka Vraza, kao važnog člana hrvatskog preporoda, a zaboravio je Slovenca krčkog biskupa Antona Mahnića, osnivača Hrvatskog Katoličkog Pokreta, koji je s tim ostavio dublji trag u hrvatskom narodnom životu nego Vraz.

Mislim, da g. Ćosić nije bio sretne ruke kad je i "Muslimane" isključio iz hrvatskog naròda. Međutim, kad već govorimo o prezimenima Hrvata, onda ćemo zamjetiti da je dr. Ante Starčević imao pravo, kad je rekao, da su muslimani najčišći dio hrvatskog naroda, jer među njima ima tek neznatan broj prezimena, koji ne bi imali hrvatski karakter. I mnogi od muslimanskih velikih intelektualaca isticali su svoje hrvatsko porijeklo.

Što se tiče naših pravoslavaca trebamo priznati da su i oni - smatrajući se Hrvatima - pridonijeli znatan dio hrvatstvu u životu našeg naroda, pa tako spomenimo samo neke: Anastas Popović je osnivač najvećeg hrvatskog novčanog zavoda - Prve hrvatske štedionice; Mojsije Baltić, istaknuti stručnjak u agronomiji. (Sigurno je njegov potomak Milan Baltić, bivši predsjednik SRH, ali on je sad Srbin). Zatim Petar Preradović, pjesnik; Josip Runjanin, kompozitor hrvatske himne; Bude Budisavljević, hrvatski književnik; dr. Stjepan Miletić, pisac i reformator hrvatskog kazališta. Pa spomenimo i naše suvremenike, kao što su dr. Milan Ogrizović, pjesnik i pravaški političar; Petar Petrović Pecija; maršal Svetozar Borojević, glasoviti vojskovođa iz

prvog svjetskog rata i mnogi drugi. Spomenimo, također, pravoslavce koji su se istakli kao Hrvati za vrijeme drugog svjetskog rata: Fedor Dragojlov i Đuro Grujić, šefovi generalštaba hrvatske vojske; general Lavoslav Milić, kao šef obskrbe hrvatske vojske; Vladimir Graovac, zapovjednik hrvatskih avijatičara na ruskom bojištu; pa dr. Sava Besarović, sabornik i ministar NDH itd. itd. Predugo bi bilo navesti sve istaknute Hrvate pravoslavne vjere.

Sve ovo dokazuje veliku asimilacionu snagu hrvatskog naroda, pa se ne trebamo mi bez "Dubl W" smatrati strancima u hrvatskoj domovini.

Mirko Živković

Te Deum u Vukovaru
Apostoli nove geometrije

Cijela hrvatska povijest zadnjih nekoliko godina sažima se oko dijeretičkog simbola Vukovara kao Atlasova polemičkog kompleksa i borbe solarnog i lunarnog junaka. "Transcendencija je uvijek naoružana", kaže Gilbert Durand, stoga su za solarnog junaka podvizi uvijek značajniji nego podređivanje odredbama sudbine: solarni junak rado se buni, raskida svoje zavjete, ne može ograničiti svoju smionost poput arijskog Herkula ili semitskog Samsona. Prometejeva pobuna je mitski arhetip slobode duha. Upravo transcendencija zahtijeva to prvotno nezadovoljstvo, taj pokret neraspoloženja što ga otkriva smionost pokreta ili smionost pothvata koji je bezgraničan. Ukazuje se slika zlatnog junakova mača koji je okružen svjetlosnom aureolom u koju je urezana riječ PRAVDA. Stoga jasno pred sobom vidimo lik Starog ili Mladog Jastreba kao što smo stoljećima gledali pred sobom Zrinskog na Sigetu kao vječnog Cincinnata, rudlavog vojvodu.

Stoga vukovarsko zvono zvoni ne samo na pogrebu vukovarskih junaka nego označuje i novi *Te Deum laudamus* u vraćenu Vukovaru; sva će zvona zvoniti na vukovarskim i svim hrvatskim crkvama kada se opet vratimo u Vukovar, u stare naše Vukovo, a to treba navodno biti još prije ovog Božića. Kao što piše Stjepan Pavičić, od druge polovice 14. stoljeća u srijemsko međurječje prodiru pripadnici bošnjačke crkve, a zatim i u cijelo Podunavlje husiti. Te su dvije crkve ovdje bile toliko jake, da je u Vukovsku i Srijemsku župu bio poslan glasoviti inkvizitor Jakob iz Marke, no narod se digao proti njemu. On se mogao oslanjati samo na državnu i crkvenu vlast, na visoke upravne i crkvene dostojanstvenike kao što su to bili Ladislav Tomašev iz Nimaca i Ladislav Moroviki. U to su doba Srijem i Slavonija, osobito kraj oko Županje, bili puni pripadnika crkve Dobrih Bošnjana, koje su ovdje zvali Satani ili Šumanovci, jer su svoje mise držali u šumama, a crkve nisu imali, niti su ih štovali. Osim pripadnika Bošnjačke i husijske crkve bili su ovdje i starosjedioci, Hrvati-ikavci, pripadnici istočne crkve koji su priznavali bugarskog biskupa. Od sviju njih su kasnije htjeli napraviti Srbe, iako to nigda nisu bili.

---

* Vukovarsko zvono, M i m a r a, 3. X. 1995.

No vukovarsko zvono nama stalno zvoni. Mi stalno čujemo njegov zvuk - kao što veli Asaf Duraković:

Kad gariштima mrk gavran kljuje
Kosti nezakopane
Na molitvu glas ti se daleki čuje
Da nova zora nam svane.

I slušamo zvono, i čekamo svijetom
Gnjevni od velikog bola
Da vratimo drskom dušmanu kletom
Munju sa Vučedola

Vukovarsko zvono, što čujem ga danas
Usred tuđine nijeme
Po cijelom svijetu kazuje za nas:
DOLAZI NAŠE VRIJEME.

(Vukovarsko zvono)

U Hrvatskoj je opet rat. A rat je uvijek ovdje bio. Uvijek je Hrvatsku napadao neprijatelj, branili je njezini branitelji. Nikada ovdje nije bilo mira. Rat je naša sudbina, rat je cijela naša povijest. Nas je uvijek mučila mistička kontemplacija oštrice mača. Mi smo uvijek bili čisti, a naši neprijatelji dvanaest puta nečisti. Hrvatska muškost dokazana je u svim ratovima. Mi smo uvijek bili sveti ud prirode. Mi smo uvijek bili štovatelji Marsa patera, Marsa Kvirina i Marsa Gradivusa. On je bio naš vječni bog proljeća. Kao svjetlosni Indra. Nezmjerna je bila naša moć i čistoća, uz tu čistoću je uvijek bila sigurna naša pobjeda. Naš mač je bio put naše spiritualizacije i sublimacije. Apolon je bio pred nama da svojim strijelama probada Staru Zmiju, strašnoga zmaja, koji je morao pasti. Kada je Apolon ubio Pythona koji se sakrio na Parnasu obmotao je kožom Pythonovom noge tronošca na kojem sjedi Pythia dok proriče, a u kotlasto sjedalo tronošca metnuo je kosti zlog zmaja. Mi smo bili Perzej koji ubija Gorgonu Meduzu i oslobađa zasužnjenu Andromedu iz europskog Labirinta.

Smiluj se, Andromeda, konjima tvoga
gospodara... crni su, plemeniti konji,
pogladi ih, gledaj na zelene livade...
Mjesec će već izaći...

Tako je pisala negda Dora Pfanova.

Perezej ne bi ubio Gorgonu da nije dobio od Atene uglačani štit od tuča i od Hermesa srpasti mač kojim je ovaj nekada ubio Argusa.

Mi smo kao ratnici ostali uvijek poput Hrisaora, čovjeka sa zlatnim mačem. Mi smo davno prije, kao mitski Bjeloglavci, imali za grb krilata konja, davno prije nego li je iz tijela umiruće Meduze izašao Pegaz.

Cijela hrvatska povijest stoji pred nama kao Druidski žrtvenik o kojem piše Asaf Duraković:

U svakoj šumi ima
Proplanak i čistina
Nevidljiv oltar se koči,

A kada pomrčina
Strese te kao zima
Prate te njihove oči.

Koraci njihovi tihi
Vode do žrtvenika
Gdje svaka sumnja prestaje.

(Druidski žrtvenik)

Druidi, štovatelji drveta, bili su puni mudrosti i snage koju određuje i naše keltsko podrijetlo. Bili su vidovnjaci i proroci i sveti prinositelji žrtava, bili su pjesnici svojega puka, bili su iscjeljitelji, bili su prizivatelji veličanstvenih sila. Druidi su uvijek govorili prije kralja, njihova je bila starija. Oni su bili na zemlji slika božanskog društva iz viših svjetova. Oni su bili i svećenici i ratnici, bijeli vitezovi koji se kasnije uistinu i ukazuju u Vrani pokraj Vranskog jezera. Oni su sređivali odnose između ljudi i bogova i izravnali njihove međusobne račune. Druidi su uvijek bili hrvatski šamani, Grabancijaši i zduhači i prozorljivci. A od njih su bili obdareni i naši bardi i skaldi. Stoga Asaf veoma dobro zna što govori kada kaže "misliš da ih nema" - a oni su stalno tu među nama kao veliki Cathbad ili Mog Ruith kojega štuje ne samo puk Munstera nego i drugih irskih pokrajina.

Naša povijesnost nas muči i opaja. Znamo dobro gdje je naša domovina i gdje je bila naša pradomovina. Znamo mi hrvatski skaldi i bardi za sve pokolje nad Hrvatima, mi ih pamtimo, mi ih pjevamo. Sjećamo se Sučićeva Zmaja Ognjenog i Nodilova Sutvida, Pojezde, Prijezde, Zore, Sunca i Ognja i njihovih pretvorbi u suvremene junake. Mučio nas je i muči nas još uvijek naš dualizam i svjedočanstvo borbe Ahuramazde i Ahrimana, Svjetla i Tame.

Spoznajemo dubine Vječnosti, no znamo i da je ovo doba Apokalipse. Muče nas stare i nove antropološke strukture imaginarnog i predajemo se svojim teriomorfnim, niktomorfnim i katamorfnim simbolima, simbolima uspona i pada. Predajemo se i opiremo se svojoj sudbini. Nosi nas sudbonosnost hrvatske književnosti i kulture koja uvijek ispunjuje svoju dužnost i svoju obranu. Spasonosna Providnost nas zaštićuje, pruža nam vječno ruku i diže nas kadgod nas hoće srušiti u ponor mraka. Stoga se u nas javlja i Bezvremeno kao naš titravi svjetlosni krug, beskrajem neba vjetar lahori dok zrak zadimljen titra i sve je puno zadubljenja i hrastovi stoje kao naši vječni putokazi gdje se vide Silvae Nostrae Croaticae u kitnjakovim šumama od Medvednice do Kalnika, u panjačama Hrvatskog Zagorja, bukvicima Bilogorskim, snježnog Papuka do Senjskog Bila na Velebitu, do prašume Štirovače pa sve do lužnjaka na Prašniku, divova Spačve i do medunaca lovinačkih.

Za nas je uvijek bila velika važnost našeg mora i naših gora i naših starih antičkih gradova kao što su Zadar i Split, koji imaju po tisuće godina. Mi smo stoljećima upirali svoje oči prema Europi, a ona je uvijek za nas bila simbol zla, ne od danas, nego oduvijek i jedino što nam je preostajalo bio je naš prkos i nepokornost i naše "krivovirje"

i naša korugva koja nam je ćuhtala. Uvijek smo bili žrtva zločinaca. Srbi nas napadaju već tisuću godina, a zadnjih 150 godina oni su veoma odlučno stali plesti uže za naš vrat i saditi drvo za naše vješanje, a to su činili jer su nas podcjenjivali u svojem ludom zanosu i neumjerenu samoljublju. I tako je to išlo sve do danas, sve do jučer kada su napali Vukovar, gdje šapću tiho slavonske šume i šumi moćni Dunav i gdje se ratnik preporađa u mirisu ljeta i gdje heroji odlaze u Nebo, kao što to pjeva Tomislav Mišir -

Na prilazu Vukovaru bdije moja majka
i budi od smrti pozaspale sluge
da ustanu još jednom za stara poštenja
Tu nisu noći kao neke druge,
tu bljesnu noću sablje arkanđela,
tu zlotvor noću vidi priviđenja

(... Na prolazu Vukovaru bdije moja majka)
Tu je žena pobijedila Zmaja!

Ovo je vrijeme Potopa. Novi Potop nagovješćuje se kao negativna epifanija lunarnog ciklusa koji se je uvijek vezivao s teologijama uz povratak bezobličnom kaosu, diluvijalnoj histolizi. Ovo je vrijeme nove inicijacije i novog žrtvovanja koji se vežu uz orgijastičke obrede. Ti su događaji obredna komemoracija Potopa, povratka kaosu, odakle ima doći obnovljeno ljudsko biće. Stoga se u ovom vremenu gube svi oblici: sve društvene norme, sve osobe i sva jasna ljudska lica. To je iskušavanje prvotnog, predobličnog, kaotičnog stanja duha i tijela. Tako nas uči Mircea Eliade.

Ovo vrijeme kažnjavanja Hrvatske, vrijeme je velikih uvreda koje se šalju Bogu, a dolaze od onih koji su tobože vodili Europu. Engleski lordovi su razbojničke sablasti koje igraju svoj krvavi ples, kao i uvijek. Ti zli i nedostojni gospodari Europe ostvarili su vrijeme strašnih sjena. Stoga se morao pojaviti hrvatski bič koji šiba po svijetu. Veliko lice Ništavila diže se iznad svega. Labirint postaje Zmaj, Stonoga duga pet metara. Ciklički i operativni mitovi dižu se, kojima je Veliko Djelo ritualna ilustracija i pojavljuju se pralikovi progresističkog i revolucionarnog mita za koje je Zlatno doba sazrijevanje kraja Vremena, koje veoma ubrzavaju sve tehnike i sve revolucije. Iznad svega je Old Fagin iz Windsora.

Stoga se spajaju Krleža i engleski metafizički pjesnici i javlja se novi erotizam i iskazuje nova ćutilnost. Solarni i lunarni mitovi i ostvaruje se predavni san o mehaničkoj životinji i mehaniziranu kozmosu. Svetost pjesnika u tom traženju veća je nego ikada. Javlja se čista poezija i nove forme izražaja. Velika tema prolivene krvi postaje vrhunaravna. Aleister Crowley piše da je svježe prolivena krv na sunčevoj svjetlosti možda najljepša boja koja se nalazi u prirodi. To kaže u svojem *Maču*, no dodaje: "Shakespeare je naš najveći pjesnik - ali, naravno, on je veoma opasan."

I Tomislav Mišir kao i Asaf Duraković pjevaju o Vukovaru. Javlja se u hrvatskom pjesništvu velika hrvatska tema Vukovara kao novog Sigeta. Tu se obnavlja sav bestijarij Mjeseca. Tu se javljaju sva teratološka čudovišta.

No bića viših svjetova očito prate hrvatske pjesnike i taumatarge kao i naše hrabre i mudre vojskovođe. Javljaju se novi astralni dometi i kristalne poruke neba i sunčana ticala i promuklo more kao u Tomislava Šoše.

Ukazuje se konačno i čuvena Tinova *Kristalna kocka vedrine* kao kraj naših povijesnih lutanja i vrludanja, poput ravnog puta u pravu povijest. Jer Tin je rekao i da *Povijest mora biti pregažena*! Mi smo slijedili njegov nauk i slušamo ga i dalje.

Pojavljuje se novi ritam i apostoli nove geometrije. Potvrđuje se u našem primjeru veličina Božjeg stvarateljstva. Naš prijelaz preko Crvenog mora obavljen je uspješno iako su s nama prešli na drugu obalu i mnogi naši egipatski progonitelji i sluge Faraonovi. Ipak, sestre Mojsijeve udaraju u bubanj i plešu od radosti iako brat Mojsijev i dalje snuje o Zlatnom teletu. Naš vatreni stub je pratio uzvišeni anđeo - anđeo roda moga. Ukazuje se lice prvotnog Demijurga i slavi svoj dan sunčani bog, bog glazbe i proricanja, bog ljubavi.

Mi vidimo daleke obale i s pouzdanjem gledamo u njih jer je velika sigurnost naših starih svjetionika. U nas se nastavlja veoma potresna drama ljudskog bića i razvija se tragika pjesničke opservacije. Naše svjedočenje je neizmjerno. Jasno je kako je došlo do pucanja neba i vlažnih menueta oplođavajuće kiše, podrijetlo bliskih riječi je postalo neizmjerno svjetlucanje, žagor božanskih grlica jer je sunce dobilo bitku, kao što se to vidi u Tomislava Šoše, u simfoniji sklada i vječne spone, uzvišeni trag zvijezda, u prijetećim zrcalima, u rođenju bogomdanog Dana, u suzama za Nju najljepšu, u zori rosne paučine, u raspletenim oblacima neizmjerna svjetla i u smiješku neba, uz pijev vikača prema vječnim brdima, u spajanju sa Svemirom, u začeću nove Zemlje i Neba kao u Mile Klarića, Tomislava Maretića, Dubravka Marijanovića, Zorana Mitrovića i Željka Reinera.

Ukazuju se pred nama nova traženja i obilja objavljenog jezika kao u Drage Štambuka. Naš se pjesnik ukazuje kao Demijurg nove duhovne stvarnosti. Nastavak Božje objave vidljiv je u nama i prepoznatljiv u cijelom svijetu. Moć hrvatskog jezika dokazuje se novim pjesničkim otkrićima. Vidi se da je to jezik bolji od drugih europskih jezika za poeziju. Poganska antika u nama, islam srednjeg vijeka i moderna kršćanska kultura dokazuju u nas svoje vodoskoke i dugine boje. Ukazuje se novi lik žene kao prapočetne vode, dokazuju se uz stare i novi oblici izmorfičnosti. U nas se meluzinski aquaster otkriva u Velikom alkemičarskom činu kao reinkarnacija Hermesa Maiadesa i Hermesa Atlantidesa koji je došao do nas iz svoje pećine u Kileni i hvata kornjaču i gradi vječnu liru na obali Jadrana a prate ga pijetao i galeb i diže se miris tamjana oko njega i zove med i vino na gozbu duha. Da bi nas doveo sve do vječnih obala Hermesa Trismegistosa. Mi smo otkrivači nove kozmičke duše i iz naše utrobe rađa se veseli dječak: *Filius sapientiae*. Hrvatska je imala zmijin rep, postala je taoistički zmaj a bila je najljepša djevica. Uskrisili smo Novalisovu zemaljsku i nebesku ružu kao mitsku sliku vječne žene. Naša duša dok je bila u snu vidjela je uvijek pred sobom Vječnu ženu, veliku lunarnu i morsku božicu. Crnu Gospu. To je bio naš duhovni Mjesec. Kao velika Shing-Moo u starih Kineza. Vječna Stella Maris.

Uzdiže se simbol kruha kao u starom Egiptu i slavimo svojeg svetog Graala koji je sigurno skriven nakon pogibije templara u Francuskoj u Hrvatskoj, ja sam čuo njegov zvon prije ovog rata na obali jedne hrvatske rijeke koju su do Bljeska držali osvojenu Vlasi. U svemu se otkriva iznimnost hrvatskog duha u svim ovim povijesnim i modernim prostorima. Od faustovske kulture mi smo nagovijestili povratak magijskoj duši. Tu se, u Hrvatskoj, odigrava najvažnija drama stoljeća, a ja sam to uvijek znao i nagovješćivao. Sada to nastavljaju mladi. Među njima je najvažniji pjesnik Drago Štambuk.

On luta i traži i nalazi naše povijesno i suvremeno blago od svojih bračkih iveraka i grimiznih puževa, od *Planina* Zoranićevih do *Liber Linteus Zagrabiensisa* i Dubrovnika, on sa svojom škojarskom dušom zna kako se plete pleter hrvatske smrti, on zna koliko je bio dug naš vâj, stoga on hitrom munjom sve prožima i razaznaje dobro svako naše mramorno slovo, on je kljunati vjetar i za njega nema brane. Stoga on umješno svojim grafitom hrobatskim Hekatine crta vjeđe i stvara savršeno morski sklad iznad hrvatskog mora i hrvatskih obala i njegova je matica od vječnog žada, a to je isto kamen besmrtnosti. Knjigu nečitku on je pretvorio u dio vječnosti. I dijete i ranjenik uzdižu se prema Suncu i naš rodoskrvni znak blista i treperi i zazidava se u vječnost.

To je zlato, čudesni kamen, naš Alexipharmakon kao prsten kralja Midasa koji se pretvorio u prsten Dioklecijanov u našem Splitu, zlatni cvijet, moć naše ocjelne nutrine. On je bio uvijek naša tajna i naša zaštita kojega smo štovali kao esencijalno načelo stvari. I hrvatski pjesnici su tragali kao i svi alkemičari za tim kamenom mudraca cijeli svoj vijek i otkrili ga i sačuvali.

Izumrli, iz kojeg dođe,
pod crijep novoga koji će ga slijediti.

(Liber linteus Zagrebiensis).

To je posvećeno narodu s izvjesnog mora.
Jezik mistika sve je otkrio.

NARUČITE PRAVODOBNO NAŠA NAJPOPULARNIJA IZDANJA:

1. DANICA 97 - knjiga na 224. stranice, zanimljivoga, zabavnoga i poučna sadržaja, s dva priloga na obojenu papiru.

2. DŽEPNI KALENDAR 97 - sa slikama hrvatskih velikana.

3. ZIDNI KALENDAR - s reprodukcijom umjetničke slike.

Naručuje se kod izdavača:

HKD SV. JERONIMA
(sv. Ćirila i Metoda)

10000 ZAGREB
Trg kralja Tomislava 21
tel. 01 / 431-950

LATICA U CVIJETU HRVATSKOG MEDALJERSTVA (ĐURĐICA KOVAČIČEK)

Iz pupoljka nastaje cvijet, iz pripravnice prof. Janeša nastala je zapažena medaljerka.

Đurđica Kovačiček ne bavi se samo medaljerstvom, već od vremena do vremena načini po koju lijepu medalju, te je tako do 1995. kreirala 40 medalja.

Čovjek se često pita, što možemo očekivati od mlade medaljerke? No iskustvo pokazuje da su ugodna iznenađenja moguća. Tako je na pr. Maji Krstić Lukač na FIDEM-ovoj izložbi u Budimpešti 1994. British Museum otkupio jednu medalju, što je veliki uspjeh u konkurenciji, od preko 1000 medalja iz cijeloga svijeta; i mladom medaljeru Šandoru Dudašu, koji je bio učenik prof. Janeša, dodijeljena je nagrada.

Poslije Janeša, pitamo se, gdje su granice medaljerskih mogućnosti? Teško je naći kreatora kakav je bio Janeš. Ne ulazeći u vrijednost pojedinih njegovih radova, možemo slobodno reći da je unio novi duh u medaljerstvo svojom raznolikošću kreacije, od t. zv. stajačice (osovljene medalje) do inkrustirane medalje i t.d.

Pođemo li od činjenice da je žena uvijek bila inspiracija za muškarca, bilo u književnosti, glazbenom, kiparskom ili slikarskom žanru, zanimljivo je što je ženu inspiriralo u životu, u umjetnosti. Skoro uvijek to su dječji likovi, što je prirodno za ženu majku. Đurđica Kovačiček nije izuzetak. Na rovašenoj podlozi medalje nalazimo Branimira, Ivu, Martinu i druge likove djece i mladeži.

Baš ta podloga čini osebujnost Kovačičkine medalje, ako nije namijenjena kovanju. Taj slobodni stil s realističkim portretom čini Đ. Kovačiček prepoznatljivom.

Zanimljiva je i njezina biografija: Rođena je 25. 4. 1958. u Zagrebu, gdje je završila Školu primijenjenih umjetnosti i to odjel likovne i tehničke obrade metala u klasi prof. Hrvoja Ljubića. Zatim se (1977.) upisuje na Akademiju likovnih umjetnosti u klasi prof. Janeša, poznatog medaljera i pedagoga. O tome piše "Fasciniralo me je koliko snage i monumentalnosti ima u djelu koje stane u čovječju ruku. Poput većine studenata i ja sam lutala, tražila sebe, nešto je nedostajalo.Presudnu ulogu imao je prof. Ž. Janeš izrekavši jednu rečenicu: Modeliraj kako crtaš." Tako je mlada studentica, koja je kod crteža najviše voljela kroki, prenijela isti na medalju. Nastale su tako medalje "Gibanje tijela", "Arhitekt Lozica", "Kruno Bošnjak" i druge. Od njenih medalja trenutne impresije, razlikuju se one posebne namjene. Tako su nastali "Antun Mihanović", "Agram". Diplomirala je kiparstvo (1991.) u klasi prof. Janeša. Iste je godine u Dugom selu kraj Zagreba imala svoju prvu samostalnu izložbu. Sudjelovala je na preko 13 izložbi.

Zaželimo joj daljnji uspjeh.

Gjuro Krasnov

U PREDVEČERJE IZNENADA ...

(Zapis uz jedan koncert)

Proganjaju me ovi Cesarićevi stihovi iz pjesme: "Oblak" u svakoj prilici kada ljudi, iz moje uže ili šire sredine, ne prepoznaju ljepotu. Bar u trenutku kad im je na dohvat ruke.

Može li biti što ljepše, uhu ugodnije, od koncerta za klavir i gitaru (dogodio se ovih dana u Pučkom sveučilištu dr. A. Starčević) u izvođenju dva mlada profesora glazbe: Tvrtka Sarića i Damira Gregurića.

Tvrtko, mladić ovih naših gospićkih prostora, izvodio je na gitari J. S. Bacha: *Praludium, Fuge...*

Treperili su zvuci gitare, milovali bubnjiće, rastapali krute naslage oko srca stvorene pregrubom realnošću rata i poraća na ovim ličkim prostorima. Naslage stvorene vizualnim bombardmanom na svim koordinatama kretanja ulicama ovog izmučenog grada, kraj srušenih kuća, obogaljenih ulica, polomljena drveća. Treperili i vraćali me u dane mladosti i živosti. I radost i tuga sustizali se istovremeno; natkriljivali, nadvisivali i plovili "trakom mjesečine."

A onda je za klavir sjeo Damir Gregurić. Za trenutak zašutio, zaronio u sebe, u svijet svoje glazbe...

O, nikada kao tada ne osjetih snagu Lisztova *Mefistova valcera*. Kao da su munje sijevale, gromovi grmili, vjetrovi krošnje povijali, more se bjesomučno talasalo hoteći se osloboditi obala. Nikada kao tada ne bi velika dvorana, ukrašena raskošnim lusterima, ispunjena najčudesnijim veličanstvenim akordima...

Ali... oči mojih sugrađana (najvećeg broja) "bjehu uprte u zemne stvari".

Grga Rupčić

"ČITAONIČKO DRUŠTVO U NOVSKOJ"

Ove godine obilježavamo 120. obljetnicu osnivanja "Čitaoničkog društva u Novskoj". Čitaonica u Novskoj prvi puta se spominje u "Izvješću Matice hrvatske za 1879." koji je u izdanju i nakladi Matice hrvatske tiskan 1880. u Zagrebu. Novljanska čitaonica broji 1879. godine 10 članova, a povjerenik je Luka Burasović, kotarski pristav u Novskoj. Pored njegova imena kao prinosnici navedena su i imena Luke Konakovića, Karla Medarca, Adama Pavkovića, Matije Smolića i Matije Sudića te Stjepana Kolmanića, lipovljanskog župnika. Novljanska Čitaonica ima svoj ogranak najprije u Lipovljanima, a kasnije i u Jasenovcu, Krapju i Rajiću. Na prijelazu u ovo stoljeće ogranci se osnivaju i u drugim selima u novljanskoj okolici.

U "Opisu Čitaoničkog društva u Novskoj", sastavljenom u prosincu 1894. (jednom od rijetkih sačuvanih pisanih dokumenata o Čitaonici u Novskoj) govori se o njegovim osnivačima: "(...) Aleksandar Škorić kotarski upravitelj, Luka Burasović kotarski pristav, a sada kotarski predstojnik u Novskoj, i mjestni župnik Luka Ilić vični vojničkom stališu i skupu, a ne samoći — nemogavši podnositi da se narod otuđuje i od svojih predpostavljenih uklanja, zamisliše u Novskoj zasnovati Čitaoničko društvo. (...) Obveza svakog člana jest da plati jednoč za svagda 2 for. upisnine i po 50 nč. mjesečnog prinosa dok članom društva bude. Iz tih sredstva nabavljaju se potrebni časopisi i poučna književna djela koje članovi svaki dan u prostorija čitaonice čitati dojti mogu. Vlastite zgrade društvo nema, nego ima uzeta od gospodara Adalberta Knopp za vrieme dok odkaz s koje strane usliedio nebude." Izgradnjom Hrvatskog doma 1909. u Osječkoj ulici, Čitaonica u Novskoj premještena je u njegove prostorije, gdje ostaje sve do 1954. godine.

Iz "Zapisnika o izdatcih od godine 1876. — 1880." vidljivo je da je godine 1879. Čitaonica u Novskoj primala desetak listova i časopisa: "Vijenac", "Obzor", "Pučke novine", "Gospodarski list", "Illustrirte Zeitung", "Humoristisches Blatt", "Presse Wien", "Politik Prag", "Pester Journal"... Sačuvano je i nekoliko tiskanih poziva na pretplatu na "Die Presse", "Neuen Zeitung", "Javor", a novljanska Čitaonica primala je i "Agramer Tagblatt", "Branimir", "Hrvatsku", "Srbobran" i dr.

U vrijeme sastavljanja "Opisa Čitaoničkog društva u Novskoj" (1894.) već se nekoliko godina ranije redovito organiziraju plesne zabave s tombolom — što svjedoči i nekoliko dopisa lutrijskom ravnateljstvu u Budimpešti ("K. ung. Lottodirection in Budapest") glede odobrenja prodaje karata za tombolu. O plesnim zabavama s tombolom svjedoči i jedna sačuvana "Pozivnica" iz devedesetih godina prošlog stoljeća.

"Čitaoničko društvo u Novskoj", kasnije "Hrvatska čitaonica u Novskoj" , sudjelovala je u dva znana projekta u svezi s hrvatskim književnikom i preporoditeljem Lukom Ilićem Oriovčaninom: godine 1905. tiskala je knjižicu novljanskog župnika Luke Žiljara "Život i književni rad ilirca Luke Ilića Oriovčanina s kratkim ulomcima iz Lovorika", a 1911. o svom trošku podigla je Luki Iliću Oriovčaninu nadgrobni spomenik na novljanskom groblju.

Iako nisu sačuvana "Pravila Čitaoničkog društva u Novskoj", posve je sigurno da su ona postojala i da su se tijekom vremena mijenjala. Pogledamo li u sačuvani "Zapisnik odborskih sjednicah od 1881. do 1888." vidjet ćemo da su se godišnje (glavne) skupštine održavale krajem prosinca, a odborske sjednice dvomjesečno ili tromjesečno.

Na godišnjim skupštinama raspravljalo se o godišnjem izvješću o stanju i radu društva, financijskom izvješću i stanju inventara te se usvajao godišnji proračun, donosile izmjene pravila društva te imenovalo počasne članove društva. Na odborskim sjednicama raspravljalo se o trenutnoj problematici i izvršavanju zaključaka glavne skupštine, primalo se nove članove i utvrđivala visina članarine i upisnine, te se dogovarali termini i organizacija društvenih koncerata i zabava, i naposlijetku, donosili se zaključci o pretplati na novine i časopise i kupnji novih knjiga za knjižicu.

Članovi "Čitaoničkog društva u Novskoj" imali su pravo svakodnevno pohađati čitaonicu i biti nazočni s članovima svojih obitelji na onim društvenim zabavama koje nisu bile priređene u dobrotvorne svrhe — a iz članstva moglo se istupiti u svako doba s obvezom da istup mora biti najavljen mjesec dana ranije predsjedniku čitaoničkog društva.

Osim spomenutih "Zapisnika odborskih sjednicah od 1881. do 1888." u "Zapisnika o izdatcih od godine 1876.

"Dugogodišnja knjižarka Štefica Čuček u staroj knjižici i čitaonici 14. svibnja 1962. Na fotografiji upravitelj prof. Stjepan Krpan (umro u Zagrebu prošle godine, op. Ž. V.) i pomoćnice u knjižici Ana Tušek i Ljiljana Hrlić."

do 1880." (postoji i od 1884. do 1891.), sačuvana je i "Knjižica za štedne uložke" izdana u Novskoj 4. siječnja 1886. pod brojem 134. pri "Štednoj i pripomočnoj zadrugi u Novskoj", Knjižica je zaključena sa 31. 12. 1893. i na njoj je ostalo 243 for. 14 nv. (ovaj iznos potpisao je Luka Konaković kao blagajnik).

Sve do 1958. godine novljanska knjižica i čitaonica djeluje samostalno (pod izravnom je upravom općinskog poglavarstva), a od 1958. odjel je "Narodnog sveučilišta Novska" te u svom imenu ima dodatak "narodna" kojeg 1993. mijenja u "gradska". U srpnju ove godine, kada obilježava 120. obljetnicu osnutka i rada, odlukom Upravnog odbora Javnog poduzeća za kulturno-informativnu djelatnost "Narodno sveučilište Novska" dobiva ime po prvom marijanskom pjesniku Anti Jagaru, rođenom i umrlom u Novskoj (1867. - 1899.)

Obilježavanje 120. obljetnice novljanske Gradske knjižice i čitaonice "Ante Jagar" održat će se polovicom listopada u sklopu "M j e s e c a k n j i g e", a svojim sadržajem uklopit će se i u ovogodišnju manifestaciju obilježavanja Dana grada Novske — 18. listopada, blagdana sv. Luke Evanđelista. Već su odabrani rariteti (najstarije knjige) iz privatnih zbirki Novljana i novljanske knjižice i čitaonice kao i arhivska građa iz prvih godina osnutka "Čitaoničkog društva u Novskoj" koji će biti izloženi u prostoru knjižice i čitaonice. Uz izložbu bit će, pored ostalih sadržaja, održan i "okrugli stol" u Gradskoj vijećnici na kojem će sudjelovati predavači iz Zagreba, Siska i Novske — čiji bi se radovi poslije objedinili u zasebnoj publikaciji.

Željko Voborski

NE ZABORAVITE NA PREDPLATU ZA "MARULIĆ"

Knjige

DUBOKI TRAGOVI JAKOVA IVAŠTINOVIĆA

(Jakov Ivaštinović: Tragovi, Slavonica, Vinkovci 1994.)

Premda je Jakov Ivaštinović bio nadaren, plodan, uporan i svestran (dakle, pravi) književnik, nažalost može poslužiti kao paradigma stanja u našoj kulturi poslije 1945. godine, jer tog dubokoga, osjećajna čovjeka zapljuskivali su valovi svega što je u našim kulturnim krugovima i u njihovu odnosu prema samosvojnim književnicima izvan njih, bilo negativno, totalitarističko, slijepo i prljavo (a mnogo se toga ni do danas nije popravilo).

Krajnje nepravedno potcjenjivan i sustavno prešućivan, kako iz političkih razloga, tako i zbog neumoljive zatvorenosti "klika" koje su prokletstvo naše kulture, pa i zbog ravnodušnosti i sljepila (svakako treba pročitati njegov sjajni autobiografski zapis u okviru članka Đure Vidmarovića *Kruženje oko uspomena, Marulić* 2 i 3/95.), ovaj po mnogočemu jedinstveni autor ostao je nepokolebljivo (danas već možemo reći legendarno) vjeran književnosti, dokazavši tako svoju istinsku dubinu, koja ne umire.

Rekli smo da je Ivaštinović svestran književnik ("jest", a ne "bio je", jer djelo živi - štoviše, nadamo se da će, ako ima pravde, taj život ubuduće biti sve očitiji, a za prava umjetnika ionako ne smijemo rabiti oblik "bio je"). On je pjesnik, pripovjedač, kritičar, esejist, a i unutar tih vrsta njegova se nadarenost grana u novu raznovrsnost, jer Ivaštinović vlada širokom mogućnošću izraza, pa u njegovu književnu djelu nalazimo liričnost, humor, istinsku osjećajnost, pobunu, satiru, ironiju, ogorčenost, senzualnost, dakle širinu zamaha, a stil mu je istodobno snažan, životan, a i suptilan.

No unatoč toj svestranosti, širini i žaru, ovaj je značajni i plodni hrvatski književnik umro bez ijedne objavljene knjige, a njegova se izložba za tisak posve pripremljenih, a neobjavljenih rukopisa, što ju je malo prije smrti priredio u svom stanu, već svrstala među brojne tragične legende o našim književnicima. Prva mu knjiga, evo, izlazi tek poslije smrti, a u njoj je odabir poezije i proze koji nam Ivaštinovića predstavlja upravo u njegovoj raznovrsnosti.

Pjesništvo mu je široka opsega, zahvaća mnoge teme - od dubokih, preciznih samoispitivanja i pjesničkih, tjeskobnih ispovjedi stvaratelja koji pati (*Bojim se /da mi tama/ ne odreže krila,* pjesma *Portret*), no utjehu nalazi u radu čije je vrijednosti svjestan, jer njegove se priče "žare kao kruhovi u pećima" i tamo su "gdje se pomoć traži", do pobune, hrabrosti (*Ne dam/da me gaze, Portret*), domoljublja i snažnih, potresnih optužbi protiv krvnika njegova naroda (pjesme *Drinske mučenice, Spaljeno selo, Molitva i krvnik, Križni put, Lovac).*

Kao pjesnik Ivaštinović je izvoran, sažet i vješt u metrici, a žarko promišlja obilje tema. Duboko svjestan tragedije svog naroda pjeva o ratu, zlu, nasilju, ali i hrabrosti, ustrajnosti i nadi, o svemu što je potrebno kako samosvojnu individuumu u njegovim intimnim traženjima, bitkama i suprotstavljanjima, tako, na višoj razini i cijelom narodu. Ivaštinović

dojmljivo spaja subjektivno i objektivno, lirsko, dramsko i povijesno, prisnu molitvu iz dubine srca i ogorčeni, snažni prosvjed protiv zla. Njegov iznimni senzibilitet, iskrenost i sposobnost duboka uvida jednako dolaze do izražaja u pjesmama (*Zaobilazim sve/ koji uvrede siju/ i koji na srcu/ uzgajaju zmiju)*, kao i u brojnim pripovjetkama, kritikama i esejima, pa njegov rad zapravo čini čvrstu cjelinu koja će, vjerujemo, jednom konačno dospjeti pred hrvatsku javnost.

Pjesme su ponekad nalik na potresne dnevničke zapise, pune zapažanja svagdašnjice u kojoj se teško živi, a pjesnik se zbog nerazumijevanja okoline, ili zbog svoje kronične (i junačke) "nepodobnosti" ne može ostvariti (no nepokolebljivo slijedi svoja uvjerenja i težnje), ponekad su filozofska razmišljanja koja ne gube na liričnosti, a ponekad gorke invektive, no sve ih povezuje autorova dosljednost. *U pustinji i na vjetru/ teško je biti barka*, kaže on u pjesmi *U pustinji*, ali *čeličimo se/ da nas ne slomi/ tuđi čelik*, zaključak je *Rasta čelika*.

Kamov, Nokturno i sjajna *Ocjena nakon smrti*, u kojoj je Ivaštinović sažeo vlastiti život i kao da je napisao epitaf samome sebi, pravi su biseri. U prvoj pjesmi, progovarajući kroz "ukleta pjesnika" Kamova, autor izražava vlastitu pobunu i prkos, ali i širinu i ustrajnost, dok je u *Nokturnu* opjevao svoje dramatično suprotstavljanje mraku oko sebe (*A ja mrzim noć/ i bojim se da u mene/ do kraja ne uđe*), a cijela pjesma zapravo predstavlja njegovu pobjedu u tom sukobu, što ju je izvojevao jakom osobnošću i pouzdanjem u svoje stvaralaštvo. *Ocjena nakon smrti* kristalnim, odmjerenim stihovima, bez ikakve sentimentalnosti sažima njegov životni put i upravo tu osobnost koja mu je, uz stvaralaštvo, uvijek bila štit u nedaćama: *Bio je čudo od čovjeka/ ali druge nije mogao pretvoriti u čudo./ /Bez njega i njemu sličnih/ mrak bi u ljudima bio gušći./ /U njegovom životu nije bilo praznine/ koju nečim nije mogao ispuniti./ /Da je bio drukčiji/ zmije bi ga pojele/ ili bi ga kiša rastopila.*

Doista, bez Ivaštinovića i njemu sličnih, mrak bi u nama bio gušći, a njegova jaka individualnost, svjesna svoje vrijednosti i svog poziva, izbija i u pjesmama *Lice i naličje stvarnosti, Skitnica i Razgovor starog hrasta*, koji završava dojmljivim stihovima: *Ostat će ti vjetrovi/ koji su kraj tebe prošli/ kao kraj starog hrasta/ koji nije pokleknuo.*

Stihovi pjesme *Teška i laka djela* kao da su upućeni onima koji su ga proganjali, prešućivali i zanemarivali: *Teško je sići u svoje i tuđe podzemlje/ u svoj i tuđi mrak/ u svoj i tuđi vulkan. /I tamo naći svoje i tuđe trajanje,/ svoj i tuđi kraj./ /Lako je male i mirne vode gaziti./ Lako je svojom nejasnoćom rušiti tuđu jasnoću./ Lako je svojim mrakom ugasiti tuđe svjetlo./ Lako je drugoga položiti u njegov grob.*

U knjizi *Tragovi* osim pjesništva donesen je i mali presjek Ivaštinovićeva ostalog stvaralaštva - po jedan primjer iz književnih vrsta kojima se bavio. Tu je najprije pripovjetka *Osamljenost kao poraz*, puna ivaštinovićevski gorkoga ozračja i njegova razumijevanja za male, osjećajne ljude, skršene nesmiljenom stvarnošću. Ivaštinović je napisao mnoštvo pripovjedaka, skupljenih u rukopisima koji čekaju objavljivanje, a naslovljeni su: *Kruženje oko uspomene*, 1988. (14 pripovjedaka), *Tragovi jedne Lidije* (13 prip.), *Događaju se čudne stvari* (10 prip.) i *Svladavanje sumnje* (32 prip.). Zaista je tragično, a i sramotno, što te knjige još nisu ugledale svjetlo dana.

Ivaštinović putopisac (napisao je zbirku putopisa *Hrvatskom uzduž i poprijeko*) predstavljen je sjajnim tekstom *Mali pogled u Bosnu*, koji je objavljen u *Maruliću* 3/1990., a vrlo je zanimljiv, informativan, dinamičan, pun ljubavi za Bosnu i uvida u ondašnju situaciju, a danas djeluje proročki. Tu je i napis *To je naša grana* (objavljen u *Maruliću* 6/1983.), o četiri pjesnika Hrvata iz Madžarske, Blažetinu, Dekiću, Džuretinu i Šinkoviću, a posebno je zanimljiv esej *Nesporazumi i prešućivanja u književnosti* (*Marulić* 3/1983.), napisan na temelju tragičnoga osobna iskustva. Ivaštinović tu raščlanjuje svoju situaciju, ocrtavajući perfidne prešućivaće "nepodobnih" književnika, ili pak onih koji "iskaču", raskrinkava njihov mentalitet i razloge, a i teške posljedice takva prešućivanja. Na kraju je već slavno *Pismo nikome povodom izložbe mojih rukopisa*, Ivaštinovićev gorki testament i njegova posljednja riječ pobune i ustrajnosti.

Ako je već za života bio tako uporno proganjan i prešućivan, Jakov Ivaštinović ne smije biti zaboravljen. Svojim životom i radom ostavio je duboke tragove, pa bi netko od dobronamjernih djelatnika, stvarno i ozbiljno zainteresiranih za hrvatsku književnost (i hrvatsku kulturu općenito), kao i za nesretne sudbine (često junačkih) pisaca-domoljuba, morao nešto učiniti da se tiskaju i ostali rukopisi ovog autora, da ih konačno dobijemo u obliku knjiga, za koje je Ivaštinović živio. Svi se hvalimo našim hrvatstvom i prisižemo na našu kulturu, pa evo prilike onima koji zaista mogu nešto učiniti! "Tragovi" su vrlo vrijedna knjiga, svojevrsni pregled Ivaštinovićeva stvaralaštva, no to je (ili bi trebalo biti) tek početak, "na tragu" onoga što još treba učiniti, jer na vrednovanje i objavljivanje čeka desetak njegovih raznovrsnih rukopisa.

U eseju *Nesporazumi i prešućivanja u književnosti* napisao je: "Književnost živi svojim bezbrojnim životima protiv volje svih siledžija i moćnika koje književna historija pamti samo po zlu. Osnovno je iskustvo dosadašnje književnosti: siledžije i moćnici nestaju, a književnost ostaje."

I Ivaštinovićeva književnost ostaje i živi svojim životom, oko nas i u nama, gdje, za sve koji su ga poznavali, živi i osobnost tog tihoga, ozbiljnoga, odlučna čovjeka, zadivljujuće upornosti, ali i samozatajnosti, koji po vlastitim riječima, veliku istinu nije pokrivao malim pokrivačem.

Mladen Jurčić

MUČENIKU PRAVEDNOSTI STANISLAVU VITKOVIĆU (1913-1945) U SPOMEN

HKD sv. Ćirila i Metoda izdalo je pjesničku zbirku NEDOPJEVANA PJESMA Stanislava Vitkovića Starijega (Zagreb 1996). Sjećam ga se s poštovanjem kao svoga profesora na Franjevačkoj gimnaziji u Varaždinu, do 1941. Poslije je bio profesor i na Nadbiskupskoj klasičnoj gimnaziji u Zagrebu.

Bio je iskren vjernik i angažirani mladi katolik, čovjek čestit i pravedan. Osjećam dužnost da mu zapišem javni spomen. Vjerujem da govorim u ime svih njegovih učenika. Rodio se u Vinkovcima 13. XI. 1913. kao sedmo i najmlađe dijete roditelja prosvjetnih radnika. Otac mu je Matej ubrzo postao školskim inspektorom u Požeškoj županiji. Tu je započeo i gimnaziju.

Poslije su premješteni u Zagreb gdje je Stanko maturirao i završio Filozofski fakultet (1937). Kroz sve to vrijeme bio je član Marijine kongregacije. Otac mu je bio korjenit Hrvat i katolik, starčevićanac, jedno vrijeme u neposrednijoj suradnji sa Stjepanom Radićem. Pjesmama se pojavljuje u zbirkama "Lirika hrvatskih sveučilištaraca" i "Hrvatska domovina" (Zagreb 1939 i 1942). I on se, u svibnju 1945. s tolikim cvijetom Hrvatske, našao na našem Križnom putu prema Bleiburgu odakle je kobno vraćen. Nekoć je tramvaj br. 2 u Zagrebu, preko Jelačićeva trga, vozio do Branimirove, prije podvožnjaka. Kada ste prešli podvožnjak, uputili ste se u predgrađe Sigečicu. Tu je u kolovozu 1945. bio sabirni logor za povratnike s hrvatskoga Križnoga puta, malo je tko odande izišao živ. Ni za grob mu se ne zna. Jedne nedjelje, kao student prve teologije, pošao sam svirati u župu Svete Obitelji. Blizu žice spazim svoga poštovanoga profesora. Nisam samo ja, i on je još više bio u opasnosti ako bismo si prišli bliže. Samo su nam se pogledi sreli. Njegov, kao uvijek, tugaljiv, uz mali smiješak. Takav mi je ostao u nezaboravnu sjećanju, čovjek uistinu čestit i pravedan, nevini mučenik pravednosti. Za njim je ostala mlada udovica, gospođa Dragica, još trudnica. Posmrtno mu se rodio sin Stanislav, danas svećenik, doktor teologije i tajnik HKD sv. Ćirila i Metoda. I evo, drago mi je što mu je, bar kao mali spomenik, nakon pedeset godina izišla pjesnička zbirka *Nedopjevana pjesma* s malom biografijom. Zbirku je izvrsno predstavio dr. Dragutin Rosandić. Pjesme su to, veli, "nježnoga, sjetnoga lirika, neposrednog i proživljenoga pjesničkoga govora". Vitković je "lirik intimnoga nadahnuća, pjesnički posvjedočuje SEBE-TRAŽENJE ... propituje smisao ljudskog postojanja". Pisao je i prozne radove: članke, eseje, novele, rasprave. Religiozne su mu pjesme SAMO-ISPOVJEDNE, "u dijalogu s Bogom i Gospom". Ima i lijepih pejsažnih ugođaja. "Krug pjesničkih tema zatvara se u općeljudskim pitanjima: vječnošću ljudskih želja, prolaznošću i kratkotrajnošću zemaljskoga života, ustroju ljudskoga JA, sudaru iluzija i stvarnosti, snova, životne zbilje, veličinom materinstva." Takav je on i bio, kao da je slutio svoj kobni i prerani zemaljski svršetak. Uza sve to bio je ništa manje angažiran kao dobar, savjestan i proćućeno prisutan profesor. Koliko smo takvih nevinih mučenika pravednosti prerano izgubili! Neka im se bar sačuva ime i prezime. "U spomenu vječnom živjet će pravednik!"

Bonaventura Duda

KONTEKSTUALNA FUNDAMENTALNA TEOLOGIJA *HANSA WALDENFELSA*

Zahvaljujući nastojanju Ivana Zirduma, profesora na đakovačkom Bogoslovnom fakultetu, i njegove popularne knjižnice "U pravi trenutak", dobili smo u ruke hrvatski prijevod "Kontekstualne fundamentalne teologije" njemačkog isusovca Hansa Waldenfelsa, prvi priručnik takve vrsti za studente teologije, ali i za sve zainteresirane laike. Prevoditelji Stjepan Gut, Marijan Cipra i sam Ivan Zirdum obavili su uspješno zamašan posao prevevši oko 800 stranica ne tako jednostavnog teološkog, ali i filozofskog teksta.

U Njemačkoj knjiga je već izašla u dva izdanja 1985. i 1988. godine,

svjedočeći tako da na primjer Auguste Comte, osnivač pozitivističke škole mišljenja očito nije bio u pravu kad je podijelio duhovnu povijest čovječanstva na tri stadija: teološki, filozofski i pozitivni. Jer veliki uspjeh jednog tako stručnog teološkog priručnika kao što je Waldenfelsova "Kontekstualna fundamentalna teologija" govori nam kako teologija nikako nije mrtva u doba prevlasti pozitivnih znanosti, nego kako naprotiv doživljava svoj revival i upravo dobiva novu snagu u dijaloškom razračunu sa suvremenim tendencijama pozitivizma, agnosticizma ili vjerskog indiferentizma.

Ovaj teološki priručnik prema riječima autora smatra se obvezanim slijediti nalog prije tridesetak godina završenog 2. vatikanskog koncila da "ispituje znakove vremena i tumači ih u svjetlu Evanđelja" (*Gaudium et spes 4*)

Prema karakteru priručnika djelo je izgrađeno paralelno na svoja tri središnja dijela: Na početku stoji u stanovito vrijeme naveden opis tematike iz Svetog pisma, vjerskog života Crkve, učiteljskog naviještanja ili teologijom uvedenog opisa tematike.

Zatim se obrađuje današnji kontekst postavljanja teme. Taj se čini bitno određen trima faktorima:

1. Kršćani žive u odijeljenim Crkvama i crkvenim zajednicama. Zbog današnje dekristijanizacije zapadnog svijeta raste tada međutim istovremeno unutar kršćanskih Crkava svijest o tome što kršćane u osnovi povezuje i što bi ih trebalo povezivati. To ima za posljedicu da katolički i evangelički autori mnogo češće stoje jedni uz druge negoli jedni protiv drugih i razlike u mišljenju ne mogu se više tako jednodušno povlačiti uzduž konfesionalnih granica.

2. Zapadni svijet je u visokoj mjeri obilježen procesom dekristijanizacije koji vodi ne samo sekularizaciji nego u isto vrijeme oblikovanju života bez priznavanja Boga prema činjeničnom ateizmu i agnosticizmu i prema ideološkim oblicima bezbožnog humanizma.

3. Tome ne protuslovi da se taj isti zapadni svijet u svojoj poljuljanoj religioznosti pokazuje izloženim ne samo religioznim nadomjescima, nego prije svega izazovu njemu do sada posve stranih religija - takvih koje su, kao islam ili budizam, svjetske religije, ali i drugi oblici ponovno oživljene ili novonastale religioznosti.

Pred pozadinom takvog vremenskog konteksta koji se nadaleko danas širi, moramo *konačno* argumentirano prilaziti središnjim tematskim područjima fundamentalne teologije. S tradicijom struke koncentriramo se pritom na pitanje o Bogu Isusa Krista i kršćana, o pojavi i značenju samoga Isusa iz Nazareta i samom shvaćanju Crkve kao sljedbeničke Isusove zajednice onih, koji žive i vjeruju u snazi njegova Duha.

Iscrpnom opisu zadaće fundamentalne teologije, kako je nudi rimska uputa, izdvajaju se sljedeća gledišta:

1. U središtu fundamentalno teološke refleksije jest ono od čega kršćanstvo živi:

- vjera u jednoga Boga o kojemu kršćanstvo kaže: "Bog je govorio" ili: "Bog se objavio ljudima u Isusu Kristu" ili: "Bog se u povijesti ljudi govoreći-djelujući, na najuzvišeniji, nenadmašiv način priopćio u Isusu Kristu";
- povijest tradicije tog oslovljena bića svijeta u povijesti Crkve odnosno u stalnom zahtjevu kršćanstva.

2. Fundamentalna teologija mora se ostvariti kao teologija koja je svjesna svog povijesno-društvenog konteksta; tome pripadaju:

- pluralitet i konkurencija religioznih duhovnih nacrta
- traganje za smislom nereligioznih čisto svjetovnih, humanističkih puteva,
- odbijanje traženja smisla
- čimbenici i prigode koje određuju ljudsko-društveni život kao jezik, životna iskustva, kultura, društvene strukture i sustavi, socijalno-ekonomsko-politički odnosi i dr.

3. U odnosu na međutočku prvog i drugog datog polja napetosti fundamentalna teologija se trudi:
- oko određenja i prilaza zahtjevu kršćanstva odnosno o *Proprium Christianum*, oko svojstveno kršćanskog;
- oko opravdanja kršćanskog zahtjeva u obzorju svijeta i današnjeg shvaćanja svijeta.

4. Opravdanje kršćanskog zahtjeva zbiva se tako da se na racionalno-posredovan način:
- apologetski braneći-omeđujući objašnjavaju prigovori protiv zahtjeva kršćanstva i
- dijaloški otvaraju putevi razumijevanja i pobuđenja zanimanja za zahtjev kršćanstva;

u oba slučaja radi se o stalnom održavanju i obnavljanju *sposobnosti komunikacije* kršćanstva za sve moguće ljudske skupine, njihove načine mišljenja, način i strukturu držanja, tako da se stalno može ispunjati nalog za navještanje Kristove poruke i za poziv na put nasljedovanja Isusa.

Tim se koncentrira središnji dio knjige u njenim temeljnim iskazima na osnovne dijelove kršćanima zajedničke ispovijesti vjere. Iako se ne radi o uvodu u Credo ipak se teme predstavljaju:
- Bog kao "Otac" oslovljiv i oslovljen
- Isus Krist, Božja blizina kod ljudi
- Crkva kao od Boga i Isusova Duha opečaćena zajednica Isusovih učenika i dinamičko mjesto njegove stalne nazočnosti u svijetu.

Bog, Isus i Crkva istovremeno se međutim postavljaju u obzorje suvremena čovjeka u našem okruženju, tako da se današnji kontekst prikazuje kao obzorje problema današnjega govora o Bogu, Isusu i Crkvi.

Riječ "teologija" dolazi od grčke riječi i znači "govor o Bogu". U teologiji dolazi Bog do riječi. Stoga se onome koji se bavi teologijom na početku postavlja dvostruko pitanje:

1. Što to znači da Bog dolazi do riječi? Kako čovjek dolazi do toga da govori o Bogu?

2. Tko je i što je Bog? Što misli čovjek, kada kaže "Bog"?

Dvostruko je pitanje postavljeno s njene strane na dvostruk način, jednom tako da se Bog, a ne čovjek, pojavljuje kao subjekt, potom tako da se čovjek pojavljuje kao subjekt teologije. Time treba od početka postati jasno da mi doživljavamo odnos Bog-čovjek kao odnos napetosti čije je razrješavanje u povijesti čovječanstva sve do današnjeg dana osporavano.

Povijest pojma riječi pokazuje da riječ "teologija" potječe iz predkršćanskog i izvan kršćanskog područja. U Svetom pismu se ne pojavljuje. Spomenuta je *theologia* kod Platona. Kod Aristotela se već javlja dvostruka uporaba složenice *theologia*. Jednom označava on slično kao Platon pjesnike mita kao "teologe". Potom je međutim za njega prava teologija, nakon matematike i fizike najviša od tri teoretske filozofijske znanosti. Kao takva ona se bavi nepokretnim i vječnim, vječnim uzrocima ukoliko su uzroci onog vidljivog božanskih stvari. Ukoliko ona tako prodire do božanskog, ona je "prva filozofija", "metafizika" koja slijedi fiziku, u isto vrijeme *theologiké filosofia*, teologika ili teologija.

Ako je spomenuta teologija govor o Bogu, kršćanska je teologija kršćanski govor o Bogu. Ali 1. ni Sveto pismo ni apostolski Oci ne govore o teologiji. Samo sustezljivo provodi se kršćanska uporaba te riječi. 2. Nije svaki kršćanski govor o Bogu bez daljnjega teologija. Moglo bi štoviše biti da bi se tako, kao što apostol Pavao u 1 Korinćanima odbacuje traženje poganske mudrosti, u istom sklopu imala odbaciti i teologija, osobito pojavi li se ona kao "traženje mudrosti" - filozofija. Postojale su rasprave takve vrsti, a imaju još i danas svoj smisao. Ipak se došlo do izgradnje kršćanske teologije.

Teologija je govor o Bogu, a kršćanska teologija je konzekventno govor o Bogu kako taj u svjetlu kršćanstva dolazi do riječi. U kršćanskoj se teologiji radi prema tome o zahtjevu kršćanstva, o tome što je njemu svojstveno.

"Zahtjev kršćanstva" izriče međutim tada dvoje:

a) kršćanstvo ima nešto reći; to je

b) slučaj, jer je Bog govorio. Kršćanstvo time ne izaziva nikakav zahtjev iz sama sebe, nego ga uvažava, jer ono samo stoji pod "Božjim zahtjevom".

Posrednik Božjeg zahtjeva je Isus iz Nazareta. Njegovą pojava, njegov govor o Bogu i Božjoj vladavini, njegovo djelovanje, njegova smrt i njegovo uskrsnuće stoje na početku kršćanstva. Svojstveno-kršćansko je tako povezano uz Isusa Krista, njegovo viđenje Boga i Božjeg djela spasenja i njegovu vlastitu ulogu u Božjem djelu spasenja. Utoliko što nam je Isus Krist sa svoje strane izvorno pristupačan u Svetom pismu i u vjernom Kristovu sljedbeništvu, Crkvi, posredovanje i shvaćanje svojstveno-kršćanskog povezano je uz uprisutnjenje Isusa i Njegova Duha u Crkvi odnosno po Crkvi.

Pitamo li se o načinu, kako Novi zavjet govori o Bogu, tada primjećujemo sljedeće:

1. Bog se opisuje kao onaj koji djeluje-govori. Tako se kaže: Bog govori, zove, prosvjetljuje, daje spoznati, spasava, liječi, dolazi blizu, milosrdan je, poklanja ljubav. Božje djelovanje se izriče u ljudskim kategorijama. Svakako, spomenute riječi djelovanja nisu ograničene samo na iskaze Novoga zavjeta, nego se većim dijelom nalaze već u Starom zavjetu. Time one još ne izriču samo svojstveno-kršćansko.

2. Božje se djelovanje izriče u tako velikom paralelizmu i o Isusu iz Nazareta tako da mu se time pridaje svojstvena blizina Bogu.

3. Svojstven Isusov položaj još se dodatno podcrtava:
- On ne govori samo Božje riječi, nego on sam *jest* Riječ (grčki *ho Logos*)
- On ne prosvjetljuje samo nego on sam jest svjetlo; on ima udjela na Božjoj slavi, on je slika Božja.
- On ne spasava samo, nego jest "Spasitelj", upravo Izbavitelj, on je kruh i Život.
- Naročitu posredničku ulogu između Boga i ljudi izražavaju riječi kao "vrata ovcama, posrednik između Boga i čovjeka, i put, i istina".
- Isusovu pripadnost Bogu i ljudima izražavaju sljedeći parovi pojmova: janje i pastir, sluga i gospodar, Sin čovječji i Sin Božji.

Trostruki korak Božjeg djelovanja po povijesnoj pojavi Isusa iz Nazareta u trajnoj Ovdje i Sada Njegovoj pneumatskoj nazočnosti i djelotvornosti nalazi od najranijeg vremena izraz u priznanju Isusa i trajne Božje djelotvornosti u njemu. Tako se to već kaže u Rimljanima 10,9:

"Ako ustima svojim priznaješ Isusa Gospodina

i srcem svojim vjeruješ
da ga je Bog uskrisio od mrtvih
bit ćeš spašen.
Vjera srca postiže pravednost
a priznanje usta spasenje, jer Pismo kaže:
"Tko vjeruje u nj neće se razočarati".

Želi li se izraziti svojstveno-kršćansko u jeziku današnje teologije jednom rečenicom, tada to možemo formulirati:

Bog nam se objavio u Isusu Kristu.

Sadržajni razvoj "temeljnog načela" mora govoriti o - Bogu. On je djelatan subjekt koji ima inicijativu u svojoj samoobjavi. "Objaviti se" znači međutim u isto vrijeme stvarno "samoodricanje" i "samopredanje". To se jasno vidi u - Isúsu Kristu: Tu se ne govori jednostavno o Isusu iz Nazareta, nego govorimo pod kutom gledanja onih, za koje je njegov lik postao mjerodavan i poslije smrti. U osvjedočenju kršćana dolazi do shvaćanja što znači Božja samoobjava tek tada, kad se Isus kao Krist očituje u svom značenju nakon svoje smrti.

- Nama: To "nama" je višeznačno. Može se odnositi na svakog pojedinog čovjeka, ali isto tako i na zajednicu vjernika i na zajednicu svih ljudi. U govoru o "nama" dolazi do izražaja značenje Božje samoobjave za pojedinog vjernika, za Crkvu, ali i za čovječanstvo kao cjelinu. Ukoliko se kao to značenje očituje sa svoje strane kao učinak trajne nazočnosti Isusova Duha, to "nama" ujedno izražava mjesto Duha Svetoga.

Time se u sadržajnom razvoju "temeljnog načela" očituje trostruki korak "Bog - Isus Krist - Duh" i to načelo sa svoje strane smjera trinitarnom, trojstvenom gledanju Boga.

Posebni je problem teologije što ona ima biti dvoje: govor o Bogu i ujedno Božji govor odnosno govor s Bogom. On-govor opredmećena jezika znanosti mora prelaziti u Ti-govor osobnog zaziva i molitve Svevišnjemu. Zato s pravom teolog Karl Rahner smatra da teologija mora biti ujedno mistagogička, mora otvarati vrata za misterije Božanstva. Opredmećeni govor o Bogu kao objektu mora prelaziti u pripovjedni, narativni jezik Božjeg oprisutnjenja u svakom času suvremene povijesti. Odnos ja-on mora se preobraziti u odnos ja-ti, u dijalog s Bogom. Ovaj dijaloški tekst zbiva se međutim u kontekstu suvremene povijesti i zato konstitucija Gaudium et spes kaže:

"Da bi Crkva mogla izvršavati tu zadaću, dužnost joj je da u svako vrijeme ispituje znakove vremena i tumači ih u svjetlu Evanđelja. Tako će onda moći, na način koji odgovara svakom naraštaju, odgovoriti na vječna ljudska pitanja o smislu sadašnjeg i budućeg života i o njihovu međusobnom odnosu"

U kontekst znakova vremena suvremenog kršćanstva spadaju dvije stvari: susret i sučeljavanje s drugim svjetskim religijama, kako to određuje konstitucija Nostra aetate: židovstvom, islamom, hinduizmom i budizmom te sudar s modernim skepticizmom, agnosticizmom i ateizmom.

Waldenfelsu se čini da je danas na mjesto dijaloga i prijepora Atene i Jeruzalema stupio još važniji prijepor između Jeruzalema i Benaresa. Ali o tom drugom prigodom. Važnija je od toga konfrontacija sa suvremenim nihilizmom i ateizmom kako se on ponajviše izrazio u djelima Feuerbacha, Marxa, Freuda i Nietzschea.

Klasično mjesto gdje je govor o smrti, dapače o ubojstvu Boga, nalazi se u 3. knjizi "Radosne znanosti". Tu pripovijeda Nietzsche o ludom čovjeku koji u svijetlom prijepodnevu sa svjetiljkom obilazi trg i viče: "Tražim Boga!" Onima koji ga ismijavaju uzvraća:

"Gdje je Bog?... želim vam reći! Mi smo ga ubili - vi i ja! Svi smo mi njegove ubojice. Ali kako smo to mogli učiniti? Kako smo mogli popiti more? Tko nam je dao spužvu da izbrišemo cijeli horizont? Što smo činili kada smo ovu zemlju oslobodili njenog sunca? Kamo se sada kreće? Kamo se mi krećemo? Zar ne rušimo bez prestanka? I unatrag i ustranu i unaprijed, na sve strane? Postoji li još gore i dolje? Zar ne lutamo kao kroz beskonačno Ništa?... Zar još ne čujemo galamu grobara koji pokapaju Boga? Zar ne osjećamo vonj Božjeg raspadanja - i bogovi trunu! Bog je mrtav! Bog ostaje mrtav! A mi smo ga ubili! Kako ćemo se utješiti mi, ubojice nad ubojicama? Tko će sprati krv s nas?..."

Pripovijest tada završava sljedećim riječima: "Još se pripovijeda da je ludi čovjek toga istoga dana ulazio u različite crkve i upriličio Requiem aeternam Deo. Po izlasku kada je došao do riječi, uvijek je uzvraćao samo ovo: Što su još sve ove crkve, ako nisu grobnice i nadgrobni spomenici Boga?"

Nietzsche je već gotovo stotinu godina mrtav. Je li i Bog umro ostaje otvorenim pitanjem. Upravo u naše vrijeme obnovljen i oživljeni interes za religioznost i kršćansku teologiju govori upravo suprotno. Ostaje na snazi drugo temeljno načelo, po Waldenfelsu, fundamentalne teologije - Isusove riječi:

"JA SAM PUT I ISTINA I ŽIVOT".

Marijan Cipra

HRVATSKE BAJKE I HRVATSKE PREDAJE

(Jozo Vrkić, Hrvatske bajke, Glagol, Zagreb, 1996. Jozo Vrkić, Hrvatske predaje, Glagol, Zagreb, 1995.)

U nas je do sada tiskan popriličan broj knjiga s područja usmenog narodnog stvaralaštva, brojni su stručnjaci sakupljali narodne pjesme, pripovijetke, anagdote i sl. te to objavljivali po časopisima ili u posebnim knjigama, no njihove knjige bez obzira na visoke estetske kriterije pri izboru i stručne komentare nikada nisu dostigle onaj nivo popularnosti da bi se za neke od njih moglo reći kako su postale općenarodna svojina. A skoro svi narodi svijeta imaju takve knjige s područja usmenog stvaralaštva. Tako su općepoznate ruske bajke, pa njemačke, norveške, perzijske, japanske, židovske, eskimske i mnoge druge, a o hrvatskim se malo ili gotovo ništa nije znalo, barem ne u onom obimu koji one svakako zaslužuju.

Jednu od teškoća stvaranja jedinstvene knjige hrvatskih bajki u svakom slučaju predstavlja i dijalektalna rascjepkanost jezika. Naime, mnoge neobično lijepe bajke npr. s čakavskog područja nisu bile baš razumljive prosječnom kajkavcu i štokavcu, a još manje Hrvatu u Mađarskoj, Rumunjskoj, Austriji ili Češkoj i obratno. Arhaičan jezik, velik broj nepoznatih riječi i drukčiji akcent stvarali su preveliku zapreku između teksta i prosječnog čitatelja.

Konačno su se pojavile dvije knjige za koje se može pretpostaviti da će ući u svaku kuću, u svaku obitelj i postati nezaobilazno štivo i djece i odraslih. To su *Hrvatske bajke* i *Vražja družba*-hrvatske predaje o vilama, vješticama, vrazima i drugim nadnaravnim bićima.

Hrvatske bajke

U ovoj prelijepoj knjizi probrano je i prilagođeno standardnom hrvatskom jeziku sto najljepših naših bajki. Da bi se usporedilo kako te bajke izgledaju u

izvorniku, sastavljač i obrađivač Jozo Vrkić od njih sto odabrao je i priložio dvadeset i pet u onom obliku kakve su bile kad su prvi put zabilježene. Čitatelj se može ili ne mora složiti s načinom kako je Vrkić prilagodio pojedine bajke no u svakom slučaju priznat će da je napravljena knjiga od neprocjenjive vrijednosti.

Pred nama se otkriva čudesni svijet vila, vragova i zmajeva, careva i kraljeva, kraljevića i princeza, bogataša i siromaha; nadmudruje naš čovjek nadmoćne predstavnike irealnih sila, neustrašivi seoski momci pobjeđuju zmajeve i divove, žene se princezama i dobivaju kraljevstva, siromasi postaju bogataši a lakomi bogataši siromasi...

U maštovitim pothvatima događaju se neviđena čudesa pod zemljom, u planinama, u špiljama, pod vodom, na kraljevskim dvorima, u šumskim kolibama... Govore životinje, nesmiljeno se sijeku glave, zli likovi nestaju u plamenu, nestaju čitavi predjeli... a običan čovjek iz naroda uvijek izlazi kao pobjednik u sukobu s mračnim silama, zahvaljujući svojoj upornosti u traganju za određenim ciljem i nepogrešivom osjećaju za pravdu. Zlo je uvijek nadvladano, bez obzira koliko ono u početku izgledalo nesavladivo.

Kao i sve bajke svjeta i ove imaju univerzalne motive, npr. motiv metamorfoze (pretvaranja), motiv čarobnog predmeta pomoću kojeg se rješavaju nerješivi problemi, motiv skrivene snage... Javljaju se ustaljeni brojevi (tri, sedam, devet); najmlađi brat uvijek pobjeđuje, premda je u početku najzapostavljeniji, kraljeva kći redovito se udaje za najmlađeg junaka... Zmajevi žive daleko od ljudi i uglavnom su zli i nasilni; vile su tajanstvene i ne dopuštaju da ih se vidi, a mogu nanijeti puno zla; vragovi uvijek budu nadmudreni i otjerani u pakao unatoč svojoj golemoj moći...

Hrvatske bajke mogu se svojom ljepotom i maštovitošću usporediti s bajkama bilo kojeg naroda na svijetu. Anonimni pripovjedač iz Like, Hrvatskog primorja, s otoka, iz Istre, Dalmacije, Konavala, Hrvatskog zagorja, Međimurja, Slavonije, Gorskog kotara... kao i onaj koji je stjecajem povijesnih okolnost našao utočište izvan Hrvatske, napravio je blistavu ogrlicu koja svojom ljepotom zadivljuje i oduševljava.

Konačno smo dobili knjigu koju će čitati sve generacije i koja će (za pretpostaviti je) postati općenarodna svojina.

* * *

Vražja družba - hrvatske predaje o vilama, vješticama, vrazima i drugim nadnaravnim bićima

Druga knjiga Joze Vrkića zove se *Vražja Družba*. To su predaje o vilama, vješticama, zmajevima, vragovima, vukodlacima i drugim nadnaravnim bićima.

Za razliku od bajki koje su u pravilu duže, fabulativno razgranatije i imaju čvršći umjetnički oblik, predaje uvijek imaju povijesnu ili zemljopisnu osnovu, dakle neki stvarni događaj koji je narodna mašta preoblikovala na svoj način pa su poprimile oblik nevjerojatnog. One su uglavnom kraće, jednostavnije, a djeluju tako sugestivno da čovjek zaista povjeruje u ono o čemu govore.

Likovi koji se javljaju u ovim predajama često su stravični, opaki i opasni: čarnica, morski čovjek, divlji čovjek, vodenjak, šumska dekla, babaroga, kuga, mòra, psoglavac, patuljak, stravina, ved, vila, vještica, vilovnjak, vrag, vukodlak, zmaj ili

aždaja... Ima i dobrih bića, zaštitnika domova, kuća, stoke, pastira, putnika i sl.

Ovih dvjesta pedeset predaja skupljeno je, kao i bajke, iz svih krajeva Hrvatske i izvan Hrvatske gdje god žive Hrvati.

To je neobično zanimljivo štivo u kojemu ljudska mašta nema granica. Irealna bića toliko su upletena u ljudski život da se bez njih ništa ne događa: u rođenju, u ženidbi, u svakidašnjim poslovima, na putovanju pa i u smrti ta bića sve određuju i u svemu sudjeluju. Svako od njih ima svoje područje djelovanja pa nagrađuje ili kažnjava, daje ili oduzima, već prema tome tko je što zaslužio.

Knjiga se s lakoćom čita, a ono što je posebno zanimljivo, uz rječnik manje poznatih riječi, kao i u *Bajkama*, ovdje je dodan i *Rječnik mitskih bića u Hrvata*. Tu je točno 130 natuknica s opisima mitskih likova koji se javljaju u narodnim praznovjericama: kako izgledaju, u kojim se prigodama javljaju, kakvo dobro ili zlo rade, kome pomažu a kome štete i sl. Neka su bića opisana podrobnije, kao npr. mòra, ved, vila, vještica, čaratanka, vrag, vukodlak, zmaj..., a neka su samo prikazana u kratkim crtama s naznakom djelovanja.

I *Bajke* i *Predaje* ilustrirane su crtežima (većinom grafike) najpoznatijih svjetskih ilustratora od renesanse pa do naših dana.

I jedna i druga knjiga predstavljaju pravo blago.

* * *

Iz *Rječnika o mitskim bićima u Hrvata:*

VODENJAK, ima dugu bradu, gol je i kosmat, dugih vlasi preko pleća. Može biti i zelene kose, zelenih očiju i zelenih zubiju, samo je u licu bijel. Ribljih je peraja. Vidjeli su ga i kao bijelog janjca. Može čovjeka odvući u vodu, s dobrom ili zlom nakanom. Često po mlinu pijesak hita. Vide ga kako se na mjesečini suši pokraj mlina.

KOLERA je sićušna žena, s jednim okom i jednim uhom, jedan joj zub gore, jedan joj zub dolje u ustima, oba poširoka, imade dva jezika, tri joj nozdrve na široku nosu iz kojih suklja neka para. Umre onaj na koga duhne i koga oblizne jezikom.

KRIVOMJERI su nevidljiva čeljad od kojih se vide samo plamečci njihovih svjetiljaka po poljima te čuju lanci koje za sobom vuku. Obnoć se svađaju oko međa.

KUGA je crna strašna ženetina, nosi srp u ruci, a gdje god dođe, sve pomori, staro i mlado, bogato, siromašno, nema tko koga ukopati. Javlja se i u bijelom, po selu javka: Uuu! Uuuu!, a psi zavijaju od straha. Netko veli da se od njezina lika vide samo košćurine, kosti i glava, a noge ima kao vrag, po volji joj hoće li biti svinjske ili kozje.

MALIK je dečko s crvenom kapicom. Znade se prehititi u magarčića, obično da pomogne bolesnom putniku.

NEMIR 1. To su ljudi koji ni od bolesti ni od starosti nisu umirali. Sagradili su gradinu Belej (u Lici op. J. K.) pa su ondje svoje starce ubijali. 2. Neki se pokojnici ne mogu u grobu raspasti, ni drvo su ni čovjek.

PSOGLAVAC, čovjek koji po kući kao pas njuška, sve prevrće i hoće vidjeti. Na čelu ima oko veliko kao tanjur, a lice mu je poput pasjeg. Ljude jede.

VRIMENJAK, vile odnesu lijepa mladića i više se on ne vraća. Tuče se on s vilama. To se čuje ali se ne vidi. Tučnjava je grmljavina. Vrimenjak sprema tuču.

VJEŠTICA je žena zlih očiju, zla srca, a dušu ima đavolsku. Rodi se u mijehu

koji odmah pukne. Ako je curom bila mòra, ženom je vještica. Vještica ima ugovor s vragom paklenim koji je uči i pomaže joj u zlu djelovanju. Sjedi na liski i bristu, na vrbi i jasenu jer na to drveće vragovi ne smiju...

VRAG je dlakav, rogat, repat, kopita ima na nogama. Susreće se posvuda, ali izbjegava posvećena mjesta, a u crkvu smije samo onda kad iskušava kojeg vjernika te slabovjerne upisuje u svoju knjigu paklenu...

VUKODLAK postane od zla čovjeka. Nakon smrti njegove vražina mu uđe u grob, sadre mu kožu, pokupi mu krvušćinu i salije ju u tu njegovu mješinu. U mijeh mu utjera dušu. Inače, vukodlak se rađa u mijehu. Četrdeset dana treba da se povukodlači neki čovjek... Obnoć se vukodlak skita po selu, straši i napastuje čeljad. Najdraže mu se hrvati s jakim ljudima. Baci li se na nj čovjek oštricom noža, nož se okrene i ubije onog čovjeka. Dolazi u kuću kao čovjek ili druga kakva spodoba, kao crn pas, crna ovca, crn vol, bijel konj, jarac s rozima od lakta, kvočka s pilićima, orlina, velika krmača...

ZMAJ je strašna zmija, u jezerima ili ponorima, ljude dočeka i proguta. Zmaj postane od posebne vrste zmije koja brzo raste, i kad navrši devet godina, steče krila i noge... Glava mu je zmijska, može ih imati sedam, zubi su mu veći nego zupci na grabljama, na nogama ima čampe poput medvjeđih, a krila su mu kao orla, samo su puno veća i nemaju perja. Dug je pet-šest metara, u letu se prelijeva kao da je od stakla... Žene sa zmajevima mogu rađati djecu. Zmaj otprtih očiju spava. Ubija ga samo biljka odoljen. Ništi ga vatra. Nije ga vidit otkad ga je smaknuo sveti Juraj...

Jure Karakaš

UZBUDLJIVI ROMAN O HVATANJU ODBJEGLIH ČETNIKA

(Hrvoje Hitrec i Vladimir Tadej, Kanjon opasnih igara, Mosta, Zagreb, 1994.)

Suvremeni pustolovni roman

Radnja ovog romana za mladež odvija se glavnim dijelom u kanjonu rijeke Cetine nedaleko od Omiša (kao i u ranije objavljenom romanu Josipa Laće, *Gospodar od Ključa*) gdje su se nekad snimali koprodukcijski filmovi o Indijancima.

Vrijeme je sadašnje, dakle poratno, i to ono razdoblje kad je Oluja protutnjala našim okupiranim krajevima, život se počeo vraćati u normalu, turisti se našli na našim plažama a zaostale četničke bande razbijene, pohvatane i smještene tamo gdje im je mjesto - iza rešetaka.

Autori Hitrec i Tadej dobro znaju da adolescenti vole jako napetu fabulu, brze izmjene radnje, duhovite dijaloge i što kraće opise (eksterijera ili interijera, svejedno) pa su tome i podredili svoje djelo.

Fabula

Obitelji profesora Marina Katušića dolazi prijatelj iz Njemačke Horst Keller sa suprugom, kćerkom i sinom. Horst i Marin poznaju se još sa snimanja filma po romanu Karla Maya u kojemu je Marin kao student bio statist-Indijanac. Nijemci su svake godine dolazili u Omiš (osim u vrijeme srpske okupacije), odsjedali kod Katušićevih i tako se stvorilo čvrsto prijateljstvo dviju obitelji.

Na okupu su se dakle našla dva bračna para, dvije petnaestogodišnje djevojčice, dva nešto mlađa dječaka i mali šestogodišnji Ive sa svojim psom Kingom.

Dalje se sve odvija vrtoglavom brzinom. Dok roditelji odlaze na dvodnevno krstarenje oko obližnjih otoka, a djevojčice se upuštaju u ljetne ljubavne avanture, dječaci se iskradaju s nekolicinom susjeda vršnjaka i odlaze u kanjon Cetine puni planova o pustolovnom životu u indijanskom stilu. Mali Ive sa svojim Kingom ostaje izvan igre.

Iz omiškog zatvora istovremeno bježe trojica četničkih zločinaca, skrivaju se u kanjonu Cetine, hvataju dječake koji im služe kao taoci i postavljaju uvjete hrvatskoj policiji: ubijat će jednog po jednog dječaka sve dok im se ne omogući odlazak avionom u Beograd.

Roditelji, naravno, nemaju pojma što se događa s dječacima, a djevojčice su izvan sebe od straha. Policija organizira potjeru, a u akciju se potajno uključuju veliki Ivin prijatelj barba Frane, Ive i King. Sve se sretno završava.

Kompozicija

Roman se sastoji od trideset kratkih poglavlja, a paralelno se odvija nekoliko radnji. U uvodnom poglavlju dočaran je ambijent i atmosfera u kojoj živi obitelj Katušić, zatim atmosfera priprema njemačke obitelji Keller za ljetovanje na Jadranu te doček njemačkih prijatelja u Omišu.

Dalje slijede paralelne radnje: djevojčice i njihove ljubavne avanture, Ive s Kingom i starim ribarom barba Franom, zgode i nezgode u mirnom Omišu, odlazak roditelja na krstarenje, iskradanje grupe dječaka u kanjon Cetine, bijeg četnika iz zatvora, zarobljavanje dječaka, policijska akcija, barba Franino, Ivino i Kingovo sudjelovanje u akciji te spašavanje neozbiljnih dječaka koji proživljavaju avanturu o kakvoj nisu ni sanjali. Klasična kompozicijska ulazno-silazna linija: uvod, zaplet, peripetije, vrhunac, rasplet. Sve jednostavno, dopadljivo, lako čitljivo i vrlo napeto.

Likovi

Dvije tinejdžerke (Marija i Ketti) tipične su predstavnice svoje generacije. Marija je nešto smirenija, a Ketti impulzivnija. Obje kao da su uzete iz nekog Spielbergova filma, recimo *Gunnisi*.

Dopadljivi lik dobroćudnog barba Frane neodoljivo podsjeća na starog ribara Mikulu iz filma *Kapetan Mikula Mali*.

Očevi Horst i Marin dočarani su na šaljiv način, svaki u okviru svoje obitelji. Obojica nastoje biti autoritativni, no zbog prevelike dobrote djeluju kao dobroćudni medvjedi po kojima se razigrani medvjedići nekažnjeno pentraju, radeći razne nestašluke.

Majke su predstavnice modernih, emancipiranih žena; Marinova supruga vezanija je za djecu.

Dječaci koji upadaju u nevolje djeluju nekako šablonizirano, isuviše poznato. Oni jesu po vanjskom izgledu i karakternim osobinama različiti, ali danas kad u dječjim videoigricama, stripovima i filmovima dominiraju neki drugi junaci, prilično je deplasirano igrati se Indijanaca i govoriti jezikom Komanča, Siouksa ili Apaša, bez obzira što su ih autori stavili u krajolik gdje su se snimali filmovi o tim slavnim ratnicima, tim više što se radnja događa neposredno nakon četničkih divljanja i svih užasa koje su radili po našim prelijepim krajevima.

Likovi odbjeglih četničkih terorista oblikovani su prema dječjoj optici negativaca. Žika, Beli i Sima pravi su monstrumi. Sima je tupan i blesan, Žika krvoločni primitivac koji je crvenu zvijezdu zamijenio četničkom kokardom,

a Beli sadist, bivši veterinar koji uživa u ubijanju nemoćnih i slabijih. Sva trojica podsjećaju na negativce iz stripova ili špageti-vesterna za koje čitatelj ili gledatelj jedva čeka da dobiju zasluženu kaznu.

Ante Grubelić i njegov pomoćnik Vice Mandić predstavnici su moderne hrvatske policije. Ante je žestok, savjestan do krajnjih granica, a Vice hladnokrvan, flegmatičan i ništa ga ne može izbaciti iz njegova duševnog mira. Njihovi odnosi zasnovani su na kontrastnim naravima i upravo ta suprotnost čini ih simpatičnima, pa i komičnim, bez obzira na težinu situacije u kojoj su se našli.

Tu je i zvonar Barle, mjesni čudak, lik kakve Hitrec rado uvodi u svoju prozu za djecu, npr. Krcko iz romana *Eko Eko*.

Sve likove i događaje u neku ruku povezuje lik šestogodišnjeg dječaka Ive, radoznala mališana koji posvuda zabaca svoj nos i ništa se ne događa bez njega i njegova Kinga.

Jezik

Roman je pisan standardnim književnim jezikom. Jedino su dijalozi odbjeglih dječaka dok glume indijanske ratnike prilagođeni govoru Indijanaca Karla Maya.

Četnici govore ekavicom, no to nije srbijanska ekavica nego ekavica zagrebačkog kajkavca koji se pokušava uživjeti u jezik nekadašnje nam "bratske republike". Umetanje ponekog bre i more te napadno dakanje nije dovoljno da bi jezik ovih likova bio autentični srbijanski govor.

S obzirom da dobro poznaje psihologiju tinejdžera kojima je uglavnom i namijenjena ova proza, autori znaju da se klinci puno ne zanimaju za jezične nijanse pa se nisu baš ni trudili oko sintakse ekavskih rečenica.

Knjiga kao poslastica

Kanjon opasnih igara predstavlja najinteresantniju knjigu za mladež objavljenu u nekoliko zadnjih godina. Teško je reći tko je od dvojice autora pisao koje poglavlje i kako su to oni zajednički radili, no Hitrečev stil je prepoznatljiv od početka do kraja. To se vidi po duhovitim dijalozima koji zapravo predstavljaju ono najvrednije u ovom romanu, a i po Hitrečevu oblikovanju likova bez obzira radilo se o likovima djece ili odraslih i po njegovu humorističkom pristupu problematici.

Nema sumnje da će djeca ovu knjigu objeručke prihvatiti.

Jure Karakaš

GRBOVI, PEČATI, RODOSLOVLJA I ZASTAVE

(Bartol Zmajić, Heraldika, sfragistika, genealogija, veksiologija. Rječnik heraldičkog nazivlja, Golden marketing, Zagreb 1996.)

Djelo istaknutog hrvatskog arhivskog djelatnika Barola Zmajića (Sušak 1907. - Zagreb 1984.) objavljeno je 1971. godine kao udžbenik koji obrađuje pomoćne povijesne znanosti heraldiku, sfragistiku i genealogiju. Novo izdanje osuvremenjeno je stručnim zahvatima i dodacima (heraldički rječnik iz Zmajićeve ostavštine, dopuna popisa literature, sažeci na stranim jezicima) te prikladno opremljeno ilustracijama i crtežima (Z. Grbašić). Djelu su pridodani predgovor i pogovor iz pera dr. Petra Strčića, koji je napisao i Zmajićev životopis i upozorio na važnost djela za proučavanje pomoćnih povijesnih znanosti u Hrvata. Kao posebna cjelina izdvojena je veksilologija (pomoćna povijesna znanost o zastavi), koja je u izvornom izdanju bila uklopljena u heraldiku. Zasluge za dopune drugog izdanja pripadaju Anti Gulinu, Ružici Kolarević-Kovačić, Franji Maletiću, Giovanniu Radossiu i Petru Strčiću. Najveći dio knjige zauzima cjelina o heraldici (nauka o postanku i razvoju grba), koja posljednjih godina pobuđuje veliku pozornost u hrvatskoj javnosti (zanimanje za grbove pojedinih regija, gradova, obitelji, udruženja i sl.). U sklopu te cjeline razmatraju se stručnim, ali preglednim i jasnim rječnikom, sve bitne sastavnice heraldike (postanak, širenje i podjeljivanje grbova, dijelovi grba: štit i njegovi likovi i diobe, spajanje i opis grbova te temeljna vrela za studij heraldike). Sfragistika ili pečatoslovlje je pomoćna povijesna znanost o razvitku, izradbi i uporabi pečata na poveljama i spisima. Razmatraju se osnovni pojmovi vezani uz sfragistiku (povijest pojave i spominjanja pečata, vrste, čuvanje i krivotvorenje pečata, oblici i veličina, tipovi, vlasnici i natpisi na pečatima i sl.). Sljedi pregled osnovnih pojmova vezanih uz genealogiju - pomoćnu povijesnu znanost koja proučava razvoj obitelji, rodova i plemena te izrađuje o njima povijesne prikaze koji se ponajprije temelje na rodoslovljima. U kratkom poglavlju obrađuju se izradba i vrste rodoslovlja, genealoška vrela te povijesni razvoj genealogije uopće, a posebice na hrvatskim prostorima.

Stručnost Zmajićeva pristupa obrade pojedinih pomoćnih povijesnih znanosti, ali i zajednički prinos nekoliko vrsnih znalaca navedene problematike, čine djelo suvremenim, pristupačnim i upotrebljivim kako za znanstvene djelatnike, tako i za širu čitateljsku publiku koja ovim putem može saznati niz vrijednih i zanimljivih pojedinosti o postanku i povijesnom razvoju nekih temeljnih hrvatskih državnih simbola (grb, zastava).

Lovorka Čoralić

IVICA GUSIĆ: MATEMATIČKI RJEČNIK

(Nakladnik: Element, Zagreb 1995, 282 str., cijena 115 kuna.)

Knjiga obrađuje blizu tisuću matematičkih pojmova. Koncipirana je tako da je pristupačna intelektualcu sa srednjoškolskim obrazovanjem iz matematike, no pokriva područje matematike koje znatno prelazi preko tih okvira. Gusićevo je djelo posebno korisno i stoga što ispunjava veliku prazninu u našoj stručnoj literaturi a sastavljeno je kompetentno, znalački i iznimno temeljito pa se, uz ostalo, čita i kao zanimljivo štivo, tim više što sadrži mnoge korisne a manje poznate povijesne napomene koje, inače, nisu uobičajene u djelima takve vrste.

Posebno valja istaći i pozdraviti činjenicu što "Matematički rječnik" sadrži i podatke o brojnim hrvatskim matematičarima - kako iz prošlosti, tako i suvremenih - koji se u stranim djelima takve vrste neopravdano ograničuju na nekolicinu (Bošković, Getaldić ...) iako znatno više njih zaslužuje da budu registrirani uz bok istaknutih matematičara drugih zemalja.

Pozorni čitatelj lako će uočiti da je u izradu rukopisa za ovu knjigu uložen veliki trud. Među ostalim, detaljno je istraženo i obrazloženo podrijetlo i razvoj hrvatskoga matematičkog nazivlja. Ovo

je od posebne važnosti danas, kad se naš jezik s jedne strane čisti od nepotrebnih i kadšto neadekvatnih tuđica, a s druge strane treba paziti da se ne bi naprečac uvodili novi nazivi za koje bi se kasnije pokazalo kako nisu sretno odabrani - što je onda, redovno, teško ispravljati. Autor knjige je, uz pomoć lektora Alemka Gluhaka, koji je ne samo vrstan poznavalac hrvatskog jezika nego i matematičar po struci, obavio posao od neocjenjive vrijednosti ne samo za kodifikaciju hrvatskoga matematičkog nazivlja nego i, šire, za inkorporiranje takve znalački odabrane terminologije u hrvatski jezik kao cjelinu. Učinjeno je to u najbolje vrijeme jer postoje - među nestručnjacima koji nisu ni kompetentni matematičari ni jezikoslovci - tendencije uvođenja (i) matematičkog nazivlja koje bi nagrdilo naš hrvatski izraz.

Gusićev "matematički rječnik" trebao bi biti apsolutno neophodni priručnik i za svakog lektora i korektora i to ne samo matematičkih tekstova, jer se mnogi osnovni matematički pojmovi javljaju i u drugoj literaturi, a u postojećim rječnicima (uključujući i poznati Aničev) velik broj matematičkih pojmova ekspliciran je posve krivo i nedopustivo nestručno. Nadalje, smatram dapače da uopće ne bi smjelo biti kulturnog ili javnog radnika, novinara, reportera itd. koji za slučaj potrebe ne bi imao pri ruci ovu Gusićevu knjigu koja izvan svake sumnje i uz najstrože kriterije zadovoljava uvjetima što ih se može postaviti za visokovrijedno stručno djelo.

Oprema knjige, od sloga, prijeloma, uveza, do brojnih crteža i ilustracija, također je uzorna, pa se Gusićev "Matematički rječnik" može samo najtoplije preporučiti.

Vladimir Dévidé

VODIČ - CRKVE U HRVATSKOJ

(Izdavač "I.T.D." d.o.o., Zagreb, 1996. Urednik izdanja Maja Razović, autori teksta Darja Mihečić Radović i Maja Razović, 193 stranice.)

Knjiga sadrži predgovor uredništva, *Pregled povijesti Crkve u Hrvata i Prikaz strukture Katoličke Crkve u Hrvatskoj*. *Pregled* i *Prikaz* su napisali priznati znalci tih pitanja dr. Juraj Kolarić i dr. Vjekoslav Milovan, pa na taj dio knjige vjerojatno neće biti prigovora. Nakon toga dolazi glavni dio knjige, gdje je na 180 stranica opisano abecednim redom oko 800 mjesta i gradova s kojom tisućom natuknica o crkvenim objektima. To je toliko ambiciozan, velik i ozbiljan rad, da autorima teksta treba odati puno priznanje, ali ujedno i posumnjati jesu li samo dva autora mogla napraviti tako obiman posao bez mogućeg prigovora. I samo uredništvo u *Predgovoru* predviđa u djelu moguće manjkavosti, pa poziva čitatelje neka reagiraju na bilo koju činjenicu i da ukažu na nju izdavaču.

Neka mi bude dopušteno ukazati na neke činjenice, ali samo za područje Gorsko-Dubičkog arhiđakonata, koji mi je poznatiji. Jedno od pitanja što bi ih se moglo postaviti izdavaču jest po kojem su kriteriju neki crkveni objekti ušli u knjigu, a drugi nisu. Na primjer od župnih crkava je Gušće ušlo u knjigu, a susjedna Preloščica nije. A oba ova mjesta iste su godine (1789) proglašena župama i gotovo iste godine (1833) u tim su mjestima sagrađene crkve.

Ako su ušle u knjigu kapele u Hrastelnici i Boku, onda su trebale ući i kapele u Palanjku, Sisačkoj Odri, Jazveniku i Staroj Drenčini, koje su sve zajedno prvi puta spomenute u kanonskoj vizitaciji iz 1696. godine. A ako su ušle u knjigu i porušene kapelice, onda je svakako trebalo uvrstiti i kapelu sv. Kvirina u Sisku. Ta se kapela spominje još ranije od prethodnih, već u kanonskoj vizitaciji iz 1653. Možda je trebalo spomenuti i kapele iz prve polovice 18. stoljeća u Vurotu i Skeli kod Gline.

A sada evo primjedbe i na pojedine natuknice!

- BREST POKUPSKI, napisan je na dva mjesta, i pod slovom "P". Trebalo je više naglasiti kako je to bila najstarija i najtipičnija drvena kapela Pokuplja, spomenik I. kategorije.
- HRASTOVICA, župna crkva nije "djelomično porušena", nego je porušena zajedno s temeljima i preko toga je mjesta sagrađena cesta.
- MAJA se ne nalazi "u blizini Siska", nego u blizini Gline.
- MARTINSKA VES nije "u blizini Gline" nego u blizini Siska.
- PETRINJA. U popisu župa iz 1334. se ne spominje nikakva "jednobrodna crkva sv. Lovre". Tada je Petrinja bila na drugoj lokaciji i župna crkva je bila posvećena sv. Stjepanu. I u popisu župa iz 1501. se još uvijek spominje u Petrinji župa "sancti Stephani regis", a župnik se zove "Laurentius".
- SISAK. Nespretna je stilizacija po kojoj izlazi da je crkva sv. Križa sagrađena u mjestu Pokuplju umjesto u Sisku. I godine izgradnje crkve su uzete proizvoljno i netočno. Župa Sv. Marije u Sisku nije osnovana 1960. nego 1961; počela je djelovati 1. V. 1961.
- ŽAŽINA. U popisu župa Zagrebačke biskupije iz 1334. i 1501. (vidi J. Buturac, "Starine" knj. 59) nema župe u Žažini, nego tek 1574. i 1669. godine, što je vjerojatnije od onih godina navedenih u knjizi.

Lojzo Buturac

"USPONI" BROJ 12.

Novi broj *Uspona* (izišao iz tiska ovih dana), obradovat će, siguran sam, svakog literarnog sladokusca. Izdaje ga, kao što je poznato *Senjsko književno ognjište*, a uređuje Milan Krmpotić uz pomoć Mile Butkovića, Vladimira Jurčenka, Marice Mostarac-Štokić i Davora Prpića. Sve su to ljudi od pera s nekoliko zbirki i knjiga iza sebe. Ovaj broj obiluje pregrštima pjesama, proznih zapisa, književnih kritika i znanstveno istraživačkih radova.

Pjesmama su predstavljeni: S. Vukušić, B. Biletić, M. M. Štokić, A. Žarkov, J. Palada, T. Kovačević, M. Butković-Podgorac, G. Filipi, D. Prpić, A. Murn, A. Dabo, Z. Ribar, Z. Peter, G. Rupčić, J. Karakaš, P. Grubić, I. Mataija, K. Poljarević, I. Sretić, Lj. Ilijevska-Uzelac, T. Milohanić.

Ostali prilozi: A. Ćosić: "Večera", V. Jurčenko: "Naš kondor", G. Rupčić: "Izlazak iz kruga", dr. D. Babić: "Esejističko-kritički prilozi Milutina Cihlara-Nehajeva", A. Zoričić: "Oročeni-Canettijeva antibajka" i "Canettijev kontrapunkt života u drami "Komedija taštine", J. Brković: "Saga o zlim vremenima i ljudima", M. Krmpotić: "Ispod Pegazovih krila", "Poniranje u plavo" i "O primorskom ogranku Bunjevaca", T. Kovačević: "Velebit kazna za oči", P. Šušnjara: "Krmpotićev Bog i Alah", R. Šušnjara: "Obilježja stila u Krmpotićevu romanu: "Tek braća", Poljarević: "Uspomene iz nepostojećeg svijeta", E. Ljubović: "Dijalog talijanskog anonima iz Ferma o gradu Senju i senjskim uskocima" i "Antički natpisi iz Senja"...

Kao što se vidi štiva na pretek, za najrazličitije ukuse.

Grga Rupčić

ARGUMENTI ZA NOVO DATIRANJE POČETKA HRVATSKE SVEUČILIŠNE NASTAVE

(Tomo Vereš: Dominikansko opće učilište u Zadru (1396-1807) prvo hrvatsko sveučilište, Globus, Zagreb, 1996.)

Svaka nova knjiga prof. dr. Tome Vereša znači barem dvostruko obogaćenje naše kulture. S jedne strane, u svakoj su mu knjizi izvorna znanstvena dostignuća - s druge strane, Verešov brižljiv i elegantan stil, precizno i jasno iznošenje teza i vizija, zadovoljavaju i zahtjevnije čitatelje koji i u znanstvenim djelima traže književnu ljepotu.

Ovoga se puta Tomo Vereš bavi dominikanskim općim učilištem u Zadru. Doduše, to nije nova tema, time se već 1877. bavio zadarski povjesničar Carlo Federico Bianchi, te će nam Vereš u prilogu knjige, uz zanimljiv slikovni i tlocrtni materijal, ponuditi i novi Jeličićev prijevod Bianchijeva teksta "Crkva i samostan sv. Dominika u Zadru" iz 1877. Kasnije su tu temu doticali brojni istraživači (Antonin Zaninović, Stjepan Zimmermann, Teofil Harapin...), koje Vereš uglavnom ostavlja po strani dok svoju vjeru poklanja Stjepanu Krasiću. S njegovih rezultata i polazi, ali je pri analizi starih dokumenata i ustanovljene faktografije, kao i uvijek, samostalan, osebujan i zanimljiv. A pogađa li uvijek "u sridu"? Ne znam smijem li si dopustiti apodiktičan odgovor na to pitanje. Sklon sam ipak odgovoriti pozitivno ako bismo Verešove apodiktičke prosudbe, koje sadrži ova knjiga i o kojima ću u nastavku članka izvijestiti, preimenovali u - tek plauzibilne. Najbolje da odmah kažem što me muči. Muči me što je pri navođenju pisma dominikanskoga generala Rajmunda kardinalu Filipu (str. 38 i 39) zaboravio datirati to pismo. Ono je jedan od Verešovih dokaza da je zadarsko dominikansko učilište iz 1396. bilo *studium generale*, a što ako je to pismo, recimo, mlađe od 1396? Kao dokaz bi otpalo. Dakle je nužno reći kad je pisano. Autorova je teza da je dominikansko učilište u Zadru, uspostavljeno ("asignirano") 14. lipnja 1396., imalo karakter sveučilišta. Za tu tezu autor iznosi zanimljivu argumentaciju koju ću ovdje ukratko rekonstruirati.

Premda se u glavnom povijesnom izvoru (Registrum litterarum Fr. Raymundi de Vineis Capuani Magistri Ordinis 1380-1399) ne spominje sveučilište (*studium generale*) nego samo *studium theologiae*, svatko tko zna da nema studija teologije bez studija filozofije zaključit će da je u dominikanskome samostanu u Zadru nužno postojao već i prije 14. lipnja 1396. studij filozofije. Dakle se 14. lipnja 1396. teološki studij (fakultet), kao novouspostavljeni visokoobrazovni institut, pridružuje već postojećem filozofskome studiju (fakultetu), a dva su fakulteta dovoljna za *studium generale* odnosno za sveučilište.

Iz činjenice da je zapis o uspostavi studija teologije pronađen u registru spisa dominikanskoga generala, odnosno općeg magistra, treba zaključiti da je studij uspostavljen njegovom naredbom (rečenicu iz zapisa: "*fuit assignatum studium*" treba shvatiti kao informaciju da je osnutak toga studija bio *naređen*). Naredba pak s tako visokoga mjesta ne bi dolazila u obzir kada bi bila riječ o učilištu nižega ranga, recimo o provincijalnome učilištu (*studium provinciale*) ili svečanome učilištu (*studium solemne*). Sama činjenica da je nalogodavac osnutka bio najviši dužnosnik Reda dovoljan je dokaz da je novouspostavljeno učilište imalo obilježja generalnoga studija, odnosno, sveučilišta.

Što se tiče nastavnog i drugog osoblja novouspostavljenoga (generalnog) studija, glavni dokument (Registar Rajmundovih spisa) veli da je bilo dopušteno ("*concessum*") zadarskome provincijalu i definitorima provincijskoga kapitula da se tim problemom pozabave. Dakle, moralo se raditi o najvišemu učilištu, jer kada bi se radilo o studijima nižega ranga, podrazumijevalo bi se da skrb o nastavnome i drugome kadru znači obvezu lokalnih poglavara, a ne bi ih za tu skrb neki viši poglavar morao ovlašćivati. Inače, general Reda Rajmund je iste godine (1396.) uputio jednoga talijanskoga studenta iz Ferrare da teološke studije nastavi u Zadru. Time je, naglašava Tomo Vereš, general potvrdio da se tu doista radi o osnivanju klasičnoga europskog sveučilišta međunarodnog obilježja.

Kao posljednji dokaz za navedenu tezu Tomo Vereš navodi pismo što ga je general Reda Rajmund uputio kardinalu Filipu iz Alençona, a u kojemu se, između ostaloga, kaže da svaka provincija dominikanskoga reda ima *studium generale* (sveučilište). Da se ta rečenica mora odnositi i na zadarsko dominikansko sveučilište iz 1396., dokaz je što Rajmund već tri godine kasnije prestaje biti provincijal, a pismo je pisao isključivo u tome svojstvu. Time bih svršio prikaz Verešove izravne argumentacije u korist teze da je u dominikanskome samostanu u Zadru 1396. osnovan *studium generale*. Vrijeme je da se ukratko pozabavim Verešovom neizravnom argumentacijom iste teze.

8. prosinca 1495. dogodilo se nešto što istinitost podatka o sveučilištu u 1396. na prvi pogled pobija. Uz taj datum vezuje se naredba jednog drugog dominikanskog generala (Joakima Turrianija) da se u zadarskome dominikanskome samostanu mora osnovati sveučilište ("*ordinatur studium generale*"). Dakle ono sve što je rečeno pada u vodu, jer ne može se uraditi nešto što je već urađeno, ne može se osnivati nešto što je već osnovano? Je li baš tako? Vereš nam nudi sljedeću neizravnu argumentaciju. Nekoliko godina nakon pada Bosne u turske ruke (1463.) počele su dugotrajne turske provale u zadarsku regiju, pa i u predgrađa samoga grada. To je dovelo do gašenja ili možda čak do formalnoga ukinuća zadarskoga dominikanskoga generalnog učilišta, te je - nakon što su se prilike smirile i mogućnosti za visokoškolski i znanstveni rad ponovno javile - bilo nužno i logično da se sveučilište, svojedobno uspostavljeno voljom generalnog magistra Rajmunda, sada ponovno uspostavi (obnovi) voljom generalnoga magistra Turrianija (1495.).

To bi bilo glavno u ovoj knjizi Tome Vereša. U nastavku se autor bavi promaknućem zadarskog dominikanskog općeg učilišta u red povlaštenih europskih sveučilišta (1553.), te prikazuje dva značajna hrvatska mislioca koji su studirali ili predavali na tome sveučilištu, Grgura Natalisa Budislavića, filozofa, teologa i prirodoznanstvenika, te Luku Bračanina-Polovinića, biblicista.

Na kraju ću si dopustiti dvije-tri manje važne primjedbe. Autor veli da u poznatoj Cuvajevoj "Građi..." nije uzeta u obzir povijest školstva u Dalmaciji. Koliko znam, to može vrijediti samo za naslov Cuvajeva djela, u kojemu se spominju samo Hrvatska i Slavonija: u tekstu ima dosta i o Dalmaciji. Sjećam se da sam u tome djelu pročitao da je moj

predak, začasni kanonik kaptola senjskog i ugledni član Jeronimskoga društva, Ljudevit Slamnig, kao profesor i direktor prve hrvatske gimnazije u Rijeci napisao memoare o riječkome školstvu. Također sam iz Cuvajeva djela dosta saznao o školstvu u Zadru i Dubrovniku (centralne škole, liceji, supsidijarna podložnost tih škola pariškome sveučilištu...) za francuske vladavine u Dalmaciji, Hrvatskoj i Sloveniji.

Iz stilskih je razloga autor (u prikazu dominikanskoga nastavnoga plana i programa u filozofskim studijima) Aristotela (kojega puno spominje) jednom nazvao Stagirićaninom, a tko danas zna da je Aristotel bio podrijetlom Makedonac rođen u Stagiri? Bit će čitatelja koji će misliti da je to netko drugi.

Svevlad Slamnig

NOVO IZDANJE ŽIVOTOPISA SLUGE BOŽJEG PETRA BARBARIĆA

(Josip Weissgerber: "USKRSNA ZVONA, Životopis hrvatskoga velikana Petra Barbarića", 4. izd., Vicepostulatura Petra Barbarića, Fratrovac 38, Zagreb, 1995. 86 str. Cijena 7 kn.)

Sluga Božji Petar Barbarić, isusovački sjemeništarac u Travniku, umro je na Veliki četvrtak 1897. u tadašnjoj zgradi travničkoga sjemeništa, okružen poglavarima, na glasu svetosti. Jedan od tih poglavara, Petrov generalni prefekt o. Puntigam napisao je prvi životopis "divnoga mladića", kako će kasnije nazvati Petra nezaboravni kardinal Stepinac. Životopis je preveden na njemački, te se zna da je nadahnuo mladića Palotinske družbe u Schönstattu, J. Englinga, na svet život, a Jakoba Gemmela, kasnije profesora na isusovačkome visokome učilištu u Zagrebu, na svećeništvo i redovništvo.

Novi, opširni, životopis Petrov napisao je o. Miroslav Vanino, a onda je 1967. godine izašlo prvo izdanje briljantnog, premda kratkog, Petrova životopisa, iz pera značajnog isusovačkog pisca Josipa Weissgerbera, koji je postupio ovako: činjenice je uzeo iz Vaninova životopisa, a onda ih je psihološki dogradio i obrazložio na jasan i vrlo uvjerljiv način, davši sve od sebe da životopis i stilski bude vrlo vrijedan. Napominjem da je pater Weissgerber znanstvenik s više područja, posebno psihologije.

Pred nama je IV. izdanje Weissgerberova životopisa Petra Barbarića "Uskrsna zvona". Naslov I. izdanja bio je "Zvona Velike subote". Petar je pokopan na Veliku subotu, kada je, po prijašnjoj liturgiji, oko devet sati ujutro, u okviru mise, bila "Gloria", zazvonila bi radosno sva zvona, s brodova po rijekama i moru začule bi se sirene - slavila se Isusova pobjeda nad smrću! U tome je ozračju bio i Petrov put u raj.

Prikazat ćemo ukratko taj životopis, a onda ćemo reći dvije važne stvari, zbog kojih pojavu i raspačavanje Weissgerberove knjige valja posebno pozdraviti.

Na početku stoji razgovor o Petru, koji je autor vodio s vicepostulatorom Petrove kauze. (Napominjemo da je parnica za beatifikaciju u samoj sarajevskoj nadbiskupiji završena i predmet je u Rimu.) S gledišta dinamičke psihologije, veli pater Weissgerber, prepoznajemo Petra kao genija afektivne i društvene zrelosti. Već kao dijete Petar je, zahvaljujući milosnom obdarenošću

iznimnim psihičkim zdravljem, shvatio odnos Boga i čovječanstva i blagotvorni utjecaj vjere na mrežu društvenih odnosa.

U nastavku autor razmatra utjecaj opora života hercegovačkih ljudi nedaleko od Vitine (Petar se rodio u Šiljevištima kod Klobuka) i tu vidi dobru pripravu za život kakav je vodio Petar, i za čudorednu snagu kojom je zračio i zrači. Autor portretira Petrove roditelje, čestite ali i ponosne seoske gospodare, a čestiti je bio i trgovac u Vitini u kojega je Petar jedno vrijeme radio, ali nije ostao, jer je čeznuo za knjigom. Perin učitelj Vuksan dobio je pismo od rektora travničkog isusovačkog sjemeništa da mu šalje marljive i pobožne dječake. Dakako, Vuksan se prvo sjetio Petra Barbarića. Tako je Petar došao u kuću koju je u svojim zapiscima odmah nazvao Božjom.

Odnos prema vjeri, poglavarima, profesorima i drugovima bio je od prvog dana u idealnoj mjeri natopljen razboritošću i zdravom osjećajnošću. Nove životne struje, koje donosi razvoj od dječaštva prema adolescenciji, naš je mali "afektivni i društveni genij" usmjerio u prava korita, uklopio u veliku životnu orijentaciju, upravio prema Istini i Ljepoti. A Bog je njegovo srce uzeo u kovačnicu bola: smrt mu je odnijela baku, tri sestre i mamu - sve u jednoj godini (1893.), ali ga je time Bog samo očeličio, jer je Petru uzor bio sv. Alojzije, koji je grob zvao početkom vječnoga života.

Autor životopisa mnogo prostora posvećuje blagotvornom utjecaju Petra Barbarića na druge pitomce sjemeništa. Ni sjemenište nije zrakoprazna posuda, lažni sjaj poroka vidi se i iz njega, popuštanje zabludama moguće je na primjer preko praznika... Petar, mladić duhovne egzistencije i izgrađena karaktera, upućujući drugove na sreću mirne savjesti, koja natkriljuje sreću prolaznih poročnih zadovoljstava, činio im je neizmjerne usluge. Posebno je to radio preko Marijine Kongregacije. Umro je od sušice, koja je onda bila strašna bolest. Autor minuciozno i dirljivo opisuje taj turobni proces i samo preminuće, ali suze što čitateljima teku dok to čitaju nisu samo suze bola nego i suze svete zapanjenosti nad vječnošću i suze nade u gledanje najdražeg Bića, što je bilo i sadržaj svijesti umirućega čistog mladića.

Knjiga ima desetak važnih ilustracija, a na omotu je pročelje župne crkve u Donjem Hrasnu (istočna Hercegovina), dar vlč. R. Markovića.

Vrijeme je da kažemo najavljene dvije stvari zbog kojih pojavu ove knjige valja posebno radosno pozdraviti.

Prvo: Primjer opredijeljenosti za dobro u Petrovu je slučaju dosegnuo snagu autoriteta, što se iz ove knjige naveliko vidi. Budući da hrvatska mladež danas živi u civilizaciji gdje je *porok* isposlovao snagu autoriteta, pa ta okolnost dodatno otežava izbor čista života (sramota je prihvaćati duhovne vrijednosti, a normalno je živjeti "kao svi ostali"), Petrov "autoritet dobra" i "javno mišljenje u kojemu je dobro vrhovna vrijednost" zračeći iz ove knjige može puno napraviti. Može promijeniti javno mišljenje mladih.

Drugo: Petar je umro u 23. godini sretan. Petar je znao i duboko osjećao da u ljudskoj sudbini postoji izbor Sreće kojoj ni bolest ni smrt ne mogu nauditi. I to zrači iz ove knjige. Baš je ovoj poruci otac Weissgerber posvetio snagu književnog stila i psihologijske argumentacije, znači da bi za patnike opterećene teškom i samrtnom bolešću ova knjižica mogla biti kao da je od zlata.

Na kraju napominjemo da je ordinarij Petrove nadbiskupije, kardinal Vinko Puljić, 15. travnja ove godine otvorio

Godinu sluge Božjeg Petra Barbarića, koja će trajati do 15. travnja 1997., stote obljetnice Petrove blažene smrti. Zar nije i to razlog da se ova knjiga, kojoj je autor na književan i suptilan način pridao obilježje žive poruke s groba ovoga čistog mladića, širi po hrvatskome narodu, naročito među mladima?

Svevlad Slamnig

NADA KISIĆ KOLANOVIĆ, ANDRIJA HEBRANG (1899-1949):

(Iluzije i otrežnjenja, Institut za suvremenu povijest, Biblioteka Hrvatska povjesnica. Monografije i studije, knj. 2, Zagreb, 1996., 244. str.)

Djelo Nade Kisić Kolanović "Andrija Hebrang - iluzije i otrežnjenja", koje je tiskao Institut za suvremenu povijest (sadašnji Hrvatski institut za povijest), govori o životu i radu Andrije Hebranga, jednog od najznačajnijih članova Komunističke partije Jugoslavije u razdoblju između 1919. i 1949. godine, kada je umoren u Beogradu. Hebrangov je životopis u ranijem sustavu prikazivan izrazito negativno, komunističke su ga generacije držale "izdajnikom", a o njemu je jedina dostupna literatura bila ona koju su pisali predstavnici službene vlasti i politike. Andrija Hebrang svakako je u vrijeme drugog svjetskog rata bio najistaknutiji hrvatski komunist, čiji je autoritet nadilazio ostale partijske rukovodioce u Hrvatskoj. Životni put Hebrang je počeo kao komunistički aktivist koji je podržavao jugoslavensku federaciju i komunizam, da bi na kraju došao u sukob s vlastitom Partijom, posumnjao u ideologiju koju je podržavao te tragično završio život u Beogradu. Kao najveći grijeh Hebrangu se spočitavao nacionalizam, koji je bio smetnja jugoslavenskoj federaciji.

Autorica knjige, Nada Kisić Kolanović, naglasila je da se Hebrangov ugled koji je uživao temeljio na osobnim kvalitetama, a ne rezultatima njegove politike, te da Hebrang nije mogao pretpostaviti da će ga uništiti njegova partija. U predgovoru knjige naglasila je da se kroz knjigu provlači teza da je mnoge Hrvate partizanskom pokretu privukao onaj aspekt komunističke politike koji je Hrvatima obećavao izbalansiran status u jugoslavenskoj federaciji, a ne komunistička ideologija kao takva.

Polazeći od te misli, autorica je djelo o A. Hebrangu počela prikazom Hebrangova života do hapšenja 1928. godine i osude na dugogodišnji zatvor. Tijekom godina tamnovanja (1929-1941) A. Hebrang je izgradio političke stavove koji su u nekim aspektima bili suprotni boljševičkom radikalizmu, prihvaćajući suradnju s građanskim strankama i odbijajući teze o svjetskoj revoluciji. Autorica je istaknula činjenicu da je tijekom tamnovanja Hebrang bio označen "trockistom" i došao u sukob s crnogorskim komunistom Miletićem.

Vrijeme rata predstavljalo je najznačajnije razdoblje Hebrangova rada, u kojemu su se dogodile značajne promjene: Hebrang je od jednog od najprisnijih Titovih suradnika, došao u sukob s tadašnjim vodstvom Partije koje su činili Kardelj, Ranković, Đilas i Tito zbog izražavanja vlastitih stavova o određenim problemima. Odbijao je Staljinove preporuke o potrebi pokretanja oružane borbe protiv Nijemaca, jer je znao da za to nije bilo uvjeta, neke Titove procjene o stanju na hrvatskim područjima pod kontrolom hrvatskih partizana nije prihvaćao, a surađivao je sa HSS-om na način koji Tito nije odobravao.

Hebrang je do ljeta 1944. bio najznačajniji i najpopularniji komunistički vođa u Hrvatskoj. Otvorio je vrata suradnji sa HSS-om kako bi privukao seljaštvo partizanskom pokretu, no nije nikad htio priznati određenu stranačku autonomiju HSS-u, jer je vlast komunista stavljao na prvo mjesto. Tito ga je ipak kritizirao zbog s jedne strane žestoke kritike Mačeka, a s druge zbog ustupaka koje je napravio HSS-u.

Nada Kisić Kolanović istakla je da je Hebrang bio dosljedan tradiciji južnoslavenske uzajamnosti, a federativnu i republikansku Jugoslaviju nikad nije napustio kao cilj. Jedino je odbijao centralistički i monarhistički oblik državne vlasti. Za Hebranga je ZAVNOH bio mjesto rješavanja hrvatskog pitanja, no naivno je vjerovao da komunisti najbolje poznaju i mogu riješiti pitanje zajedničkog života različitih južnoslavenskih naroda. Sukobi s Partijom počeli su kad je počeo isticati hrvatske komponente ZAVNOHA: bio je optužen da samostalno odlučuje, da je previše popustio HSS-u, zapostavio Srbe u ZAVNOH-u, dao previše ideoloških ustupaka Katoličkoj crkvi (vjeronauk u partizanskim školama, priznavanje crkvenog braka). Politbiro je iznio mišljenje da Hebrangovo autonomno ponašanje i usmjerenost prema Hrvatskoj nisu primjereni osobi koja je generalni sekretar hrvatske partije pa je smijenjen. Postao je povjerenik za industriju NKOJ-a, pa je boravkom u Beogradu mogao biti pod budnim okom Politbiroa.

Hebrang je u Beogradu bio usamljen, bez veće podrške, pa ni njegovo nezadovoljstvo politikom prema Hrvatskoj i Hrvatima 1945. godine nije moglo promijeniti određene postupke Politbiroa i Tita (npr. pitanje gospodarskog zakidanja Hrvatske ili političku odmazdu kod Bleiburga). Tim je pitanjima autorica knjige dodala i sumnju o uspješnosti socijalističkog modela koji je nudio Staljin, naročito u području gospodarstva koje je planirano birokratski, a istovremeno je uništavana poljoprivredna proizvodnja, što su bila mišljenja koja su ga opet stajala položaja: sredinom 1946. godine je isključen iz Politbiroa i smijenjen sa svih javnih funkcija radi "opozicionarstva" i "otpadništva".

Posljednja faza sukoba desila se 1948. godine, kada je, ističe autorica, Tito optužio Hebranga za razbijanje partije. Iako je uhapšen i bio pod istragom staljinističkog tipa, Hebrang nije nikad priznao da je kriv za optužbe. Hebrang nije popustio pred istražiteljima, no o njegovu se umorstvu, koje autorica stavlja u lipanj 1949, još ne zna mnogo jer tijelo nikad nije predano obitelji i nije poznato gdje počiva. Autorica je istakla da je Centralni komitet Komunističke partije Hrvatske 1986. godine odbio reviziju procesa, te da je Sabor Republike Hrvatske u lipnju 1990. godine proglasio Hebranga "nevinom žrtvom komunističke represije", pa je politički zločin nad Hebrangom postao njegova moralna pobjeda.

Rezultati istraživanja koje je u knjizi o komunističkom vođi tijekom rata A. Hebrangu iznijela Nada Kisić Kolanović svakako će privući pažnju šire čitalačke publike, iako je, kao što je to istakla i sama autorica, potrebno još proširiti istraživanja kako bi se otvorena pitanja ovog razdoblja hrvatske povijesti bolje razjasnila.

Zlatko Kudelić

NASTAVLJAČI KONTINUITETA

(Branko Čegec-Miroslav Mićanović, Strast razlike, tamni zvuk praznine, Quorum, br. 5-6, 1995., 459 str.)

Sredinom mjeseca lipnja u knjižarama se pojavio i posljednji prošlogodišnji dvobroj časopisa *Qourum,* posvećen u cijelosti suvremenom hrvatskom pjesništvu osamdesetih i devedesetih.

Nakon brojnih antologija koje su zaredale tijekom osamdesetih, kao i onih koje su nemilice nicale u devedesetima, ponajčešće kao neodoljiva potreba sastavljača za stjecanjem instant iskaznice novokomponiranoga domoljublja, pred nama je napokon iscrpan pregled vremenski jasno određenoga stihotvoračkoga stvaralaštva. Pjesničko-kritičarski te uredničko-nakladnički dvojac: Čegec-Mićanović odlučili su se ne za *antologiju* već za *panoramu.*

"Panorama obuhvaća" - pojašnjavaju u uvodnoj bilješci sastavljači - "autore rođene nakon 1945. godine, koji su prve knjige poezije objavili nakon 1970. Činilo nam se, naime, da nedvojbeno treba zabilježiti vrijeme nakon glasovite antologije *Suvremeno hrvatsko pjesništvo* Zvonimira Mrkonjića" (usp. Quorum, *nav. br.* str. 3).

Premda je riječ o jasno iskazanu metodološkom pristupu, a možda upravo zbog toga, neizbježna su i brojna pitanja: od najbanalnijih *zašto nema* ... ili *zašto i* ..., do nešto suptilnijih: *ako se nije moglo bez tog imena, zašto s toliko sastavaka* ...? itd. No, takva i slična pitanja ne bi smjela odvratiti pažnju od istinskih vrijednosti ovog pregleda. Da kojim slučajem i nije spomenuta Mrkonjićeva antologija, Čegecov i Mićanovićev projekt nužno bi se nametnuo kao dio vertikale (Tomislav Ladan - Zvonimir Mrkonjić - Cvjetko Milanja - Hrvoje Pejaković) prosudbenoga pristupa pjesničkom djelu suvremenika.

Prema riječima samih sastavljača: "Knjiga je podijeljena u tri cjeline: izbor iz autorskih poetika započinje sa Stankom Rabarom (1947.), a završava s Milanom Vuković (1970.); drugi dio sastoji se od izbora iz poezije autora koji su prvu knjigu poezije objavili od 1990. do 1995.: izbor započinje s Tahirom Mujčićem (1947.), a završava s Katarinom Zrinkom Matijević (1973.). Treći dio knjige čine bio-bibliografske bilješke o autorima, izbor iz kritičkih i esejističkih tekstova o pjesnicima uvrštenim u panoramu, izbor kritičkih i esejističkih knjiga, te napokon popis antologija, izbora i pregleda u periodici" (*nav. dj.*, str. 3.).

Siguran sam da bi ova panorama imala veću specifičnu težinu i da bi djelovala uvjerljivije da mjestimice, umjesto osobnog čitanja nekih autora, ne zatječemo puko prenošenje iz nekadašnjih izbora. Osim ako sastavljači i na taj način nisu htjeli iskazati vlastiti odnos prema uvrštenome djelu dotičnoga pisca?!

U svakom slučaju, riječ je o djelu koje će naći mjesto i u najskromnijim knjižnicama iole ozbiljnih proučavatelja (ili samo uživatelja) lijepoga štiva; a pjesništvo je neprijeporno, količinski doduše manji, ali zato i ljepši dio lektire.

Tvrtko Klarić

Vijesti

* * *

U Kopenhagenu je u svibnju priređena izložba slika i crteža naše, uz *Gabrijela Jurkića,* najpoznatije likovne suradnice, prof. *Zdenke Sertić.*

* * *

"Studia croatica" iz Buenos Airesa objavljuju u br. 1/96 prikaz našega prijevoda knjige *Johna Pintara* "Četiri godine u Titovu paklu" (HKD 1994). U travnju je knjiga predstavljena i na Radiju-Zabok.

* * *

"Večernji list" od 4. V. 1996. donosi prikaz nove "Maruliane" iz pera *Marije Grgičević* (I Henrik VIII. je čitao *Marulića*).

* * *

Božidar Petrač predstavio je 19. V. 1996. djelo *Side Košutić* u Radoboju.

* * *

"Hrvatsko slovo" od 17. V. 1996. donosi prikaz "dramskih četvrtaka" *Vojmila Rabadana* iz pera njegove kćeri *Dubravke Rabadan.*

* * *

Druga obljetnica smrti našega člana *Stjepana Sulimanca* komemorirana je svečano u rodnoj Turnašici 20. V. 1996.

* * *

U nakladi "Meandra" objavljena je knjiga "U lazaretu" *Dubravke Petek,* koja je bila član našeg uredništva.

* * *

Časopis MI, br. 5-6/96, donosi izbor poezije našeg suradnika *Predraga Grubića* i članak o našoj književnoj večeri posvećenoj *Emilu Kazimiru Žeravici.*

* * *

U Vjesniku od 26. V. 1996. naš suradnik *Ivo Balentović* objavljuje svoju novelu u "Priči Nedjeljnog Vjesnika".

* * *

U Parizu je objavljena korespondencija *Paula Claudela* i *Jacquesa Madaulea* pod naslovom "Connaisance et reconnaissance" (DDB 1996).

* * *

"Edizioni" Paoline" izdale su misli *Georgesa Bernanosa* iz njegovih djela pod naslovom "Pensieri, parole, profezie" (Misli, riječi, proroštva).

* * *

"La Croix" od 18. V. 1996. donosi razgovor *Florence Labruyère* s hrvatskim književnikom *Vladom Gotovcem,* a 19. V. 1996. članak *Michela Crépua* o *Julienu Greenu* (J.G.-un voyageur parmi les ombres).

* * *

"Naša ognjišta", br. 5/96, prenose iz *Danice 97* članak o *Anti Starčeviću* iz pera *Nede Pavešković*a.

* * *

"Suđenje Isusu" *Diega Fabbrija,* koje je naše Društvo na inicijativu p. *Božidara*

Nagya a u prijevodu *Radovana Grgeca* objavilo u svojoj Džepnoj knjizi", izvedeno je zahvaljujući istoj inicijativi, nakon premijere u Osijeku na Uskrs, još u desetak mjesta.

* * *

U Amsterdamu je u svibnju izvedena drama *Tona Vorstenbocha* i *Guusa Vleugela* "Srebrenica" o sramotnom napuštanju te enklave sa strane nizozemskog bataljuna i o njezinu prepuštanju srpskim koljačima.

* * *

O zbivanjima u bosanskom ratu objavljena je knjiga *Xaviera Bougarela* "Bosnie, anatomie d'un conflit" kod "Ed. La Découverte".

* * *

Naš suradnik dr. *Augustin Blazović,* doajen gradišćansko-hrvatskih književnika i član DHK-a, imenovan je začasnim kanonikom.

* * *

"Sunday Times" donosi informaciju o tom kako su bosanski Srbi financirali stranku *Johna Majora.*

* * *

"Die Furche" objavljuje 30. V. 1996. razgovor s *Ivicom Osimom*, sada trenerom u Grazu, a 16. V. 1996. *Nadine Hauer* o religioznom pluralizmu.

* * *

"Glas Koncila" od 9. VI. 1996. donosi prikaz knjige *Stanislava Vitkovića* "Nedopjevana pjesma" (HKD 1996) iz pera *Radovana Grgeca* pod naslovom "Traženje staze svjetlosti".

* * *

Željko Holjevac objavljuje prikaz knjige *Petra Grgeca* "Dr. Rudolf *Eckert*" u "Croatica Christiana Periodica", br. 36/95.

* * *

5. VI. 1996. održao je u organizaciji Serra-cluba-Zagreb dr. *Juraj Kolarić* predavanje "Vjerska snošljivost prema koncilskim dokumentima".

* * *

7. VI. 1996. održana je u organizaciji Matice slovačke i Društva hrvatsko-slovačkog prijateljstva spomen-večera u čast *Stjepana Moyzesa*, zagrebačkog kanonika i slovačkog biskupa. Nažalost, termin je kolidirao s posjetom HKD sv. Ćirila i Metoda (sv. Jeronima) rodnoj kući našega osnivača *Jurja Haulika* u Trnavi i spomeniku našega urednika dr. *Josipa Andrića* u Hrvatskom Grobu (v. posebni izvještaj).

* * *

3. VI. 1996. slavljena je u kapeli Bogoslovnog sjemeništa u Zagrebu komemorativna euharistija prigodom druge godišnjice smrti književnice i novinarke Glasa Koncila *Smiljane Rendić.*

* * *

6. VI. 1996. umro je u Zagrebu jedan od najstarijih članova i suradnika HKD-a, ugledni književnik i estetičar, p. *Rajmund Kupareo.* Sprovod je bio na Mirogoju 10. VI. 1996.

* * *

"Narod", br. 28/96, donosi dva članka *Stanke Pavune-Matasović* o obitelji i o

"Slavončicama" njezina oca *Antuna Matasovića.*

* * *

U "Vjesniku" od 5. VI. 1996. *Živana Morić* u članku "Uzbudljivo marulićevanje" piše o posljednjoj knjizi *Mirka Tomasovića* o *Marku Maruliću.*

* * *

"Die Furche" od 6. VI. 1996. donosi razgovor s *Terezijom Stoisits* predstavnicom "zelenih" u austrijskom parlamentu, koja je najavila odgovor na članak *Jurice Milkina* o "starim zecima" u Maruliću 2/96.

* * *

18. Vi. 1996. Hrvatski katolički zbor MI predstavio je prvu knjigu pjesama *Ivne Talaje* "Nebeska radost".

* * *

Od 7. VI. 1996. održan je u Rijeci znanstveni skup o p. *Bernardinu Škrivaniću,* u čijem je sklopu pročitao *Darko Deković* sažetak priopćenja spriječenoga *Radovana Grgeca* "R. Eckert i njegov krug".

* * *

U organizaciji Hrvatskog katoličkog zbora MI održao je na Tribini grada Zagreba dr. *Stjepan Baloban* 13. VI. 1996. predavanje o moralno-etičkim izazovima i dilemama suvremenog odgajatelja,

* * *

U Europskom domu u Jurišićevoj ulici predstavljena je knjiga *Darka Žubrinića* "Hrvatska glagoljica" 17. VI. 1996. Uz autora o knjizi je govorio *Radovan Grgec.* Voditeljica tribine bila je *Marija Bukovac.*

* * *

Kod Plona je *Jean-Claude Barreau* objavio novu knjigu "Les Vies d'un paien" (Životi poganina). Podsjećamo da smo njegovu "Vjeru jednog poganina" objavili kao 2. svezak "Novih vidika" 1968. dok je još bio svećenik.

* * *

14. VI. 1996. otvorena je u Vodnikovoj 4 (Hrvatsko-izraelsko društvo) 14. samostalna izložba slika našeg suradnika *Josipa Ćosića* uz sudjelovanje *Mirka Validžića* i *Mladenka Spahije.*

* * *

U Mekušju kod Karlovca održani su prvi "*Vidrićevi* ditirambi" uz sudjelovanje inicijatora *Zlatka Tomičića, Stanislava Pejkovića, Envera Mehmedagića, Joje Ricova, Miroslava Slavka Mađera* i dr.

* * *

13. VI. 1996. govorili su o odjecima filozofije *Jacquesa Maritaina* u Kini *Charles Molette* i *Louis Déjond* u Katoličkoj centrali za dokumentaciju i konferencije u Parizu.

* * *

Izašao je iz tiska II. svezak "Borbenih eseja i spisa *Georgesa Bernanosa*" u biblioteci Plejade. Iako u njima *Paul Claudel* nije prikazan u najboljem svjetlu, čitavu knjigu prožima borbeni Bernanosov stil u kršćanskom duhu.

* * *

"Moj životopis" *Tiasa Mortigjije*, jednoga od urednika "Hrvatske straže", objavio je NZMH u redakciji *Trpimira Macana.*

* * *

Hrvatsko kulturno društvo "Napredak" u suradnji s Hrvatskim institutom za povijest predstavilo je 20. VI. 1996. knjigu *Pave Živkovića* "Etnička i vjerska povijest Bosne, Slavonije i Srijema do konca XVII. st. "

* * *

17. VI. 1996. predstavili su u dvorani HVEP-a *Radovan Grgec* i autor knjigu *Darka Žubrinića* "Hrvatska glagoljica" (HKD 1996). Između predavanja nastupio je zbor "Glagoljica" pod ravnanjem mo. *Izaka Špralje*. Voditeljica tribine bila je *Marija Bukovac*.

* * *

U listu "The Tablet" od 8. VI. 1996. *John McCann* piše u članku "Too liberal with Meaning" o tom kako filozofija individualizma, koju su usvojili liberalni ideolozi, predstavlja zapravo svojevrsnu antitezu idealu demokracije.

U istom broju lista "The Tablet" *Michael Alexander* objavljuje esej "Is modern literature post-Christian?" (Je li suvremena literatura postkršćanska?).

* * *

O posjetu HKD sv. Ćirila i Metoda (sv. Jeronima) Slovačkoj (*Haulikovoj* rodnoj kući i Hrvatskom Grobu) donosi izvještaj IKA od 13. VI. 1996. i "Glas Koncila" od 23. VI. 1996. 17. VI. 1996. snimila je o tom trodnevnom posjetu *Jasminka Domaš* intervju s *Radovanom Grgecom*, emitiran na I. programu Radio-Zagreba 23. VI. 1996.

* * *

U povodu smrti sira *Fitzroya Macleana* u "Večernjem listu" od 19. VI. 1996. *Željko Toth* piše i o tom kako je MacLean bio počasni građanin Korčule i kako tamo ima kuću koju je često posjećivao.

* * *

Naš član još od 30-ih godina i autor naših izdanja (Baraban, Čežnja za zavičajem) te jedan od najredovitijih suradnika "Marulića" i "Danice", p. *Rajmund Kupareo*, dobio je postumno za životno djelo književnu nagradu "Vladimir Nazor" 19. VI. 1996.

* * *

17. VI. 1996. umro je u Zagrebu naš redoviti suradnik *Miroslav Majnarić* u 80. godini života.

* * *

Sredinom lipnja predstavljena je u Hanauu knjiga našeg suradnika p. *Marijana Kovača* "Tri slavne klarise".

* * *

U Parizu je izašla iz tiska knjiga *Jacquesa Maritaina* "L'impossible antisémitisme" (Nemogući antisemitizam) a kod Editions du Rocher knjiga *Régine Pernoud* "Saint Jérôme".

* * *

Kod "Maison neuve" objavljeno je djelo *Ivana Đurića* "Le crépuscule de Byzance" (Sumrak Bizanta).

* * *

U "Vjesniku" od 30. VII. 1996. objavljen je razgovor *Andrije Kačića Karlina* s našim suradnikom iz Madrida, prof. *Pavlom Tijanom*.

* * *

23. VI. 1996. komemorirana je u grkokatoličkoj župi Grabar u Žumberku uspomena na 50. obljetnicu smrti

križevačkog biskupa i direktora "Hrvatske straže" dr. *Janka Šimraka*. Toj je obljetnici bio posvećen i članak u Maruliću 2/96.

* * *

23. VI. 1996. održana je u Zagrebu treća skupština Hrvatskog pokreta za život i obitelj. Za predsjednicu je ponovno izabrana dr. *Ružica Ćavar*.

* * *

U "Etudes", br. 6/96, *Michael Löwy* objavljuje članak o *Ignaziju Siloneu* pod naslovom "Ignazio Silone ou le refus dé l'institution" (Ignazio Silone ili odbijanje institucije).

* * *

7. VII. 1996. proslavio je tajnik HKD-a dr. *Stanislav Vitković* 25. obljetnicu svećeništva.

* * *

27. VI. 1996. predstavljena je u Zagrebu knjiga *Valentina Kreševljaka* "Sarajevske ratne godine".

* * *

Veliku katoličku nagradu za literaturu dobio je *Jean-Luc Barré* za knjigu "Les Mendiants du ciel" (Prosjaci neba). Nagrada je ustanovljena 1945. a u žiriju su bili *Maurice Schuman, Jacques Bourbon Busset, Jean Guitton* i drugi. Knjiga "Prosjaci neba" biografija je *Jacquesa* i *Raisse Maritain*.

* * *

"Hrvatsko slovo" od 28. VI. 1996. donosi članak o *Antunu Matasoviću* iz pera njegove kćeri *Stanke Pavune*.

* * *

Gradišćanske "Hrvatske novine" od 28. VI. 1996. donose vijest o skorom gostovanju *Ivice Osima* i njegova "Sturma" u Ottavi.

* * *

"Famiglia cristiana", br. 27/96, donosi članak *Domenica Agassa* o katoličkom laiku *Pieru Giorgiu Frassatiju*, nedavno beatificiranom. U tijeku je i postupak oko beatifikacije *Frédérica Ozanama* (1813-1853), također katoličkog laika i suosnivača Konferencije sv. Vinka Paulskog.

* * *

Predsjednik HKD "Napredak" *Franjo Topić* održao je na tribini Vijeća Kongresa bošnjačkih intelektualaca u Sarajevu predavanje o temi "Katolička Crkva i politika".

* * *

OR od 28. VI. 1996. objavljuje članak *Catalda Nara* "L'umiltà è lo stile dell'amore di Dio" (Poniznost je stil Božje ljubavi).

* * *

U Glasu Koncila od 14. VII. 1996. *Nino Šebestijan* piše o djelu *Miroslava Vuka-Croate* "Hrvatske romarske popijevke" (HKD 1996) koje su u Gračanima predstavili *Miroslav Martinjak, Stjepko Težak, Joža Skok* i *Lovro Cindori* uz pjevanje crkvenog zbora "Podgorac". U istom broju objavljena je i vijest "Ike" o grkokatoličkoj misi *Stanislava Vitkovića* u zagrebačkoj katedrali.

* * *

"Bosna franciscana" objavljuje prikaz *Ignacija Gavrana* o knjizi *Ivana Damiša* "Iz moje crkveno-povijesne bibliografije". U istom svesku (n. 5-96) *Marko Karamatić* piše o Damiševu djelu "Ulomci iz povijesti

Katoličke Crkve u Hrvata". Oba djela izdalo je HKD sv. Ćirila i Metoda (sv. Jeronima) prošle godine. O Damiševoj crkveno-povijesnoj bibliografiji piše i *Stjepan Remenar* u Hrvatskoj Reviji, br. 1/96.

* * *

U rubrici "Subotom: Zašto volim Zagreb" "Vjesnik" od 13. VII. 1996. donosi članak *Radovana Grgeca* pod naslovom "Zagreb, znak kontinuiteta naše povijesti i mojeg identiteta" (s fotografijom autora).

* * *

"IKA" od 11. VII. 1996. objavljuje vijest "MI na Internetu" i o imenovanju mons. *Đure Gašparovića* pomoćnim biskupom Đakovačko-srijemske biskupije.

* * *

U Splitu je 4. VII. 1996. predstavljen zbornik radova "Bogoslužni prostor-Crkva u svjetlu teologije, arhitekture i umjetnosti". Knjigu su predstavili *Stipe Ljubas, Bernardin Škunca* i *Darovan Tušek*. Ta zaista vrijedna edicija može se nabaviti kod izdavača: Hrvatski institut za liturgijski pastoral, 23000 Zadar, Trg sv. Frane 1.

* * *

"LA Croix" od 9. VII. 1996. objavljuje članak *Jeana Bastairea "Claudel* et les vaches folles" (Claudel i lude krave) i članak *Jean-François Bouthorsa* i *Béatrice Toulon* o pokolju u *Srebrenici*. Isti list od 12. VII. 1996. donosi i članak kardinala *Vinka Puljića* "Toute victime a le droit de demander qui est responsable" (Svaka žrtva ima pravo pitati tko je odgovoran).

* * *

"Novi list" (Rijeka) od 9. VI. 1996. donosi prikaz trodnevnog znanstvenog skupa *"Bernardin Nikola Škrivanić"*.

* * *

U "Hrvatskom slovu" od 17. VII. 1996. *Stjepan Damjanović* piše o "Hrvatskoj glagoljici" Darka Žubrinića.

* * *

U "Vjesniku" od 17. VII. 1996. *Marijan Vogrinec* piše o "Maruliću" 3/96.

* * *

ISPRAVCI I DOPUNE

U "Maruliću" 3/1996. potkrala se pogreška u članku Živana Bezića "Je li tok hrvatska riječ?". Na str. 586., u retku 5. odozgor treba stajati: "kad su u pitanju hrvatski zatočnici" (ne zatočenici!).

DOPUNA članku Mate Marčinka Kratak pregled suvremene hrvatske književnosti ("Marulić, god. XXIX., broj 1, Zagreb, siječanj - veljača 1996., str. 71. - 77.) — U članku su (str. 74.) kao suradnici revije Marulić među ostalima navedeni i ALMA FIDES te IVO DRAGIĆ. Auktor članka je naknadno saznao, da je ALMA FIDES pseudonim STANISLAVE ADAMIĆ (koja piše i pod pseudonimima Ava Mislan, A. Marius, Ignis Leticia i AM), a IVO DRAGIĆ je pseudonim IVE BALENTOVIĆA.

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (107) ... 625
Deseta obljetnica smrti A. Matasovića ... 630
Posjet Hrvatskom grobu i Haulikovoj rodnoj kući u Trnavi ... 631
Hrvatska glagoljica ... 633
Martin Mihaldinec: Slučajni susret ... 634
***Predrag Grubić:** Tri pjesme ... 635
Stanko Tenšek: Francuz - poklisar istine o Hrvatima ... 636
***Davor Prpić**: Dvije pjesme ... 639
***Marko Malić**: Bosni ... 639
Mato Marčinko: Bila jednom jedna crkva XIV. ... 640
***Robert Mlinarec**: Četiri putne pjesme ... 648
Mladen Jurčić: Ključno pitanje ... 649
***Mladen Jurčić**: Dvije pjesme ... 653
***Blago Vrankić:** Nada ... 653
Anto Ćosić: Pedagoška poema ... 654
***Anto Ćosić**: Banalna kantilena ... 655
***Marija Maja Ćosić**: Veljača 1995 ... 655
***Tomislav Maretić**: Kroz svakodnevni okoliš ... 656
Grga Pejnović: Francis Jammes - samotnik s obronaka Pirineja ... 657
Jean Pihan: Francisu Jammesu ... 663
***Josip Sanko Rabar**: Bolesnik ... 664
Boris Nazansky: Sve je bio s perom ... 666
Zdravko Mužinić: Život u koordinatama teatra ... 667
***Tomislav Maretić**: Nedostižni zavičaj ... 670
***Ivica Jembrih**: I tako cijeloga života ... 670
Nikica Talan: Engleski soneti Fernanda Pessoe ... 671
Tomislav Hruškovec: Pabirci ... 680
***Diana Dobran**: Ponekad se pitam ... 682
Žarko Brzić: Bio sam robijaš ... 683
***Stanislava Adamić**: Dvije pjesme ... 688
***Drago Maršić:** Suton ... 689
Luka Perinić: Iz moje ladice ... 690
***Drago Maršić**: Dvije pjesme ... 699
***Marija Udiković Matek**: Dvije pjesme ... 700
Šimun Jurišić: Hrvati u Budimpešti ... 701
***Branimir Žganjer**: Dvije pjesme ... 705
***Ksenija Premur:** Skice iz Istre ... 706
***Radovan Toljanić**: Utiha ... 706
Lovorka Čoralić: Prilozi kulturnoj prošlosti Boke - don Nikola Luković iz Prčanja (1650-1728) ... 707
***Malkica Dugeč**: Dvije pjesme ... 711
Lojzo Buturac: Dvadest četiri dana kod drugova partizana ... 712
Ante Marinović: Bosna i Srijem autohtono hrvatske zemlje ... 717
***Miroslav Majnarić**: Okrutnosti pod nebom zvijezda ... 719
***Alen Milković:** Kiša ... 719
Ivica Jembrih: Životopis hrvatskoga vojnika Tomeka Sokolića ... 720
***Ivica Jembrih**: Na zidu očeva slika ... 729
Živko Prodanović: Gospodin Mirko ... 730

Ante Starčević: Uz stotu godišnjicu rođenja Andre Vida Mihićića 734
***Ivica Musić:** Pjesma 735
Valentin Purić: Europski kontekst hrvatske povijesno-kulturne baštine 736
***Marko Malić:** Sv. Ivan Trogirski 755
Stjepan Babić: Na Božjim putovima IX. 756
***Ivana Radić:** Malaksalost 761
***Milan Radić:** Pjesma mojoj Hrastovici 761
Davor S. Zanella: Don Apolonije Zanela - viški kanonik i arheolog 762
Nevenka Nekić: Legenda o svetoj Priski i Valeriji 769
***Tomislav Milohanić:** Božanstvena shema 773
Mihovil Mišo Mihalić: Sveto ime Dinamo 774
***Radovan Toljanić:** Pred zaborav 777
Nada Crnogorac: The end 778
***Ivan Svetić:** Dvije pjesme 780
Nove publikacije 781

Mišljenja i reagiranja

Đuro Vidmarović: Odgovor L. Znidarčiću 782
Marko Kovačević: Vježbe iz lekture 786
Mirko Živković: Kratki osvrt na "Dubl-W-Hrvati" 797
Zlatko Tomičić: Te Deum u Vukovaru 798

Mozaik

Gjuro Krasnov: Latica u cvijetu hrvatskog medaljerstva 804
Grga Rupčić: U predvečerje iznenada 805
Željko Voborski: "Čitaoničko društvo u Novskoj" 806

Knjige

Mladen Jurčić: Duboki tragovi Jakova Ivaštinovića 809
Bonaventura Duda: Mučeniku pravednosti
Stanislavu Vitkoviću (1913-1945) u spomen 811
Marijan Cipra: Kontekstualna fundamentalna teologija 812
Jure Karakaš: Hrvatske bajke i hrvatske predaje 817
Jure Karakaš: Uzbudljivi roman o hvatanju odbjeglih četnika 820
Lovorka Čoralić: Grbovi, pečati, rodoslovlja i zastave 823
Vladimir Devidé: Ivica Gusić: Matematički rječnik 823
Lojzo Buturac: Vodič-Crkve u Hrvatskoj 824
Grga Rupčić: "Usponi" br. 12 825
Svevlad Slamnig: Argumenti za novo datiranje početka hrvatske sveučilišne nastave 826
Zlatko Kudelić: Nada Kisić Kolanović: Andrija Hebrang 830
Tvrtko Klarić: Nastavljači kontinuiteta 832

Vijesti

Iz domovine i svijeta 833

MARULIĆ - hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda). Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Uredrički odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec.

ISSN 0350-4220